॥ श्रीः ॥

ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣ ಸುರಭಿ

SANSKRITA VYAAKARANA SURABHI

DR. VENEESHASTRI B. JOSHI
M.A.,Ph.D., Ph.D. (Poona)

DR. KRISHNA V. JOSHI
Vidwaan, M.A.,M.A. (Praakrit), Ph.D.

Other Books By The Same Author

1. Vidyaaranya's Contribution to Advita
   Ph.D. Thesis, Parimal Publication, New Delhi
2. Drishti Srishtivaada - A study
   Second Ph.D. Thesis, Parimal Publication, New Delhi
3. Political elements in the Garuda Puraana
   P.G. Dept. of Sanskrit, Karnatak University, Dharwad
4. Political Ideals in the Shaanti Parva
   P.G. Dept. of Sanskrit, Karnatak University, Dharwad
5. Ancient Hindu Law and Administration in the Shatapatha Braahmana
   P.G. Dept. of Sanskrit, Karnatak University, Dharwad
6. Sanskrita Vyaakarana Surabhi
   Mahatee Publication, Dharwad
7. Sookti Sudhaanidhi
   Mahatee Publication, Dharwad
8. Shaareeraka Meemaamsaa (Chatussootri)
   Brahmavidyaa Prakaashana

vyam
n, Dharwad
a
n, Dharwad
ushamaa
nah
Sanskrit
itya Akademi, New Delhi

Kannada and English
njari
ndu Adhyayana

tra - Ondu Adhyayana
krita)

the author of more than 15 books &
krit, English & Kannada

॥ श्रीः ॥

संस्कृत-व्याकरण-सुरभिः

ಸಂಸ್ಕೃತ-ವ್ಯಾಕರಣ-ಸುರಭಿ

SANSKRITA VYAAKARANA SURABHI

DR. VENEEMADHAVASHASTRI B. JOSHI
M.A., Ph.D., Ph.D. (Poona)
Professor of Sanskrit & Prakrit
Karnatak College, Dharwad

DR. KRISHNA V. JOSHI
Vidwaan, M.A., M.A. (Prakrit), Ph.D.
Asst. Prof. Karnatak Sanskrit University, Bangaluru

MAHATI PRAKAASHANA
DHARWAD - 580 008
KARNATAKA

2016

SANSKRITA VYAAKARANA SURABHI
(A Handbook of Sanskrit Grammar in kannada)
Dr. VENEEMADHAVASHASTRI B. JOSHI M.A., Ph.D., Ph.D. (Poona)
Professor of Sanskrit and Prakrit (RTD), Karnatak Arts College, Dharwad - 580001
Dr.KRISHNA V. JOSHI, Vidwaan, M.A., M.A. (Prakrit), Ph.D. ASST. Prof. Karnataka Sanskrit University, Bangaluru

Smt. SUMATI K. JOSHI
MAHATI PUBLICATIONS, DHARWAD
"BHAAMATEE", BENDRE MAARGA,
SAADHANAKERI, DHARWAD - 580008
Ph : 0836 - 2446788, Mobile : 9449357212
email - mahatipublications@yahoo.in

Pages	: viii + 217
ISBN	: 978 - 81 - 8465 - 560 - 5
Copies	: 1000
First Edition	: **2011**
Second Edition	: **2011**
Third Edition	: **2015**
Fourth Edition	: **2016**
Price	: 120/-
©	: AUTHORS
Type setting	: Smt. PRATIBHA PATWARDHAN DHARWAD - 4 UNITED COMPUTERS, DHARWAD-8
Printer	: SARASWATI OFFSET PRINTERS, DHARWAD - 580001

-Books Available at-

Bharat Book Depot Dharwad Mobile : 0836-2447349	Pracheta Book House Bangalore Mobile : 9448505732

ಯೋಗತಪಃಸಿದ್ಧರು ಶ್ರೀ ಶ್ರೀ ಜಗದ್ಗುರುಗಳು ಶ್ರೀ ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನ ಪರಂಪರಾ ಕೂಡ್ಲೀಶೃಂಗೇರಿ ಪೀಠಾಧೀಶ್ವರರು ಶ್ರೀಮತ್ ಪರಮಹಂಸ ಪರಿವ್ರಾಜಕಾಚಾರ್ಯವರ್ಯರು ಬ್ರಹ್ಮೀಭೂತ (ಇಸ್ವಿ 2002)

ಶ್ರೀ ಶ್ರೀ ಯೋಗಾಭಿನವ ನೃಸಿಂಹಭಾರತೀ ಮಹಾಸ್ವಾಮಿಗಳವರ

ದಿವ್ಯಚರಣಾರವಿಂದಗಳ ಸನ್ನಿಧಾನದಲ್ಲಿ

'ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣ ಸುರಭಿ'

ಈ ಕೃತಿಯನ್ನು ಭಕ್ತಿಯಿಂದ ಶಿರಸಾಷ್ಟಾಂಗನಮನಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಸಮರ್ಪಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಮಕರ ಸಂಕ್ರಾಂತಿ 15–1–2011

ಶ್ರೀ ಶ್ರೀ ಜಗದ್ಗುರುಗಳು ಶ್ರೀ ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನ ಪರಂಪರಾ
ಕೂಡ್ಲೀಶೃಂಗೇರಿ ಪೀಠಾಧೀಶ್ವರರು

ಶ್ರೀ ಶ್ರೀ ವಿದ್ಯಾಭಿನವ ಶಂಕರಭಾರತೀ
ಮಹಾಸ್ವಾಮಿಗಳವರು

ಆಶೀರ್ವಚನ

ನಿಧಯೇ ಸರ್ವ ವಿದ್ಯಾನಾಂ ಭಿಷಜೇ ಭವರೋಗಿಣಾಂ ।
ಗುರವೇ ಸರ್ವಲೋಕಾನಾಂ ದಕ್ಷಿಣಾಮೂರ್ತಯೇ ನಮಃ ॥

ಸಂಸ್ಕೃತವು ಭಾರತೀಯ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಕೇಂದ್ರಬಿಂದು. ಧರ್ಮ, ಅಧ್ಯಾತ್ಮ, ಸಾಹಿತ್ಯ, ಇತಿಹಾಸ, ವಿವಿಧ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳು, ಪುರಾಣಗಳು, ವಿಜ್ಞಾನ, ದರ್ಶನ ಇವೆಲ್ಲವುಗಳು ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಸಮೃದ್ಧವಾಗಿವೆ. ಅನಂತವಾದ ಈ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಜರಾಮರ. 'ಯದಿಹಾಸ್ತಿ ತದನ್ಯತ್ರ ಯನ್ನೇಹಾಸ್ತಿ ನ ಕುತ್ರಚಿತ್।" ಎಂಬುದು ಮಹಾಭಾರತಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಸಂಸ್ಕೃತ ಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಸಾರ್ಥಕವಾಗಿ ಅನ್ವಯಿಸುವುದು. ಅಂತಹ ಸಂಸ್ಕೃತದ ಕಲಿವಿಗೆ ದೈವದತ್ತವಾದ ಪಾಣಿನಿಯ ವ್ಯಾಕರಣ ಸೂತ್ರಗಳು ಗಟ್ಟಿಯಾದ ತಳಹದಿ. ವ್ಯಾಕರಣವು ಮುಗಿಲಿನಂತೆ ಬಹಳ ವಿಸ್ತೃತ ಮತ್ತು ಕಡಲದಂತೆ ಅಗಾಧ. ಅಮೂಲಾಗ್ರವಾಗಿ ಅದನ್ನು ಕಲಿಯುವುದು ಹೆಚ್ಚು ಕಠಿಣ. ಅದನ್ನು ತಿಳಿಯಾಗಿ ಮಾಡಿ ಅತ್ಯಾವಶ್ಯಕವಾದ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಈ 'ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣ ಸುರಭಿ'ಯಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೂ, ಶಿಕ್ಷಕರಿಗೂ ಅನುಕೂಲವಾಗುವುದಕ್ಕೆ ಕೊಟ್ಟದ್ದು ಮಹೋಪಕಾರವಾಗಿದೆ.

ನಮ್ಮ ಪೂರ್ವಾಶ್ರಮದಲ್ಲಿ ನಾವೇ ಡಾ. ವೇಣೀಮಾಧವಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳ ಸಹಯೋಗದಿಂದ ಇಂತಹ ಪುಸ್ತಕ ರಚಿಸಲು ಸಂಕಲ್ಪಿಸಿದ್ದೆವು. ಅದು ಈಗ ಒದಗಿ ಬಂದಿದೆ. ಅವರ ಜೊತೆಗೆ ಅವರ ಪುತ್ರ ಡಾ. ಕೃಷ್ಣಜೋಶಿ ಇವನೂ ಕೂಡ ಹೆಗಲುಕೊಟ್ಟಿದ್ದು ಅಭಿನಂದನೀಯವಾಗಿದೆ. ಎಲ್ಲ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು, ಶಿಕ್ಷಕರು ಹಾಗೂ ಜಿಜ್ಞಾಸುಗಳು ಸಂಸ್ಕೃತವನ್ನು ಸರಿಯಾದ ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಕಲಿತು, ಅದರ ದಿವ್ಯತೆಯನ್ನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಿಕೊಂಡಲ್ಲಿ ನಮ್ಮ ಸಂಕಲ್ಪ ಮತ್ತು ಅವರ ಪರಿಶ್ರಮ ಎರಡೂ ಸಾರ್ಥಕವಾಗುವಲ್ಲಿ ಸಂದೇಹವಿಲ್ಲ. ನಮ್ಮ ಶ್ರೀ ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನ ಪರಂಪರಾ ಕೂಡ್ಲೀಶೃಂಗೇರಿ ಮಠದ ಹಿಂದಿನ ಪೀಠಾಧೀಶ್ವರರಾದ ಯೋಗಸಿದ್ಧಿ ಸಂಪನ್ನರಾದ ಶ್ರೀ ಶ್ರೀ ಜಗದ್ಗುರುಗಳು ಬ್ರಹ್ಮೀಭೂತ ಶ್ರೀ ಶ್ರೀ ಯೋಗಾಭಿನವನೃಸಿಂಹ ಭಾರತೀ ಮಹಾಸ್ವಾಮಿಗಳವರ ದಿವ್ಯ ಚರಣಕಮಲಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಕೃತಿಯನ್ನು ಸಮರ್ಪಿಸಿ ಅವರ ಸಮನುಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಶ್ರೀ ಶ್ರೀ ವಿದ್ಯಾಶಂಕರಮಹಾಸ್ವಾಮಿಯು ಆಯುರಾರೋಗ್ಯ ಐಶ್ವರ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತ ಕಲಿಯುವ ಸನ್ಮತಿಯನ್ನು ದಯಪಾಲಿಸಲಿ ಎಂದು ಆಶಿಸುತ್ತೇವೆ.

ಪ್ರಾ ಸ್ತಾ ವಿ ಕ

ಯಾವ ಜನ್ಮದ ಪುಣ್ಯವೋ ಇಂತಹ ಅಮೋಘ ಕೃತಿಗೆ ಮುನ್ನುಡಿ ಬರೆಯುವ ಭಾಗ್ಯವು ನನಗೆ ಲಭಿಸಿದೆ. ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಕರಣಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಅನೇಕ ಕೃತಿಗಳು ಹೊರಬಂದಿದ್ದರೂ "ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣ ಸುರಭಿ" ಇಂತಹ ಕೃತಿ ಬಂದಿರಲಿಲ್ಲ. ಗ್ರಂಥದ ಹೆಸರೇ ಸೂಚಿಸುವಂತೆ 'ಸುರಭಿ' ಎಂದರೆ ಕಾಮಧೇನು. ಸಂಸ್ಕೃತದ ಅನೇಕ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುವ ಗ್ರಂಥ ಇದಾಗಿದ್ದು ಹೆಸರು ಅನ್ವರ್ಥಕವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಅಮರಕೋಶದ ಶ್ಲೋಕಗಳ ಸಂಗ್ರಹ, ಧಾತು ರೂಪಗಳ ಪಟ್ಟಿ, ನ್ಯಾಯಗಳು, ನಾಣ್ಣುಡಿಗಳು, ಅಲಂಕಾರ, ಶಬ್ದರೂಪಾವಲಿ, ವೃತ್ತ, ಅನುವಾದ ಪರಿಚ್ಛೇದಗಳು, 'ಗಮನಿಸಿ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕಗಳು ಹೀಗೆ ವಿವಿಧ ವಿಷಯಗಳ ಸಂಗ್ರಹ ಈ ಕೃತಿ. ಸರ್ವಶಾಸ್ತ್ರೋಪಕಾರಕವಾದ ವ್ಯಾಕರಣಶಾಸ್ತ್ರದ ಮೂಲ ಸ್ರೋತಕ್ಕೆ ಕಾರಣೀಭೂತರಾದ ಪಾಣಿನಿ ಮಹರ್ಷಿಗಳ ಸೂತ್ರಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನು ಅತ್ಯಂತ ಸರಳ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಅವಗತವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುವ ಇಂತಹ ಕೃತಿಯು ಬಂದಿರಲಿಲ್ಲ. ಸಂಸ್ಕೃತವು ಪಂಡಿತರ ಭಾಷೆ, ಸಾಮಾನ್ಯ ಜನರಿಗೆ ಅನುಪಯೋಗಿ ಎನ್ನುವ ಈಗಿನ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಸರಳ ಸಂಸ್ಕೃತವನ್ನು ಪರಿಚಯಿಸುತ್ತಿರುವ ಈ ಕೃತಿ ಹೊರಬರುತ್ತಿರುವುದು ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಬಹಳ ಆಹ್ಲಾದವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿದೆ. ಪ್ರೌಢ ಹಾಗೂ ಸರಳ ಭಾಷೆಯ ಕಲಿಕೆಗೆ ಬಹೂಪಯೋಗಿಯಾಗಿ ಸಕಲ ಜನಮನದಲ್ಲಿ ಉಳಿಯುವ ಹಾಗೆ ಈ ಗ್ರಂಥ ಅನೇಕ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಪರಿಚಯಿಸುತ್ತಿದೆ.

ಪರಮಪೂಜ್ಯರೂ, ಸದಾಚಾರಸಂಪನ್ನರೂ ಆದ ಡಾ.ವಿದ್ವಾನ್ ಬ್ರಹ್ಮಶ್ರೀ ಗುರುಮೂರ್ತಿ ಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳವರು ನನ್ನ ವಿದ್ಯಾ ಗುರುಗಳು. ಇವರು ಸರ್ವತಂತ್ರ ಸ್ವತಂತ್ರರೂ, ವಿದ್ಯಾವಾಚಸ್ಪತಿಗಳೂ, ರಾಷ್ಟ್ರಪ್ರಶಸ್ತಿ ಪುರಸ್ಕೃತರೂ ಆದ ಬ್ರಹ್ಮಶ್ರೀ ಭಾಲಚಂದ್ರ ಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳವರ ಸನ್ನಿಧಾನದಲ್ಲಿಯೇ ತಮ್ಮ ಪ್ರೌಢಾಧ್ಯಯನವನ್ನು ಪೂರೈಸಿದವರು. ಅದೇ ಪರಂಪರೆಯಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವ ಅವಕಾಶ ನನ್ನದೂ ಆಗಿದೆ. ವಿದ್ವತ್ತು, ಸದಾಚಾರ, ಅನುಷ್ಠಾನ ಇವುಗಳ ಸಂಗಮವೇ ಆದ, ತಪಸ್ವೀಜೀ ಮಹಾರಾಜರೆಂದೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ ಪೂಜ್ಯ ಭಾಲಚಂದ್ರಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳವರ ಸತ್ಪುತ್ರರಾದ, ಎರಡು ಡಾಕ್ಟರೇಟ್ ಪದವಿಯನ್ನು ಪಡೆದ ಡಾ.ವೇಣೀಮಾಧವಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳ ಓದು ಬರಹ ಅಗಾಧವಾಗಿದೆ. "ವಿಲಕ್ಷಣ ಜ್ಞಾನಾಶ್ರಯಃ ಪಂಡಿತಃ" ಎಂಬ ಮಾತಿಗೆ ಉತ್ತಮ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿರುವ ಇವರು ಶಾಸ್ತ್ರವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನ ಮಾಡುತ್ತಾ ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷೆಯ ಬಗೆಗೆ ಅಭಿಮಾನ ಹುಟ್ಟಿಸಿ ಭಾಷಾಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲ ಮಾಡಿಕೊಡುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರಾಚೀನ ಪರಂಪರೆಯ ಸಂಸ್ಕೃತಾಧ್ಯಯನವನ್ನು ತೋರಿಸುವ ಇವರ ಈ ಕೃತಿಯನ್ನು ಅಧ್ಯಯನಶೀಲರು, ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು, ಸಂಸ್ಕೃತಾಭಿಮಾನಿಗಳು ಓದಿ ಸದುಪಯೋಗ ಪಡಿಸಿಕೊಂಡರೆ ಇವರ ಪರಿಶ್ರಮ ಸಫಲವಾಗುತ್ತದೆ. ಸತತೋದ್ಯೋಗಿಗಳೂ ವಿದ್ವತ್ ತಲ್ಲಜರು ಆದ ಇವರು ಈ ಕೃತಿಯನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆಂದರೆ ಅದನ್ನು ವಿಮರ್ಶಿಸುವದು ಸಾಹಸಮಾತ್ರ. ಕೇವಲ ನನ್ನ ಅನಿಸಿಕೆಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಇಲ್ಲಿ ಹಂಚಿಕೊಂಡಿದ್ದೇನೆ. ಯೋಗತಪಃಸಿದ್ಧರಾದ, ಜಗದ್ಗುರುಗಳಾದ ಶ್ರೀ ಶ್ರೀ ಯೋಗಾಭಿನವ ನೃಸಿಂಹಭಾರತೀ ಮಹಾಸ್ವಾಮಿಗಳವರ ದಿವ್ಯ ಅನುಗ್ರಹವೂ ಇವರಿಗೆ ಇದ್ದುದು ಇನ್ನೂ ಒಂದು ವಿಶೇಷ.

ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಕರ್ನಾಟಕ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಸಹಾಯಕ ಉಪನ್ಯಾಸಕರು, ಡಾ.ವೇಣೀಮಾಧವಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳವರ ಪುತ್ರರೂ ಆಗಿರುವ ವಿನಯಶೀಲರಾದ ಶ್ರೀ ಡಾ.ಕೃಷ್ಣಶಾಸ್ತ್ರೀ ಜೋಶಿಯವರೂ ಕೂಡ ಈ ಕೃತಿಯ ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಸಹಭಾಗಿಗಳಾಗಿರುವದು ಇನ್ನೊಂದು ವಿಶೇಷ. ಒಟ್ಟಾರೆ ಜಿಜ್ಞಾಸುಗಳ ಜ್ಞಾನಪಿಪಾಸೆಯನ್ನು ತೀರಿಸುವಲ್ಲಿ ಈ ಕೃತಿಯು ಕಾಮಧೇನೂ ಹೌದೂ (ಸುರಭಿ) ವಸಂತಮಾಸವೂ ಹೌದು.

ಭಾರತ ಹುಣ್ಣಿಮಾ
18-2-2011

ನ್ಯಾಯವಿದ್ವಾನ್ ಚಂದ್ರಮೌಳಿ ಜಿ. ಸಿಂದಗಿ
(ಅಧ್ಯಕ್ಷ ಅಖಿಲಕರ್ನಾಟಕ ಪ.ಪೂ.ಉಪನ್ಯಾಸಕರ ಸಂಘ)
ಚಾಮರಾಜ ಪೇಟ, ಬೆಂಗಳೂರ

ಮುನ್ನುಡಿ

ज्ञानप्रकाशदातारं स्नेहतैलसुपूरितम्।
मोहतामसहन्तारं गुरुदीपं नमाम्यहम्॥

ಅಮರಸಿಂಹನ ಅಮರಕೋಶವು ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣ ಗ್ರಂಥಗಳ ಅಗ್ರಪಂಕ್ತಿಗೆ ಸೇರಿದ ಸುವರ್ಣಕೃತಿ. ಇಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಪರ್ಯಾಯ ಪದಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿಲ್ಲ, ವ್ಯಾಕರಣದ ಸರ್ವಸ್ವವನ್ನೇ ಸಾರರೂಪದಲ್ಲಿ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅಂತೆಯೇ अमरसिंहस्तु पापीयान् सर्वं भाष्यमचूचुरत् ಎಂದು ವಿದ್ವಾಂಸರು ಹೊಟ್ಟೆಕಿಚ್ಚಿನಿಂದ ಅವನನ್ನು ಬೈದಂತೆ ಮಾಡಿದರೂ ಪರ್ಯಾಯವಾಗಿ ಅವನನ್ನು ಬಾಯಿತುಂಬ ಹೊಗಳಿದ್ದಾರೆ. ಪಾತಂಜಲ ವ್ಯಾಕರಣ ಮಹಾಭಾಷ್ಯದ ಎಲ್ಲ ಸೂಕ್ಷ್ಮಾಂಶಗಳನ್ನು ಕೂಡ ಇಲ್ಲಿ ಇಳಿಸಿ ಬಿಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಅಂತೆಯೇ ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ ಅಧ್ಯಯನದಲ್ಲಿ ಕಂಠಪಾಠ ಮಾಡುವ ಪಟ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಇದಕ್ಕೆ ಅಗ್ರ ತಾಂಬೂಲ.

ನನಗೆ ನಮ್ಮ ಮನೆಯೇ ಮೊದಲ ಪಾಠಶಾಲೆ. ಶ್ಲೋಕಗಳನ್ನು ಕಂಠಪಾಠ ಮಾಡುವದರಿಂದಲೇ ಓದು ಪ್ರಾರಂಭ. ಬಾಲ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ನನಗೆ ಅಮರಕೋಶದ ಮೂರೂ ಕಾಂಡಗಳನ್ನು ಕಂಠಪಾಠ ಮಾಡಿಸಿದ ನನ್ನ ಪರಮಪೂಜ್ಯ ತಂದೆಯವರಾದ ರಾಷ್ಟ್ರಪ್ರಶಸ್ತಿ ಪುರಸ್ಕೃತರಾದ ಬ್ರಹ್ಮಶ್ರೀ ಭಾಲಚಂದ್ರಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳವರು ಮತ್ತು ನನ್ನ ಚಿಕ್ಕಪ್ಪ ಪ್ರೊ.ಮಹೇಶ್ವರಶಾಸ್ತ್ರೀ ಜೋಶಿ ಇವರಿಗೆ ಎಷ್ಟು ಕೃತಜ್ಞತೆ ನಮನಗಳನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸಿದರೂ ಕಡಿಮೆಯೇ. ಅಮರಕೋಶ, ಸಮಾಸಚಕ್ರ, ಶಬ್ದರೂಪಾವಲೀ, ಧಾತುರೂಪಾವಲೀ ಮತ್ತು ವೃತ್ತಮಾಲಾ ಇವುಗಳನ್ನು ಕಂಠಪಾಠ ಮಾಡುವ ಸಂಪ್ರದಾಯ ಇಂದಿಗೂ ಇದೆ. ಇವೆಲ್ಲವುಗಳನ್ನು ಕಂಠಪಾಠ ಮಾಡಿಸಿದಾಗ ಅವುಗಳ ಅರ್ಥಜ್ಞಾನ ನನಗಿರಲಿಲ್ಲ. ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂಬ ಅರಿವೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಸುಮ್ಮನೇ ಕಂಠಪಾಠ ಮಾಡಿದ್ದು ನಂತರ ಕಾವ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುತ್ತಾ ಹೊರಟಾಗ ಅವುಗಳ ಅಪಾರ ಮಹಿಮೆಯ ಬಗ್ಗೆ ಜ್ಞಾನೋದಯವಾದಾಗ ನನ್ನ ಕೃತಾರ್ಥತೆಗೆ ಮೇರೆಯೇ ಇಲ್ಲದ ಅನುಭವವಾಯಿತು. ಅದು ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ನನ್ನ 38 ವರುಷದ ಅಧ್ಯಾಪನದಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಪ್ರಭಾವ ಬೀರಿತ್ತು. 5ನೇ ವರ್ಗದಿಂದ MA., Ph.D. ವರೆಗೆ ಅಧ್ಯಾಪನ ಮಾಡಿದ್ದು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ಹಾಗೂ ಶಿಕ್ಷಕರ ಕುಂದುಕೊರತೆಗಳನ್ನು ಅರಿತು ಪರಿಹಾರದ ದೆಸೆಯಲ್ಲಿ ಧೈರ್ಯದಿಂದ ಈ ಗ್ರಂಥ ರಚಿಸಲು ಪ್ರೇರಣೆಯೂ ಆಗಿದೆ.

ಹತ್ತು ವರುಷಗಳ ಹಿಂದೆಯೇ ಅರ್ಧ ಬರೆದು ಕಾರಣಾಂತರದಿಂದ ಮುಂದುವರೆಸಿರಲಿಲ್ಲ. ಸಂಸ್ಕೃತ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಸಂರಕ್ಷಣೆಯಲ್ಲಿ ಬದ್ಧಸ್ಪೃಹರಾದ ಶ್ರೀಅವಿಚ್ಛಿನ್ನ ಪರಂಪರಾ ಕೂಡಲಿ ಶೃಂಗೇರಿ ಪೀಠಾಧೀಶ್ವರರಾದ ಶ್ರೀಶ್ರೀ ಜಗದ್ಗುರು ವಿದ್ಯಾಭಿನವ ಶಂಕರಭಾರತೀ ಶ್ರೀಶ್ರೀಗಳವರು ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಧ್ಯಯನದ ಬಗ್ಗೆ ಅಮೇಯ ಆಸಕ್ತಿ ಹೊಂದಿ ಪೂರ್ವಾಶ್ರಮದಲ್ಲಿ ಹೀಗೊಂದು ವ್ಯಾಕರಣ ಗ್ರಂಥ ರಚಿಸುವಲ್ಲಿ ಸಂಕಲ್ಪ ಮಾಡಿ ನನಗೆ ವಹಿಸಿಕೊಟ್ಟಿದ್ದರು. ಕಾರಣಾಂತರದಿಂದ ಮುಗಿಯಲಿಲ್ಲ. ಸಂಸ್ಕೃತದ ಪ್ರಚಾರದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ

ಕಳಕಳಿಯ ಹೃದಯವಂತಿಕೆ ಹೊಂದಿದ ಅವರ ನಿರಂತರ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹನದಿಂದ ಈಗ ಮತ್ತೆ ರಚಿಸಿ ಪೂರ್ತಿಗೊಳಿಸಲು ಅಕ್ಷಯ ಪ್ರೇರಣೆ ದೊರಕಿತು. ಅವರಿಗೆ ನನ್ನ ಅನಂತಾನಂತ ಶಿರಸಾಷ್ಟಾಂಗ ನಮನಗಳು. ಇವರ ಹಿಂದಿನ ಪೀಠಾಧೀಶ್ವರರಾದ ಯೋಗತಪಸ್ಸಿದ್ಧರಾಗಿದ್ದ ಬ್ರಹ್ಮೀಭೂತ ಶ್ರೀಶ್ರೀ ಯೋಗಾಭಿನವ ನೃಸಿಂಹಭಾರತೀ ಮಹಾಸ್ವಾಮಿಗಳವರ ದಿವ್ಯ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದಲೇ ಈ ಕೃತಿಯನ್ನು ಪೂರೈಸಲಾಯಿತು ಎಂಬಲ್ಲಿ ಎರಡು ಮಾತಿಲ್ಲ. ಯೋಗಿವರ್ಯಗುರುವರೇಣ್ಯರಾದ ಅವರ ಚರಣಕಮಲದ ಸನ್ನಿಧಾನದಲ್ಲಿ ಅನಂತ ಶಿರಸಾಷ್ಟಾಂಗ ನಮಸ್ಕಾರಗಳನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸಿ ಈ ಕೃತಿಯನ್ನು ಅವರ ದಿವ್ಯಚರಣ ಸನ್ನಿಧಾನದಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಪಿಸಿದ್ದೇನೆ.

ಈಗಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪುಸ್ತಕ ರಚಿಸುವದು ಬಹಳ ಸುಲಭ. ಆಯಾ ವಿಷಯದ ಮೇಲೆ ಅನೇಕ ಪುಸ್ತಕಗಳು ಪ್ರಕಾಶಗೊಂಡಿರುತ್ತವೆ. ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಲೇಖಕರ ಕೆಲಕೆಲವು ಅಂಶಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಬಿಟ್ಟರೆ ಪುಸ್ತಕ ತಯಾರಾಗಿಬಿಡುತ್ತದೆ. ಬಾಣಕವಿಯು ಇದನ್ನೇ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿ ಕವಿಯು ಕಳ್ಳನಂತಿರುತ್ತಾನೆ ಎನ್ನುತ್ತಾನೆ. ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಬದಲಾಯಿಸಿ, ಹಲವು ರಚನೆಗಳನ್ನು ಅಡಗಿಸಿ ಕವಿಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸದ್ದಿಲ್ಲದೆ ಬಂದು ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುವನು. ಬಣ್ಣಬದಲಾಯಿಸಿ ಗುರುತುಗಳನ್ನು ಪರಿವರ್ತಿಸಿ ಯಾರಿಗೂ ಗೊತ್ತಾಗದಂತೆ ವರ್ತಿಸುವ ಕಳ್ಳನಂತೆ ಇರುತ್ತಾನೆ

अन्यवर्ण-परावर्त्य बन्धचिह्ननिगूहनैः ।
अनाख्यातः सतां मध्ये कविश्चोरो विभाव्यते ।।

ಎಂದು ಕೃತಿಚೌರ್ಯದ ಸಂಪ್ರದಾಯವನ್ನು ಕಟುವಾಗಿ ಟೀಕಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಏನೇ ಆದರೂ ಸಿದ್ಧವಿರುವ ಕೆಲವು ಅಂಶಗಳನ್ನು ಬೇರೆ ಗ್ರಂಥಗಳಿಂದ ಅನಿವಾರ್ಯವಾಗಿ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಲೇ ಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ.

ಈಗಾಗಲೆ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ನನ್ನ ಗುರುಗಳಾಗಿದ್ದ ದಿ.ಡಾ.ಬಿ.ಆರ್.ಮೋಡಕ ಹಾಗು ದಿ.ಡಾ.ಡಿ.ಎನ್.ಶಾನಭಾಗ ಅವರ ವ್ಯಾಕರಣ ಗ್ರಂಥಗಳು ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಜೋಡಿಸಿ ಇಟ್ಟಂತೆ ಜಿಜ್ಞಾಸುಗಳಿಗೆ ಸಿಕ್ಕಿವೆ. ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಪೂಜ್ಯ ಡಾ.ಶಾನಭಾಗ ಗುರುಗಳ ಪುಸ್ತಕವಂತೂ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿದ ಅಡಿಗೆ ಇದ್ದಂತೆ ವ್ಯವಸ್ಥಿತವಾಗಿದೆ. ಆದರೂ ಅನೇಕ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಕೆಲವು ಹೆಚ್ಚಿನ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಕಡಿಮೆ ಮಾಡಿ ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಯೋಜಿಸಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಮತ್ತು ಶಿಕ್ಷಕರಿಗೆ ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಲು ಪರಿಶ್ರಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆ ನನ್ನ ಪರಮಪೂಜ್ಯ ಗುರುಗಳಿಗೆ ಅನಂತ ಕೃತಜ್ಞತೆಗಳು ಮತ್ತು ಭಕ್ತಿಪೂರ್ವಕ ನಮನಗಳು.

ವ್ಯಾಕರಣ ವಿದ್ವಾನ್ ದಿ.ಕೃಷ್ಣಶಾಸ್ತ್ರೀ ಸಂಗಮ, ನರೇಗಲ್ ಇವರು ಧಾರವಾಡದ ಶ್ರೀಶಂಕರಾಚಾರ್ಯ ಪಾಠಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕವಾಗಿ ವ್ಯಾಕರಣವನ್ನು ಓದಿದ್ದರು. ನರೇಗಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಕಷ್ಟಜೀವನದಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಕರಣಶಾಸ್ತ್ರದ ಕಲಿವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿಕೊಂಡು ಬಂದಿದ್ದರು. ಧಾರವಾಡಕ್ಕೆ ಮರಳಿ ಬಂದಾಗ ಅವರ ಹತ್ತಿರ ಸಿದ್ಧಾಂತ ಕೌಮುದಿ ಹೇಳಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಭಾಗ್ಯ ನನ್ನದಾಯಿತು. ಆಂಗ್ಲಭಾಷಾ, ನ್ಯಾಯ ವೇದಾಂತಗಳ ಅಧ್ಯಯನ ಪ್ರವಾಹದಲ್ಲಿ ಇದಕ್ಕೆ

ಹೆಚ್ಚು ಗಮನ ಕೊಡಲಿಕ್ಕೆ ಆಗದಿದ್ದರು, काणादं पाणिनीयं च सर्वशास्त्रोपकारकम् ಎಂಬಂತೆ ಅನಿವಾರ್ಯವಾಗಿಯಾದರೂ ಕಲಿತದ್ದು ನನಗೆ ಚ್ಯವನಪ್ರಾಶ ತೆಗೆದುಕೊಂಡಂತಾಯಿತು. ಬಹಳ ಶಾಂತ ಮತ್ತು ಸಮಾಧಾನದಿಂದ ವಿವರವಾಗಿ ಕಲಿಸಿದ ಅವರಿಗೆ ನಾನು ನನ್ನ ಅನಂತ ಧನ್ಯವಾದಗಳನ್ನು ಪ್ರಣಾಮಗಳನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಇದಕ್ಕೆ ಸಹಾಯದ ಸೆಲೆಯನ್ನೇ ನೀಡಿದ ನನ್ನ ಧರ್ಮಪತ್ನಿ ಶ್ರೀಮತಿ ರಮಾದೇವಿಗೂ, ಇತರರಿಗೂ ನನ್ನ ಕೃತಜ್ಞತೆಗಳನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸಲೇ ಬೇಕು.

ಅಖಿಲ ಕರ್ನಾಟಕ ಪ.ಪೂ. ಉಪನ್ಯಾಸಕ ಸಂಘದ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾದ, ಸತತ ಪರಿಶ್ರಮಿಗಳೂ, ನಿರಂತರ ಅಧ್ಯಯನಶೀಲರೂ ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕವಾಗಿ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿದ ನ್ಯಾಯವಿದ್ವಾನ್ ಪ್ರೊ.ಚಂದ್ರಮೌಳಿ ಸಿಂದಗಿ ಅವರು ಬಹಳ ಆತ್ಮೀಯತೆಯಿಂದ ಮುನ್ನುಡಿ ಬರೆದು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಸಂಸ್ಕೃತದ ಅಧೀತಿ-ಬೋಧಾಚರಣದಲ್ಲಿ ಅವರು ತಮ್ಮನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ತೊಡಗಿಸಿಕೊಂಡ ಧೀರ ಉಪನ್ಯಾಸಕರು. ಅವರಿಗೂ ನನ್ನ ಕೃತಜ್ಞತೆಗಳು.

ಸುಮಾರು ಒಂದು ವರುಷದಿಂದಲೂ ಬಹಳ ಪರಿಶ್ರಮದಿಂದ ಸಮಾಧಾನದಿಂದ ನಾನು ಎಷ್ಟೇ ಬದಲಾವಣೆಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದರೂ ಸಹಕರಿಸಿ ಮೇಧಾಯಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಈ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಅಳವಡಿಸಿಕೊಟ್ಟ ಶ್ರೀಮತಿ ಪ್ರತಿಭಾ ಪಟವರ್ಧನ ಅವರಿಗೆ ಎಷ್ಟು ಧನ್ಯವಾದಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದರೂ ಕಡಿಮೆ.

ಅಂದವಾದ ಮುಖಪುಟದ ವಿನ್ಯಾಸ ಮಾಡಿದ, ಸಮಾಧಾನದ ಸೆಲೆಯಂತಿರುವ ಶ್ರೀ ವಿಶ್ವಜ್ಞ ಅವರಿಗೂ ಸುಂದರವಾಗಿ ಮುದ್ರಿಸಿ ಕೊಟ್ಟ, ಶ್ರೀ ಸಂಜೀವ ಕ. ಜಕರೆಡ್ಡಿ, ಸಂಗಮ ಪ್ರಿಂಟರ್ಸ್, ಬೇಂದ್ರೇ ಮಾರ್ಗ, ಧಾರವಾಡ ಅವರಿಗೂ ನನ್ನ ಧನ್ಯವಾದಗಳು.

ಎಲ್ಲ ಹಂತದಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಧ್ಯಯನ ಅಧ್ಯಾಪನ ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಹಾಗು ಶಿಕ್ಷಕರು ಇದರ ಸರಿಯಾದ ವಿನಿಯೋಗ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಸಂಸ್ಕೃತವನ್ನು ಕಲಿತಲ್ಲಿ ನಮ್ಮ ಪರಿಶ್ರಮ ಸಾರ್ಥಕವೆಂದು ಭಾವಿಸಿದ್ದೇನೆ.

ಧಾರವಾಡ
ಮಕರ ಸಂಕ್ರಾಂತಿ
15-1-2011

ಡಾ.ವೇಣೀಮಾಧವ ಶಾಸ್ತ್ರೀ ಜೋಶಿ
Professor of Sanskrit & Prakrit (RTD)
Karnatak College, Dharwad

जिह्वा तिष्ठेद् वशे यस्य वेगः कामस्य संहृतः।
सौजन्यं हृदये यस्य स्वर्गस्तेन जितो ध्रुवम्॥

ಸಂಸ್ಕೃತ-ವ್ಯಾಕರಣ-ಸುರಭಿ

ಅಧ್ಯಾಯಗಳ ಮುನ್ನೋಟ

ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣ ಸುರಭಿ

ಅಧ್ಯಾಯ ೧

ವರ್ಣಮಾಲೆ

श्रुतिमानसहंसी मे मतितामससूदिनी।
करोतु मानसे वासं शारदा वरदा सदा।।

येन प्रसन्न-प्रतिभाजलेन सुसंस्कृता भारतभारतीयं
हंसीव कीर्तिः प्रसृता वरं यं नमामि तं पाणिनिराजहंसम्।।

अज्ञानातप तप्तोऽहं ज्ञान सौदामनीयुतं।
वात्सल्य-सलिलाधारं गुरुमेघं समाश्रये।।

ಸಂಸ್ಕೃತವ್ಯಾಕರಣವು ದಿಗಂತ ವಿಶ್ರುತವಾಗಿ ಮೆರೆಯುವದಕ್ಕೆ ವೈಜ್ಞಾನಿಕವಾದ ಅದರ ವ್ಯಾಕರಣವೇ ಚೈತನ್ಯದ ಸೆಲೆಯಾಗಿದೆ. ವ್ಯಾಕರಣದ ಪಿತಾಮಹನಾದ ಪಾಣಿನಿಯ ಸೂತ್ರಗಳು (ಕಿ. ಪೂ. ೩೦೦) ವ್ಯಾಕರಣದ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಕ್ರಾಂತಿಯನ್ನೇ ಮಾಡಿ ಜಗತ್ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ. ಈಗಿನ ಗಣಕಯಂತ್ರದ ನವಯುಗದಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತಭಾಷೆ, ಮತ್ತು ಲಿಪಿ ಹೊಸಹಾದಿಯನ್ನೆ ತುಳಿಯುತ್ತಲಿದೆ. ಸಮೃದ್ಧವಾದ ಸಾಹಿತ್ಯ, ಅಕ್ಷಯವಾದ ಶಬ್ದ ಭಾಂಡಾರ ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ಯುಗದ ಹೊಸ ಹೊಸ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಸರಳವಾಗಿ ಸೃಷ್ಟಿ ಮಾಡುವ ಸೌಲಭ್ಯ ವ್ಯವಸ್ಥಿತವಾದ ವ್ಯಾಕರಣ ಸುದೀರ್ಘವಾದ ಭವ್ಯ ಪರಂಪರೆ ಇವು ಸಂಸ್ಕೃತಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಸಿಗುವ ಸೌಭಾಗ್ಯವಾಗಿದೆ. ಇಂತಹ ಭಾಷೆಯ ವ್ಯವಸ್ಥಿತವಾದ ಅಧ್ಯಯನವು ಜ್ಞಾನ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಮಹಾದ್ವಾರವೇ ಆಗಿದೆ.

ಸಂಸ್ಕೃತಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ೪೬ ವರ್ಣಗಳಿವೆ. ಪಾಣಿನಿಯು ಈ ವರ್ಣಗಳನ್ನು ತನ್ನ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಭದ್ರ ಬುನಾದಿಯಾದ ೧೪ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ವೈಜ್ಞಾನಿಕವಾಗಿ ಅಳವಡಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಇವುಗಳಿಗೆ ಮಾಹೇಶ್ವರ-ಸೂತ್ರಗಳೆಂದೇ ಹೆಸರು. ಪರಮೇಶ್ವರನು ತನ್ನ ಡಮರುವನ್ನು ೧೪ ಸಲ ವಿಭಿನ್ನರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಬಾರಿಸಿದಾಗ ಈ ಸೂತ್ರಗಳಿಗೆ ಪ್ರೇರಣೆಯು ದೊರೆಯಿತು. ಹೀಗೆ ಮಹೇಶ್ವರನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ರಚಿಸಿರುವದಕ್ಕೆ ಇವುಗಳಿಗೆ माहेश्वर सूत्राणि ಎಂದೇ ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಈ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವರ, ಅರ್ಧಸ್ವರ, ಅನುನಾಸಿಕ ಕಠೋರವ್ಯಂಜನ ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ವ್ಯವಸ್ಥಿತವಾಗಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. (ಇವು ಕಂಠಪಾಠ ಮಾಡಬೇಕು.) ಸೂತ್ರಗಳು ಹೀಗಿವೆ -

अ इ उ ण् । ऋ लृ क्। ए ओ ङ् । ऐ औ च्। ह य व र ट्। लण्। ञ म ङ ण न म्। झ भ ञ् । घ ढ ध ष्। ज ब ग ड द श्। ख फ छ ठ थ च ट त व्। क प य्। श ष स र्। हल्। इति माहेश्वरप्रत्याहारसूत्राणि अणादि संज्ञार्थानि।

ಈ ಸೂತ್ರಗಳ ಕೊನೆಗೆ ಇರುವ ಅರ್ಧಾಕ್ಷರಗಳನ್ನು, इत् ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ವರ್ಣಗಳ ಎಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಇವುಗಳನ್ನು ಗಣನೆಮಾಡಬಾರದು. 5ನೇ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮುಂಬರುವ ವರ್ಣಗಳಲ್ಲಿರುವ अ ಕಾರವು (ಉದಾ ह्+अ = ह, य्+अ = य) ಕೇವಲ ಉಚ್ಛಾರಣೆಯ ಸೌಕರ್ಯಕ್ಕೆ ಇರುತ್ತದೆ. ಈ इत् ಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ಅನೇಕ ವರ್ಣಗಳನ್ನು ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಹೇಳುವದೇ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರ. ಈ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರಗಳನ್ನು ಸಿದ್ಧಮಾಡುವದೇ ಈ ಸೂತ್ರಗಳ ಅಗ್ರಿಮೋದ್ದೇಶ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಇವುಗಳಿಗೆ प्रत्याहार सूत्राणि अणादि संज्ञार्थानि ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

इत् ಸಂಜ್ಞೆಯ ಜೊತೆಗೆ ಹೇಳಿದ ಮೊದಲನೆಯ ಅಕ್ಷರವು ತನ್ನನ್ನು ಮತ್ತು ತನ್ನಿಂದ ಹಿಡಿದು ಈ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಆ इत् ಸಂಜ್ಞೆಯಿರುವ ಅಕ್ಷರದವರೆಗೆ ಬರುವ ಅಕ್ಷರಗಳನ್ನು ಗಣನೆಗೆ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ.(आदिरन्तेन सहेता) ಹೀಗೆ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತವಾಗಿ ಹೇಳುವ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಗೆ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರವೆಂದು ಹೆಸರು.

ಉದಾ अच् ಎಂದರೆ ಮೊದಲನೆಯ ಸೂತ್ರದ अ ಅಕ್ಷರದಿಂದ ಹಿಡಿದು च् ಎಂಬ इत् ವರೆಗೆ ಬರುವ ಅಕ್ಷರಗಳನ್ನು ಗಣನೆಗೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡಾಗ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಬರುವ अ इ उ ऋ लृ ए ओ ऐ औ (च्) ಈ ಎಲ್ಲ ಅಕ್ಷರಗಳಿಗೂ ಸ್ವರ (अच्) ಎಂದು ಕರೆಯಬಹುದು. ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ೧,೨,೩, ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವ ण् क् ङ् ಈ इत्‌ಗಳನ್ನು ಹಿಡಿಯಬಾರದು. ಇದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ हल् ಎಂದರೆ ह य व र ट् ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಬರುವ ह ಮತ್ತು ಕೊನೆಯ ಸೂತ್ರದ ल् ಇವುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಎಲ್ಲ ಅಕ್ಷರಗಳಿಗೂ ಸಂಜ್ಞೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಎಲ್ಲ ವ್ಯಂಜನಗಳಿಗೂ हल् ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯಾಗುವದು.

ಇದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ इक्,यण्,एच्,झल्, ಮುಂತಾದ ಸಂಜ್ಞೆಗಳ ಬಳಕೆಯು ಸಂಧಿಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತೋರುತ್ತದೆ. ಎಲ್ಲ ಸ್ವರಗಳನ್ನೂ ಅಥವಾ ವ್ಯಂಜನಗಳನ್ನು ಬರೆದು ಸೂಚಿಸುವದಕ್ಕಿಂತ अच् ಅಥವಾ हल् ಎಂದು ಸಂಜ್ಞೆಯ ಮೂಲಕ ಅವುಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವದೇ ಈಸೂತ್ರಗಳ ವೈಜ್ಞಾನಿಕತೆ.

ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷೆಯ ೪೭ ವರ್ಣಗಳಲ್ಲಿ ೧೩ ಸ್ವರಗಳು ಮತ್ತು ೩೩ ವ್ಯಂಜನಗಳು.

ಸ್ವರಗಳು (अच्)

अ इ उ ऋ लृ ಇವು ಹ್ರಸ್ವಸ್ವರಗಳು. आ ई ऊ ॠ ए ऐ ओ औ ಇವು ಧೀರ್ಘಸ್ವರಗಳು [ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಸ್ವರಗಳನ್ನು ಉಚ್ಛಾರಮಾಡಲು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಕಾಲಾವಕಾಶವು ಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕನುಸರಿಸಿ ಸ್ವರಗಳನ್ನು, ಹ್ರಸ್ವ, ಧೀರ್ಘ ಮತ್ತು ಪ್ಲುತ ಎಂದು (ऊकालोऽज् ह्रस्वदीर्घ प्लुतः) ವಿಂಗಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಒಂದು ಮಾತ್ರಾ ಕಾಲಾವಕಾಶವಿರುವ ಸ್ವರಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವವೆಂದು,

ಎರಡು ಮಾತ್ರಾ ಕಾಲಾವಕಾಶವಿರುವ ಸ್ವರಕ್ಕೆ ಧೀರ್ಘವೆಂದು, ಮೂರು ಅಥವಾ ಅದಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚು ಮಾತ್ರೆಯ ಕಾಲಾವಕಾಶವಿದ್ದರೆ ಪ್ಲುತವೆಂದು (ಏಽಽ ಹೀಗೆ ಸಂಬೋಧನೆಯಲ್ಲಿದೆ.) ವಿಭಾಗಿಸಲಾಗಿದೆ. क्‌ ख्‌ य्‌ र्‌ ಮುಂತಾದ ವ್ಯಂಜನಗಳನ್ನು ಉಚ್ಚಾರ ಮಾಡಲು ಅರ್ಧಮಾತ್ರೆಯ ಕಾಲಮಿತಿ ಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದ ಈ ಕೆಳಗಿನ ಶ್ಲೋಕವನ್ನು ತಪ್ಪದೇ ಕಂಠಪಾಠ ಮಾಡಬೇಕು.

एकमात्रो भवेद् ह्रस्वो द्विमात्रो दीर्घ उच्यते ।
त्रिमात्रस्तु प्लुतो ज्ञेयो व्यञ्जनं त्वर्धमात्रकम् ॥

ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಲಘು ಮತ್ತು ಗುರು ಗಳನ್ನು ಬಳಸುವಾಗ ಇದೇ ನಿಯಮ ಅನುಸರಿಸಲಾಗಿದೆ.] (ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಧೀರ್ಘ ऌ ಇರುವದಿಲ್ಲ). ए ऐ ओ औ ಇವು ಸಂಯುಕ್ತ ಧೀರ್ಘಸ್ವರಗಳು. ಅಂದರೆ ಎರಡು ಸ್ವರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಸ್ವರಗಳು. ಉದಾ-ए = अ + इ (ई) ಅಥವಾ आ + इ (ई); ऐ = अ + ए (ऐ) ; ओ = अ + उ (ऊ) ಅಥವಾ आ + उ (ऊ) ; औ = अ + ओ (औ) ।

ವ್ಯಂಜನಗಳು (हल्)

ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ೩೩ ವ್ಯಂಜನಗಳನ್ನು ಅವುಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಅನುಸರಿಸಿ ಹೀಗೆ ವಿಂಗಡಿಸಲಾಗಿದೆ

क्‌ ख्‌ ग्‌ घ्‌ ङ्‌ (क वर्गः) ಕಂಠದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವದರಿಂದ ಇವು - कण्ठ्य .
च्‌ छ्‌ ज्‌ झ्‌ ञ्‌ (च वर्गः)ಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಬಾಯಿಯ ಅಂಗಳದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ - तालव्य.
ट्‌ ठ्‌ ड्‌ ढ्‌ ण्‌ (ट वर्गः)ಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಬಾಯಿಯ ಅಂಗಳದಿಂದ - मूर्धन्य.
त्‌ थ्‌ द्‌ ध्‌ न्‌ (त वर्गः) ಹಲ್ಲಿನ ಸಹಾಯದಿಂದ ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಡುವ ಇವು - दन्त्य
प्‌ फ्‌ ब्‌ भ्‌ म्‌ (प वर्गः) ತುಟಿಯ ಸಹಾಯದಿಂದ ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಡುವ ಇವು - ओष्ठ्य
य्‌ र्‌ ल्‌ व्‌ ಅಂತಸ್ಥವರ್ಣಗಳು (य र ल व अन्तस्थाः)
श्‌ ष्‌ स्‌ ह्‌ ಊಷ್ಮವರ್ಣಗಳು (श ष स ह ऊष्माणः)

ವ್ಯಂಜನಗಳ ಮತ್ತು ಸ್ವರಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಸ್ಥಾನವು ಮೇಲಿನ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದಾಗಿದೆ. ಕೆಲವು ಅಕ್ಷರಗಳಿಗೆ ಎರಡೆರಡು ಸ್ಥಾನಗಳು ಉಂಟು. ವ್ಯಂಜನಗಳ ವರ್ಗಗಳನ್ನು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಹೀಗೆ ಸೂಚಿಸಲಾಗಿದೆ. क च ट त प

ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಳ ವ್ಯಂಜನವಿರುವದಿಲ್ಲ (ಅದು ವೇದದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಬರುತ್ತದೆ). क्ष ಮತ್ತು ज्ञ ಇವು ಸಂಯುಕ್ತ ವ್ಯಂಜನಗಳು ಅಂದರೆ, ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸ್ವರ ಬರದೇ ಕೇವಲ ಎರಡು ಅಥವಾ ಮೂರು ವ್ಯಂಜನಗಳು ಕೂಡಿದವುಗಳು. ಹೀಗೆ क्‌ + ष्‌ = क्ष्‌, ज + ञ = ज्ञ,

ಅನುಸ್ವಾರ (ಂ) ಮತ್ತು ವಿಸರ್ಗ(ಃ)ಗಳಿಗೆ ಸ್ವತಂತ್ರವಾದ ಅಸ್ತಿತ್ವವಿರುವದಿಲ್ಲ. ಇನ್ನೊಂದು ಅಕ್ಷರದ ಜೊತೆಗೆ ಇವುಗಳ ಬಳಕೆ ಇರುತ್ತದೆ.

क् ಮತ್ತು ख् ಗಳ ಮೊದಲು ಬರುವ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ जिह्वामूलीय (:क :ख) ಎಂದು, प ಮತ್ತು फ ಗಳ ಮೊದಲು ಬರುವ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ उपध्मानीय (:प :फ) ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ.

ವ್ಯಂಜನಗಳನ್ನು कर्कश (ಕಠೋರ) ಮತ್ತು मृदु ಎಂದು ವಿಂಗಡಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಕರ್ಕಶ ವ್ಯಂಜನಗಳು (खर् वर्णाः = अघोष प्रयत्नः)

ಪ್ರತಿಯೊಂದು ವರ್ಗದ ಮೊದಲಿನ ಎರಡು ಮತ್ತು ಊಷ್ಮ ವರ್ಣಗಳು क् ख्, च् छ्, ट् ठ्, त् थ्, प् फ्, ಮತ್ತು श् ष् स् ह्

ಮೃದು ವ್ಯಂಜನಗಳು (हश् वर्णाः = घोष प्रयत्नः)

ಪ್ರತಿಯೊಂದು ವರ್ಗದ ಕೊನೆಯ ಮೂರು ವರ್ಣಗಳು (हश्) ಮತ್ತು ಅಂತಸ್ಥವರ್ಣಗಳು ಮತ್ತು ಮಹಾ ಪ್ರಾಣಗಳು : ग् घ् ङ्, ज् झ् ञ्, ड् ढ् ण्, द् ध् न्, ब् भ् म्, य् र् ल् व्. (ह् ಇದನ್ನು ಕೆಲವರು ಮೃದು ವ್ಯಂಜನವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸುತ್ತಾರೆ.)

ವರ್ಗದ ಕೊನೆಗೆ ಬರುವ ञ् म् ङ् ण् न् ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಅನುನಾಸಿಕ ಎನ್ನುವರು. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ವರ್ಗದ ೧, ೩, ಮತ್ತು ೫ ನೇ ವರ್ಣಗಳು ಹಾಗು ಅಂತಸ್ಥಗಳು (य् र् ल् व्) ಅಲ್ಪಪ್ರಾಣಗಳಾಗಿವೆ. ವರ್ಗದ ೨ ಮತ್ತು ೪ನೇ ವರ್ಣ ಹಾಗು ಊಷ್ಮ ವರ್ಣಗಳು (श ष स ह) ಮಹಾಪ್ರಾಣಗಳಾಗಿವೆ.

ವರ್ಣಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಈ ಕೆಳಗಿನ ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ಕಂಠಪಾಠ ಮಾಡಬೇಕು.

अ कु ह विसर्जनीयानां कण्ठः । इ चु य शानां तालु। ऋ टु र षाणां मूर्धा । लृ तु ल सानां दन्ताः। उ पूपध्मानीयानां ओष्ठौ । ञ म ङ ण नानां नासिका च । ए दै तोः कण्ठोष्ठौ। ओ दौ तोः कण्ठतालू । व कारस्य दन्तोष्ठम्। जिह्वामूलीयस्य जिह्वामूलम्। नासिका अनुस्वारस्य।

ಸವರ್ಣ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ (ಸಂಧಿ ಮುಂತಾದವುಗಳಲ್ಲಿ) ವರ್ಣಗಳ ಸ್ಥಾನ ಮತ್ತು ಪ್ರಯತ್ನಗಳು ಒಂದೇ ಇರಬೇಕು. (तुल्यास्य प्रयत्नं सवर्णं) ಪ್ರಯತ್ನಗಳು ಅಭ್ಯಂತರ ಮತ್ತು ಬಾಹ್ಯ ಎಂದು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ 4 ಮತ್ತು 11 ಭೇದಗಳಿವೆ.

ಗಮನಿಸಿರಿ :

1. ಕೆಳಗಿನ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಇರುವ ವ್ಯಂಜನಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಿರಿ :
कः खगौ घाङचिच्छौजा झञ्ञोटोठी डढण्ढणः।
तथो दधीन् पफर्बाभीर्मयोरि ल्वाशिषांसहः ॥

(ಗ್ರಂಥವಿಸ್ತಾರ ಭಯದಿಂದ ಇಂತಹ ಶ್ಲೋಕಗಳ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಕೊಡಲಾಗುವದಿಲ್ಲ)

2. ಕೆಳಗಿನ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಓಷ್ಠ್ಯ ವರ್ಣವಿರುವದಿಲ್ಲ.
नयनानन्द जनने नक्षत्रगणशालिनि।
अघने गगने दृष्टिरंगने दीयतां सकृत्॥

3. ಕೆಳಗಿನ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಮೂರ್ಧನ್ಯ ವರ್ಣವಿಲ್ಲ.
शलभा इव धावन्तः सायकास्तस्य भूभुजः।
निपेतुः सायकच्च्छन्नास्तेन संयुगसीमनि ॥

4. ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಓಷ್ಠ್ಯ ಮತ್ತು ಮೂರ್ಧನ್ಯ ಎರಡೂ ಅಕ್ಷರಗಳಿಲ್ಲ.
अलिनीलालकलतं कं न हन्ति घनस्तनी ।
आननं नलिनच्छाय नयनं शशिकान्ति ते ॥

5. ವ್ಯಂಜನದ ಜೊತೆಗಿರುವ ಸ್ವರವನ್ನು ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಗಮನಿಸಿರಿ.
तापेनोग्रोऽस्तु देहे नो हेयेविल्लोभि निन्दिना।
जायाग्रे हि गुणिप्रेष्ठा हितोऽक्षेपोऽमृतोक्षिणी ॥

6. ಅ ಕಾರದ ಹೊರತಾಗಿ ಸ್ವರವೇ ಇಲ್ಲದ ಕೆಳಗಿನ ಶ್ಲೋಕವನ್ನು ಗಮನಿಸಿರಿ.
तमनग्रस्त दहन हयवल्लभनन्दन ।
जय ग्रहगणप्रष्ठ हतक्षप मतक्षप ॥

7. ಕೆಳಗಿನ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಿರಿ.
अक्, इक्, अच्, यण्, झल्, खर्, जश्, एच्, ऐच्, एङ्

ವರ್ಣಗಳ ಉಗಮಸ್ಥಾನ ಮತ್ತು ವಿವರಣೆ

ಸ್ವರಗಳು		ವ್ಯಂಜನಗಳು								ಉಗಮ ಸ್ಥಾನ
		ಕರ್ಕಶ (ಖರ್)			ಮೃದು (ಹಶ್)					
ಹ್ರಸ್ವ	ದೀರ್ಘ	ಊಷ್ಮ ವರ್ಣ	ಅಲ್ಪ ಪ್ರಾಣ	ಮಹಾ ಪ್ರಾಣ	ಅಲ್ಪ ಪ್ರಾಣ	ಮಹಾ ಪ್ರಾಣ	ಅನುನಾಸಿಕ	ಅಂತಸ್ಥ ವರ್ಣ	ಊಷ್ಮವರ್ಣ ಮಹಾಪ್ರಾಣ	
अ	आ		क्	ख्	ग्	घ्	ङ्		ह्	ಕಂಠ
इ	ई	श्	च्	छ्	ज्	झ्	ञ्	य्		ತಾಲು
ऋ	ॠ	ष्	ट्	ठ्	ड्	ढ्	ण्	र्		ಮೂರ್ಧಾ
लृ		स्	त्	थ्	द्	ध्	न्	ल्		ದಂತ
उ	ऊ		प्	फ्	ब्	भ्	म्			ಓಷ್ಠ
	ए ऐ									ಕಂಠ ತಾಲು
	ओ औ									ಕಂಠ ಓಷ್ಠ
								व्		ದಂತ ಓಷ್ಠ

ಅಧ್ಯಾಯ ೨
ಸಂಧಿಗಳು

ಎರಡು ವರ್ಣಗಳು ಕೆಲವು ನಿಯಮಗಳಿಗನುಸರಿಸಿ ಕೂಡಿಕೊಳ್ಳುವುದೇ ಸಂಧಿ. ಹೀಗೆ ಕೂಡಿದಾಗ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಾಸ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಕ್ರಿಯೆಗೆ ಸಂಧಿಕ್ರಿಯೆ ಎನ್ನುವರು. ಉದಾ-रमा + ईश=रमेश ಇಲ್ಲಿ रमा ಶಬ್ದದ ಕೊನೆಗಿರುವ आ ಮತ್ತು ईश ಶಬ್ದದ ಮೊದಲಿನ ई ಇವು ಕೂಡಿ ए ಎಂದು ಬದಲಾವಣೆ ಹೊಂದಿವೆ. ಈ ಬದಲಾವಣೆಯು ಮೂರು ತರಹದ್ದು.

1) ಆದೇಶ - शत्रुवदादेशः-ಅಂದರೆ ಶತ್ರುವು ತನ್ನ ವೈರಿಯನ್ನು ಹೊಡೆದೋಡಿಸಿ ತಾನು ಸಿಂಹಾಸನದ ಮೇಲೆ ಬಂದು ಕೂಡುವಂತೆ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುವ ವರ್ಣವು ಅಲ್ಲಿದ್ದ ವರ್ಣಗಳನ್ನು ಹಾರಿಸಿ ತಾನು ಬಂದು ಕೂಡುವದು. ಉದಾ-शीत+उदकं=शीतोदकम् ಇಲ್ಲಿ त ದಲ್ಲಿಯ अ ಮತ್ತು उ ಇವೆರಡೂ ಹೋಗಿ ओ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದಿದೆ.

2) ಆಗಮ - मित्रवदागमः-ಅಂದರೆ ಗೆಳೆಯನು ಬಂದರೆ ಬಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ನಾವು ಕುಳಿತ ಆಸನದ ಮೇಲೆ ಅವನಿಗೂ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳಲು ಸಹಕರಿಸುವದು. ಇದರಂತೆ ಇರುವ ವರ್ಣಗಳ ಜೊತೆ ಮತ್ತೊಂದು ವರ್ಣ ಸೇರುವದು. ಉದಾ-वृक्ष+छाया=वृक्षच्छाया ಇಲ್ಲಿ च् ಆಗಮವಾಗಿದೆ.

3) ಲೋಪ - (नष्टद्रव्यवत् लोपः) ಇದ್ದ ವರ್ಣವೇ ಇಲ್ಲದಂತಾಗುವದು. ಉದಾ- सः याति=स याति ಇಲ್ಲಿ ವಿಸರ್ಗ ಲೋಪವಾಗಿದೆ.

ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಸಂಧಿಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರು ವಿಧ. 1) ಸ್ವರಸಂಧಿ (अच्सन्धिः), 2) ವ್ಯಂಜನಸಂಧಿ (हल्सन्धिः) 3) ವಿಸರ್ಗಸಂಧಿ.

ಸ್ವರಸಂಧಿಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಎಂಟು ವಿಧ. 1) ಸವರ್ಣದೀರ್ಘಸಂಧಿ 2) ಗುಣಸಂಧಿ 3) ವೃದ್ಧಿಸಂಧಿ 4) ಯಣ್‌ಸಂಧಿ 5) ಯಾಂತಾದೇಶ ವಾಂತಾದೇಶಸಂಧಿ 6) ಪೂರ್ವರೂಪಸಂಧಿ 7) ಪರರೂಪಸಂಧಿ 8) ಪ್ರಕೃತಿಭಾವಸಂಧಿ.

1) ಸವರ್ಣದೀರ್ಘಸಂಧಿ - (अकः सवर्णे दीर्घः-पा.सूत्र) ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರಯತ್ನ ಮತ್ತು ಉತ್ಪತ್ತಿ ಸ್ಥಾನವು ಒಂದೇ ಇರುವ ವರ್ಣಗಳು ಸವರ್ಣಗಳು. अ ಮತ್ತು आ ಇವು ಪರಸ್ಪರ ಸವರ್ಣಗಳು. ಹೀಗೆಯೇ इ-ई, उ-ऊ, ऋ-ॠ ಇವು ಸವರ್ಣಗಳು. ಹ್ರಸ್ವವೇ ಆಗಲಿ ದೀರ್ಘವಾಗಲಿ ಇವು ಪರಸ್ಪರ ಬಂದಾಗ ಅವುಗಳ ದೀರ್ಘಾಕ್ಷರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದು ಸವರ್ಣದೀರ್ಘಸಂಧಿ.

अ ಅಥವಾ आ ಮುಂದೆ अ ಅಥವಾ आ ಬಂದರೆ आ ಆದೇಶವಾಗುವದು. ಹೀಗೆಯೇ ಉಳಿದ ಸವರ್ಣಗಳು (ಸ್ವರಗಳು). ಉದಾ-देव+आदेशः=देवादेशः ಇಲ್ಲಿ व

ದಲ್ಲಿಯ अ ಮತ್ತು आ ಇವೆರಡೂ ಹೋಗಿ आ ಆದೇಶವಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆ ಆದೇಶವಿದ್ದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಯುವದು. विद्या+आतुरः=विद्यातुरः ಹೀಗೆಯೇ हिमाद्रिः, देवालयः, पीताम्बरम्। कपि+ईशः=कपीशः। ಹೀಗೇ करीन्द्रः, श्रीशः,गिरीशः। वधू+उपदेशः =वधूपदेशः। ಹೀಗೆಯೇ भानूदयः, गुरूहा, लघूर्मिः (ಸಣ್ಣತೆರೆ) पितृ+ऋणम्=पितृणम् ಹೀಗೆಯೇ भ्रातृणं, होतृणम्।

ऌ ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘರೂಪವಿಲ್ಲ. ऋ ऌ वर्णयोः सावर्ण्यं वाच्यम् ಎಂಬಂತೆ ऌ ऋ ಕಾರವಾಗಿ ಬದಲಾಗುವದು. ऋ ಮತ್ತು ऌ ಸವರ್ಣವಾಗಿ ॠ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. होतृ+ऌकारः=होतॄकारः

2) ಗುಣಸಂಧಿ - (आद्गुणः) अ, आ ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ इ, ई ಬಂದರೆ ए ಕಾರವು, उ,ऊ ಬಂದರೆ ओ ಕಾರವು, ऋ, ॠ ಬಂದರೆ अर् ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗುತ್ತದೆ, ऌ ಬಂದರೆ अल् ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾ-देव+इन्द्रः=देवेन्द्रः, रमा+ईशः=रमेशः, जन+उक्तिः=जनोक्तिः, गङ्गा+उदकं=गङ्गोदकं, रम्भा+ऊरुः=रम्भोरुः, देव+ऋषिः=देवर्षिः, राजा+ऋषिः=राजर्षिः, तव+ऌकारः=तवल्कारः।

3) ವೃದ್ಧಿಸಂಧಿ - (वृद्धिरेचि) अ,आ ಕಾರಗಳ ಮುಂದೆ ए ಅಥವಾ ऐ ಬಂದರೆ ऐ ಕಾರವೂ, ओ ಅಥವಾ औ ಬಂದರೆ औ ಕಾರವೂ ಆದೇಶವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾ-एक+एकः=एकैकः, मत+ऐक्यं=मतैक्यं, महा+ऐश्वर्यं=महैश्वर्यम्, जल+ओघः=जलौघः, दिव्या+औषधिः=दिव्यौषधिः।

4) ಯಣ್‌ಸಂಧಿ - (इकोयणचि) इक् स्थाने अचि परे यण् स्यात्। इक् ಎಂದರೆ इ उ ऋ ऌ (प्रत्याहार) ಇವುಗಳಿಗೆ अच् ಎಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಅಸವರ್ಣ ಸ್ವರ ಬಂದರೆ यण् ಎಂದರೆ य् व् र् ल् ಇವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುವವು. इ ई उ ऊ ऋ ॠ ऌ ಕಾರಗಳ ಮುಂದೆ ಅಸವರ್ಣ ಸ್ವರ ಬಂದರೆ इ ई ಕಾರಗಳಿಗೆ य् ಆದೇಶವಾಗಿಯೂ, उ ऊ ಕಾರಗಳಿಗೆ व् ; ऋ ॠ ಕಾರಗಳಿಗೆ र् ಮತ್ತು ऌ ಕಾರಕ್ಕೆ ल् ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಮುಂದಿನ ಸ್ವರಗಳೊಂದಿಗೆ ಸೇರಿ ಪೂರ್ಣಾಕ್ಷರಗಳಾಗುತ್ತವೆ.ಉದಾ- इति+उक्त्वा=इत्युक्त्वा ಇಲ್ಲಿ ति ದಲ್ಲಿರುವ इ ಕಾರದ ಮುಂದೆ ಅಸವರ್ಣವಾದ उ ಬಂದಿದೆ. इ ಹೋಗಿ य् ಬಂದಿದೆ. इत्+य्+उक्त्वा=त्यु ಪೂರ್ಣಾಕ್ಷರವಾಗಿ इत्युक्त्वा ಎಂದಾಗಿದೆ. गति+अन्तरं=गत्यन्तरम्, श्रुति+ऐक्यं=श्रुत्यैक्यम्, त्+इ+ऐ ಇಲ್ಲಿ इ ಹೋಗಿ य् ಬಂದು ऐ ಸೇರಿದೆ. (त्यै)। प्राणि+अङ्गं=प्राण्यङ्गम्, रति+औत्सुक्यम्=रत्यौत्सुक्यम्, भवतु+इति=भवत्विति ಇಲ್ಲಿ उ ಕಾರವು ಹೋಗಿ व्

ಆದೇಶವಾಗಿ ಮುಂದಿನ इ ಸೇರಿ त्+व्+इ=त्वि ಆಗಿದೆ. खलु+इदम्=खल्विदम्, मधु+अरि=मध्वरि, वस्तु+ऐक्यम्=वस्त्वैक्यम्, साधु+ओदनम्=साध्वोदनम्, पितृ+आज्ञा=पित्राज्ञा, धातृ+उद्यानम्=धात्रुद्यानम्, लृ+आकृतिः=लाकृतिः।

5) **ಪೂರ್ವರೂಪಸಂಧಿ** - (एङः पदान्तादति) ए ಮತ್ತು ओ ಕಾರಗಳ ಮುಂದೆ अ ಸ್ವರವು ಬಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಅವಗ್ರಹ (ऽ) ಬರುತ್ತದೆ. अ ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. नगरे+ अस्मिन् =नगरेऽस्मिन्, भवने+अस्ति=भवनेऽस्ति, विष्णो+अत्र=विष्णोऽत्र।

6) **ಯಾಂತಾವಾಂತಾದೇಶಸಂಧಿ** - (एचोऽयवायावः) ए ओ ಗಳ ಮುಂದೆ अ ಹೊರತು ಪಡಿಸಿ ಬೇರೆ ಸ್ವರ ಬಂದರೆ ए ಇದು ಹೋಗಿ अय् ಎಂದೂ, ओ ಹೋಗಿ अव् ಎಂದೂ ಆದೇಶವಾಗುವದು. ಮುಂದಿನ ಸ್ವರದಿಂದ ಸೇರಿ ಪೂರ್ಣಾಕ್ಷರವಾಗುತ್ತದೆ ಅಥವಾ य् व् ಗಳು ಲೋಪವಾಗಿ ಉಳಿದ ಸ್ವರಗಳು ಸಂಧಿಯಾಗುತ್ತವೆ. ಉದಾ-वने+उषितवान् =वन उषितवान् अथवा वनयुषितवान्, आश्रमे+ऋषि=आश्रम ऋषिः अथवा आश्रमयृषिः, प्रभो+इह=प्रभविह ಅಥವಾ प्रभ इह।

ए ಮತ್ತು औ ಗಳ ಮುಂದೆ ಯಾವುದೇ ಸ್ವರ ಬಂದರೆ ಅವು ಕ್ರಮವಾಗಿ आय् ಮತ್ತು आव् ಎಂದಾಗುತ್ತವೆ. य् ಮತ್ತು व् ಇವು ಮುಂದಿನ ಸ್ವರದೊಂದಿಗೆ ಸೇರಿ ಪೂರ್ಣಾಕ್ಷರಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಅಥವಾ ऐ औ ಇವು ಲೋಪವಾಗುತ್ತವೆ. ಉದಾ- कस्मै+इदम्=कस्मायिदम् ಅಥವಾ कस्मा इदम्, नै+अकः=नायकः, वृक्षौ+एतौ=वृक्षावेतौ ಅಥವಾ वृक्षा एतौ, कलौ+इति=कलाविति ಅಥವಾ कला इति।

ವಿ.ಸೂ. : (ಯಾಂತಾವಾಂತಾದೇಶ ಸಂಧಿಗೆ ಪೂರ್ವರೂಪ ಸಂಧಿಯು ಅಪವಾದವಾಗಿದೆ.)

7) **ಪ್ರಕೃತಿಭಾವಸಂಧಿ** - 1) ए ओ ಇವು ಕೊನೆಗಿರುವ ಉದ್ಗಾರವಾಚಕ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆ ಯಾವುದೇ ಸ್ವರ ಬಂದರೆ ಸಂಧಿಯಾಗುವದಿಲ್ಲ. ಸಂಧಿಯಾಗದೇ ಉಳಿಯುವದೆ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ. ಉದಾ- हे-अग्ने, अहो इन्द्र

2) ಮೂರು ಮಾತ್ರಾ ಕಾಲಾವಕಾಶವಿರುವ ಸ್ವರಕ್ಕೆ ಪ್ಲುತ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ. (त्रिमात्रस्तु प्लुतो ज्ञेयः) ई ಕಾರಾಂತ, उ ಕಾರಾಂತ ಮತ್ತು ए ಕಾರಾಂತ ದ್ವಿವಚನ ಶಬ್ದಗಳ ಅಂತ್ಯಸ್ವರಗಳಿಗೆ ಪ್ರಗೃಹ್ಯ (ईदूदेद्विवचनं प्रगृह्यम्) ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಪ್ಲುತ ಮತ್ತು ಪ್ರಗೃಹ್ಯಗಳ ಮುಂದೆ ಸ್ವರ ಬಂದರೆ ಸಂಧಿಯಾಗುವದಿಲ್ಲ. एहि कृष्णऽऽऽ+अत्र ಇಲ್ಲಿ ಸಂಬೋಧನೆಯ कृष्ण ಶಬ್ದದ ಕೊನೆಯ अ ಪ್ಲುತವಾಗಿದೆ. कवी आगतौ, फले ईहते, बन्धू आयातौ, नमेते आर्यम्।

3) अदस् ಸರ್ವನಾಮ ಶಬ್ದದ ಪುಲ್ಲಿಂಗ ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನದ ರೂಪ अमी ಇದರ ಮುಂದೆ ಯಾವ ಸ್ವರ ಬಂದರೂ ಸಂಧಿಯಾಗುವದಿಲ್ಲ.(अदसोमात्) ಇದರ ಕೊನೆಯ ई ಕಾರವೂ ಪ್ರಗೃಹ್ಯ. अमी अग्नयः, अमी ईश्वराः।

ई ॠ ॡ ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಅಸವರ್ಣ ಸ್ವರಗಳು ಬಂದರೆ ಯಣ್ ಸಂಧಿಯೂ ಆಗಬಹುದು. ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಸಂಧಿಯೂ ಆಗಬಹುದು. ಈ ದೀರ್ಘಸ್ವರಗಳು ಹ್ರಸ್ವಸ್ವರಗಳೂ ಆಗಬಹುದು. ಉದಾ- योगी+आनन्द=योग्यानन्द ಅಥವಾ योगी-आनन्द ಅಥವಾ योगि आनन्द।

2) ವ್ಯಂಜನಸಂಧಿಗಳು (हल्सन्धिः)

ವ್ಯಂಜನದ ಮುಂದೆ ವ್ಯಂಜನ ಅಥವಾ ಸ್ವರ ಬಂದರೆ ವ್ಯಂಜನಸಂಧಿಯಾಗುವದು. ಇದರಲ್ಲಿ 1) ಅನುಸ್ವಾರ ಸಂಧಿ, 2) ಅನುನಾಸಿಕ ಸಂಧಿ, 3) ಶ್ಚುತ್ವ ಸಂಧಿ, 4) ಷ್ಟುತ್ವ ಸಂಧಿ, 5) ಜಶ್ತ್ವ ಸಂಧಿ, 6) ಪರಸವರ್ಣ ಸಂಧಿ ಮತ್ತು 7) ಙ್ಮುಡಾಗಮಸಂಧಿ ಇವು ಪ್ರಮುಖವಾಗಿವೆ.

I) ಅನುಸ್ವಾರ ಸಂಧಿ - ಶಬ್ದದ ಕೊನೆಗೆ ಇರುವ म् ದ ಮುಂದೆ ವರ್ಗೀಯ ವ್ಯಂಜನ ಬಂದರೆ म् ಅನುಸ್ವಾರವಾಗುತ್ತದೆ ಅಥವಾ ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಆ ವರ್ಗದ ಅನುನಾಸಿಕವು ಬರುತ್ತದೆ. ಉದಾ-मन्त्रम्+पठति=मन्त्रं पठति ಅಥವಾ मन्त्रम्पठति। श्लोकम्+गायति=श्लोकं गायति ಅಥವಾ श्लोकङ्गायति।

2) ಪದಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿರುವ म् ದ ಮುಂದೆ ಅವರ್ಗೀಯ ವ್ಯಂಜನ ಬಂದರೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ म् ಅನುಸ್ವಾರವಾಗುತ್ತದೆ. रामम्+वन्दे=रामं वन्दे, नगरम्+याति=नगरं याति।

3) ವಾಕ್ಯದ ಕೊನೆಗೆ म् ಬಂದರೆ ಹಾಗೆಯೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. इति शिवम्।

II) ಅನುನಾಸಿಕ ಸಂಧಿ - 1) ಪದಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ವರ್ಗೀಯ ವ್ಯಂಜನದ (ಅನುನಾಸಿಕ ङ् ञ् ण् न् म् ಬಿಟ್ಟು) ಮುಂದೆ ಅನುನಾಸಿಕವು ಬಂದರೆ ಆ ವ್ಯಂಜನಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಆ ವರ್ಗದ ಅನುನಾಸಿಕವು ಬರುತ್ತದೆ ಅಥವಾ ಮೂರನೆಯ ವ್ಯಂಜನವು ಬರುತ್ತದೆ. सत्यवाक्+ मनुते=सत्यवाङ्मनुते ಅಥವಾ सत्यवाग्मनुते, षट्+मुखानि=षण्मुखानि ಅಥವಾ षड्मुखानि, तत्+नेत्रं =तन्नेत्रम् ಅಥವಾ तद्नेत्रम्।

ಆದರೆ ಪದದ ಕೊನೆಗಿರುವ ವರ್ಗೀಯ ವ್ಯಂಜನದ ಮುಂದೆ मय ಮತ್ತು मात्र ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬಂದರೆ ಅದು ಆ ವರ್ಗದ ಅನುನಾಸಿಕವೇ ಆಗುತ್ತದೆ. वाक्+मयम्=वाङ्मयम्, चित्+मात्रम्=चिन्मात्रम्।

III) ಶ್ಚುತ್ವಸಂಧಿ - (स्तोः श्चुना श्चुः) स् ಮತ್ತು त ವರ್ಗ ವ್ಯಂಜನಗಳ ಮುಂದೆ श् ಮತ್ತು चवर्ग ವ್ಯಂಜನಗಳು ಬಂದರೆ स् ಕಾರಕ್ಕೆ श् ಕಾರವೂ, त् द् ध् न् ಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ च् ज् झ् ञ् ಗಳು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುವವು.

वायुः+चलति=वायुस्चलति=वायुश्चलति, शैलात्+जलम्= शैलाद्जलम् =शैलाज्जलम्, एतान्+जनान्=एताञ्जनान्, ग्रामात्+चोरः=ग्रामाच्चोरः, बालः+ शेते=बालश्शेते।

IV) ಷ್ಟುತ್ವಸಂಧಿ - स् ಮತ್ತು तवर्ग ವ್ಯಂಜನಗಳ ಮುಂದೆ ष् ಮತ್ತು टवर्ग ವ್ಯಂಜನಗಳು ಬಂದರೆ स ಕಾರಕ್ಕೆ ष् ಕಾರವೂ त् द् ध् न् ಗಳಿಗೆ ट् ड् ढ् ण् ಗಳು ಆದೇಶವಾಗುತ್ತವೆ. मनस्+षष्टः=मनष्षष्ठः, तत्+टीका=तट्टीका, महान्+डिण्डिमः= महाण्डिण्डिमः।

V) ಜಶ್ತ್ವಸಂಧಿ - (झलां जशोऽन्ते) ಶಬ್ದದ ಕೊನೆಗೆ ಅನುನಾಸಿಕ ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆ ಯಾವದೇ ವರ್ಗೀಯ ವ್ಯಂಜನವಿದ್ದು ಅದರ ಮುಂದೆ ಸ್ವರವಾಗಲೀ ಮೃದುವ್ಯಂಜನವಾಗಲೀ (ವರ್ಗದ ಕೊನೆಯ 4 ವರ್ಣಗಳು ಎಲ್ಲ ಅವರ್ಗೀಯ ವ್ಯಂಜನಗಳು) ಬಂದರೆ ಆ ಕೊನೆಯ ವ್ಯಂಜನಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಅದರ ವರ್ಗದ ಮೂರನೆಯ ವರ್ಣವು ಬರುತ್ತದೆ. ಉದಾ-गृहात्+आगच्छति= गृहादागच्छति, वाक्+अर्थः=वागर्थः, षट्+अङ्गाः=षडङ्गाः, अप्+ईशः=अबीशः।

2) ಪದಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಅನುನಾಸಿಕ ಬಿಟ್ಟು ಯಾವುದೇ ವ್ಯಂಜನವಿದ್ದು ಮುಂದೆ ಕರ್ಕಶ ವರ್ಣಗಳು ಬಂದರೆ (ವರ್ಗದ ಮೊದಲಿನ ಎರಡು ವರ್ಣಗಳು ಮತ್ತು श् ष् स् ह्) ಆ ಕೊನೆಯ ವ್ಯಂಜನದ ಬದಲಾಗಿ ಆ ವರ್ಗದ ಮೊದಲನೆಯ ವರ್ಣ ಆದೇಶವಾಗುತ್ತದೆ. उद्+तारयति=उत्तारयति, समिध्+पाणिः=समित्पाणिः, दिग्+पालः=दिक्पालः

VI) ಪರಸವರ್ಣಸಂಧಿ -1) ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ न् ಕಾರದ ಮುಂದೆ ಬಂದ ल् ವರ್ಣವು ಅನುನಾಸಿಕದಿಂದ ಕೂಡುತ್ತದೆ. ಉದಾ-तस्मिन्+लोकाः=तस्मिँल्लोकाः, महान्+लाभः=महाँल्लाभः।

2) ಶಬ್ದದ ಕೊನೆಗಿದ್ದ न् ದ ಮುಂದೆ च् छ् ट् ठ् त् थ् ಬಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಅನುಸ್ವಾರ ಮತ್ತು ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಅಲ್ಲದೆ च् छ्, ट् ढ् ಮತ್ತು त् थ् ಇವುಗಳ ಹಿಂದಿನ ವಿಸರ್ಗವು ಕ್ರಮವಾಗಿ श् ष् स् ಆಗುತ್ತವೆ. ಉದಾ-वृक्षान्+चालयति=वृक्षांश्चालयति, भक्तान्+तारयति=भक्तांस्तारयति, महान्+टीकाकार=महांष्टीकाकार।

3) ಪದಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿರುವ न् ದ ಮುಂದೆ श् ಬಂದರೆ ಅವು ಕ್ರಮವಾಗಿ ञ् ಮತ್ತು छ् ಆಗುತ್ತವೆ. ಉದಾ-भोगान्+शमयति=भोगाञ्छमयति ಅಥವಾ भोगाञ्शमयति, बालान्+शिक्षयति =बालाञ्शिक्षयति ಅಥವಾ बालाञ्छिक्षयति।

4) न् ದ ಮುಂದೆ ज् झ् ಗಳು ಬಂದರೆ न् ವು ञ् ಆಗುತ್ತದೆ. ಉದಾ-वीरान्+जयति= वीराञ्जयति, महान्+झंझावातः=महाञ्झंझावातः।

5) ಪದಾಂತ್ಯದ त् ದ ಮುಂದೆ ल् ಬಂದರೆ त् ವು ल् ಆಗುತ್ತದೆ. ಉದಾ- तत्+लाभः=तल्लाभः, दूरात्+लक्ष्यम्=दूराल्लक्ष्यम्।

6) त् ದ ಮುಂದೆ श् ಬಂದರೆ त् ವು च् ಆಗುತ್ತದೆ. श् ವು ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ छ ಆಗುತ್ತದೆ. ಉದಾ- देहात्+शिरः=देहाच्शिरः ಅಥವಾ देहाच्छिरः, जगत्+शून्यं=जगच्छून्यम् ಅಥವಾ जगच्शून्यम्।

7) ಅನುನಾಸಿಕ ಬಿಟ್ಟು ವರ್ಗೀಯ ವ್ಯಂಜನದ ಮುಂದೆ ह ಬಂದರೆ ह ಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಆ ವರ್ಗದ ನಾಲ್ಕನೆಯ ವರ್ಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಉದಾ-तत्+हरणम्=तद्धरणम् ಅಥವಾ तद्हतम्, भूभृत्+ हन्ति=भूभृद्हन्ति ಅಥವಾ भूभृद्धन्ति, सम्यक्+हयः=सम्यग्हयः ಅಥವಾ सम्यग्घयः।

VII) ಙ್ಮುಡಾಗಮಸಂಧಿ-ಪದಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ङ् ण् न् ಇವುಗಳ ಪೂರ್ವವರ್ಣವು ಹ್ರಸ್ವಸ್ವರವಿದ್ದು ಮುಂದೆ ಯಾವುದೇ ಸ್ವರ ಬಂದರೆ ಅವು ದ್ವಿತ್ವವಾಗುವವು.ಉದಾ-प्रत्यङ्+ आत्मा =प्रत्यङ्ङात्मा, सुगण्+ईशः=सुगण्णीशः, कस्मिन्+ आश्रयः = कस्मिन्नाश्रयः।

ಆದರೆ न् ದ ಹಿಂದೆ ದೀರ್ಘಸ್ವರವಿದ್ದು ಮುಂದೆ ಯಾವುದೇ ಸ್ವರ ಬಂದರೆ ಅವೆರಡೂ ಕೂಡಿ ಪೂರ್ಣಾಕ್ಷರವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾ-महान्+आत्मा=महानात्मा, मुनीन्+अनमत् = मुनीननमत्, गुरून्+अवदत्=गुरूनवदत्।

3) ವಿಸರ್ಗ ಸಂಧಿಗಳು

ವಿಸರ್ಗದ ಮುಂದೆ ಸ್ವರ ಅಥವಾ ವ್ಯಂಜನ ಬಂದು ಅವುಗಳನ್ನು ಕೂಡಿಸುವಾಗ ಆಗುವ ಬದಲಾವಣೆಯೇ ವಿಸರ್ಗಸಂಧಿ. ಇವುಗಳ ಪ್ರಮುಖ ಪ್ರಭೇದಗಳನ್ನು ನೋಡೋಣ.

1) ವಿಸರ್ಗದ ಮುಂದೆ च् छ्, ट् ठ् ಮತ್ತು त् थ् ಈ ವ್ಯಂಜನಗಳು ಬಂದಾಗ ವಿಸರ್ಗವು ಕ್ರಮವಾಗಿ श् ष् स् ಆಗುತ್ತದೆ. (ವಿಸರ್ಗವು ಮೊದಲು स् ಆಗಿ ನಂತರ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ श्चुत्व ಮತ್ತು ष्टुत्व ಸಂಧಿಯ ನಿಯಮದಂತೆ ಬದಲಾಗುತ್ತವೆ.) ಉದಾ-गावः+चरन्ति= गावश्चरन्ति, लताः+छिद्यन्ते=लताश्छिद्यन्ते, पण्डितः+टीकते= पण्डितष्टीकते, प्राणिनः+तरन्ति=प्राणिनस्तरन्ति।

2) ವಿಸರ್ಗದ ಮುಂದೆ क् ख्, प् फ् ಮತ್ತು श् ष् स् ಈ ವ್ಯಂಜನಗಳು ಬಂದರೆ ವಿಸರ್ಗ ಹಾಗೆ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ ಅಥವಾ श् ष् स् ಬಂದಾಗ ವಿಸರ್ಗವು श् ष् स् ಆಗುತ್ತದೆ.ಉದಾ- पुष्पैः किं, सेवकः खनति, पशुः पश्यति, वृक्षः फलति। हरिःशेते, हरिश्शेते; बालाःषट्, बालाष्षट्; सर्पःसृपति, सर्पस्सृपति।

(ವಿಸರ್ಗದ ಮುಂದೆ ಕ್ಷ್ ಬಂದರೆ ವಿಸರ್ಗವನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸುವಾಗ ಸಂಧಿ ಮಾಡದೆ ಬಿಡಿಸಿ ಉಚ್ಚರಿಸಬೇಕು.ಉದಾ-चन्द्रः क्षीयते।)

3) ವಿಸರ್ಗದ ಹಿಂದೆ अ ಇದ್ದು, ಮುಂದೆ अ ಅಥವಾ ಮೃದು ವ್ಯಂಜನಗಳು ಬಂದರೆ ವಿಸರ್ಗವು उ ಆಗಿ ಹಿಂದಿನ अ ದೊಂದಿಗೆ ಕೂಡಿ ओ ಆಗುತ್ತದೆ. ಮುಂದಿನ अ ದ ಬದಲು ಅವಗ್ರಹವು (ऽ) ಬರುತ್ತದೆ. बालः+अवदत्=बाल+उ+अवदत्=बालोऽवदत्, गजः+याति=गजो याति, जनकः+वदति=जनको वदति।

4) ವಿಸರ್ಗದ ಹಿಂದೆ अ ಇದ್ದು ಮುಂದೆ अ ಬಿಟ್ಟು, ಬೇರೆ ಸ್ವರ ಬಂದರೆ ವಿಸರ್ಗವು ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. सूर्यः+उदेति=सूर्य उदेति, देवः+ईक्षते=देव ईक्षते।

5) ವಿಸರ್ಗದ ಹಿಂದೆ आ ಇದ್ದು, ಮುಂದೆ ಯಾವುದೇ ಸ್ವರ ಅಥವಾ ಮೃದು ವ್ಯಂಜನ ಬಂದರೆ ವಿಸರ್ಗವು ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. बालाः+इच्छन्ति=बाला इच्छन्ति, मृगाः+वीक्षन्ते =मृगा वीक्षन्ते, गजाः+गच्छन्ति=गजा गच्छन्ति।

6) ವಿಸರ್ಗದ ಹಿಂದೆ अ, आ ಬಿಟ್ಟು, ಯಾವದೇ ಸ್ವರವಿದ್ದು ಮುಂದೆ ಸ್ವರವಾಗಲಿ, ಮೃದುವ್ಯಂಜನವಾಗಲಿ ಬಂದರೆ ವಿಸರ್ಗವು र् ಆಗುತ್ತದೆ. ಉದಾ-मुनिः+जपति=मुनिर्जपति, गुरुः+उपदिशति=गुरुरुपदिशति, धनैः+विना=धनैर्विना।

7) सः ಮತ್ತು एषः ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ अ ಬಿಟ್ಟು, ಸ್ವರ ಅಥವಾ ವ್ಯಂಜನ ಬಂದರೆ ವಿಸರ್ಗ ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. (अ ಬಂದರೆ उ ಆಗಿ ಅವಗ್ರಹವಾಗುತ್ತದೆ.) ಉದಾ-सः+यच्छति= स यच्छति, एषः+लिखति=एष लिखति। (सः+अपि=सोऽपि)

8) भोस् ಅವ್ಯಯದ ಮುಂದೆ ಸ್ವರ ಅಥವಾ ಮೃದುವ್ಯಂಜನ ಬಂದರೆ स् ದಿಂದಾಗುವ ವಿಸರ್ಗವು ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾ-भोः+देवाः=भो देवाः, भोः+अग्ने =भो अग्ने।

9) ಶಬ್ದಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿರುವ र् ದ ಮುಂದೆ ಕರ್ಕಶ ವ್ಯಂಜನವು ಬಂದರೆ ಅದು ವಿಸರ್ಗವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾ-प्रातर्+स्मरणम्=प्रातःस्मरणम्, अन्तर्+प्रविष्टः=अन्तःप्रविष्टः, पुनर्+ शरणम्=पुनः शरणम्।

10) र् ದ ಮುಂದೆ ಮೃದುವ್ಯಂಜನ ಅಥವಾ ಸ್ವರ ಬಂದರೆ ಅದು ಬದಲಾಗುವದಿಲ್ಲ. ಉದಾ-पुनर्+जीवनम्=पुनर्जीवनम्, प्रातर्+उदेति=प्रातरुदेति।

11) र् ದ ಮುಂದೆ र ಬಂದರೆ र् ಲೋಪವಾಗಿ ಅದರ ಹಿಂದೆ ಇದ್ದ अ इ उ ಇವು ದೀರ್ಘವಾಗುತ್ತವೆ. ಉದಾ-अन्तर्+राष्ट्रिय=अन्ताराष्ट्रिय, अन्तर्+राज्य=अन्ताराज्य, हरिः+रक्षति=हरीरक्षति, भानुर्+राजते=भानूराजते।

ಣತ್ವಾದೇಶ ನಿಯಮ : ಣತ್ವ ಮತ್ತು ಷತ್ವ ಗಳ ವಿಧಾನ

1) ಒಂದೇ ಪದದಲ್ಲಿರುವ ऋ, ॠ, र् ಅಥವಾ ष् ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ न् ಕಾರ ಬಂದರೆ ಅಥವಾ ಇವುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ (ಅಂದರೆ न् द ಹಿಂದೆ) ಸ್ವರಗಳು ಮತ್ತು क ಮತ್ತು प ವರ್ಗಗಳ ವ್ಯಂಜನಗಳು, ಅನುನಾಸಿಕಗಳು, ह य् व् र् ಗಳು ಬಂದರೂ न् ಕಾರವು ण ಆಗುತ್ತದೆ. राम+इन्=रामेण, करिणा, नरेण, पूष्णा ಇತ್ಯಾದಿ. नगर+आनि=नगराणि, चतुर्णाम् नृणां, गुरूणां, रामायणम्, प्रमाणम् आभूषणम् ಇತ್ಯಾದಿ. ಆದರೆ न् ಅಂತ್ಯವರ್ಣವಾದರೆ ण् ಆಗುವದಿಲ್ಲ. राम+आन्=रामान्, नरान्, गृहान् ಇತ್ಯಾದಿ. (ಹಾಗೆಯೇ ಮೊದಲನೆಯ ಪದದಲ್ಲಿ ऋ ॠ र् ಅಥವಾ ष ಇವು ಇದ್ದು ಮುಂದಿನ ಪದದಲ್ಲಿ न् ण ಆಗುವದಿಲ್ಲ. रघुनन्दन, सर्वनाम ಆದರೆ निष्पानम्, दुष्पानम् ಮುಂತಾದವುಗಳು ಅಪವಾದವಾಗಿವೆ.)

प्र, पूर्व, पर ಮತ್ತು अपर ಇವುಗಳ ಮುಂದಿನ अह्न ದಲ್ಲಿ न→ण ಆಗುತ್ತದೆ. पूर्वाह्णः, प्राह्णः, अपराह्णः ಇತ್ಯಾದಿ.

ಷತ್ವಾದೇಶ ನಿಯಮ :

1) अ आ ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆ ಸ್ವರಗಳ ಮುಂದೆ स् ಆದಿಯಾದ ವಿಭಕ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ स् ಕಾರವು ष् ಆಗುವದು. ಉದಾ-गुरु+सु=गुरुषु, हरिषु, नदीषु, देवेषु, (राजसु-ಇಲ್ಲಿ सु द ಹಿಂದೆ अ ಇದ್ದುದಕ್ಕೆ ष् ಆಗಿರುವದಿಲ್ಲ.)

2) क् ಮತ್ತು र् ದ ಮುಂದಿನ स्→ष् ಆಗುತ್ತದೆ. वाक्+सु=वाक्षु, चतुर्+सु=चतुर्षु।

3) अ आ ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆ ಸ್ವರಗಳು ಮತ್ತು स् ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರತ್ಯಯ ಇವುಗಳ ನಡುವೆ ಅನುಸ್ವಾರ, ವಿಸರ್ಗ श् ष् स् ಗಳು ಬಂದರೂ ष् ಆಗುತ್ತದೆ. अर्चीम्+सि=अर्चींषि, धनूंषि, आयुषु, गोषु ಇತ್ಯಾದಿ.

4) ಸಮಾಸದ ಪೂರ್ವಪದವು इ ಕಾರಾಂತವಿದ್ದು ಉತ್ತರಪದವು स्था ಧಾತುವಿನ ರೂಪವಿದ್ದರೆ स→ष् ಆಗುತ್ತದೆ. युधि+स्थिरः=युधिष्ठिरः, गविष्ठिरः।

ವಿ.ಸೂ. : ಇದು ಒಂದೇ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಆಗುವ ಸಂಧಿ ಪ್ರಕರಣ (ಸ್ವಾದಿಸಂಧಿ)ದಲ್ಲಿ ಬಂದರೂ ಬಹಳೇ ಮಹತ್ತ್ವದ ನಿಯಮವೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

इ ಮತ್ತು उ ಅಂತವಿರುವ ಉಪಸರ್ಗಗಳ ಮುಂದಿನ स्था, सिध्, सद्, सु, स्तु ಮುಂತಾದ ಧಾತುರೂಪಗಳ स्→ष्
प्रति+स्था=प्रतिष्ठा, निषेधः, उपनिषत्, अभिषेक, परिषेवन, अभिष्टुत ಇತ್ಯಾದಿ.

ಗಮನಿಸಿರಿ :

विकाशमीयुर्जगतीशमार्गणाः (किरातार्जुनीयं) - ಈ ಪಾದವೇ ಶ್ಲೋಕದ 4 ಪಾದಗಳಾಗಿವೆ. ಸಂಧಿಯ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯದಿಂದ ಅರ್ಥ ಬೇರೆ.

स्यन्दनानो च तुरगाः सुरेभावाविपत्तयः
" " "

न नोननुन्नो नुन्नो नो नाऽना नानानना ननु।
नुन्नोऽनुन्नो ननुन्नेनो नानेना नुन्न नुन्ननुत्।
ಈ ಏಕಾಕ್ಷರೀ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸಂಧಿವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ ಗಮನಾರ್ಹವಾಗಿದೆ.

आदित्य चन्द्रावनिलोऽनलश्च
द्यौर्भूमिरापो हृदयं यमश्च ।
अहश्च रात्रिश्च उभे च सन्ध्ये
धर्मोऽपि जानाति नरस्य वृत्तम्।।

षत्व ಕ್ಕೆ ಉದಾ-

सर्वनारीगुणैः प्रष्ठां (श्रेष्ठां) विष्टरस्थां (दर्भासनस्थां) गविष्ठिराम् (वाचिस्थिरां) शयानां कुष्ठले (भूतले) दिविष्ठामिवनिर्मलाम् (सीतां)।

आत्तसज्यधनुषाविषुस्पृशावक्षयाशुगनिषङ्गसङ्गिनौ।
रक्षणाय मम राम लक्ष्मणावग्रतः पथि सदैव गच्छताम् ।।

त्वमर्कस्त्वं सोमस्त्वमसि पवनस्त्वं हुतवह-
स्त्वमापरत्त्वं व्योम त्वमुधरणिरात्मा त्वमिति च ।

ಣತ್ವಾದೇಶ ನಿಯಮ : णत्व ಮತ್ತು षत्व ಗಳ ವಿಧಾನ

1) ಒಂದೇ ಪದದಲ್ಲಿರುವ ऋ, ॠ, र् ಅಥವಾ ष् ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ न् ಕಾರ ಬಂದರೆ ಅಥವಾ ಇವುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ (ಅಂದರೆ न् द ಹಿಂದೆ) ಸ್ವರಗಳು ಮತ್ತು क ಮತ್ತು प ವರ್ಗಗಳ ವ್ಯಂಜನಗಳು, ಅನುನಾಸಿಕಗಳು, ह य् व् र् ಗಳು ಬಂದರೂ न् ಕಾರವು ण ಆಗುತ್ತದೆ. राम+इन्=रामेण, करिणा, नरेण, पूष्णा ಇತ್ಯಾದಿ. नगर+आनि=नगराणि, चतुर्णाम् नृणां, गुरूणां, रामायणम्, प्रमाणम् आभूषणम् ಇತ್ಯಾದಿ. ಆದರೆ न् ಅಂತ್ಯವರ್ಣವಾದರೆ ण् ಆಗುವದಿಲ್ಲ. राम+आन्=रामान्, नरान्, गृहान् ಇತ್ಯಾದಿ. (ಹಾಗೆಯೇ ಮೊದಲನೆಯ ಪದದಲ್ಲಿ ऋ ॠ र् ಅಥವಾ ष ಇವು ಇದ್ದು ಮುಂದಿನ ಪದದಲ್ಲಿ न् ण ಆಗುವದಿಲ್ಲ. रघुनन्दन, सर्वनाम ಆದರೆ निष्पानम्, दुष्पानम् ಮುಂತಾದವುಗಳು ಅಪವಾದವಾಗಿವೆ.)

प्र, पूर्व, पर ಮತ್ತು अपर ಇವುಗಳ ಮುಂದಿನ अह्न ದಲ್ಲಿ न→ण ಆಗುತ್ತದೆ. पूर्वाह्णः, प्राह्णः, अपराह्णः ಇತ್ಯಾದಿ.

ಷತ್ವಾದೇಶ ನಿಯಮ :

1) अ आ ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆ ಸ್ವರಗಳ ಮುಂದೆ स् ಆದಿಯಾದ ವಿಭಕ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ स् ಕಾರವು ष् ಆಗುವದು. ಉದಾ-गुरु+सु=गुरुषु, हरिषु, नदीषु, देवेषु, (राजसु-ಇಲ್ಲಿ सु द ಹಿಂದೆ अ ಇದ್ದುದಕ್ಕೆ ष् ಆಗಿರುವದಿಲ್ಲ.)

2) क् ಮತ್ತು र् ದ ಮುಂದಿನ स्→ष् ಆಗುತ್ತದೆ. वाक्+सु=वाक्षु, चतुर्+सु=चतुर्षु।

3) अ आ ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆ ಸ್ವರಗಳು ಮತ್ತು स् ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರತ್ಯಯ ಇವುಗಳ ನಡುವೆ ಅನುಸ್ವಾರ, ವಿಸರ್ಗ श् ष् स् ಗಳು ಬಂದರೂ ष् ಆಗುತ್ತದೆ. अर्चीम्+सि=अर्चींषि, धनूंषि, आयुषु, गोषु ಇತ್ಯಾದಿ.

4) ಸಮಾಸದ ಪೂರ್ವಪದವು इ ಕಾರಾಂತವಿದ್ದು ಉತ್ತರಪದವು स्था ಧಾತುವಿನ ರೂಪವಿದ್ದರೆ स→ष् ಆಗುತ್ತದೆ. युधि+स्थिरः=युधिष्ठिरः, गविष्ठिरः ।

ವಿ.ಸೂ. : ಇದು ಒಂದೇ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಆಗುವ ಸಂಧಿ ಪ್ರಕರಣ (ಸ್ವಾದಿಸಂಧಿ)ದಲ್ಲಿ ಬಂದರೂ ಬಹಳೇ ಮಹತ್ತ್ವದ ನಿಯಮವೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

इ ಮತ್ತು उ ಅಂತವಿರುವ ಉಪಸರ್ಗಗಳ ಮುಂದಿನ स्था, सिध्, सद्, सु, स्तु ಮುಂತಾದ ಧಾತುರೂಪಗಳ स्→ष्

प्रति+स्था=प्रतिष्ठा, निषेधः, उपनिषत्, अभिषेक, परिषेवन, अभिष्टुत ಇತ್ಯಾದಿ.

ಗಮನಿಸಿರಿ :

विकाशमीयुर्जगतीशमार्गणाः (किरातार्जुनीयं) - ಈ ಪಾದವೇ ಶ್ಲೋಕದ 4 ಪಾದಗಳಾಗಿವೆ. ಸಂಧಿಯ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯದಿಂದ ಅರ್ಥ ಬೇರೆ.

स्यन्दनानो च तुरगाः सुरेभावाविपत्तयः
"   "   "

न नोननुन्नो नुन्नो नो नाऽना नानानना ननु।
नुन्नोऽनुन्नो ननुन्नेनो नानेना नुन्न नुन्ननुत्।
ಈ ಏಕಾಕ್ಷರೀ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸಂಧಿವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ ಗಮನಾರ್ಹವಾಗಿದೆ.

आदित्य चन्द्रावनिलोऽनलश्च
द्यौर्भूमिरापो हृदयं यमश्च ।
अहश्च रात्रिश्च उभे च सन्ध्ये
धर्मोऽपि जानाति नरस्य वृत्तम् ।।

षत्वಕ್ಕೆ ಉದಾ-

सर्वनारीगुणैः प्रष्ठां (श्रेष्ठां) विष्टरस्थां (दर्भासनस्थां) गविष्ठिराम् (वाचिस्थिरां) शयानां कुष्ठले (भूतले) दिविष्ठामिवनिर्मलाम् (सीतां)।

आत्तसज्यधनुषाविषुस्पृशावक्षयाशुगनिषङ्गसङ्गिनौ।
रक्षणाय मम राम लक्ष्मणावग्रतः पथि सदैव गच्छताम् ।।

त्वमर्कस्त्वं सोमस्त्वमसि पवनस्त्वं हुतवह-
स्त्वमापरत्त्वं व्योम त्वमुधरणिरात्मा त्वमिति च ।

ಅಧ್ಯಾಯ ೩

ಪುರುಷ, ವಚನ ಮತ್ತು ಲಿಂಗಗಳು

ವೈಜ್ಞಾನಿಕವಾಗಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷೆಯ ವಾಕ್ಯ ರಚನಾ ಪದ್ಧತಿಯು ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯಪೂರ್ಣವಾಗಿದೆ. ಒಂದು ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃ ಕರ್ಮ ಕ್ರಿಯಾಪದಗಳನ್ನು ಯೋಜಿಸುವಾಗ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿಬಿಟ್ಟರೆ ಅವುಗಳನ್ನು ಹೇಗಾದರೂ ಬಳಸಬಹುದು, ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯಾವ ವ್ಯತ್ಯಾಸವೂ ಆಗುವದಿಲ್ಲ. ಉದಾ : मानवः व्याघ्रं हन्ति। (ಮನುಷ್ಯನು ಹುಲಿಯನ್ನು ಕೊಲ್ಲುತ್ತಾನೆ). हन्ति व्याघ्रं मानवः, व्याघ्रं हन्ति मानवः, व्याघ्रं मानवः हन्ति ಹೀಗೆ ಈ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿಯ ಕರ್ತೃ ಕರ್ಮ ಕ್ರಿಯಾಪದಗಳ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಎಷ್ಟು ತರಹ ಬದಲಾಯಿಸಿದರೂ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯಾವ ವ್ಯತ್ಯಾಸವೂ ಆಗುವದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಇದನ್ನೇ ಇಂಗ್ಲೀಷಿನಲ್ಲಿ - Man kills tiger ಎಂಬುದನ್ನು ವ್ಯತ್ಯಾಸ ಮಾಡಿದರೆ Tiger kills man ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ವಿರುದ್ಧಾರ್ಥವೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ವಿಭಕ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಯೋಜನೆಯು ಈ ಭಾಷೆಯ ಒಂದು ವಿಶೇಷ. ಈ ವಿಭಕ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಎಲ್ಲ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಒಂದೇ ತರಹದ್ದಿದ್ದರೂ ಶಬ್ದಗಳ ಅಂತಗಳು ಭಿನ್ನಭಿನ್ನವಾಗಿದ್ದಾಗ ರೂಪಗಳೂ ಬದಲಾಗುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಗುರುತಿಸಿ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಸರಿಯಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಕೆಲವು ಮಾದರಿ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಪುಲ್ಲಿಂಗ, ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಮತ್ತು ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ನಡೆಸಬೇಕೆಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವುದು ಅನಿವಾರ್ಯ.

ಅದೂ ಅಲ್ಲದೆ, ಕರ್ತೃಪದವೂ ಯಾವಾಗಲೂ (ಕರ್ತರಿ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ) ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ. ಕರ್ಮ ಪದ ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ. ಕರ್ಮಣಿ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃಪದವು ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ. ಸಾಧನ ಎಂಬ ಅರ್ಥವಿರುವಾಗ ತೃತೀಯಾ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಂಪ್ರದಾನ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಥಿ, ಅಗಲುವಿಕೆ ಅರ್ಥ, ಭಯಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಿರುವಾಗ ಪಂಚಮೀ ವಿಭಕ್ತಿ; 'ಸಂಬಂಧ' ಎಂಬ ಅರ್ಥ ತೋರುವಾಗ ಷಷ್ಠೀ ವಿಭಕ್ತಿ; ಆಧಾರ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಮಿ, ಸಂಬೋಧಿಸುವಲ್ಲಿ ಸಂಬೋಧನ ಹೀಗೆ ಇನ್ನೂ ಅನೇಕಾನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ನಿಶ್ಚಿತವಾದ ವಿಭಕ್ತಿಗಳನ್ನು ಬಳಸುವ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ಇದ್ದೇ ಇದೆ. ಈ ಕಾರಣದಿಂದಲೂ ವಿಭಕ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವದಕ್ಕೆ ಆ ಮಾದರಿ ಶಬ್ದಗಳ ಕಂಠಪಾಠ ಮಾಡಿಬಿಟ್ಟರೆ ನಿಶ್ಚಿಂತೆಯಿಂದ ಅವುಗಳ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅವುಗಳನ್ನು ವಿನಿಯೋಗ ಮಾಡಲು ಸುಲಭವಾಗುತ್ತದೆ. ಎಲ್ಲವನ್ನು ಕಂಠಪಾಠ ಮಾಡದೇ ನೆನಪಿನಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಬರೆಯುವದು ಬಹಳೇ ಕಠಿಣ. ಮನುಷ್ಯನಲ್ಲಿ ಕಂಠಪಾಠ ಮಾಡಿ ವಿಷಯವನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸುವ ಅಪೂರ್ವ ಶಕ್ತಿಯು ಭಗವಂತನ ಅಪೂರ್ವ ಕೊಡುಗೆಯೇ ಆಗಿದೆ. ಅದರ ವಿನಿಯೋಗ ಇಂತಹ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಗಮನಿಸಬೇಕು. ಇದು ವಿದ್ಯಾರ್ಜನೆಯ ಒಂದು ಶ್ರೇಷ್ಠ ಪದ್ಧತಿ. ವಯಸ್ಸಾದ ಮೇಲೆ ಕಂಠಪಾಠ ಮಾಡಿ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಯೋಜನವಾಗುವದಿಲ್ಲ. ಯಾವದೇ ಭಾಷೆ ಇರಲಿ ಕಂಠಪಾಠ ಮಾಡುವದು ಅದರ ಕಲಿವಿನ ದಾರ್ಢ್ಯವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸುತ್ತದೆ.

ಕೆಲವು ಆಧುನಿಕರು ಈ ಪದ್ಧತಿಯು ಪ್ರಶಸ್ತವಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳುವುದುಂಟು. ಆದರೆ ವಿಷಯುವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವದು ಸರಿ. ಆದರೆ ಅತ್ಯಾವಶ್ಯಕವಾದದ್ದನ್ನು ಕಂಠಪಾಠ ಮಾಡಿದ್ದಾದರೆ ಅದು ಕಂಪ್ಯೂಟರನಲ್ಲಿ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಕೆಲವೆಡೆಗೆ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಇಟ್ಟಂತೆ ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ಕೂಡಿಟ್ಟು ಸರಿಯಾದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅವುಗಳನ್ನು ವಿನಿಯೋಗಿಸುವದು ಬಹಳ ಸುಲಭ. ಹೀಗೆ ಮಾಡದೇ ನಂತರ ಪಶ್ಚಾತ್ತಾಪಪಟ್ಟರೆ ನಿಷ್ಫಲ. ಆಂಗ್ಲಭಾಷೆಯ ಮೇಲಿನ ತಮ್ಮ ಪ್ರಭುತ್ವಕ್ಕೆ ಆಕ್ಸ್‌ಫರ್ಡ್ ಯುನಿವರ್ಸಿಟಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಪಡೆದ ಭಾರತೀಯರೊಬ್ಬರು ತಮ್ಮಪ್ರಭುತ್ವದ ರಹಸ್ಯವೇನೆಂದು ಕೇಳಿದಾಗ ಸಮಯ ಸಿಕ್ಕಾಗ ಇಂಗ್ಲೀಷ್ ಗದ್ಯಪದ್ಯಗಳನ್ನು ಸಮೃದ್ಧವಗಿ ಕಂಠಪಾಠ ಮಾಡಿದ್ದೇ ರಹಸ್ಯವೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವೇ ಇದೆ. ಆಕಳು ಆಹಾರ ಸಿಕ್ಕಾಗ ಅದನ್ನು ತಿಂದು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ನಂತರ ಸಮಯ ಸಿಕ್ಕಾಗ ಅದು ಮೆಲುಕು ಹಾಕುವಂತೆ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಚಿಕ್ಕ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಭಾಷೆ ಇರಲಿ ಕಂಠಪಾಠ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವ ಹವ್ಯಾಸವನ್ನು ಬೇಸರವಿಲ್ಲದೇ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಸಂಸ್ಕೃತವನ್ನು ಕಲಿಯುವ ಪಾಠಶಾಲೆಯ ಪ್ರಾಚೀನ ಪರಂಪರೆಯಲ್ಲಿ ಬಾಲ್ಯದಲ್ಲಿ ಶಬ್ದಗಳು, ಸಮಾಸಚಕ್ರ, ಧಾತುರೂಪಾವಲೀ, ಅಮರಕೋಶ ಇವುಗಳ ಅರ್ಥ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳದೇ ಪಾಠ ಮಾಡಿಸುವ ಪದ್ಧತಿಯು ಸಂಪೂರ್ಣ ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಧ್ಯಯನದ ಭದ್ರವಾದ ತಳಹದಿಯಾಗಿದೆ. [ಇವೆಲ್ಲವುಗಳನ್ನು ಚಿಕ್ಕ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೇ ನನಗೆ ಕಂಠಪಾಠ ಮಾಡಿಸಿದ ನನ್ನ ಗುರುಹಿರಿಯರಿಗೆ ಈಗ ನಾನು ಎಷ್ಟು ಕೃತಜ್ಞತೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರೂ ಕಡಿಮೆ ಎನಿಸುತ್ತದೆ.] ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಇವೆಲ್ಲವುಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವಷ್ಟು ಅವಕಾಶ, ಅವಶ್ಯಕತೆ ಇರುವದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಸಂಸ್ಕೃತವನ್ನು ಯಾವ ಹಂತದಲ್ಲಿ ಕಲಿಯುವದಾದರೂ ಅನಿವಾರ್ಯವಾದ ಕನಿಷ್ಠ ವಿಷಯವನ್ನು ಕಂಠಪಾಠ ಮಾಡಲೇಬೇಕಾಗುವದನ್ನು ಗಮನದಲ್ಲಿಟ್ಟು ಮುಂದೆ ಶಬ್ದರೂಪಾವಲಿಯನ್ನು ಕೊಡಲಾಗಿದೆ. ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ದಯವಿಟ್ಟು ಕಂಠಪಾಠ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು [ಪಾಲಕರು ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಗಮನದಲ್ಲಿಟ್ಟು ತಮ್ಮ ಮಕ್ಕಳು ಹೆಚ್ಚು ಕಂಠಪಾಠ ಮಾಡುವಂತೆ ಸಹಕರಿಸಬೇಕು. ಮತ್ತು ಸರಿಯಾದ ಉಚ್ಚಾರಕ್ಕೆ ಗಮನ ಕೊಡಬೇಕು.] ನನ್ನ ಆಗ್ರಹಪೂರ್ವಕ ವಿನಂತಿ. ಟೆಂಗಿನ ಗಿಡಕ್ಕೆ ನೀರೆರೆದರೆ ಅದು ಸ್ವಲ್ಪ ತಡವಾದರು ಸಮೃದ್ಧವಾದ ಫಲ ಕೊಡುವಂತೆ ನಾವು ಸೂಚಿಸುವ ಕೆಲವು ಅಂಶಗಳನ್ನು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಕಂಠಪಾಠ ಮಾಡಿದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಕಾಲಕ್ಕೂ ಅದು ವ್ಯರ್ಥವಾಗಲಾರದು.

ವಚನಗಳು

ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಮೂರು ವಚನಗಳನ್ನು ಬಳಸುತ್ತಾರೆ. एकवचन, द्विवचन ಮತ್ತು बहुवचन. ಒಂದೇ ವ್ಯಕ್ತಿ ಅಥವಾ ಪದಾರ್ಥ ಇದ್ದರೆ ಅದು ಏಕವಚನ. ಉದಾ : वृक्षः, लता, पुस्तकम्। ಎರಡು ಇದ್ದರೆ ದ್ವಿವಚನ. ಉದಾ : नेत्रे, पादौ, हस्तौ, यमलौ। (ಅವಳಿ ಜವಳಿ). ಮೂರು ಅಥವಾ ಹೆಚ್ಚು ಇದ್ದರೆ ಬಹುವಚನ. ಉದಾ : रामाः, मालाः, कुसुमानि ।

ದ್ವಿವಚನ ಪ್ರಯೋಗವು ಸ್ವಲ್ಪ ಕ್ಲಿಷ್ಟವೆನಿಸಿದರೂ ಈಗಾಗಲೇ ಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಬಳಸಲ್ಪಟ್ಟ ಅದನ್ನು ಗುರುತಿಸುವುದಕ್ಕಾದರೂ ನಾವು ಅದನ್ನು ಕಲಿಯಲೇ ಬೇಕು. ಇದಕ್ಕೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಕಡಿಮೆ ಮಹತ್ವ ಕೊಡಬಹುದು. ಏಕವಚನ ಮತ್ತು ಬಹುವಚನಗಳು ಹೆಚ್ಚು ವ್ಯಾಪಕವಾಗಿರುತ್ತವೆ.

ಪುರುಷಗಳು

ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ, ಮಧ್ಯಮ ಪುರುಷ ಮತ್ತು ಉತ್ತಮ ಪುರುಷ ಎಂದು ಮೂರು ಪುರುಷಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇದನ್ನೇ ಇತರ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕಾಣಬಹುದು. भवान् = ತಾವು, ಇದು ಇತರ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಮ ಪುರುಷ ವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ವಾಗಿರುತ್ತದೆ. (भवद्योगे प्रथमा।) अस्मत् ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವಿರುವಾಗ ಉತ್ತಮ ಪುರುಷ (अहं, आवां, वयम्) (ನಾನು, ನಾವಿಬ್ಬರು, ನಾವು) . युष्मत् ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವಿರುವಾಗ ಮಧ್ಯಮ ಪುರುಷ त्वं, युवां, यूयं (ನೀನು, ನೀವಿಬ್ಬರು, ನೀವು). ಇವೆರಡಕ್ಕೂ ಭಿನ್ನವಿರುವದೆಲ್ಲವೂ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ. ಉದಾ : तत्, भवत्, किं, रामः, हरिः ಮುಂ. ಇದನ್ನೇ ಕಂಠಪಾಠ ಮಾಡಲು ಸುಲಭವಾಗಿ ಹೀಗೆ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ → युष्मदस्मदन्यच्छब्दवाच्येऽर्थेऽप्रथमपुरुषो भवति। युष्मच्छब्द-वाच्येऽर्थे मध्यमपुरुषो भवति। अस्मच्छब्दवाच्येऽर्थे उत्तमपुरुषो भवति। ಇದಕ್ಕನುಸರಿಸಿಯೇ ಕ್ರಿಯಾಪದಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬದಲಾಗುತ್ತವೆ. ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ 'च' ದಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡ ಮೂರು ಪುರುಷಗಳ ಪ್ರಯೋಗವಿದ್ದಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ನಂತರ ಮಧ್ಯಮ ಪುರುಷ ನಂತರ ಉತ್ತಮ ಪುರುಷ ಇಡಬೇಕು. ಕ್ರಿಯಾಪದದ ಹತ್ತಿರವಿರುವ ಪುರುಷಕ್ಕನುಸರಿಸಿ ಕ್ರಿಯಾಪದವಿಡಬೇಕು. ಉದಾ : कृष्णश्च त्वं च अहं च गच्छामः। त्वं च अहं च गच्छावः। अहं च त्वं च गच्छथः। ಆದರೆ 'वा' ಶಬ್ದದಿಂದ ಕರ್ತೃಗಳು ಭಿನ್ನವಿದ್ದಾಗ ಪುರುಷಗಳನ್ನು ಹಿಂದೆ ಮುಂದೆ ಇಡಬಹುದು. ಆಗ ಕ್ರಿಯಾದ ಹತ್ತಿರವಿರುವ ಪುರುಷದಂತೆ ಕ್ರಿಯಾಪದವಿರಬೇಕು. ಉದಾ : रामश्च त्वं वा गच्छ। त्वं सीता वा गच्छतु। यूयं वयं वा गमिष्यामः।

ಲಿಂಗಗಳು

ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಲಿಂಗಗಳು. ಇವುಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸುವದು ಸ್ವಲ್ಪ ಕಷ್ಟ. ಇದನ್ನು ಸುಲಭ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಅಮರಕೋಶದ ಅತ್ಯಾವಶ್ಯಕ ಶ್ಲೋಕಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅವುಗಳನ್ನು ಮುಂದೆ ಕೊಡಲಾಗಿದೆ.

ಪುಲ್ಲಿಂಗ - ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಪುರುಷವಾಚಕ ಶಬ್ದಗಳೆಲ್ಲವೂ ಪುಲ್ಲಿಂಗವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಉದಾ- पुरुषः, नरः, मानवः। ಕೆಳಗಿನ (ಅಮರಕೋಶದ) ೩ ಶ್ಲೋಕಗಳನ್ನು ಕಂಠಪಾಠ ಮಾಡಬೇಕು. ಕೆಳಗಿನ ಶಬ್ದಗಳು, ಅವುಗಳ ಪರ್ಯಾಯಗಳು ಪು. पुंस्त्वे सभेदानुचराः सपर्यायाः सुरासुराः। ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಸುರ, ಅಸುರ ಮತ್ತು ಅವರ ಅನುಚರ.

स्वर्ग-यागाद्रि-मेघाब्धि-द्रुकालासि-शरारयः । ಸ್ವರ್ಗ, ಯಾಗ, ಅದ್ರಿ, ಮೇಘ, ಸಮುದ್ರ, ವೃಕ್ಷ, ಕಾಲ, ಖಡ್ಗ, ಬಾಣ, ವೈರಿಗಳು ಮತ್ತು ಇವುಗಳ ಪರ್ಯಾಯ ಪದಗಳು.ಪು.

करगण्डौष्ठदोर्दन्तकण्ठकेशनखस्तनाः । ಕರ, ಕಪೋಲ, ತುಟಿ, ಬಾಹು, ದಂತ, ಕಂಠ, ಕೇಶ, ನಖ, ಸ್ತನ ಮತ್ತು ಇವುಗಳ ಪರ್ಯಾಯಗಳು.ಪು.

कशेरुजतुवस्तूनि हित्वा तुरुविरामकाः । कशेरु, जतु, वस्तु, अश्रु, दारु ಇವುಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು 'तु' ಮತ್ತು 'रु' ಅಂತವಿರುವ ಶಬ್ದಗಳು ಪುಲ್ಲಿಂಗವಿರುತ್ತವೆ. क्रतुः, जन्तु, हेतुः, गुरुः, मेरुः ವಗೈರೆ.

कषणभमरोपान्ताः यद्यदन्ता अमी अथ
पथनयसटोपान्ता गोत्राख्याश्चरणाह्वयाः ।

ಯಾವ ಅಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಗಳ ಉಪಾಂತ್ಯವು (उपधाय) क ष ण भ म र ಇರುತ್ತದೆಯೋ ಮತ್ತು ಯಾವ ಶಬ್ದದ ಉಪಾಂತ್ಯಗಳು प थ न य स ट ಇವೆಯೋ ಅವು ಪು. ಉದಾ - बालकः, स्तबकः, वृषः, गणः, गुणः, स्तम्भः, कुम्भः, दर्भः, भीमः, सोमः, होमः, यूपः, कपिः, रथः, फेनः, समयः, रसः, परः ವಗೈರೆ ಮತ್ತು ಗೋತ್ರವಾಚಕ ಶಬ್ದಗಳು (भरद्वाजः अत्रिः) वेदशाखावाचक (कठः, केनः) . ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಗಳು ಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲಿರುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳನ್ನು ರೂಢಿಯಿಂದ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬಹುದು.

ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ - स्त्रियामीदूद्विरामे काच् सयोनि प्राणिनाम च

1) ದೀರ್ಘ 'ई'ಕಾರಾಂತ, 'ऊ'ಕಾರಾಂತ ಒಂದೇ ಸ್ವರವಿರುವ ಶಬ್ದ, ಸ್ತ್ರೀವಾಚಕ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಶಬ್ದ. ಉದಾ - श्रीः, भीः, ह्रीः, भ्रूः, भूः, नारी, पत्नी, दुहिता, व्याघ्री, चटका, कलत्रं (न) ಮತ್ತು दाराः (पु).

2) नामविद्युन्निशावल्ली वीणादिग्भू नदी ह्रियाम्।
अदन्तैर्द्विगुरेकार्थो न च पात्र युगादिभिः।

विद्युत्, निशा (ರಾತ್ರಿ),वल्ली (ಬಳ್ಳಿ), वीणा, दिक्, भूः, नदी, ह्रीः (ಲತೆ) ಇವುಗಳ ಶಬ್ದಗಳು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ.

ಸಮಾಹಾರ ದ್ವಿಗು ಇರುವ ಅಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಗಳು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ (ವಾಗುತ್ತವೆ). ಉದಾ- त्रिलोकी, पञ्चवटी, चतुष्पदी, सप्तशती-ಆದರೆ पात्र, युग ಮುಂತಾದವುಗಳು ಅಪವಾದ- पञ्चपात्रम्, चतुर्युगम्, त्रिभुवनम् ಇತ್ಯಾದಿ.

3) ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ता' ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದಗಳು ಸ್ತ್ರೀ. जनता, बन्धुता, दरिद्रता क्ति (ति) ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಮತ್ತು अनि ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದಗಳು ಸ್ತ್ರೀ. ಉದಾ - गतिः, मतिः, कृतिः, अवनिः, अशनिः (ಸ್ತ್ರೀ.ಪು. ಉಭಯ ಲಿಂಗ).

4) ಭಾವವಾಚ್ಯ आ ಮತ್ತು अन् ಪ್ರತ್ಯಯವಿರುವ ಶಬ್ದಗಳು. ಉದಾ-सेवा, पूजा, चिन्ता, शोभा, जिज्ञासा, अर्चना, कल्पना, गणना, वासना ವಗೈರೆ. ऊनविंशतिः ಯಿಂದ नवनवतिः ಯವರೆಗೆ ಎಲ್ಲ ಸಂಖ್ಯಾವಾಯಕಗಳು ಸ್ತ್ರೀ. विंशतिः, सप्ततिः, अशीतिः

5) ತಿಥಿವಾಚಕಗಳು ಸ್ತ್ರೀ. प्रतिपद्, द्वितीया ವಗೈರೆ.

ನಪುಂಸಕಲಿಂಗ

1) द्विहीनेऽन्यच्चखारण्य-पर्णश्वभ्र-हिमोदकम्।
शीतोष्ण-मांस-रुधिर-मुखाक्षि-द्रविणं बलम्॥

ಪು. ಸ್ತ್ರೀ. ಇಲ್ಲದಂಥವುಗಳು ಮತ್ತು ख (ಆಕಾಶ), अरण्य, पर्ण (ಎಲೆ), श्वभ्र (ತೆಗ್ಗು), हिम उदक शीत उष्ण मांस रुधिर मुख अक्षि द्रविण ಮತ್ತು बलम् ಇವು ನಪುಂ.

2) फलहेम-शुल्ब-लोह-सुख-दुःख-शुभाशुभम्।
जल-पुष्पाणि-लवण-व्यञ्जनान्यनुलेपनम्॥
भयामृतशकृद्द्रवस्त्र-गृहाभरणलाञ्छनम्। फल, हेम (ಬಂಗಾರ), शुल्ब (ತಾಮ್ರ), लोह (ಕಬ್ಬಿಣ), सुख, दुःख, शुभ, अशुभ, जल, पुष्प, लवण, व्यञ्जन अनुलेपनं ಇವುಗಳ ಪರ್ಯಾಯಗಳು ನ. भय, अमृत, शकृत् (ಶಗಣಿ), वस्त्र, गृहं, आभरण, लाञ्छन (ಚಿನ್ಹ).ಇವು ನಪುಂ.

3) ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ವಿಸರ್ಗವಿರುವ (ಅಕಾರಾಂತ) ಶಬ್ದಗಳು ಪುಲ್ಲಿಂಗವಿರುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಎರಡು ಸ್ವರಗಳಿರುವ अस् इस् उस् ಅಂತದಲ್ಲಿರುವವು ನ. (ಕೆಳಗಿನ ಎರಡು ಶ್ಲೋಕಗಳನ್ನು ಕಂಠಪಾಠ ಮಾಡಬೇಕು. सकारान्त ಮತ್ತು जकारान्त ಶಬ್ದಗಳಿವೆ).

मनो वासो वचो वक्षः स्रोतस्तेजो यशो नभः।
छन्दश्चक्षुस्तपश्चायुः सर्पिश्चेतो रजः सरः॥

ओको वर्चो धनुर्जोतिरंहश्चार्चिर्महोरहः।
रोचिःशोचिस्तमःश्रेयो रोधो रेतस्ततः शिरः॥

हविर्यजुस्तथोरश्च रक्षश्चाम्भः पयस्तथा।
अयश्चोजश्च्छदिः शब्दा विसर्गान्ता नपुंसके ॥

4) ಸಮಾಹಾರದ್ವಂದ್ವ ಮತ್ತು ಅವ್ಯಯೀಭಾವ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗವಾಗುತ್ತವೆ. ಉದಾ- अहिनकुलम्, पाणिपादम्, उपनगरम्, यथाविधि, यथाक्रमम्।

5) ಕ್ರಿಯಾವಿಶೇಷಣ ಮತ್ತು ಅವ್ಯಯದ ವಿಶೇಷಣಗಳು ನ.ಲಿ. ಉದಾ- मन्दं, याति, रमणीयं, प्रति (ಅವ್ಯಯ)

6) द्विहीनं प्रसवे सर्वं गद्यपद्ये कृतौ कवेः। प्रसव ಅಂದರೆ फल ಮತ್ತು पुष्प ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ನಪುಂ. वृक्ष ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪು.ಲಿ. ಉದಾ- आम्रः (ಗಿಡ), आम्रम् (ಹಣ್ಣು), पनसः, पनसम् (ಹಲಸು), कपित्थः, कपित्थम् (ಬೆಳವಲ).

7) ಭಾವಾರ್ಥಕದಲ್ಲಿ क्त, अनट्, तव्य, अनीय ಪ್ರತ್ಯಯ ಮುಂತಾದವುಗಳಿದ್ದಲ್ಲಿ ನ.ಲಿ. ಉದಾ- स्नातम्, चरितम्, असितम्, गमनं, पानं, दातव्यं, दानीयम्।

8) 'त्र' ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಶಬ್ದ चरित्रं, गात्रं, पात्रं, मन्त्रं, कलत्रं (पुत्रः,मन्त्रः ಅಪ.).

9) कारणं करणं मूलं प्रमाणं शरणं पदम्। आस्पदं लक्षणं स्थानमन्तरं ॥

ಇವು ವಿಶೇಷಣ, ಯಾವ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗದಲ್ಲಿಯೇ ಉಳಿಯುತ್ತವೆ. विष्णुर्विश्वस्य कारणम्। बुद्धिस्तु करणं स्मृतम्। क्रोधो मूलमनर्थानाम्। वेदाः प्रमाणं (नित्य एकवचन) श्रीहरिः शरणम्। अविवेकः परमापदां पदम्। प्रमोदास्पदं विषयः (नित्य एकवचन) विवेको लक्षणं सताम्। गुणाः पूजास्थानं राजान्तरम् ಇತ್ಯಾದಿ.

ಉಭಯಪುಲ್ಲಿಂಗ :- ನಪುಂಸಕಲಿಂಗ ಮತ್ತು ಪುಲ್ಲಿಂಗ

1) पातकोद्योग-चरक-तमालामलकानडः। पातक उद्योग चरक (ವೈದ್ಯಶಾಸ್ತ್ರ), तमाल (ದಾಲ್ಚಿನ್ನಿ), आमलक (ನೆಲ್ಲೀಕಾಯಿ), नड (कुष्ठ मुण्ड शीधु) (ಮದ್ಯ), पुस्त (ಪುಸ್ತಕ) ಮುಂತಾದವುಗಳು.

ಪುಲ್ಲಿಂಗ, ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ

2) षष्ट्यन्तः प्राक्पदासेना-छाया-शाला-सुरा-निशा। ಷಷ್ಠೀ ಸಮೂಹದಲ್ಲಿ ಸೇನಾದಿ ಶಬ್ದಗಳು ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಶಬ್ದಗಳು - नृसेनः-नृसेना, वृक्षच्छायः-छाया, गोशालः-गोशाला, युवसुरः-युवसुरा, श्वनिशः-श्वनिशा ವಗೈರೆ.

3) ಮೂರೂ ಲಿಂಗಗಳಲ್ಲಿ

त्रिषु पात्री पुटी वाटी पेटीकुवलदाडिमौ। ಇವು ಮೂರೂ ಲಿಂಗಗಳಲ್ಲಿರುತ್ತವೆ

- तटः तटी तटं, पात्री पुटी (ದೊನ್ನೆ), वाटी (ತೋಟ), पेटी (ಪೆಟ್ಟಿಗೆ), कुवल, दाडिम। ಇವೂ ಅಲ್ಲದೆ ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ಇರುತ್ತವೆ.

4) ಒಂದೇ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಪು. ಸ್ತ್ರೀ. ಮತ್ತು ನ.ಲಿಂಗದ ನಂತರ ಬರುವ ವಿಶೇಷಣವು ಅಥವಾ ಸರ್ವನಾಮವು ನಪುಂಸಕಲಿಂಗದಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ. ಉದಾ- भारते नदी वनं पर्वतश्च बहुलं अथवा बहुलानि।

श्रद्धा वित्तं विधिश्चेति त्रितयं तत्समागतम्। सूर्यः चन्द्रो नक्षत्राणि च भगवता सर्वं सृष्टम्।

5) ಆದರೆ ಒಂದೇ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಪುಲ್ಲಿಂಗ ಮತ್ತು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಶಬ್ದಗಳು ಇದ್ದರೆ ವಿಶೇಷಣವು ಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ.

राधा कृष्णश्च मे अनुकूलौ। वातो वृष्टिश्चानुकूलौ यथा मे। तस्य पुत्रः पुत्री च जातौ। राजा राज्ञी च उभावपि उदारचरितौ।

ಗಮನಿಸಿರಿ : यत् करोषि यदश्नाति यद्ददासि जुहोषि यत्।
यत् तपस्यसि कौन्तेय तत्कुरुष्व मदर्पणम् ॥

ಲಿಂಗಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಿರಿ. तस्मिन् सत्यं धृतिर्ज्ञानं तपः शौचं दमः शमः।
ध्रुवाणि पुरुषव्याघ्र लोकपालसमे नृपे॥

शरणं तरुणेन्द्रशेखरः शरणं मे गिरिराजकन्यका।
शरणं पुनरेवतावुभौ शरणं नान्यदुपैमि दैवतम्॥

ದ್ವಿವಚನವನ್ನು ಗುರುತಿಸಿರಿ. तरुणौ रुपसंपन्नौ सुकुमारौ महाबलौ।
पुण्डरीक विशालाक्षौ चीरकृष्णाजिनाम्बरौ॥

फलमूलाशिनौ दान्तौ तापसौ ब्रह्मचारिणौ।
पुत्रौ दशरथस्येतौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ॥

शरण्यौ सर्वसत्त्वानां श्रेष्ठौ सर्वधनुष्मताम्
रक्षःकुलनिहन्तारौ त्रायेतां नो रघूत्तमौ॥

ब्रह्मामुरारिस्त्रिपुरान्तकारी भानुः शशीभूमि सुतो बुधश्च।
गुरुश्च शुक्रः शनिराहुकेतू कुर्वन्तु सर्वे मम सुप्रभातम्॥

ಅಧ್ಯಾಯ ೪

ಅಮರಕೋಶಸಂಗ್ರಹ

यस्य ज्ञान-दया-सिन्धोरगाधस्यानघागुणाः।

सेव्यतामक्षयो धीराः सश्रियै चामृताय च ॥

प्रथम-काण्डः

स्वर्गवर्गः - स्वरव्ययं **स्वर्ग**-नाक-त्रिदिव-त्रिदशालयाः। अमरा-निर्जरा-देवास्त्रिदशा विबुधाः **सुराः**॥ 1॥ असुरादैत्य-दैतेय-दनुजेन्द्रारि-**दानवाः**। सर्वज्ञः सुगतो **बुद्धो** धर्मराजस्तथागतः॥ 2॥ **हिरण्यगर्भो** लोकेशः स्वयंभू-श्चतुराननः। दामोदरो हृषीकेशः **केशवो** माधवःस्वभूः॥ 3॥ **मदनो** मन्मथो मारः प्रद्युम्नो मीनकेतनः। **लक्ष्मीः** पद्मालया पद्मा कमला श्रीर्हरिप्रिया॥ 4॥ गरुत्मान् **गरुडस्ताक्ष्यो** वैनतेयः खगेश्वरः। **ईश्वरः** शर्व ईशानः शंकर-श्चन्द्रशेखरः॥5॥ब्राह्मी माहेश्वरी चैव कौमारी वैष्णवी तथा।वाराही च तथेन्द्राणी चामुण्डा **सप्तमातरः**॥ 6॥ अणिमा महिमा चैव गरिमा लघिमा तथा। प्राप्तिः प्राकाम्यमीशित्वं वशित्वं **चाष्टसिद्धयः**॥ 7॥ **उमा** कात्यायनी गौरी काली हैमवती-श्वरी। **विनायको** विघ्नराज-द्वैमातुर-गणाधिपाः॥8॥ **कार्तिकियो** महासेनः शरजन्मा षडाननः। **इन्द्रो** मरुत्वान् मघवा बिडौजाः पाकशासनः॥9॥ **ह्रादिनी** वज्रमस्त्री स्यात्कुलिशं भिदुरं पविः। स्यात्**सुधर्मा** देवसभा पीयूषममृतं **सुधा**॥10॥ पञ्चैते **देवतरवो** मन्दारः पारिजातकः। सन्तानः कल्पवृक्षश्च पुंसि वा हरिचन्दनम्॥ 11॥ घृताची मेनका रम्भा उर्वशी च तिलोत्तमा। सुकेशी मञ्जुघोषाद्याः कथ्यन्तेऽप्सरसो बुधैः॥ 12॥ **अग्निर्वैश्वानरोवन्हिर्वीतिहोत्रो** धनंजयः। **धर्मराजः** पितृपतिः समवर्ती परेतराट्॥ 13॥ **राक्षसः** कौणपः क्रव्यात् क्रव्यादोऽसृप आशरः। श्वसनः स्पर्शनो **वायु**र्मातरिश्वा सदागतिः॥14॥ प्राणोऽपानः समानश्चोदानव्यानौ च **वायवः**। हृदि प्राणो गुदेऽपानः **समानो** नाभिमण्डले॥ 15॥ **उदानः** कण्ठदेशे स्याद्व्यानःसर्वशरीरगः। **सत्वरं** चपलं तूर्णं लघुक्षिप्रमरंद्रुतम्॥ 16॥ **जवो** वेगस्तथारंहस्तरसी तु **रयः** स्यदः।

ವಿ.ಸೂ. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಸಾಲಿನಲ್ಲಿಯ ದಪ್ಪ ಅಕ್ಷರಗಳ ಶಬ್ದಗಳು ತಮ್ಮ ಪರ್ಯಾಯ ಪದಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತವೆ.

सततानारताःश्रान्त-सन्तताविरतानिशम् ॥ 17 ॥ तीव्रैकान्तनितान्तानि गाढ-बाढ-दृढानि च। मनुष्यधर्मा धनदो राजराजो धनाधिपः ॥ 18 ॥ नभोऽन्तरिक्षं गगनमनन्तं सुरवर्त्म खम्।

दिग्वर्गः - दिशस्तु ककुभः काष्ठा आशाश्च हरितश्च ताः ॥ 19 ॥ इन्द्रो वन्हिः पितृपतिर्नैऋतो वरुणो मरुत्। कुबेर ईशः पतयः पूर्वीदीनां दिशां क्रमात्। धाराधरो जलधरस्तडित्वान् वारिदोऽम्बुभृत् ॥ 20 ॥ तडित्सौदामनी विद्युच्चञ्चला चपला अपि। अपिधान तिरोधान पिधानाच्छादनानि च ॥ 21 ॥ हिमांशु- श्चन्द्रामाश्चन्द्र इन्दुः कुमुदबान्धवः। भित्तं शकलखण्डेवा पुंस्यर्धोऽर्धं समेंऽशके। ।22 ॥ चन्द्रिका कौमुदी ज्योत्स्ना प्रसादस्तु प्रसन्नता। कलंकांकौ लाञ्छनं च चिन्हं लक्ष्म च लक्षणम् ॥ 23 ॥ सुषमा परमाशोभा शोभाकान्तिर्द्युतिच्छविः। अवश्यायस्तु नीहारस्तुषारस्तुहिनं हिमम् ॥ 24 ॥ नक्षत्रमृक्षं भं तारा तारकाप्युडुवा स्त्रियाम्। बृहस्पतिस्सुराचार्यो गीष्पतिर्धिषणो गुरुः ॥25 ॥ शुक्रो दैत्यगुरुःकाव्य उशना भार्गवः कविः। अङ्गारकः कुजो भौमो लोहिताङ्गो महीसुतः ॥26 ॥ सूर सूर्यार्यमादित्य -द्वादशात्म-दिवाकराः। किरणोस्र-मयूखांशु-गभस्ति-घृणि-रश्मयः ॥ 27 ॥ भानुः करो मरीचिः स्त्री पुंसयोर्दीधितिः स्त्रियाम् । स्युः प्रभारुग्रुचिस्त्विड् भा भाश्तविद्युतदीप्तयः ॥ 28 ॥ कोष्णं कवोष्णं मन्दोष्णं कदुष्णं त्रिषु तद्वति।

कालवर्गः - कालो दिष्टोऽप्यनेहापि समयोऽप्यथ पक्षतिः ॥ 29 ॥ घस्रो दिनाहनी वा तु क्लीबे दिवसवासरौ। प्रत्यूषोऽहर्मुखं कल्यमुषप्रत्युषसी अपि ॥ 30 ॥ प्रभातं च दिनान्ते तु सायं संध्या पितृप्रसूः। निशा निशीथिनी रात्रिस्त्रियामा क्षणदा क्षपा ॥ 31 ॥ विभावरीतमस्विन्यौ रजनी यामिनी तमी। वसन्ते पुष्पसमयःसुरभिर्ग्रीष्म ऊष्मकः ॥ 32 ॥ संवत्सरो वत्सरोऽब्दो हायनोऽस्त्री शरत्समाः। संवर्तः प्रलयः कल्पः क्षयः कल्पान्त इत्यपि ॥ 33 ॥ अस्त्री पङ्कं पुमान् पाप्मा पापं किल्बिषकल्मषम्। मुत्प्रीतिः प्रमदो हर्षः प्रमोदामोदसंमदाः ॥ 34 ॥ श्वःश्रेयसं शिवं भद्रं कल्याणं मङ्गलं शुभम्। भावुकं भविकं भव्यं कुशलं क्षेममस्त्रियाम् ॥ 35 ॥ दैवं दिष्टं भागधेयं भाग्यं स्त्री नियतिर्विधिः। जनुर्जनन जन्मानी जनिरुत्पत्तिरुद्भवः ॥ 36 ॥ चित्तं तु चेतो हृदयं स्वान्तं हृन्मानसं मनः।

धीवर्गः - बुद्धिर्मनीषा धिषणा धीः प्रज्ञा शेमुषी मतिः ॥ 37 ॥ अङ्गीकाराभ्युपगम-प्रतिश्रव-समाधयः। मुक्तिः कैवल्यनिर्वाण-श्रेयो-निःश्रेयसामृतम् ॥ 38 ॥ रूपं शब्दो

गन्धरसस्पर्शाश्च **विषया** अमी। तुवरस्तु **कषायोऽस्त्री** मधुरो लवणः कटुः ॥ 39 ॥ तिक्तोम्लश्च **रसाः** पुंसि तद्वत्सु षडमी त्रिषु। शुक्ल-शुभ्र-शुचि- श्वेत-विशद-श्वेत-पाण्डराः ॥ **40** ॥ **कृष्णे** नीलासित-श्याम-काल-श्यामल-मेचकाः ॥

शब्दादि वर्गः - ब्राह्मी तु भारती **भाषा** गीर्वाग्वाणी सरस्वती ॥ 41 ॥ वार्ता प्रवृत्तिर्वृत्तान्त उतन्तः स्यादथाह्वयः। आख्याह्वे अभिधानं च नामधेयं य नाम च ॥ 42 ॥ अभिशापः प्रमादस्तु शब्दः स्यादनुरागजः। यशः कीर्तिः समज्ञा च स्तवः स्तोत्रं स्तुतिर्नुतिः। ॥ 43 ॥ उपक्रोशो जुगुप्सा च कुत्सा निन्दा च गर्हणे। शब्दे निनाद-निनद-ध्वनि-ध्वान-रव-स्वनाः ॥ 44 ॥

नाट्यवर्गः - ताण्डवं नटनं नाट्यं लास्यं नृत्यं च नर्तने। शृङ्गार-वीर-करुणाद्भुत-हास्य-भयानकाः ॥ 45 ॥ बीभत्सरौद्रौ च रसाः श्रृङ्गारः शुचिरुज्वलः। विस्मयोऽद्भुतमाश्चर्यं चित्रमप्यथ भैरवम् ॥ 46 ॥ अनादरः परिभवः परीभावस्तिरस्क्रिया। मन्दाक्षं ह्रीस्त्रपा व्रीडा लज्ञा साऽपत्रपाऽन्यतः ॥ 47 ॥ कोप-क्रोधामर्ष-रोष-प्रतिघा रुट्क्रुधौ स्त्रियौ। इच्छा काङ्क्षा स्पृहेहा तृड् वाञ्छा लिप्सा मनोरथः। ॥ 48 ॥ कपटोऽस्त्री व्याजदम्भोपधयश्छद्मकैतवे। कौतूहलं कौतुकं च कुतुकं च कुतूहलम् ॥ 49 ॥ स्यान्निद्रा शयनं स्वापः स्वप्नः संवेश इत्यपि।

पातालभोगिवर्गः - छिद्रं निर्व्यथनं रोकं रन्ध्रं श्वभ्रं वपा शुषिः ॥ 50 ॥ अन्धकारोऽस्त्रियां ध्वान्तं तमिस्रं तिमिरं तमः। सर्पः पृदाकुर्भुजगो भुजंगोऽहिर्भुजंगमः ॥ 51 ॥ स्यान्नारकस्तु नरको निरयो दुर्गतिः स्त्रियाम्। पीडा बाधा व्यथा दुःखमामनस्यं प्रसूतिजम् ॥ 52 ॥

वारिवर्गः - समुद्रोऽब्धिरकूपारः पारावारः सरित्पतिः। आपः स्त्री भूम्नि वार्वारि सलिलं कमलं **जलम्** ॥ 53 ॥ कूलं रोधश्च **तीरं** च प्रतीरं च तटं त्रिषु। नाव्यं त्रिलिङ्गं नौतार्ये स्त्रियां नौस्तरणिस्**तरिः** ॥ 54 ॥ पृथुरोमा झषो **मत्स्यो** मीनो वैसारिणोऽण्डजः। स्यात्**कुलीरः** कर्कटकः **कूर्मे** कमठकच्छपौ ॥ 55 ॥ भेके मण्डूक-वर्षाभूशालूर-प्लवदर्दुराः। पद्माकरस्तडागोऽस्त्री कासारः सरसी **सरः**। ॥ 56 ॥ **तरङ्गिणी** शैवलिनी तटिनी ह्रादिनी धुनी। **गङ्गा** विष्णुपदी जह्नुतनया सुरनिम्नगा ॥ 57 ॥ वा पुंसि **पद्मं** नलिनमरविन्दं महोत्पलम्। पङ्केरुहं तामरसं सारसं **सरसीरुहम्** ॥ 58 ॥

द्वितीयकाण्डः

भूमिः पुरवर्गः च - धरा धरित्री धरणिः क्षोणिर्ज्या काश्यपी **क्षितिः**। मृण्मृत्तिका प्रशस्ता तु मृत्सा मृत्स्ना च मृत्तिका॥ 59॥ अयनं वर्त्म **मार्गाध्वपन्थानः पदवी** सृतिः। पूः स्त्री पुरीनगर्यौ वा पत्तनं पुटभेदनम्॥ 60॥ **गृहं** गेहोदवसितं वेश्म सद्म निकेतनम्। गृहाः पुंसि च भूम्न्येव निकाय्यनिलयालयाः॥ 61॥ **शुद्धान्तश्चावरोधश्च** स्यादट्टः क्षौममस्त्रियाम्। संमार्जनी **शोधनी** स्यात् **संकरो**ऽवकरस्तथा॥ 62॥

शैलवर्गः - अद्रि-गोत्र-गिरि-ग्रावाचल-**शैल**-शिलोच्चयः। गन्धमादनमन्ये य हेमकूटादयो **नगाः**॥63॥ **वनौषधिवर्गः** - अटव्यरण्यं विपिनं गहनं काननं **वनम्**। आरामः स्यादुपवनं कृत्रिमं वनमेव यत॥ 64॥ वीथ्यालिरावलिः **पङ्क्तिः** श्रेणी लेखास्तु राजयः। **वृक्षो** महीरूहः शाखी विटपी पादपस्तरुः॥65॥ **प्रफुल्लोत्फुल्ल**-संफुल्ल-व्याकोचविकचस्फुटाः। **लता** प्रतानिनी वीरुद्गुल्मिन्युलप इत्यपि॥ 66॥ **काष्ठं** दार्विन्धनं त्वेध इध्ममेधः समित्स्त्रियाम्। **पत्रं** पलाशं छदनं दलं पर्णं छदः पुमान्॥ 67॥ क्षारको **जालकं** क्लीबे **कलिका** कोरकः पुमान्। स्त्रियः सुमनसः **पुष्पं** प्रसूनं कुसुमं सुमम्॥ 68॥ स्युर्जम्बीरे दन्तशठ-जम्भ**जम्भीर**-जम्भलाः। द्वौ परिव्याधविदुलौ **नादेयी** चाम्बुवेतसे॥69॥ **आम्रश्चूतो** रसालोऽसौ सहकारोऽतिसौरभः। **चाम्पेयः** केसरो नागकेसरः काञ्चनाह्वयः ॥ 70॥ **कदली** वारणबुसा रम्भा मोचांशुमत्फला। तृणराजाह्वयस्तालो **नालिकेर**स्तु लाङ्गली॥ 71॥ घोण्टा तु पूगः क्रमुको गुवाकः खपुरोऽस्य तु।

सिंहादि वर्गः - **सिंहो** मृगेन्द्रः पञ्चास्यो हर्यक्षः केसरी हरिः॥ 72॥ **पुण्डरीकः** पञ्चनखश्चित्रकाय-मृगद्विषः। शार्दूलद्वीपिनौ **व्याघ्रे तरक्षुस्तु** मृगादनः॥ 73॥ **मयूरो**-बर्हिणो-बर्ही नीलकण्ठो-भुजङ्गभुक्। **कपिप्लवंग**-प्लवग-शाखामृग-वलीमुखाः॥ 74॥ **श्रृगाल**-वञ्चुकक्रोष्टु-फेरुफेरव-जम्बुकाः। ओतुर्बिडालो **मार्जारो** वृषदंशक आखुभुक्॥ 75॥ **मृगे** कुरङ्ग-वातायु-हरिणाजिनयोनयः। उन्दुरुर्**मूषको**ऽप्याखुर्गिरिका बालमूषिका॥ 76॥ **वृश्चिकः** शूककीटः स्यादलिद्रोणौ तु वृश्चिके। पारावतः कलरवः **कपोतो**ऽथ च **कुक्कुटः**॥ 77॥ वनप्रियः परभृतः **कोकिलः** पिक इत्यपि। **काके** तु करटारिष्ट-बलिपुष्ट-सकृत्प्रजाः॥ 78॥ **हंसास्तु** श्वेतगरुतश्चक्राङ्गा मानसौकसः। मधुव्रतो **मधुकरो** मधुलिण्मधुपालिनः ॥ 79॥

द्विरेफ-पुष्पालिड्-भृङ्ग-षट्पद-**भ्रमरा**लयः।**खगे** विहंग-विहग-विहंगमविहायसः ।।
0 ।। शकुन्ति-**पक्षि**-शकुनि-शकुन्त-शकुन-द्विजाः। पेशी कोषो द्विहीनेऽण्डं कुलायो
नीडमस्त्रियाम् ।। 81 ।। पोतः पाकोऽर्भको डिम्भः पृथुकः शावकः **शिशुः**।स्त्रीपुंसौ
मिथुनं **द्वंन्द्वं** युग्मं तु युगलं युगम् ।। 82 ।। **समूहो** निवह-व्यूह-सन्दोह-विसर-
जाः। पशूनां समजोऽन्येषां **समाजो**ऽथ सधर्मिणाम् ।। 83 ।। स्यान्निकायः पुञ्जराशी
त्करः कूटमस्त्रियाम्।

मनुष्यवर्गः **मनुष्या** मानुषा मर्त्या मनुजा मानवा नराः ।। 84 ।। स्त्री योषिदबला
षा **नारी** सीमन्तिनी वधूः। विशेषास्त्वङ्गना भीरुः कामिनी वामलोचना ।। 85 ।।
मदा मानिनी कान्ता **ललना** च नितम्बिनी। **भार्या** जायाऽथ पुंभूम्नि दाराः
यात्तु कुटुम्बिनी। ।86 ।। पुरंध्री सुचरित्रा तु **सती** साध्वी पतिव्रता। आत्मजस्तनयः
नुः सुतः पुत्रः स्त्रियां त्वमी ।। 87 ।। जनयित्री **प्रसूर्माता** जननी **भगिनी**
वसा। प्रजावती **भ्रातृजाया** मातुलानी तु **मातुली** ।। 88 ।। पतिपत्न्योः प्रसूः
श्वश्रूः श्वशुरस्तु पिता तयोः। पितुर्भ्राता **पितृव्यः** स्यान्मातुर्भ्राता तु **मातुलः** ।।
9 ।। **श्यालाः** स्युर्भ्रातरः पत्न्याः स्वामिनो **देवृदेवरौ**। **स्वस्त्रीयो** भागिनेयः
याज्ञा**माता** दुहितुः पतिः ।। 90 ।। **पितामहः** पितृपिता तत्पिता **प्रपितामहः** ।
गोत्र-**बान्धव**-ज्ञाति-बन्धु-स्व-स्वजनाः समाः। धवः प्रियः **पतिर्भर्ता**
ारस्तूपपतिः समौ। मातापितरौ **पितरौ** मातरपितरौ प्रसूजनयितारौ। ।। 92 ।।
श्वश्रूः श्वशुरः **श्वशुरौ पुत्रौ** पुत्रश्च दुहिता च। **दंपती** जंपती जायापती
र्यापती च तौ ।। 93 ।। तृतीयाप्रकृतिः **षण्ढः** क्लीबः पण्डो नपुंसके ।। शिशुत्वं
शवं **बाल्यं** तारुण्यं यौवनं समे ।। 94 ।। प्रवयाः स्थविरो **वृद्धो** जीनो जीर्णो
रन्नपि । स्त्रीरुग्रुजा चोपताप-**रोग**-व्याधि-गदामयाः ।। 95 ।। भेषजौषध-
भज्यान्यगदो जायुरित्यपि। रोगहार्यगदंकारो भिषग्**वैद्यौ** चिकित्सके ।। 96 ।।
र्तो **निरामयः** कल्य उल्लाघो नीर्गतो गदात्। उत्तप्तं **शुष्कमांसं** स्यात् **पललं**
व्यमामिषम् ।। 97 ।। **गात्रं** वपुः संहननं शरीरं वर्ष्म विग्रहः। कायो **देहः**
लीबपुंसोः स्त्रियां मूर्तिस्तनुस्तनूः ।। 98 ।। पुनर्भवः कररुहो **नखो**ऽस्त्री
वरोऽस्त्रियाम्। **कण्ठो** गलोऽथ ग्रीवायां शिरोधिः कंधरेत्यपि ।। 99 ।। वक्त्रास्ये
दनं तुण्डमाननं लपनं मुखम्। क्लीबे घ्राणं गन्धवहा घोणा नासा च **नासिका** ।।
0 ।। **ओष्ठाधरौ** तु रदनच्छदौ दशनवाससी। अधस्ताच्चिबुकं गण्डौ **कपोलौ**

तत्परा हनुः ।। 101 ।। रदना दशना **दन्ता** रदास्तालु तु काकुदम् । रसज्ञा रसना **जिह्वा** तारकाक्ष्णः **कनीनिका ।। 102 ।।** लोचनं **नयनं** नेत्रमीक्षणं चक्षुरक्षिणी। कर्णशब्दग्रहौ श्रोत्रं श्रुतिः स्त्री **श्रवणं** श्रवः ।। 103 ।। उत्तमाङ्गं **शिरः** शीर्षं मूर्धा ना मस्तकोऽस्त्रियाम् । चिकुरः कुन्तलो वालः कचः **केशः** शिरोरुहः । । 104 ।। आकल्पवेषौ **नेपथ्यं** प्रतिकर्म **प्रसाधनम् ।** प्रसाधितो**ऽलंकृत**श्च भूषितश्च परिष्कृतः ।। 105 ।। अलंकारस्त्वाभरणं परिष्कारो **विभूषणम् । पटच्चरं** जीर्णवस्त्रं समौ नक्तककर्पटौ ।। 106 ।। **वस्त्र**माच्छादनं वासश्चैलं वसनमंशुकम्। प्रतिसीराज**वनिका** स्यात् तिरस्करिणी च सा ।। 107 ।। काश्मीरजन्माग्निशिखं वरं बाल्हीकपीतने । **लाक्षा** राक्षा जतु क्लीबे यावोऽलक्तो द्रुमामयः ।। 108 ।। **घनसारश्चन्द्रसंज्ञः** सिताभ्रो हिमवालुका । गन्धसारो मलयजो भद्रश्रीश्**चन्दनो**ऽस्त्रियाम् ।। 109 ।। **उपधानं** तूपबर्हः **शय्यायां** शयनीयवत् । शयनं मञ्चपर्य**ङ्क**-पल्यकाः खट्वया समाः ।। 110 । गेन्दुकः **कन्दुको** दीपः प्रदीपः पीठमासनम् । **दर्पणे** मुकुरादर्शौ **व्यजनं** तालवृन्तकम् ।। 111 ।।

ब्रह्मवर्गः - **सन्तति**र्गोत्र-जनन-कुलान्यभिजनान्वयौ । महाकुल-कुलीनार्य-सभ्य-सज्जन-साधवः ।। 112 ।। **विद्वान्** विपश्चिद्दोषज्ञः सन्सुधीः कोविदो बुधः । धीरो मनीषी ज्ञः प्राज्ञः संख्यावान् पण्डितः कविः ।। 113 ।। पाठो होमश्चातिथीनां सपर्या तर्पणं बलिः । एते **पञ्चमहायज्ञा** ब्रह्मयज्ञादिनामकाः ।। 114 ।। **सभासदः** सभास्ताराः सभ्याः सामाजिकाश्च ते । विश्राणनं **वितरणं** स्पर्शनं प्रतिपादनम् । 115 ।। **पूजा** नमस्याऽपचितिः सपर्यार्चार्हणाः समाः । वरिवस्या तु **शुश्रूषा** परिचर्याप्युपासना ।। 116 ।। समे तु पादग्रहण**मभिवादन**मित्युभे । **यज्ञः** सवोऽध्वरो यागः सप्ततन्तुर्मखः क्रतुः ।। 117 ।। अजिनं **चर्म** कृत्तिः स्त्री भैक्षं भिक्षाकदम्बकम् । **क्षौरं** तु भद्राकरणं मुण्डनं वपनं त्रिषु ।। 118 ।।

क्षत्रियवर्गः - मूर्धाभिषिक्तो राजन्यो बाहुजः **क्षत्रियो** विराट् । **राजा** राट् पार्थिव-क्ष्माभृन्नृपभूप-महीक्षितः ।। 119 ।। **मन्त्री** धीसचिवोऽमात्योऽन्ये कर्मसचिवास्ततः । प्रतीहारो **द्वारपाल**-द्वास्थ-द्वास्थित-दर्शकाः ।। 120 ।। रिपौ **वैरि**-सपत्नारि-द्विषद्द्वेषण-दुर्हृदः । **वयस्यः** स्निग्धः संवयाथ **मित्रं** सखा सुहृत् ।। 121 ।। तान्त्रिको ज्ञातसिद्धान्तः सत्री **गृहपतिः** समौ । **लिपिकारो**ऽक्षरचणोऽक्षरचुञ्चुश्च लेखके । 122 ।। अध्वनीनोऽध्वगोध्वन्यः पान्थः **पथिक** इत्यपि । विविक्त**विजन**-च्छन्न-

निःशलाकास्तथा रहः ।। 123 ।। आगोऽ**पराधो** मन्तुश्च समे तूद्दानब**न्धने** । दन्ती दन्तावलो **हस्ती** द्विरदोऽनेकपो द्विपः ।। 124 ।। मतङ्गजो **गजो** नागः कुञ्जरो वारणः करी । घोटके वीतितुरग-तुरंगा**श्व**-तुरंगमाः ।। 125 ।। **वाजि**-वाहार्वगन्धर्व-हय-सैन्धव-सप्तयः । **पदाति**पत्ति-पदग-पादातिक-पदातयः ।। 126 ।।

पुरोगमः पुरोगामी मन्दगामी तु **मन्थरः** । तरस्वी त्वरितो **वेगी** प्रजवी जवनो जवः ।। 127 ।। वरूथिनी बलं **सैन्यं** चक्रं चानीकमस्त्रियाम् । **संपत्तिः** श्रीश्च लक्ष्मीश्च विपत्त्यां विपदापदौ ।। 128 ।। **धनुश्चा**पौ धन्वशरासन-कोदण्ड-कार्मुकम् । पृषत्क-**बाण**-विशिखा अजिह्मगखगाशुगाः ।। 129 ।। रेणुर्द्वयोः स्त्रियां **धूलिः** पांसुर्ना न द्वयो रजः । **पताका** वैजयन्ती स्यात् केतनं ध्वजमस्त्रियाम् ।। 130 ।। **युद्ध**मायोधनं जन्यं प्रधनं प्रविदारणम् । प्रमापणं **निबर्हणं** निकारणं विशारणम् ।। 131 ।। प्रवासनं परासनं निषूदनं **निहिंसनम्** । निस्तर्हणं **निहननं** क्षणनं परिवर्जनम् ।। 132 ।। अन्तो **नाशो** द्वयोमृत्युर्मरणं निधनोऽस्त्रियाम् । पुंसि भूम्न्य**सवः प्राणा**श्चैवं जीवोऽसुधारणम् ।। 133 ।।

वैश्यवर्गः - ऊरव्या ऊरुजा अर्या **वैश्या** भूमिस्पृशो विशः । क्षेत्राजीवः कर्षकश्च कृषिकश्च **कषीवलः** । प्राजनं तोदनं **तोत्रं** खनित्रमवदारणे ।। 134 ।। आरालिका आन्धसिकाः **सूदा** औदनिका गुणाः । आपूपिकः कान्दविको **भक्ष्यकार** इमे त्रिषु ।। 135 ।। **घृत**माज्यं हविः सर्पिः दुग्धं **क्षीरं** पयःसमम् । जेमनं लेह **आहारो** निघसो न्याद इत्यपि ।। 136 ।। कामं प्रकामं **पर्याप्तं** निकामेष्टं यथेप्सितम् । वैदेहकः सार्थवाहो नैगमो **वाणिजो** वणिक् ।। 137 ।। **विक्रेयं** पणितव्यं च पण्यं क्रेयं प्रसारितम् । द्रव्यं वित्तं स्वापतेयं रिक्थमर्थं **धनं** वसु ।। 138 ।। स्वर्णं **सुवर्णं** कनकं हिरण्यं हेम काञ्चनम् । दुर्वर्णं **रजतं** रूप्यं खर्जूरं श्वेतमित्यपि ।। 139 ।।

अन्तिमवर्गः-**कुम्भकारः** कुलालः स्यात् **मालाकार**स्तु मालिकः । भृत्ये-दासेर-दासेय-**दास**-गोप्यक-चेटकाः ।। 140 ।। **व्याधः** किरातः शबरः पुलिन्दो लुब्धकोऽपि सः । **शुनकः** स्यात्सारमेयः कुक्कुरः सरमा शुनी ।। 141 ।। चौरैकागारिकस्तेन-दस्यु-**तस्कर**-मोषकाः । पिटकः पेटकः**पेटा** मञ्जूषा पेटिकास्थितम् ।। 142 ।। प्रतिमानं प्रतिच्छाया प्रतिमा**प्रतिबिम्बकम्** । साधारणं समानश्च सदृक्षः **सदृशः** सदृक् ।। 143 ।। निभ-संकाश-नीकाश-प्रतीकाशोप**मादयः** । स्युरुत्तरपदे भूतरूप-कल्पादयश्च ते ।। 144 ।। भरण्यं

भरणं मूल्यं भृतयो भर्म **वेतनम्**। सुरा-कादम्बरी हाला प्रसन्ना **मदिरा** त्विरा ।। 145 ।। **द्यूतो**ऽस्त्रियामक्षवती कैतवं पण इत्यपि।

तृतीय काण्डः

विशेषणवर्गः - सुकृतीपुण्यवान् **धन्यो** महेच्छस्तु महाशयः ।। 146 ।। **प्रवीणे** निपुणाभिज्ञ-विज्ञ-निष्णात-शिक्षिताः। दुर्मना **विमना** अन्तर्मनाः स्यादुत्क उन्मनाः ।। 147 ।। प्रतीतो प्रथितः ख्यात-वित्त-विज्ञान-**विश्रुताः**। **अधिभूर्नायको** नेता प्रभुः परिवृढोऽधिपः। । 148 ।। लक्ष्मीवान् लक्षणः श्रीलः **श्रीमान्** स्निग्धस्तु वत्सलः। इभ्य आढ्यो धनी **स्वामी** त्वीश्वरः पतिरीशिता ।। 149 ।। स्याद्दयालुः **कारुणिकः** कृपालुः सूरतः समाः। स्वतन्त्रोऽपावृत्तः स्वैरी **स्वच्छन्दो** निरवग्रहः ।। 150 ।। **परतन्त्रः** पराधीनः परवान्नाथवानपि। **बुभुक्षितः** स्यात् क्षुधितो जिघत्सुरशनायितः ।। 151 ।। **लुब्धो**ऽभिलाषकस्तृष्णक्समौ लोलुपलोलुभौ । वश्यः प्रणेयो निभृत-**विनीत**-प्रश्रिताः समाः ।। 152 ।। अधीरे कातरस्त्रस्त-**भीरु**-भीलुक-भीरुकाः। शरारुर्घातुको हिंस्रः सान्द्रः**स्निग्धस्तु** मेदुरः ।। 153 ।। सहिष्णुः **सहनः** क्षान्ता तितिक्षुः क्षमिता क्षमी। क्रोधनोऽमर्षणः **कोपी** चण्डस्त्वत्यन्त कोपनः ।। 154 ।। प्रत्यादिष्टो निरस्तःस्यात् प्रत्यासन्नो **निराकृतः**। **मनोहतः** प्रतिहतः प्रतिबद्धो हतश्च सः ।। 155 ।। नृशंसो घातुकः **क्रूरः** पिशुनो **दुर्जनः** खलः। अज्ञे **मूढ**-यथाजात-मूर्ख-वैधेय-बालिशाः ।। 156 ।। कदर्ये **कृपण**-क्षुद्र-किंपचानमितंपचाः। निस्वस्तु दुर्विधो दीनो **दरिद्रो** दुर्गतोऽपि सः ।। 157 ।।

वनीयको **याचनको** मार्गणौ याचकार्थिनौ। **सुन्दरं** रुचिरं चारु सुषमं साधु शोभनम् ।। 158 ।। कान्तं मनोरमं रुच्यं **मनोज्ञं** मञ्जु मञ्जुलम्। अभीष्टेऽभीप्सितं हृद्यं दयितं **वल्लभं** प्रियम् ।। 159 ।। कुपूय-**कुत्सितावद्य**-खेटगर्ह्याणकास्समाः। मलीमसं तु **मलिनं** कच्चरं मलदूषितम् ।। 160 ।। पूतं **पवित्रं** मेध्यं तु वीध्रं तु विमलार्थकम्। **मुख्यवर्य**-वरेण्याश्च प्रवर्होऽनवराध्र्यवत् ।। 161 ।। **श्रेयान्** श्रेष्ठः पुष्कलःस्यात् सत्तमश्चातिशोभने। स्युरुत्तरपदे व्याघ्र-पुंगवर्षभ-कुञ्जराः ।। 162 ।। सिंह-शार्दूर-नागाद्याः **पुंसि श्रेष्ठार्थ**गोचराः। विशंकटं-पृथु-बृहत्-विशालं-पृथुलं-**महत्** ।। **163** ।। स्तोकाल्प-क्षुल्लकाः**सूक्ष्मं** श्लक्ष्णं-दभ्रं कृशं तनु। स्त्रियां **मात्रा** त्रुटी पुंसि लवलेशकणाणवः ।। 164 ।। प्रभूतं **प्रचुरं** प्राज्यमदभ्रं बहुलं बहु। अशेषं निखिलं कृत्स्नं समस्तमखिलं तथा ।। 165 ।। **समग्रं** सकलं पूर्णमखण्डं

स्यादनूनकम्। घने **निरन्तरं** सान्द्रं पेलवं **विरलं** तनु।। 166।। **समीपे** निकटासन्न-सन्निकृष्ट-सनीडवत्। सदेशाभ्याश-सविधोपकण्ठास्तथान्तिके।। 167।। दवीयश्च दविष्ठं च **सुदूरं दीर्घ**मायतम्। **उच्च**-प्रांशून्नतोदग्रोच्छ्रितास्तुङ्गेऽथ **वामने** ।। 168।। न्यङ्-नीच-खर्व-ह्रस्वाःस्युरवाग्रेऽवनतानते। अरालं-वृजिनं-जिम्हं-**कुटिलं** वक्रमित्यपि। ।169।। **शाश्वत**स्तु ध्रुवोनित्य-सदातन-सनातनाः। **चंचलं**-तरलं कंप्रं चलं लोलं परिप्लवे।। 170।। **कर्कशं** कठिनं क्रूरं कठोरं निष्ठुरं दृढम्। पुराणे प्रतन-प्रत्न-**पुरातन**-चिरन्तनाः।। 172।। प्रत्यग्रोऽभिनवो नव्यो नवीनो **नूतनो** नवः। **अन्तो** जघन्यं चरममन्त्य-पाश्चात्य-पश्चिमाः।। 173।। वेल्लितं-प्रेङ्खिताधूत-चलिता **कम्पिता** धुते। **वेष्टितं** स्याद्वलयितं संवीतं रुद्धमावृतम्।।। 174।। **प्राप्यं** गम्यं समासाद्यं स्यन्नं रीणं **स्रुतं** स्नुतम्। **हृष्टे** मतस्तृप्तः प्रल्हन्नः प्रमुदितः प्रीतः।। 175।। **छिन्नं** छातं लूनं कृत्तं दातं दितं छितं वृक्णम्। स्रस्तं **ध्वस्तं** भ्रष्टं स्कन्नं पन्नं च्युतं गलितम्।। 176।। **लब्धं** प्राप्तं विन्नं भावितमासादितं च भूतं च। **अन्वेषितं** गवेषितमन्विष्टं मार्गितं मृगितम्।। 177।। **आर्द्रं** सांर्द्रं क्लिन्नं तिमितं स्तिमितं समुन्नमुत्तं च। **त्रातं** त्राणं रक्षितमवितं गोपायितं च गुप्तं च।। 178।। अवगणितमवमतावज्ञातेऽ**वमानितं** च परिभूते। ऊरीकृतमुररीकृत-मङ्गीकृतमाश्रुतं **प्रतिज्ञातम्**।। 179।। **ईलित**शस्त-पणायित-पनायित-प्रणुत-पणित-पनितानि। **भक्षित**-चर्वित-लीढ-प्रत्यवसित-गिलित-खादित-प्सातम्।। 180।। अभ्यवहृतान्न-जग्ध-ग्रस्त-ग्लस्ताशितं **भुक्ते**। क्षेपिष्ठ-क्षोदिष्ठ-प्रेष्ठ-वरिष्ठ-स्थविष्ठ-बंहिष्ठाः।। 181।। क्षिप्र-क्षुद्राभीप्सित-पृथु-पीवर-बहुल-प्रकर्षार्थाः।

संकीर्णवर्गः - परिणामो **विकारो** द्वे समे विकृतिविक्रिये।। 182।। वियामो वियमो यामो यमः संयाम**संयमौ**। **विघ्नो**ऽन्तरायः प्रत्यूहः स्यादुपघ्नोऽन्तिकाश्रये।। 183।। **संवीक्षणं** विचयनं मार्गणं मृगणा मृगः। **परिरम्भः** परिष्वङ्गः संश्लेष उपगूहनम्।। 184।। निर्वर्णनं तु निध्यानं **दर्शना**लोकनेक्षणम्। प्रत्याख्यनं निरसनं प्रत्यादेशो **निराकृतिः** ।। 185।।

नानार्थवर्गः - **आकाशे** त्रिदिवे **नाको लोकस्तु** भुवने जने। **पद्ये** यशसि च श्लोकः शरे खड्गे च सायकः।। 186।। **योगः** संनहनोपाय-ध्यान-संगति-युक्तिषु। स्वर्गेषु-पशु-वाग्वज्र-दिङ्नेत्र-घृणिभू-जले।। 187।। लक्ष्य-दृष्ट्यास्त्रियां पुंसि **गौर्लिङ्गं** चिन्ह-शेफसोः। **भगं** श्रीकाम-माहात्म्य-वीर्ययत्नार्ककीर्तिषु।। 188।। **अजा** विष्णुहरच्छागा गोष्ठाध्वनिवहा **व्रजाः**। **रिष्टं**

क्षेमाशुभाभावेष्वरिष्टं तु शुभाशुभे ॥ 189 ॥ मायानिश्चल-यन्त्रेषु कैतवानृत-राशिषु । अयोघने शैलशृङ्गे सीराङ्गे **कूटमस्त्रियाम्** ॥ 190 ॥ **काण्डोऽ**स्त्री दण्ड-बाणार्व-वर्गावसर-वारिषु । **पणो** द्यूतादिषूत्सृष्टे भृतौ मूल्ये धनेऽपि च ॥ 191 ॥ मौर्व्यां द्रव्याश्रिते सत्त्वशौर्यसंध्यादिके **गुणः** । निर्यापारस्थितौ कालविशेषोत्सवयोः **क्षणः ॥ 192 ॥** **वर्णो** द्विजादौ शुक्लादौ स्तुतौ वर्णं तु वाक्षरे । **अरुणो** भास्करेऽपि स्याद्वर्णभेदेऽपि च त्रिषु ॥ 193 ॥ **स्थाणुः** शर्वेऽप्यथ **द्रोणः** काकेऽप्याजौ रवे रणः । **हरिणी** स्यान्मृगी हेमप्रतिमा हरिता च या ॥ 194 ॥ **तृष्णे** स्पृहापिपासे द्वे **जुगुप्साकरुणे** घृणे । **शरणं** गृहरक्षित्रोः **श्रीपर्णं** कमलेऽपि च ॥ 195 ॥ **प्रमाणं** हेतुमर्यादा-शास्त्रेयत्ता-प्रमातृषु । **करणं** साधकतमं क्षेत्रगात्रेन्द्रियेऽष्वपि ॥ 196 ॥ **हस्तौ** तु पाणिनक्षत्रे **मरुतौ** पवनामरौ । **आनर्तः** समरे नृत्यस्थाननीवृद्विशेषयोः ॥ 197 ॥ **कृतान्तो** यमसिद्धान्त-दैवाकुशल-कर्मसु । **वार्तं** फल्गुन्यरोगे च त्रिष्वप्सु च **घृतामृते** ॥ 198 ॥ **वृत्तं** पद्ये चरित्रे त्रिष्वतीते दृढनिस्तले । **अर्थोऽ**भिधेय-रैव-स्तु-प्रयोजन-निवृत्तिषु ॥ 199 ॥ निपानागमयोस्**तीर्थ**मृषिजुष्टे जले गुरौ । **पादा** रश्म्यङ्घ्रि-तुर्यांशा-श्चन्द्राग्न्यर्कास्**तमोनुदः ॥ 200 ॥ पदं** व्यवसित-त्राण-स्थान-लक्ष्माङ्घ्रि-वस्तुषु । **आत्मा** यत्नो धृतिर्बुद्धिः स्वभावो ब्रह्म वर्ष्म च ॥ 201 ॥ स्यात्**कौलीनं** लोकवादे युद्धे पश्वहिपक्षिणाम् । **अधिष्ठानं** चक्र-पुर-प्रभावाध्यासनेष्वपि ॥ 202 ॥ **रत्नं** स्वजातिश्रेष्ठेऽपि **वने** सलिलकानने । **धर्माः** पुण्य-यम-न्याय-स्वभावाचार-सोमपाः ॥ 203 ॥ **ललामं** पुच्छ-पुण्ड्राश्वभूषा-प्राधान्य-केतुषु । **प्रत्ययोऽ**धीनशपथ-ज्ञान-विश्वास-हेतुषु ॥ 204 ॥ **समयाः** शपथाचार-काल-सिद्धान्त-संविदः ।

अव्यय वर्गः - खेदानुकम्पा-सन्तोष-विस्मयामन्त्रणे **बत** ॥ 205 ॥ **हन्त** हर्षेऽनुकम्पायां वाक्यारम्भविषादयोः । **इति** हेतु प्रकरण प्रकाशादिसमाप्तिषु ॥ 206 ॥ मङ्गलानन्तरारम्भ-प्रश्न-कार्त्स्न्येष्वथो **अथ** । **अलं** भूषण पर्याप्ति-शक्ति-वारण-वाचकम् ॥ 207 ॥ **मुहुः** पुनःपुनःशश्वदभीक्ष्णमसकृत्समाः । **स्राक्**झटित्यञ्जसाह्नाय द्राङ् मंक्षु सपदि द्रुते ॥ 208 ॥ **कदाचिज्ज्ञातु** **सार्धं** तु साकं सत्रासमं सह । आहो उताहो किमुत **विकल्पे** किं किमूत च ॥ 209 ॥ तु हि च स्म ह वै **पादपूरणे** पूजने स्वति । व वा यथा तथैवैवं **साम्येऽ**हो ही च **विस्मये** ॥ 210 ॥ समन्ततस्तु **परितःसर्वतो** विष्वगित्यपि । मृषा **मिथ्या** च वितथे

यथार्थं तु यथातथम् ।। 211 ।। **अल्पे** नीचैर्महत्युच्चैः **प्रायो** भूम्न्यद्रुते शनैः । **अस्ति** सत्वे रुषोक्तावु **ऊं** प्रश्नेऽनुनये त्वयि ।। 212 ।। **पुनरार्थे**ऽङ्गनिन्दायां दुष्ठु सुष्ठु प्रशंसने । **सायं** साये प्रगे प्रातः प्रभाते **निकषा**ऽन्तिके ।। 213 ।। **उभयद्युश्चोभयेद्युः** परे त्वह्नि **परेद्यवि** । **ह्यो** गते नागतेऽह्नि **श्वः** परश्वस्तु परेऽहनि ।। 214 ।। तदा तदानीं युगपदेकदा सर्वदा **सदा** । एतर्हि सम्प्रतीदानीमधुना साम्प्रतं तथा ।। 215 ।।

लिङ्गादि संग्रह वर्गः **(स्त्री)** - नामविद्युन्निशा-वल्ली वीणा-दिग्भू-नदी-ह्रियाम् । पुंस्त्वे सभेदानुचराः सपर्यायाः सुरासुराः ।। 216 ।। स्वर्ग-यागाद्रि-मेघाब्धि-द्रुकालासि-शरारयः । करगण्डोष्ठ-दोर्दन्त-कण्ठ-केश-नख-स्तनाः ।। 217 ।। अह्नाहान्ताः क्ष्वेडभेदा रात्रान्ताःप्रागसंख्यकाः । **(न)**द्विहीनेऽन्यच्च खारण्य-पर्णश्वभ्र-हिमोदकम् ।। 218 ।। शीतोष्ण-मांस-रुधिर-मुखाक्षि-द्रविणं बलम् । फलहेम-शुल्ब-लोह सुखदुःख-शुभाशुभम् ।। 219 ।। जलपुष्पाणि लवणं व्यंजनान्यनुलेपनम् । दासीसभं नृपसभं रक्षःसभमिमादिशः ।। 220 ।। **(स्त्री+न)** - षष्ठ्यन्तप्राक्पदाः सेना छाया-शालासुरानिशाः । स्याद्वा नृसेनं श्वनिशं गोशालमितरे च दिक् । **त्रिषु** पात्रीपुटीवाटी पेटीकुवलदाडिमौ ।। 221 ।।

मार्कंडेय महाभाग सप्तकल्पान्त जीवन ।
आयुरारोग्यमैश्वर्यं देहि मे मुनिपुङ्गव ।।

अश्वत्थामा बलिर्व्यासो हनूमांश्च विभीषणः ।
कृपः परशुरामश्च सप्तैते चिरजीविनः ।।
सप्तैतान् संस्मरेन्नित्यं मार्कण्डेयमथाष्टमम् ।
जीवेद् वर्ष शतं साग्रमपमृत्युविवर्जितः ।।

शर्म्यातिं च सुकन्यां च चौवनं चाश्विनौ तथा ।
भोजनान्ते स्मरन् नित्यं चक्षूरोगात् प्रमुच्यते ।।

मार्गेषु मां रक्षतु नीलकण्ठः शैलादि दुर्गेषु वन प्रवासे ।

ಅ ಧ್ಯಾ ಯ ೫
ಶ ಬ್ದ ರೂ ಪಾ ವ ಳಿ

ವಿಭಕ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಸಂಸ್ಕೃತದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವಾಗಿವೆ. ಸಂಸ್ಕೃತ ನಾಮಪದಗಳ ಮೂಲರೂಪಕ್ಕೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ. (ವಿವರಣೆಗೆ ಪುಟ 76 ನೋಡಿ.) ಇದರಲ್ಲಿ ನಾಮಪದ, ಸರ್ವನಾಮ, ವಿಶೇಷಣ, ಕೃದಂತ, ತದ್ಧಿತ ರೂಪ ಮತ್ತು ಸಮಾಸ ಇವೆಲ್ಲವುಗಳು ಸೇರುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳಿಗೆ ವಿಭಕ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಹಚ್ಚಿದಾಗ ನಮಗೆ ಬೇಕಾದ ರೂಪಗಳು ಸಿಗುತ್ತವೆ. ವಿಭಕ್ತಿಗಳು 8. ವಿಭಕ್ತಿಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಮೇಲೆ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಅವುಗಳ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಹೀಗಿವೆ -

ವಿಭಕ್ತಿ			
प्रथमा	सु (स्=ः)	औ	जस् (अस्=अः)
द्वितीया	अम्	औट् (औ)	शस् (अस्=अः)
तृतीया	टा (आ)	भ्याम्	भिस्
चतुर्थी	ङे (ए)	भ्याम्	भ्यस्
पञ्चमी	ङसि (अस्)	भ्याम्	भ्यस्
षष्ठी	ङस् (अस्)	ओस्	आम्
सप्तमी	ङि (इ)	ओस्	सुप् (सु)
संबोधनं	सु	औ	जस् (अस्=अः)

(ಸಂಬೋಧನವು ಪ್ರಥಮಾದಲ್ಲಿಯೇ ಅಂತರ್ಗತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಂತೆಯೇ ಇದಕ್ಕೆ ಸಂಬೋಧನ ಪ್ರಥಮಾ ಎನ್ನಲಾಗಿದೆ.) ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಕೂಡಿಸಿದಾಗ ಅನೇಕ ಬದಲಾವಣೆಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಕೂಡಿಸಿದ ನಾಮಪದಗಳನ್ನು ಸುಬಂತ ಎನ್ನುವರು. सुप् ಎಂಬುದು ಎಲ್ಲ ವಿಭಕ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡ ಸೂತ್ರದ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರ. (स्वौजसमौट् .... सुप्) ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅಂತವಿರುವ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯ ಹಚ್ಚಿದಾಗ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಬದಲಾವಣೆಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪು. ಸ್ತ್ರೀ. ನಪು. ಮತ್ತು ಸರ್ವನಾಮ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಕೊಡಲಾಗಿದೆ.

रामो हरिः करी भूभृत् भानुः कर्ता च चन्द्रमाः ।
तस्थिवान् भगवानात्मा दशैते पुंसिनायकाः ॥

1 अकारान्तः पुल्लिङ्गो राम-शब्दः

एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्	विभक्तिः
रामः	रामौ	रामाः	प्रथमा
रामं	रामौ	रामान्	द्वितीया

रामेण	रामाभ्यां	रामैः	तृतीया
रामाय	रामाभ्यां	रामेभ्यः	चतुर्थी
रामात्	रामाभ्यां	रामेभ्यः	पंचमी
रामस्य	रामयोः	रामाणां	षष्ठी
रामे	रामयोः	रामेषु	सप्तमी
हे राम	हे रामौ	हे रामाः	सम्बोधनम्

एवं सूर्यः, चन्द्रः, देवः, वृक्षः, शैलः, दीपः, शुकः, बालः, भूपः, गजः, हयः, जनकः, कायः, करः, दन्तः, पर्वतः, खगः, यागः, मेघः, शरः, सुरः बाणः, मुकुन्दादयः, अकारान्तपुल्लिङ्गशब्दाः ।

2 इ कारान्तः पुल्लिङ्गो हरि-शब्दः

हरिः	हरी	हरयः	प्र०
हरिम्	हरी	हरीन्	द्वि०
हरिणा	हरिभ्यां	हरिभिः	तृ०
हरये	हरिभ्यां	हरिभ्यः	च०
हरेः	हरिभ्यां	हरिभ्यः	पं०
हरेः	हर्योः	हरीणां	ष०
हरौ	हर्योः	हरिषु	स०
हे हरे	हे हरी	हे हरयः	सम्बो०

एवं रविः, कविः, कपिः, विधिः,निधिः, सूरिः, गिरिः, पविः,सुरपतिः,कुलपतिः,पशुपतिः,धनपतिः,सारथिः,अतिरथिः, महारथिः,भूपतिः, यतिः-इत्यादयः इकारान्तपुल्लिङ्गशब्दाः।

3 इन्नन्तः पुल्लिङ्गः करिन्-शब्दः

करी	करिणौ	क रिणः	प्र०
करिणं	करिणौ	क रिणः	द्वि०
करिणा	करिभ्यां	करिभिः	तृ०
करिणे	करिभ्यां	करिभ्यः	च०
करिणः	करिभ्यां	करिभ्यः	पं०
करिणः	करिणोः	करिणाम्	ष०
करिणि	करिणोः	करिषु	स०
हे करिन्	हे करिणौ	हे करिणः	सम्बो०

एवं मन्त्रिन्, तपस्विन्, गृहिन्, धनिन्, योगिन्, पिनाकिन्, चक्रिन्, शूलिन्, चक्रवर्तिन्, छत्रिन्, धर्मिन्, हस्तिन्, दण्डिन्,श्रृङ्गिन् इत्यादयः इन्नन्तपुल्लिङ्गशब्दाः।

4 त् कारान्तः पुल्लिङ्गो भूभृत्-शब्दः

भूभृत्, भूभृद्	भूभृतौ	भूभृतः	प्र०
भूभृतं	भूभृतौ	भूभृतः	द्वि०
भूभृता	भूभृद्भ्याम्	भूभृद्भिः	तृ०
भूभृते	भूभृद्भ्याम्	भूभृद्भ्यः	च०
भूभृतः	भूभृद्भ्याम्	भूभृद्भ्यः	पं०
भूभृतः	भूभृतोः	भूभृताम्	ष०
भूभृति	भूभृतोः	भूभृत्सु	स०
हे भूभृत्,हे भूभृद्	हे भूभृतौ	हे भूभृतः	सम्बो०

एवं परभृत्, विश्वजित्, मरुत्,हरित् धर्मभृत्, विपश्चित्, इत्यादयः त् कारान्ताः पुल्लिङ्गशब्दाः।

5 उ कारान्तः पुल्लिङ्गो भानु-शब्दः

भानुः	भानू	भानवः	प्र०
भानुं	भानू	भानून्	द्वि०
भानुना	भानुभ्याम्	भानुभिः	तृ०
भानवे	भानुभ्याम्	भानुभ्यः	च०
भानोः	भानुभ्याम्	भानुभ्यः	पं०
भानोः	भान्वोः	भानूनां	ष०
भानौ	भान्वोः	भानुषु	स०
हे भानो	हे भानू	हे भानवः	सम्बो०

एवं गुरुः, सूनुः, परशुः, धातुः, वायुः,बाहुः, साधुः, प्रभुः, ऊरुः, विष्णुः, शम्भुः, इषुः, शिशुः, पशुः, सिन्धुः, तन्तुः, पांसुः इत्यादयः उकारान्तपुल्लिङ्गशब्दाः ।

6 ऋ कारान्तः पुल्लिङ्गः कर्तृ-शब्दः

कर्ता	कर्तारौ	कर्तारः	प्र०
कर्तारं	कर्तारौ	कर्तॄन्	द्वि०

कर्त्रा	कर्तृभ्याम्	कर्तृभिः	तृ0
कर्त्रे	कर्तृभ्याम्	कर्तृभ्यः	च0
कर्तुः	कर्तृभ्याम्	कर्तृभ्यः	पं0
कर्तुः	कर्त्रोः	कर्तृणाम्	ष0
कर्तरि	कर्त्रोः	कर्तृषु	स0
हे कर्तः	हे कर्तारौ	हे कर्तारः	सम्0

एवं भ्रातृ, विधातृ, नेतृ,वक्तृ,श्रोतृ,नप्तृ,दातृ,भर्तृ,होतृ, शास्तृ, त्रातृ, क्षितृ, भक्षितृ, द्रष्टृ, गन्तृ, नियन्तृ, इत्यादयः ऋकारान्तपुल्लिङ्गशब्दाः।

7 स् कारान्तः पुल्लिङ्गः चन्द्रमस्-शब्दः

चन्द्रमाः	चन्द्रमसौ	चन्द्रमसः	प्र0
चन्द्रमसं	चन्द्रमसौ	चन्द्रमसः	द्वि0
चन्द्रमसा	चन्द्रमोभ्याम्	चन्द्रमोभिः	तृ0
चन्द्रमसे	चन्द्रमोभ्याम्	चन्द्रमोभ्यः	च0
चन्द्रमसः	चन्द्रमोभ्याम्	चन्द्रमोभ्यः	पं0
चन्द्रमसः	चन्द्रमसोः	चन्द्रमसाम्	ष0
चन्द्रमसि	चन्द्रमसोः	चन्द्रमस्सु	स0
हे चन्द्रमः	हे चन्द्रमसौ	हे चन्द्रमसः	सम्बो0

एवं वेधस्, सुमनस्, प्रचेतस्, वनौकस्, दिवौकस्, पुरोधस्, दूर्वासस्, नेहस्, विमनस्, उन्मनस्,जातवेदस्, विहायस्, नगौकस् नचिकेतस्, दुर्मनस्, त्यादयः स्कारान्त पुल्लिङ्ग शब्दाः ।

8 वस्वन्तः पुल्लिङ्गः तस्थिवस्-शब्दः

तस्थिवान्	तस्थिवांसौ	तस्थिवांस	प्र0
तस्थिवांसं	तस्थिवांसौ	तस्थुषः	द्वि
तस्थुषा	तस्थिवद्भ्याम्	तस्थिवद्भिः	तृ0
तस्थुषे	तस्थिवद्भ्याम्	तस्थिवद्भ्यः	च0
तस्थुषः	तस्थिवद्भ्याम्	तस्थिवद्भ्यः	पं0
तस्थुषः	तस्थुषोः	तस्थुषाम्	ष0
तस्थुषि	तस्थुषोः	तस्थिवत्सु	स0
हे तस्थिवन्	हे तस्थिवांसौ	हे तस्थिवांसः	सम्बो0

एवं विद्वान्, सेदिवान्, जग्मिवस्, दाश्वास्, सुश्रुवस् इत्यादयः वस्वन्तपुल्लिङ्गशब्दाः।

9 वत्वन्तः पुल्लिङ्गो भगवत्-शब्दः

भगवान्	भगवन्तौ	भगवन्तः	प्र0
भगवन्तम्	भगवन्तौ	भगवतः	द्वि0
भगवता	भगवद्भ्याम्	भगवद्भिः	तृ0
भगवते	भगवद्भ्याम्	भगवद्भ्यः	च0
भगवतः	भगवद्भ्याम्	भगवद्भ्यः	पं0
भगवतः	भगवतोः	भगवताम्	ष0
भगवति	भगवतोः	भगवत्सु	स0
हे भगवन्	हे भगवन्तौ	हे भगवन्तः	सम्बो0

एवं भवत्, धनवत्, कृतवत्, बलवत्, गरुत्मत्, श्रुतवत्, विद्यावत्, धीमत्, श्रीमत्, महत्, श्रुतिमत् इत्यादयः वत्वन्ताः मत्वन्ताश्च पुल्लिङ्गशब्दाः।

10 न् कारान्तः पुल्लिङ्ग आत्मन्-शब्दः

आत्मा	आत्मानौ	आत्मानः	प्र0
आत्मानं	आत्मानौ	आत्मनः	द्वि0
आत्मना	आत्मभ्याम्	आत्मभिः	तृ0
आत्माने	आत्मभ्याम्	आत्मभ्यः	च0
आत्मानः	आत्मभ्याम्	आत्मभ्यः	पं0
आत्मनः	आत्मानोः	आत्मनाम्	ष0
आत्मनि	आत्मनोः	आत्मसु	स0
हे आत्मन्	हे आत्मानौ	हे आत्मानः	सम्बो0

एवं सुधन्वन्, यक्ष्मन्, द्विजन्मन्, यज्वन्, ब्रह्मन्, सुशर्मन्, कृष्णवर्मन्, तक्ष ಮುಂ. ಹಿಂದೆ ಮಕಾರ, ವಕಾರವುಳ್ಳ, ಒತ್ತಕ್ಷರವಿದ್ದ ನಕಾರಾಂತ ಪು. ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಇದರಂ ನಡೆಸಬೇಕು.

स्त्रीलिङ्ग शब्दाः

रमा-रुचिर्नदी-धेनुर्वाग्धीःसरिदनन्तरम् ।
क्षुत् प्रावृट् च शरच्चैव दशैताः स्त्रीषु नायिकाः ।।

11 आ कारान्तः स्त्रीलिङ्गो रमा-शब्दः

रमा	रमे	रमाः	प्र०
रमाम्	रमे	रमाः	द्वि०
रमया	रमाभ्याम्	रमाभिः	तृ०
रमायै	रमाभ्याम्	रमाभ्यः	च०
रमायाः	रमाभ्याम्	रमाभ्यः	पं०
रमायाः	रमयोः	रमाणाम्	ष०
रमायाम्	रमयोः	रमासु	स०
हे रमे	हे रमे	हे रमाः	सम्बो०

एवं गंगा, शाला, निशा, दिशा, बाला, माला, क्षमा, माया, नासिका, कन्या, दया, रेखा, लज्जा, कला, विजया, महिला, रामा, विद्यादयः आकारान्त स्त्रीलिङ्गशब्दाः।

12 इ कारान्तः स्त्रीलिङ्गो रुचि-शब्दः

रुचिः	रुची	रुचयः	प्र०
रुचिम्	रुची	रुचीः	द्वि०
रुच्या	रुचिभ्यां	रुचभिः	तृ०
रुच्यै, रुचये	रुचिभ्यां	रुचिभ्यः	च०
रुच्याः, रुचेः	रुचिभ्यां	रुचिभ्यः	पं०
रुच्याः, रुचेः	रुच्योः	रुचीनाम्	ष०
रुच्याम्, रुचौ,	रुच्योः	रुचिषु	स०
हे रुचे	हे रुची	हे रुचयः	सम्बो०

एवं कृतिः, धृतिः, श्रुतिः, भृतिः, मतिः, भूमिः,बुद्धिः, नीतिः, प्रकृतिः, विकृतिः, स्तुतिः, रतिः, स्मृतिः, मृतिः, क्षितिः, भूतिः,राजिः-इत्यादयः इ कारान्त स्त्रीलिङ्गशब्दाः

13 ई कारान्तः स्त्रीलिङ्गो नदी-शब्दः

नदी	नद्यौ	नद्यः	प्र०
नदीम्	नद्यौ	नदीः	द्वि०
नद्या	नदीभ्यां	नदीभिः	तृ०
नद्यै	नदीभ्यां	नदीभ्यः	च०

नद्याः	नदीभ्यां	नदीभ्यः	पं0
नद्याः	नद्योः	नदीनाम्	ष0
नद्याम्	नद्योः	नदीषु	स0
हे नदि	हे नद्यौ	हे नद्यः	सम्बो0

एवं पृथ्वी, कुमारी, लक्ष्मीः, देवी, शैली, काली, तरुणी, वाणी, पुत्री, जननी, भगिनी, रजनी, सुन्दरी, महिषी, रुद्राणी, श्रेणी,तटी गौर्यादयः ई कारान्तस्त्रीलिङ्गशब्दाः।

14 उ कारान्तः स्त्रीलिङ्गो धेनु-शब्दः

धेनुः	धेनू	धेनवः	प्र0
धेनुम्	धेनू	धेनूः	द्वि0
धेन्वा	धेनुभ्यां	धेनुभिः	तृ0
धेन्वै, धेनवे	धेनुभ्यां	धेनुभ्यः	च0
धेन्वाः, धेनोः	धेनुभ्यां	धेनुभ्यः	पं0
धेन्वाः, धेनोः	धेन्वोः	धेनूनाम्	ष0
धेन्वाम्, धेनौ	धेन्वोः	धेनुषु	स0
हे धेनो	हे धेनू	हे धेनवः	सम्बो0

एवं स्नायुः, रज्जुः, हनुः, तनुः,चञ्चुः, इत्यादयः उ कारांत स्त्रीलिङ्गशब्दाः।

15 च् कारान्तः स्त्रीलिङ्गो वाक्-शब्दः

वाक्, वाग्	वाचौ	वाचः	प्र0
वाचम्	वाचौ	वाचः	द्वि0
वाचा	वाग्भ्यां	वाग्भिः	तृ0
वाचे	वाग्भ्यां	वाग्भ्यः	च0
वाचः	वाग्भ्यां	वाग्भ्यः	पं0
वाचः	वाचोः	वाचाम्	ष0
वाचि	वाचोः	वाक्षु	स0
हे वाक्,वाग्	हे वाचौ	हे वाचः	सम्बो0

एवं शुच्,त्वच्,पयोमुच्, सत्यवाच्, इत्यादयः च् कारान्त स्त्रीलिङ्गशब्दाः।

16 ई कारान्तः स्त्रीलिङ्गो धी-शब्दः

धीः	धियौ	धियः	प्र0
धियम्	धियौ	धियः	द्वि0
धिया	धीभ्यां	धीभिः	तृ0
धियै, धिये	धीभ्यां	धीभ्यः	च0
धियाः,धियः	धीभ्यां	धीभ्यः	पं0
धियाः,धियः	धियोः	धीनाम्,धियाम्	ष0
धियां, धियि	धियोः	धीषु	स0
हे धीः	हे धियौ	हे धियः	सम्बो0

एवं श्रीः,भीः, ह्रीः, स्त्री, इत्यादयः ई कारान्त स्त्रीलिङ्ग शब्दाः ।

17 त् कारान्तः स्त्रीलिङ्गः सरित्-शब्दः

सरित् सरिद्	सरितौ	सरितः	प्र0
सरितं	सरितौ	सरितः	द्वि0
सरिता	सरिद्भ्यां	सरिद्भिः	तृ0
सरिते	सरिद्भ्यां	सरिद्भ्यः	च0
सरितः	सरिद्भ्यां	सरिद्भ्यः	पं0
सरितः	सरितोः	सरिताम्	ष0
सरिति	सरितोः	सरित्सु	स0
हे सरित् सरिद्	हे सरितौ	हे सरितः	सम्बो0

एवं हरित्,तडित्,संवित् इत्यादयः त्कारान्तस्त्रीलिङ्गशब्दाः।

18 ध् कारान्तः स्त्रीलिङ्गः क्षुध्-शब्दः

क्षुत्, क्षुध्	क्षुधौ	क्षुधः	प्र0
क्षुधं	क्षुधौ	क्षधः	द्वि0
क्षुधा	क्षुद्भ्यां	क्षुद्भिः	तृ0
क्षुधे	क्षुद्भ्यां	क्षुद्भ्यः	च0
क्षुधः	क्षुद्भ्यां	क्षुद्भ्यः	पं0
क्षुधः	क्षुधोः	क्षुधाम्	ष0
क्षुधि	क्षुधोः	क्षुत्सु	स0
हे क्षुत्, क्षुध्	हे क्षुधौ	हे क्षुधः	सम्बो0

एवं समिध्,युयुध्, क्रुध्,सुसमिध्,द्कारान्तस्त्रीलिङ्गशब्दाः।

19 ष् कारान्तः स्त्रीलिङ्गः प्रावृष्-शब्दः

प्रावृट्, प्रावृड्	प्रवृषौ	प्रावृषः	प्र0
प्रावृषं	प्रावृषौ	प्रावृषः	द्वि0
प्रावृषा	प्रावृड्भ्यां	प्रावृड्भिः	तृ0
प्रावृषे	प्रावृड्भ्यां	प्रावृड्भ्यः	च0
प्रावृषः	प्रावृड्भ्यां	प्रावृड्भ्यः	पं0
प्रावृषः	प्रावृषोः	प्रावृषाम्	ष0
प्रावृषि	प्रावृषोः	प्रावृट्सु	स0
हे प्रावृट्,प्रावृड्	हे प्रावृषौ	हे प्रावृषः	सम्0

एवं त्विष्,मुष्,विष्,रत्नमुष्,रुष्, तृष् इत्यादयः ष् कारान्तस्त्रीलिङ्ग शब्दाः।

20 द् कारान्तः स्त्रीलिङ्गः शरद्-शब्दः

शरत्, शरद्	शरदौ	शरदः	प्र0
शरदं	शरदौ	शरदः	द्वि0
शरदा	शरद्भ्यां	शरद्भिः	तृ0
शरदे	शरद्भ्यां	शरद्भ्यः	च0
शरदः	शरद्भ्यां	शरद्भ्यः	पं0
शरदः	शरदोः	शरदाम्	ष0
शरदि	शरदोः	शरत्सु	स0
हे शरद् शरद्	हे शरदौ	हे शरदः	सम्बो0

एवं सम्पद्,विपद्,तमोनुद्,दृषद्,बेभिद्,चेच्छिद् इत्यादयः दकारान्तस्त्रीलिङ्गशब्दाः।

नपुंसकल्लिङ्ग शब्दाः

ज्ञानं दधि पयो वर्म धनुर्वारि जगत् तथा ।
मधु नाम मनोहारि दशैतानि नपुंसके ।।

21 अ कारान्तो नपुंसकलिङ्गो ज्ञान-शब्दः

ज्ञानं	ज्ञाने	ज्ञानानि	प्र0
ज्ञानं	ज्ञाने	ज्ञानानि	द्वि0
ज्ञानेन	ज्ञानाभ्यां	ज्ञानैः	तृ0
ज्ञानाय	ज्ञानाभ्यां	ज्ञानेभ्यः	च0

ज्ञानात्	ज्ञानाभ्यां	ज्ञानेभ्यः	पं0
ज्ञानस्य	ज्ञानयोः	ज्ञानानाम्	ष0
ज्ञाने	ज्ञानयोः	ज्ञानेषु	स0
हे ज्ञान	हे ज्ञाने	हे ज्ञानानि	सम्बो0

एवं गृहं, रत्नं, मित्रं, पात्रं, धनं, जलं, नेत्रं, शीर्षं, फलं, क्षेत्रं, मित्रं, सुखं, दुःखं, मुखं, अङ्गं, गात्रं, भोजनं, कार्यं, कारणं, कुलं, वित्तं, सुमं, पुष्पं, शरीरं, वनादयः अ कारान्तनपुंसकलिङ्ग शब्दाः ।

22 इ कारान्तो नपुंसकलिङ्गो दधि (ಮೊಸರು) -शब्दः

दधि	दधिनी	दधीनि	प्र0
दधि	दधिनी	दधीनि	द्वि
दध्ना	दधिभ्यां	दधिभिः	तृ0
दध्ने	दधिभ्यां	दधिभ्यः	च0
दध्नः	दधिभ्यां	दधिभ्यः	पं0
दध्नः	दध्नोः	दध्नां	ष0
दध्नि,दधनि	दध्नोः	दधिषु	स0
हे दधे,दधि	हे दधिनी	हे दधीनि	सम्बो0

एवं अस्थि,सक्थि,अक्षि इत्यादयः इकारान्त नपुंसकलिङ्ग शब्दाः।

23 सकारान्तो नपुंसकलिङ्गः पयस्-शब्दः

पयः	पयसी	पयांसि	प्र0
पयः	पयसी	पयांसि	द्वि0
पयसा	पयोभ्यां	पयोभिः	तृ0
पयसे	पयोभ्यां	पयोभ्यः	च0
पयसः	पयोभ्यां	पयोभ्यः	पं0
पयसः	पयसोः	पयसां	ष0
पयसि	पयसोः	पयस्सु	स0
हे पयः	हे पयसी	हे पयांसि	सम्बो0

एवं मनस्, रजस्, वक्षस्, उरस्, पयस्, रक्षस्, वचस्, वर्चस्, शिरस्, श्रेयस्, यशस्, रोधस्, महस्, रोचिस्, ज्योतिस्, शोचिस्, अहस्, रंहस्, तमस् इत्यादयः स् कारान्त-नपुंसकलिङ्गशब्दाः ।

24 नान्तो नपुंसकलिङ्गो वर्मन्-शब्दः

वर्म	वर्मणी	वर्माणि	प्र0
वर्म	वर्मणी	वर्माणि	द्वि0
वर्मणा	वर्मभ्यां	वर्मभिः	तृ0
वर्मणे	वर्मभ्यां	वर्मभ्यः	च0
वर्मणः	वर्मभ्यां	वर्मभ्यः	पं0
वर्मणः	वर्मणोः	वर्मणां	ष0
वर्मणि	वर्मणोः	वर्मसु	स0
हे वर्मन्, वर्म	हे वर्मणी	हे वर्माणि	सम्बो0

एवं बह्मन्,शर्मन्,कर्मन्,जन्मन्,हेमन्,दामन्, वेश्मन्, चर्मन्,नर्मन्, मर्मन्, इत्यादयः न-कारान्त-नपुसकलिङ्ग शब्दाः।

25 सान्तो नपुंसकलिङ्गो धनुस्-शब्दः

धनुः	धनुषी	धनूंषि	प्र0
धनुः	धनुषी	धनूंषि	द्वि0
धनुषा	धनुर्भ्यां	धनुर्भिः	तृ0
धनुषे	धनुर्भ्यां	धनुर्भ्यः	च0
धनुषः	धनुर्भ्यां	धनुर्भ्यः	पं0
धनुषः	धनुषोः	धनुषां	ष0
धनुषि	धनुषोः	धनुष्षु	स0
हे धनुः	हे धनुषी	हे धनूंषि	संम्बो0

एवं हविस्,अर्चिस्,आयुस्,चक्षुस्,इत्यादयः सकारान्त नपुसकलिङ्गशब्दाः।

26 इ कारान्तो नपुंसकलिङ्गो वारि-शब्दः

वारि	वारिणी	वारीणि	प्र0
वारि	वारिणी	वारीणि	द्वि0
वारिणा	वारिभ्यां	वारिभिः	तृ0
वारिणे	वारिभ्यां	वारिभ्यः	च0
वारिणः	वारिभ्यां	वारिभ्यः	पं0
वारिणः	वारिणोः	वारीणाम्	ष0

वारिणि	वारिणोः	वारिषु	स0
हे वारे,वरि	हे वारिणी	हे वारीणि	सम्बो0

एवं करांघ्रि,पादपाणि,अनादि,इत्यादयः इ कारान्त नपुसकलिङ्ग शब्दाः।

27 त् कारान्तनपुंसकलिङ्गो जगत्-शब्दः

जगत्	जगती	जगन्ति	प्र0
जगत्	जगती	जगन्ति	द्वि0
जगता	जगद्भ्यां	जगद्भिः	तृ0
जगते	जगद्भ्यां	जगद्भ्यः	च0
जगतः	जगद्भ्यां	जगद्भ्यः	पं0
जगतः	जगतोः	जगतां	ष0
जगति	जगतोः	जगत्सु	स0
हे जगत्	हे जगती	हे जगन्ति	सम्बो0

एवं तुदत्-शासत्-जाग्रत्, चकासत्, दधत्, उल्लसत्, मुदत् इत्यादयः त् कारान्त नपुंसकलिङ्गशब्दाः।

28 उ कारान्त नपुंसकलिङ्गो मधु-शब्दः

मधु	मधुनी	मधूनि	प्र0
मधु	मधुनी	मधूनी	द्वि0
मधुना	मधुभ्यां	मधुभिः	तृ0
मधुने	मधुभ्यां	मधुभ्यः	च0
मधुनः	मधुभ्यां	मधुभ्यः	पं0
मधुनः	मधुनोः	मधुनाम्	ष0
मधुनि	मधुनोः	मधुषु	स0
हे मधो,मधु	हे मधुनी	हे मधूनि	सम्बो0

एवं वस्तु,जानु,अश्रु,स्मश्रु,अम्बु,अक्षु,वसु,सानु, इत्यादयः उ कारान्त-नपुंसकलिङ्गशब्दाः।

29 न कारान्त नपुंसकलिङ्गो नामन्-शब्दः

नाम	नामनी, नाम्नी	नामानि	प्र0
नाम	नामनी, नाम्नी	नामानि	द्वि0

नाम्ना	नामभ्यां	नामभिः	तृ०
नाम्ने	नामभ्यां	नामभ्यः	च०
नाम्नः	नामभ्यां	नामभ्यः	पं०
नाम्नः	नाम्नोः	नाम्नां	ष०
नाम्नि,नामनि	नाम्नोः	नामसु	स०
हे नाम,नामन्	हे नामनी,नाम्नी	हे नामानि	सम्बो०

एवं धामन्, लोमन्, दामन्, व्योमन्, प्रेमन् इत्यादय नकारान्तनपुंसकलिङ्गशब्दाः।

30 इन्नन्त नपुंसकलिङ्गो मनोहारिन्-शब्दः

मनोहारि	मनोहारिणी	मनोहारीणि	प्र०
मनोहारि	मनोहारिणी	मनोहारीणि	द्वि०
मनोहारिणा	मनोहारिभ्यां	मनोहारिभिः	तृ०
मनोहारिणे	मनोहारिभ्यां	मनोहारिभ्यः	च०
मनोहारिणः	मनोहारिभ्यां	मनोहारिभ्यः	पं०
मनोहारिणः	मनोहारिणोः	मनोहारिणाम्	ष०
मनोहारिणि	मनोहारिणोः	मनोहारिषु	स०
हे मनोहारिन्	हे मनोहारिणी	हे मनोहारीणी	सम्बो०

एवं स्त्रग्विन्, इत्यादयः इन्नन्तनपुंसकलिङ्गशब्दाः।

सर्वनामशब्दाः - स सा तद्यश्च या यच्च कः का किम् त्वमहं त्वयम्।
इयं चैदं चैष चैषा चैतत् चासावसावदः ॥

31 द् कारान्तः त्रिषुलिङ्गेषु सरूपो युष्मद्-शब्दः

त्वं	युवां	यूयं	प्र०
त्वां, त्वा	युवां, वां	युष्मान् वः	द्वि०
त्वया	युवाभ्यां	युष्माभिः	तृ०
तुभ्यं,ते	युवाभ्यां,वां	युष्मभ्यं वः	च०
त्वत्	युवाभ्यां	युष्मत्	पं०
तव, ते	युवयोः,वां	युष्माकं वः	ष०
त्वयि	युवयोः	युष्मासु	स०

32 द् कारान्तः त्रिषुलिङ्गेषु सरूपो अस्मद्-शब्दः

अहं	आवां	वयम्	प्र0
मां,मा	आवां,नौ	अस्मान्,नः	द्वि0
मया	आवाभ्यां	अस्माभिः	तृ0
मह्यं,मे	आवाभ्यां,नौ	अस्मभ्यं,नः	च0
मत्	आवाभ्यां	अस्मत्	पं0
मम,मे	आवयोः,नौ	अस्मांकं,नः	ष0
मयि	आवयोः	अस्मासु	स0

33 द् कारान्तः पुल्लिङ्गः तद्-शब्दः

सः	तौ	ते	प्र0
तं	तौ	तान्	द्वि0
तेन	ताभ्यां	तैः	तृ0
तस्मै	ताभ्यां	तेभ्यः	च0
तस्मात्	ताभ्यां	तेभ्यः	पं0
तस्य	तयोः	तेषां	ष0
तस्मिन्	तयोः	तेषु	स0

34 द् कारान्तः स्त्रीलिङ्गः तद्-शब्दः

सा	ते	ताः	प्र0
तां	ते	ताः	द्वि0
तया	ताभ्यां	ताभिः	तृ0
तस्यै	ताभ्यां	ताभ्यः	च0
तस्याः	ताभ्यां	ताभ्यः	पं0
तस्याः	तयोः	तासां	ष0
तस्यां	तयोः	तासु	स0

35 द् कारान्त नपुंसकलिङ्गः तद्-शब्दः

तत्	ते	तानि	प्र0
तत्	ते	तानि	द्वि0
तेन	ताभ्यां	तैः	तृ0
तस्मै	ताभ्यां	तेभ्यः	च0

तस्मात्	ताभ्यां	तेभ्यः	पं0
तस्य	तयोः	तेषां	ष0
तस्मिन्	तयोः	तेषु	स0

सामान्येन सर्वनाम्नां सम्बोधनं नास्ति ।

36 द् कारान्तः पुल्लिङ्गो यद्-शब्दः

यः	यौ	ये	प्र0
यं	यौ	यान्	द्वि0
येन	याभ्यां	यैः	तृ0
यस्मै	याभ्यां	येभ्यः	च0
यस्मात्	याभ्यां	येभ्यः	पं0
यस्य	ययोः	येषां	ष0
यस्मिन्	ययोः	येषु	स0

37 द् कारान्तः स्त्रीलिंङ्गो यद्-शब्दः

या	ये	याः	प्र0
यां	ये	याः	द्वि0
यया	याभ्यां	याभिः	तृ0
यस्यै	याभ्यां	याभ्यः	च0
यस्याः	याभ्यां	याभ्यः	पं0
यस्याः	ययोः	यासाम `	ष0
यस्यां	ययोः	यासु	स0

38 द् कारान्तो नपुंसकलिङ्गो यद्-शब्दः

यत्	ये	यानि	प्र0
यत्	ये	यानि	द्वि0

शेषरूपाणि पुल्लिङ्गवत्।

39 म् कारान्तः पुल्लिङ्गः किम्-शब्दः

कः	कौ	के	प्र0
कं	कौ	कान्	द्वि0

शेषरूपाणि तत् शब्दस्य रूपाणि इव।

40 म् कारान्तः स्त्रीलिङ्गः किम्-शब्दः

का	के	काः	प्र०
कां	के	काः	द्वि०

शेषरूपाणि तत् शब्दस्य स्त्रीलिङ्ग रूपाणि इव।

41 म् कारान्तः नपुंसकलिङ्गः किम्-शब्दः

किं	के	कानि	प्र०
किं	के	कानि	द्वि०

शेषरूपाणि तत् शब्दस्य नपुंसकलिङ्ग रूपाणि इव।

42 स् कारान्तः पुल्लिङ्गः अदस्-शब्दः

असौ	अमू	अमी	प्र०
अमुं	अमू	अमून्	द्वि०
अमुना	अमूभ्यां	अमीभिः	तृ०
अमुष्मै	अमूभ्यां	अमीभ्यः	च०
अमुष्मात्	अमूभ्यां	अमीभ्यः	पं०
अमुष्य	अमुयोः	अमीषां	ष०
अमुष्मिन्	अमुयोः	अमीषु	स०

43 स् कारान्तः स्त्रीलिङ्गः अदस्-शब्दः

असौ	अमू	अमूः	प्र०
अमुं	अमू	अमूः	द्वि०
अमुया	अमूभ्यां	अमूभिः	तृ०
अमुष्यै	अमूभ्यां	अमूभ्यः	च०
अमुष्याः	अमूभ्यां	अमूभ्यः	पं०
अमुष्य	अमुयोः	अमूषां	ष०
अमुष्यां	अमुयोः	अमूषु	स०

44 स् कारान्तो नपुंसकलिङ्गः अदस्-शब्दः

अदः	अमू	अमूनि	प्र०
अदः	अमू	अमूनि	द्वि०

शेषरूपाणि पुल्लिङ्गवत्।

45 म् कारान्तः पुल्लिङ्ग इदं-शब्दः

अयं	इमौ	इमे	प्र०
इमं,एनं	इमौ, एनौ	इमान्,एनान्	द्वि०
अनेन,एनेन	आभ्यां	एभिः	तृ०
अस्मै	आभ्यां	एभ्यः	च०
अस्मात्	आभ्यां	एभ्यः	पं०
अस्य	अनयो,एनयोः	एषाम्	ष०
अस्मिन्	अनयो,एनयोः	एषु	स०

46 म् कारान्तः स्त्रीलिङ्ग इदं-शब्दः

इयं	इमे	इमाः	प्र०
इमां, एनां	इमे, एने	इमाः, एनाः	द्वि०
अनया,एनया	आभ्यां	आभिः	तृ०
अस्यै	आभ्यां	आभ्यः	च०
अस्याः	आभ्यां	आभ्यः	पं०
अस्याः	अनयोः,एनयोः	आसाम्	ष०
अस्यां	अनयोः,एनयोः	आसु	स०

47 म् कारान्तो नपुंसकलिङ्ग इदं-शब्दः

इदं	इमे	इमानि	प्र०
इदं,एनत्	इमे, एने	इमानि,एनानि	द्वि०

शेषरूपाणि पुल्लिङ्गवत्।

48 द् कारान्तः पुल्लिङ्ग एतद्-शब्दः

एषः	एतौ	एते	प्र०
एतं, एनं	एतौ, एनौ	एतान्, एनान्	द्वि०
एतेन, एनेन	एताभ्यां	एतैः	तृ०
एतस्मै	एताभ्यां	एतेभ्यः	च०
एतस्मात्	एताभ्यां	एतेभ्यः	पं०
एतस्य	एतयोः,एनयोः	एतेषां	ष०
एतस्मिन्	एतयोः,एनयोः	एतेषु	स०

49 द् कारान्तः स्त्रीलिङ्ग एतद्-शब्दः

एषा	एते	एताः	प्र0
एतां,एनां	एते,एने	एताः,एनाः	द्वि0
एतया,एनया	एताभ्यां	एताभिः	तृ0
एतस्यै	एताभ्यां	एताभ्यः	च0
एतस्याः	एताभ्यां	एताभ्यः	पं0
एतस्याः	एतयोः,एनयोः	एतासां	ष0
एतस्यां	एतयोः,एनयोः	एतासु	स0

50 द् कारान्तो नपुंसकलिङ्ग एतद्-शब्दः

एतत्	एते	एतानि	प्र0
एतत्,एनत्	एते,एने	एतानि,एनानि	द्वि0

शेषरूपाणि पुल्लिङ्गवत्।

इदं ಮತ್ತು एतत्, अदस् ಮತ್ತು तत् ಈ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಇದು ಮತ್ತು ಅದು ಎಂಬ ...ದಲ್ಲಿ ಬಳಸಲಾಗುವದು. ಅತ್ಯಂತ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿದ್ದ ವಸ್ತುವನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಹೇಳುವಾಗ ...त् ಎಂದು ಪ್ರಯೋಗಿಸಬೇಕು. ಸ್ವಲ್ಪ ದೂರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ इदं ಎಂದೂ, ಹೆಚ್ಚು ದೂರದಲ್ಲಿ ...ಗೆ ಕಾಣುವಂತಹದಿರುವಾಗ अदस् ಬಳಸಬೇಕು. ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಿರದೇ ಇದ್ದ ವಸ್ತುವನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸ ...ುವಾಗ तत् ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಈ ಶ್ಲೋಕವನ್ನು ಕಂಠಪಾಠ ಮಾಡಿರಿ.

इदमस्तु सन्निकृष्टं समीपतरवर्ति चैतदो रूपम्।
अदसस्तु विप्रकृष्टं तदिति परोक्षे विजानीयात्।।

51 अकारान्तः पुल्लिङ्गः सर्वनामसंज्ञकः सर्व शब्दः

सर्वः	सर्वौ	सर्वे	प्र0
सर्वम्	सर्वौ	सर्वान्	द्वि0
सर्वेण	सर्वाभ्यां	सर्वैः	तृ0
सर्वस्मै	सर्वाभ्यां	सर्वेभ्यः	च0
सर्वस्मात्	सर्वाभ्यां	सर्वेभ्यः	पं0
सर्वस्य	सर्वयोः	सर्वेषां	ष0
सर्वस्मिन्	सर्वयोः	सर्वेषु	स0
हे सर्व	हे सर्वौ	हे सर्वे	संबो0

एवं कतर, कतम, यतर,एकतर, एकतम,इतर, ततर, ततम सम, अन्य, ...,एक, अन्य,अन्यतर इत्यादयः ।

52 आ कारान्तः स्त्रीलिङ्गः सर्व-शब्दः

सर्वा	सर्वे	सर्वाः	प्र०
सर्वाम्	सर्वे	सर्वाः	द्वि०
सर्वया	सर्वाभ्यां	सर्वाभिः	तृ०
सर्वस्यै	सर्वाभ्यां	सर्वाभ्यः	च०
सर्वस्याः	सर्वाभ्यां	सर्वाभ्यः	पं०
सर्वस्याः	सर्वयोः	सर्वासां	ष०
सर्वस्यां	सर्वयोः	सर्वासु	स०
हे सर्वे	हे सर्वे	हे सर्वाः	संबो०

एवं कतरा, कतमा, यतरा,एकतरा, एकतमा,इतरा, ततरा, समा, अन्या, एका, अन्या, पूर्वा, अपरा, अवरा, दक्षिणा, उत्तरा,परा, अधरा, स्वा, अन्तरा,अन्यतरा इत्यादयः ।

53 अ कारान्तो नपुंसकलिङ्गः सर्व-शब्दः

सर्वम्	सर्वे	सर्वाणि	प्र०
सर्वम्	सर्वे	सर्वाणि	द्वि०

शेष रूपाणि पुल्लिङ्ग रूपाणि

एवं कतर, कतम इत्यादयः उपरि निर्दिष्टाः शब्दाः। ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ पूर्व, अधर, अपर, अन्य ಮುಂತಾದವುಗಳ ಪುಲ್ಲಿಂಗ ಪ್ರ.ಬ.ವಚನವು पूर्वे, अपरे, अधरे, अन्ये ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿಯೂ, ಚ.ಏ.ವಚನವು पूर्वस्मै, अधरस्मै, अपरस्मै, अन्यस्मै ಎಂದೂ, ಪಂ.ಏ.ವಚನವು पूर्वस्मात्, अधरस्मात्, अपरस्मात्, अन्यस्मात् ಎಂದೂ, ಷ.ಬ.ವಚನವು पूर्वेषाम्, अधरेषाम् अन्येषाम् ಎಂದೂ, ಸ.ಏ.ವಚನವು पूर्वस्मिन्, अन्यस्मिन्, अपरस्मिन् ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ನಡೆಯುತ್ತವೆ ಎಂದು ಲಕ್ಷ್ಯವಿಡಬೇಕು. ಇದರಂತೆ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಅವೇ ವಿಭಕ್ತಿ ಮತ್ತು ವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಬದಲಾವಣೆ ಇದ್ದುದನ್ನು ಸರ್ವ ಶಬ್ದದಂತೆ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ನಪು. ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಪಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ಒಂದೇ ರೀತಿಯಾಗಿದ್ದು ಉಳಿದವುಗಳು ಪುಲ್ಲಿಂಗದಂತೆ ನಡೆಯುತ್ತವೆ

ಅನಿಯತ ಶಬ್ದಗಳು

54 ओकारान्तः उभयलिङ्गो गो-शब्दः

गौः	गावौ	गावः	प्र०
गां	गावौ	गाः	द्वि०

गवा	गोभ्यां	गोभिः	तृ०
गवे	गोभ्यां	गोभ्यः	च०
गोः	गोभ्यां	गोभ्यः	पं०
गोः	गवोः	गवाम्	ष०
गवि	गवोः	गोषु	स०
हे गौः	हे गावौ	हे गावः	संबो०

एवं द्यौः-शब्दः।

55 औ कारान्तः स्त्रीलिङ्गो नौ-शब्दः

नौः	नावौ	नावः	प्र०
नावं	नावौ	नावः	द्वि०
नावा	नौभ्यां	नौभिः	तृ०
नावे	नौभ्यां	नौभ्यः	च०
नावः	नौभ्यां	नौभ्यः	पं०
नावः	नावोः	नावां	ष०
नावि	नावोः	नौषु	स०
हे नौः	हे नावौ	हे नावः	संबो०

56 न् कारान्तः पुल्लिङ्गो राजन्-शब्दः

राजा	राजानौ	राजानः	प्र०
राजानं	राजानौ	राज्ञः	द्वि०
राज्ञा	राजभ्यां	राजभिः	तृ०
राज्ञे	राजभ्यां	राजभ्यः	च०
राज्ञः	राजभ्यां	राजभ्यः	पं०
राज्ञः	राज्ञोः	राज्ञां	ष०
राज्ञि,राजनि	राज्ञोः	राजसु	स०
हे राजन्	हे राजानौ	हे राजानः	संबो०

एवं महिमन्-गरिमन् इत्यादयः।

57 इ कारान्तः पुल्लिङ्गः पति-शब्दः

ಇದು हरिः ಶಬ್ದದಂತೆ ಇರುತ್ತದೆ. ತೃ. ಚ. ಪಂ. ಷ. ಸ. ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಏಕವಚನ ಮಾತ್ರ ಈ ಕೆಳಗಿನಂತೆ ಬದಲಾಗುತ್ತವೆ. पत्या, पत्ये, पत्युः, पत्युः, पत्यौ ಇಷ್ಟನ್ನು ಪಾಠ

ಮಾಡಬೇಕು. पति ಶಬ್ದವು ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಬಂದಾಗ (पतिः समास एव) ಮಾತ್ರ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ हरिः ಶಬ್ದದಂತೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಮೇಲಿನ ಬದಲಾವಣೆಗಳು ಇರುವದಿಲ್ಲ. सेनापतिना- तृ.वि., गृहपतये-च.वि., भूपतेः-पं.वि.,ष.वि. धनपतौ-स.वि.।

58 इ कारान्तः पुल्लिङ्गः सखि-शब्दः

सखा	सखायौ	सखायः	प्र0
सखायं	सखायौ	सखीन्	द्वि0
सख्या	सखिभ्यां	सखिभिः	तृ0
सख्ये	सखिभ्यां	सखिभ्यः	च0
सख्युः	सखिभ्यां	सखिभ्यः	पं0
सख्युः	सख्योः	सखीनां	ष0
सख्यौ	सख्योः	सखीषु	स0
हे सखे	हे सखायौ	हे सखायः	संबो0

(सख्या, सख्ये, सख्युः, सख्यौ एतानि विशिष्ट रूपाणि पति-शब्दवत्)

59 आ कारान्तः उभयलिङ्गो गोपा-शब्दः

गोपाः	गोपौ	गोपाः	प्र0
गोपां	गोपौ	गोपः	द्वि0
गोपा	गोपाभ्यां	गोपाभिः	तृ0
गोपे	गोपाभ्यां	गोपाभ्यः	च0
गोपः	गोपाभ्यां	गोपाभ्यः	पं0
गोपः	गोपोः	गोपां	ष0
गोपि	गोपोः	गोपासु	स0
हे गोपाः	हे गोपौ	हे गोपाः	संबो0

60 ऋकारान्तः पुल्लिङ्गः पितृ-शब्दः।

पिता	पितरौ	पितरः	प्र0
पितरं	पितरौ	पितॄन्	द्वि0
पित्रा	पितृभ्यां	पितृभिः	तृ0
पित्रे	पितृभ्यां	पितृभ्यः	च0
पितुः	पितृभ्यां	पितृभ्यः	पं0
पितुः	पित्रोः	पितॄणां	ष0

पितरि	पित्रोः	पितृषु	स0
हे पितः	हे पितरौ	हे पितरः	संबो0

एवं भ्रातृ,जामातृ,देवृ,शंस्तृ, इत्यादयः ।

61 ऋकारान्तः स्त्रीलिङ्गो मातृ-शब्दः

माता	मातरौ	मातरः	प्र0
मातरं	मातरौ	मातॄः	द्वि0
मात्रा	मातृभ्यां	मातृभिः	तृ0
मात्रे	मातृभ्यां	मातृभ्यः	च0
मातुः	मातृभ्यां	मातृभ्यः	पं0
मातुः	मात्रोः	मातॄणाम्	ष0
मातरि	मात्रोः	मातृषु	स0
हे मातः	हे मातरौ	हेमातरः	संम्बो0

एवं यातृ-दुहितृ-ननांदृ-इति शब्दाः।

62 शकारान्तः स्त्रीलिङ्गो दिश्-शब्दः

दिक्	दिशौ	दिशः	प्र0
दिशं	दिशौ	दिशः	द्वि0
दिशा	दिग्भ्यां	दिग्भिः	तृ0
दिशे	दिगभ्यां	दिग्भ्यः	च0
दिशः	दिग्भ्यां	दिग्भ्यः	पं0
दिशः	दिशोः	दिशां	ष0
दिशि	दिशोः	दिक्षु	स0
हे दिक्	हे दिशौ	हे दिशः	संबो0

एवं दृश्-घृतस्पृश्-तादृश्-उदयदिश्-अस्तदिश् इत्यादयः।

ಇಂತಹ हलन्त (ವ್ಯಂಜನಾಂತ) ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಶಬ್ದಗಳು आकारान्त रमा ಶಬ್ದದಂತೆಯೂ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಉದಾ - दिशा दिशे दिशाः, (निट् निशौ निशः ಎಂಬುದು ಒಂದು ರೂಪ. ಇನ್ನೊಂದು निशा निशे निशाः. ಹೀಗೆಯೇ (वाक् वाचौ वाचः) वाचा वाचे वाचाः ಇದು ಇನ್ನೊಂದು ರೂಪ. ಇದು ಭಾಗುರಿ ಎಂಬ ವೈಯಾಕರಣನ ಮತವಾಗಿದೆ.

वष्टि भागुरिरल्लोपम् अवाप्योरुपसर्गयोः।
आबञ्चैव हलन्तानां यथा वाचा दिशा निशा॥

वष्टि=ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತಾನೆ (वशकान्तौ-कान्तिरिच्छा) अव ಮತ್ತು अपि ಇವುಗಳಲ್ಲಿ अ ಲೋಪ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. अवलक्ष-वलक्षः; अपिधान ಅಥವಾ पिधान, ಅಲ್ಲದೆ ಹಲಂತಗಳಿಗ आ ಕಾರಾಂತವನ್ನೂ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

63 हकारान्तः पुल्लिङ्गः अनडुह-शब्दः

अनड्वान्	अनड्वाहौ	अनड्वाहः	प्र0
अनड्वाहं	अनड्वाहौ	अनडुहः	द्वि0
अनडुहा	अनडुद्भ्यां	अनडुद्भिः	तृ0
अनडुहे	अनडुद्भ्यां	अनडुद्भ्यः	च0
अनडुहः	अनडुद्भ्यां	अनडुद्भ्यः	पं0
अनडुहः	अनडुहोः	अनडुहानाम्	ष0
अनडुहि	अनडुहोः	अनडुत्सु	स0
हे अनड्वन्	हे अनड्वाहौ	हे अनड्वाहः	संबो0

64 इन्नन्तः पुल्लिङ्गः पथिन्-शब्दः

पन्थाः	पन्थानौ	पन्थानः	प्र0
पन्थानं	पन्थानौ	पथः	द्वि0
पथा	पथिभ्यां	पथिभिः	तृ0
पथे	पथिभ्यां	पथिभ्यः	च0
पथः	पथिभ्यां	पथिभ्यः	पं0
पथः	पथोः	पथां	ष0
पथि	पथोः	पथिषु	स0
हे पन्था	हे पन्थानौ	हे पन्थानः	संबो0

65 सान्तः पुल्लिङ्गो ज्यायस्-शब्दः

ज्यायान्	ज्यायांसौ	ज्यायांसः	प्र0
ज्यायांसं	ज्यायांसौ	ज्यायसः	द्वि0
ज्यायसा	ज्यायोभ्यां	ज्यायोभिः	तृ0
ज्यायसे	ज्यायोभ्यां	ज्यायोभ्यः	च0
ज्यायसः	ज्यायोभ्यां	ज्यायोभ्यः	पं0
ज्यायसः	ज्यायसोः	ज्यायसां	ष0

ज्यायसि	ज्यायसोः	ज्यायस्सु	स0
हे ज्यायन्	हे ज्यायांसौ	हे ज्यायांसः	संबो

एवं श्रेयस्-प्रेयस्-कनीयस्-इत्यादय ।

66 तकारान्तः पुल्लिङ्गो महत्-शब्दः

महान्	महान्तौ	महान्तः	प्र0
महान्तं	महान्तौ	महतः	द्वि0
महता	महद्भ्यां	महद्भिः	तृ0

शेष रूपाणि भगवत् शब्दस्य (9) रूपाणि इवं। संबो-हे महन् ।

नपुं-महत् महती महान्ति इति रूपाणि।

67 ज् कारान्तः स्त्रीलिङ्गः स्रज्-शब्दः

स्रक्	स्रजौ	स्रजः	प्र0
स्रजं	स्रजौ	स्रजः	द्वि0

ष रूपाणि दिक् शब्दस्य रूपाणि इव। एवं ऋक्-सुयुज्, भिषज्, इत्यादयः।

68 न् कारान्तो नपुंसकलिङ्गः अहन् शब्दः

अहः	अन्हि	अहनि	अहानि	प्र0
अहः	अन्हि	अहनि	अहानि	द्वि0
अन्हा	अहोभ्यां		अहोभिः	तृ0
अन्हे	अहोभ्यां		अहोभ्यः	च0
अन्हः	अहोभ्यां		अहोभ्यः	पं0
अन्हः	अन्होः		अन्हाम्	ष0
अन्हि, अहनि	अन्होः		अहस्सु	स0
हे अहः	हे अन्हि	हे अहनि	हे अहानि	संबो0

69 आ कारान्तः स्त्रीलिङ्गो जरा शब्दः

अयं शब्दः रमा शब्दः इव ज्ञेयः। जरा जरसौ जरसः इत्यपि अस्ति।

केचन शब्दाः नित्य बहुवचनेषु वर्तन्ते।

प्राणाः, प्राणान्, प्राणैः, प्राणेभ्यः, प्राणेभ्यः, प्राणानां, प्राणेषु।

एवं दाराः, लाजाः ग्रहाः अक्षताः।

ಸಮಾಸದ ಕೊನೆಗೆ ಬರುವ पथिन्, राजन्, सखिन् ಮತ್ತು अहन् ಇವು राम ಶಬ್ದದಂದೆ ನಡೆಯುತ್ತವೆ. ಉದಾ- राजपथः, महाराजः, परमसखः, मध्याह्नः ಮುಂ.

71 असवः, असून् असुभिः, असुभ्यः, असुभ्यः, असूनां, असुषु।

72 (स्त्री) - आपः , अपः, अद्भिः, अद्भ्यः, अद्भ्यः, अपां, अप्सु।

ಇಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯ ಬಹುವಚನ - दाराःप्राणाक्षतालाजा भूम्नि पुंस्यसवो ग्रहाः।
ಶಬ್ದಗಳಿವೆ→ आपस्सुमनसो वर्षाः सिकताप्सरसःसमाः ॥
उत्तरत्रयमेकत्वे स्त्रियां भूम्नि जलौकसः।

अधो लिखित शब्देषु प्रथमा, द्वितीया, तृतीया तथा सप्तमी रूपाणि एवं वर्तन्ते

73	श्वा	श्वानौ	श्वानः	प्र0
	श्वानं	श्वानौ	शुनः	द्वि0
	शुना	श्वभ्यां	श्वभिः	तृ0
	शुनि	शुनोः	श्वसु	स0
74	मघवा	मघवानौ	मघवानः	प्र0
	मघवानं	मघवानौ	मघोनः	द्वि0
	मघोना	मघवभ्यां	मघवभिः	तृ0
	मघोनि	मघोनोः	मघवसु	स0
75	युवा	युवानौ	युवानः	प्र0
	युवानं	युवानौ	यूनः	द्वि0
	यूना	युवभ्यां	युवभिः	तृ0
	यूनि	यूनोः	युवसु	स0
76	राट्	राजौ	राजः	प्र0
	राजं	राजौ	राजः	द्वि0
	राजा	राड्भ्यां	राड्भिः	तृ0
	राजि	राजोः	राट्सु	स0
77	विद्वान्	विद्वांसौ	विद्वांसः	प्र0
	विद्वांसं	विद्वांसौ	विदुषः	द्वि0
	विदुषा	विद्वद्भ्यां	विद्वद्भिः	तृ0
	विदुषि	विदुषोः	विद्वत्सु	स0

एतेषां शब्दानां तिसृणां विभक्तीनां रूपाणि एवं वर्तन्ते -

78			पुमान्	पुमांसौ	पुमांसः			
			पुमांसं	पुमांसौ	पुंसः			
			पुंसा	पुंभ्याम्	पुंभिः			
ना	नरौ	नरः				द्यौः	दिवौ	दिवः
नरं	नरौ	नॄन्				दिवं	दिवौ	दिवः
नरा	नृभ्यां	नृभिः				दिवा	द्युभ्यां	द्युभिः

वर्तमान कृदन्त शब्दाः -

कुर्वन्	कुर्वन्तौ	कुर्वन्तः	ददत्	ददतौ	ददतः
कुर्वन्तं	कुर्वन्तौ	कुर्वतः	ददतं	ददतौ	ददतः
कुर्वता	कुर्वद्भ्यां	कुर्वद्भिः	ददता	ददद्भ्यां	ददद्भिः

अक्का तथा अम्बा शब्दौ रमा शब्दवत् वर्तेते परं सम्बोधनं हे अक्क तथा हे अम्ब इति वर्तेते।

ಗಮನಿಸಿರಿ :

यूयं वयं वयं यूयमित्यासीत्प्रीतिरावयोः।
किं जातमधुना येन यूयं यूयं वयं वयम्॥

यस्मिन् सर्वं यतः सर्वं यः सर्वं सर्वतश्च यः।
यश्च सर्वमयो नित्यं तस्मै सर्वात्मने नमः॥

त्वादृशा मादृशा बालास्तादृशाः सन्ति सर्वतः।
एतादृशास्तु ये बालास्ते हि दुर्लभदर्शनाः॥

लक्ष्मीपते कमलनाभ सुरेश विष्णो
वैकुण्ठ कृष्ण मधुसूदन पुष्कराक्ष।
ब्रह्मण्य केशव जनार्दन वासुदेव
देवेश देहि कृपणस्य करावलम्बम्॥

ಅಧ್ಯಾಯ ೬

ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕರೂಪಗಳು

(NUMERALS)

ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕರೂಪಗಳು ಮೂರೂ ಲಿಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತವೆ. ೨ ರಿಂದ ೪ ರವರೆಗಿನ ಸಂಖ್ಯೆಗಳು ಮೂರೂ ಲಿಂಗಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಣಗಳಂತೆ ನಡೆಯುತ್ತವೆ.

एक (ಒಂದು) ಸರ್ವನಾಮ ಶಬ್ದವು ಏಕವಚನ ಮತ್ತು (ಗೌರವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ) ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿಯೂ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. (ದ್ವಿವಚನವಿಲ್ಲ). (एकतर = ಇಬ್ಬರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬರು, एकतमः = ಅನೇಕರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನು.)

	ಪುಲ್ಲಿಂಗ		ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ	
	ಏಕವಚನ	ಬಹುವಚನ	ಏಕವಚನ	ಬಹುವಚನ
प्र.	एकः	एके	एका	एकाः
द्वि.	एकं	एकान्	एकां	एकाः
तृ.	एकेन	एकैः	एकया	एकाभिः
च.	एकस्मै	एकेभ्यः	एकस्यै	एकाभ्यः
पं.	एकस्मात्	एकेभ्यः	एकस्याः	एकाभ्यः
ष.	एकस्य	एकेषां	एकस्याः	एकासां
स.	एकस्मिन्	एकेषु	एकस्याम्	एकासु
सं.	एक	एके	एके	एकाः

ನಪುಂಸಕಲಿಂಗದಲ್ಲಿ प्र. द्वि. - एकं, एकानि ಎಂದಿದ್ದು ಉಳಿದವುಗಳು ಪುಲ್ಲಿಂಗದಂತೆ.

द्वि ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕೇವಲ ದ್ವಿವಚನ ರೂಪಗಳಿವೆ.

ವಿಭಕ್ತಿ	ಪುಲ್ಲಿಂಗ	ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ	ನಪುಂಸಕಲಿಂಗ
प्र.	द्वौ	द्वे	ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ರೂಪದಂತೆ
द्वि.	द्वौ	द्वे	
तृ.	द्वाभ्यां	द्वाभ्याम्	
च.	द्वाभ्यां	द्वाभ्याम्	
पं.	द्वाभ्यां	द्वाभ्याम्	
ष.	द्वयोः	द्वयोः	
स.	द्वयोः	द्वयोः	
सं.	द्वौ	द्वे	

उभ (सर्वनाम) (ಇಬ್ಬರೂ) ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕೇವಲ ದ್ವಿವಚನ ರೂಪಗಳು ಮಾತ್ರ ಇವೆ.

ವಿಭಕ್ತಿ	ಪುಲ್ಲಿಂಗ	ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ	ನಪುಂಸಕಲಿಂಗ
प्र.	उभौ	उभे	ಎಲ್ಲ ರೂಪಗಳು
द्वि.	उभौ	उभे	ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಂತೆ
तृ.	उभाभ्यां	ಉಳಿದ ರೂಪಗಳು	
च.	उभाभ्या	ಪುಲ್ಲಿಂಗದಂತೆ	
पं.	उभाभ्यां		
ष.	उभयोः		
स.	उभयोः		

उभय (ಎರಡೂ) ಸರ್ವನಾಮ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದ್ವಿವಚನ ರೂಪವಿಲ್ಲ.

ವಿಭಕ್ತಿ	ಪುಲ್ಲಿಂಗ		ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ	
	ಏಕವಚನ	ಬಹುವಚನ	ಏಕವಚನ	ಬಹುವಚನ
प्र.	उभयः	उभये	उभया	उभयाः
द्वि.	उभयम्	उभयान्	उभयाम्	उभयाः
तृ.	उभयेन	उभयैः	उभयया	उभयाभिः
च.	उभयस्मै	उभयेभ्यः	उभयस्यै	उभयाभ्यः
पं.	उभयस्मात्	उभयेभ्यः	उभयस्याः	उभयाभ्यः
ष.	उभयस्य	उभयेषां	उभयस्याः	उभयासां
स.	उभयस्मिन्	उभयेषु	उभयस्याम्	उभयासु

ನಪುಂಸಕದಲ್ಲಿ प्र. ಮತ್ತು द्वि. उभयं उभयानि ಹೀಗೆ ಇದ್ದು ಉಳಿದ ರೂಪಗಳು ಪುಲ್ಲಿಂಗದಂತೆ ನಡೆಯುತ್ತವೆ.

त्रि ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕೇವಲ ಬಹುವಚನ ರೂಪಗಳಿವೆ.

ವಿಭಕ್ತಿ	ಪುಲ್ಲಿಂಗ	ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ	ನಪುಂಸಕಲಿಂಗ
प्र.	त्रयः	तिस्रः	त्रीणि
द्वि.	त्रीन्	तिस्रः	त्रीणि
तृ.	त्रिभिः	तिसृभिः	ಉಳಿದವುಗಳು
च.	त्रिभ्यः	तिसृभ्यः	ಪುಲ್ಲಿಂಗದಂತೆ
पं.	त्रिभ्यः	तिसृभ्यः	
ष.	त्रयाणां	तिसृणाम्	
स.	त्रिषु	तिसृषु	

ಚತುರ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಕೇವಲ ಬಹುವಚನ ರೂಪಗಳು ಇವೆ.

ವಿಭಕ್ತಿ	ಪುಲ್ಲಿಂಗ	ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ	ನಪುಂಸಕಲಿಂಗ
प्र.	चत्वारः	चतस्रः	चत्वारि
द्वि.	चतुरः	चतस्रः	चत्वारि
तृ.	चतुर्भिः	चतसृभिः	ಉಳಿದವುಗಳು
च.	चतुर्भिः	चतसृभ्यः	ಪುಲ್ಲಿಂಗದಂತೆ
पं.	चतुर्भ्यः	चतसृभ्यः	
ष.	चतुर्णाम्	चतसृणाम्	
स.	चतुर्षु	चतसृषु	

पञ्चन् ದಿಂದ नवदशन् (19) ವರೆಗೆ ಎಲ್ಲ ಸಂಖ್ಯೆ ಶಬ್ದಗಳು ಕೇವಲ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತವೆ ಮತ್ತು ಮೂರೂ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ತರಹ ಉಳಿಯುತ್ತವೆ.

	पञ्च	षट् (षान्त)	सप्तन्
प्र.	पञ्च	षट्	सप्त
द्वि.	पञ्च	षट्	सप्त
तृ.	पञ्चभिः	षड्भिः	सप्तभिः
च.	पञ्चभ्यः	षड्भ्यः	सप्तभ्यः
पं.	पञ्चभ्यः	षड्भ्यः	सप्तभ्यः
ष.	पञ्चानां	षण्णाम्	सप्तानाम्
स.	पञ्चसु	षट्सु	सप्तसु

	अष्टन्	नवन्	दशन्
प्र.	अष्ट, अष्टौ	नव	दश
द्वि.	अष्ट, अष्टौ	नव	दश
तृ.	अष्टभिः, अष्टाभिः	नवभिः	दशभिः
च.	अष्टभ्यः, अष्टाभ्यः	नवभ्यः	दशभ्यः
पं.	अष्टभ्यः, अष्टाभ्यः	नवभ्यः	दशभ्यः
ष.	अष्टानाम्	नवानां	दशानां
स.	अष्टसु, अष्टासु	नवसु	दशसु

एकादशन् (11) ದಿಂದ नवदशन् [एकोनविंशति ಶಬ್ದ ಬಳಸಿದಲ್ಲಿ, विंशति ಶಬ್ದದ ರೂಪ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕು] (19) ವರೆಗೆ दशन् ಶಬ್ದದಂತೆ ನಡೆಸಬೇಕು. विंशति

ಯಿಂದ नवनवति (99) ವರೆಗೆ ಎಲ್ಲ ಶಬ್ದಗಳು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿವೆ. ಹ್ರಸ್ವ ಇಕಾರಾಂತವಿರುವ ಸಂಖ್ಯೆಗಳು मति ಶಬ್ದದಂತೆಯೂ, त् ಅಂತದಲ್ಲಿರುವ (त्रिंशत् ಮುಂ.) सरित् (ಸ್ತ್ರೀ) ಶಬ್ದದಂತೆಯೂ ನಡೆಯುತ್ತವೆ. 99 ರ ನಂತರವಿರುವ ಸಂಖ್ಯೆಗಳ ರೂಪಗಳು ನಾಮಪದಗಳಂತೆ ನಡೆಯುತ್ತವೆ.

ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕ ವಿಶೇಷಣಗಳು ಮೂರೂ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿಯೂ ನಡೆಯುತ್ತವೆ.

पु.	प्रथमः	प्रथमौ	प्रथमाः
स्त्री.	प्रथमा	प्रथमे	प्रथमाः
न.	प्रथमं	प्रथमे	प्रथमानि

ಇದರಂತೆ आदिमः, अग्रिमः । ಇವು राम, रमा ಮತ್ತು वनं ಶಬ್ದದಂತೆ ನಡೆಯುತ್ತವೆ. ಹೀಗೆ द्वितीय, तृतीय ಇತ್ಯಾದಿ नवदश (19)ದವರೆಗೆ ನಡೆಯುತ್ತವೆ. पञ्च ಶಬ್ದದಿಂದ नवदशन् (19) ರವರೆಗೆ न् ಕಾರಾಂತವಿದ್ದರೂ ಕಂಠಪಾಠದ ಸೌಲಭ್ಯಕ್ಕೆ ಹೀಗೆ ಕೊಡಲಾಗಿದೆ.

ಸಂಖ್ಯೆ	ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕ	ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕ ವಿಶೇಷಣಗಳು		
		ಪುಲ್ಲಿಂಗ	ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ	ನಪುಂಸಕಲಿಂಗ
1	एक	प्रथमः	प्रथमा	प्रथमम्
2	द्वि	द्वितीयः	द्वितीया	द्वितीयम्
3	त्रि	तृतीयः	तृतीया	तृतीयम्
4	चतुर्	चतुर्थः	चतुर्थी	चतुर्थम्
5	पञ्च	पञ्चमः	पञ्चमी	पञ्चमम्
6	षट्	षष्ठः	षष्ठी	षष्ठम्
7	सप्त	सप्तमः	सप्तमी	सप्तमम्
8	अष्ट (अष्टौ)	अष्टमः	अष्टमी	अष्टमम्
9	नव	नवमः	नवमी	नवमम्
10	दश	दशमः	दशमी	दशमम्

11 ರಿಂದ 19 ರವರೆಗೆ ಪುಲ್ಲಿಂಗ ಮತ್ತು ನಪುಂಸಕಲಿಂಗದಲ್ಲಿ राम ಮತ್ತು वनम् ಶಬ್ದದಂತೆ ನಡೆಯುತ್ತವೆ. ಉದಾ- एकादशः एकादशम्, एकविंशः एकविंशम्, त्रिंशः त्रिंशम्, चत्वारिंशः, चत्वारिंशम्, पञ्चाशः पञ्चाशम्, षष्टः षष्टम्, एकषष्टः एकषष्टम्, (सप्तति, अशीति, नवति ಮತ್ತು नवनवति ಇವು तम ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಉದಾ- सप्ततितमः, तमम्, नवनवतितमः, तमं ಇತ್ಯಾದಿ) एकसप्ततः एकसप्ततम्, एकाशीतः एकाशीतम्, द्व्यशीतः द्व्यशीतम्, एकनवतः एकनवतम्, षण्णवतः षण्णवतम् ಇತ್ಯಾದಿ.

चतुर् ಶಬ್ದದಿಂದ नवनवति ಯವರೆಗೆ ಕ್ರಮವಾಚಕ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ರೂಪಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಈ ಕಾರಾಂತವಾಗುತ್ತವೆ ಉದಾ- चतुर्थी पञ्चमी षष्टी...एकादशी द्वादशी ...विंशी एकविंशी त्रिंशी एकत्रिंशी चत्वारिंशी पंचाशी षष्टी द्वाषष्टी सप्तती अशीती द्व्यशीती त्र्यशीती नवती ಇತ್ಯಾದಿ. ಅಥವಾ ಸರಳರೂಪವೆಂದರೆ तमः (पु) तमी (स्त्री) तमम् (न) ಜೋಡಿಸಿ 19 (एकोनविंशतितमं) ರಿಂದ 99 100 101 1000 ಇತ್ಯಾದಿ ಎಲ್ಲ ಸಂಖ್ಯೆಗಳ ಕ್ರಮವಾಚಕವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. विंशतितमः, तमी, तमम्; त्रिंशत्तमः, तमी, तमम्; पञ्चाशत्तमः, तमी, तमम्; शततमः तमी तमम्; एकोत्तरशततमः, सहस्रतमः ಇತ್ಯಾದಿ.

11 एकादश
12 द्वादश
13 त्रयोदश
14 चतुर्दश
15 पञ्चदश
16 षोडश
17 सप्तदश
18 अष्टादश
19 नवदशः
ऊनविंशः
एकोनविंशतिः
एकान्नविंशतिः
20 विंशतिः
21 एकविंशतिः
22 द्वाविंशतिः
23 त्रयोविंशतिः
24 चतुर्विंशतिः
25 पञ्चविंशतिः
26 षड्विंशतिः
27 सप्तविंशतिः
28 अष्टाविंशतिः
29 नवविंशतिः
ऊनत्रिंशत्
एकोनत्रिंशत्
एकान्नत्रिंशत्
30 त्रिंशत्
31 एकत्रिंशत्
32 द्वात्रिंशत्
33 त्रयस्त्रिंशत्
34 चतुस्त्रिंशत्
35 पञ्चत्रिंशत्
36 षट्त्रिंशत्
37 सप्तत्रिंशत्
38 अष्टत्रिंशत्
अष्टात्रिंशत्
39 नवत्रिंशत्
ऊनचत्वारिंशत्
एकोनचत्वारिंशत्
एकान्नचत्वारिंशत्
40 चत्वारिंशत्
41 एकचत्वारिंशत्
42 द्वि/द्वाचत्वारिंशत्
43 त्रि/त्रयश्चत्वारिंशत्
44 चतुश्चत्वारिंशत्
45 पञ्चचत्वारिंशत्
46 षट्चत्वारिंशत्
47 सप्तचत्वारिंशत्
48 अष्ट/अष्टाचत्वारिंशत्
49 नवचत्वारिंशत्
ऊनपंचाशत्
एकोनपंचाशत्
एकान्नपंचाशत्
50 पञ्चाशत्
51 एकपञ्चाशत्
52 द्वि/द्वापञ्चाशत्
53 त्रिपञ्चाशत्
54 चतुःपञ्चाशत्
55 पञ्चपञ्चाशत्
56 षट्पञ्चाशत्
57 सप्तपञ्चाशत्
58 अष्ट/अष्टापञ्चाशत्
59 नवपञ्चाशत्
एकोनषष्टिः
एकान्नषष्टिः
ऊनषष्टिः
60 षष्टिः
61 एकषष्टिः
62 द्वि/द्वाषष्टिः

63 त्रिषष्टिः
64 चतुःषष्टिः
65 पञ्चषष्टिः
66 षट्षष्टिः
67 सप्तषष्टिः
68 अष्ट/अष्टाषष्टिः
69 नवषष्टिः
एकोनसप्ततिः
एकान्नसप्ततिः
ऊनसप्ततिः
70 सप्ततिः
71 एकसप्ततिः
72 द्वि/द्वासप्ततिः
73 त्रिसप्ततिः
74 चतुःसप्ततिः
75 पञ्चसप्ततिः
76 षट्सप्ततिः
77 सप्तसप्ततिः
78 अष्ट/अष्टासप्ततिः
79 नवसप्ततिः
ऊनाशीतिः
एकोनाशीतिः
एकान्न अशीतिः
80 अशीतिः
81 एकाशीतिः
82 द्व्यशीतिः
83 त्र्यशीतिः
84 चतुरशीतिः
85 पञ्चाशीतिः
86 षडशीतिः
87 सप्ताशीतिः
88 अष्टाशीतिः
89 नवाशीतिः
ऊननवतिः
एकोननवतिः
एकान्ननवतिः
90 नवतिः
91 एकनवतिः
92 द्वि/द्वानवतिः
93 त्रि/त्रयोनवतिः
94 चतुर्नवतिः
95 पञ्चनवतिः
96 षण्णवतिः
97 सप्तनवतिः
98 अष्ट/अष्टानवतिः
99 नवनवतिः
एकोन/एकान्नशतम्
ऊनशतम्
100 शतम्
101 एकोत्तरशतम्
102 द्व्युत्तरशतम् इत्यादि

200 द्विशतम्/द्वेशते
300 त्रिशतम्/त्रीणिशतानि
1000 दशशतम्/सहस्रम्
10000 दशसहस्रम्/अयुतम्
100000 लक्षम्/नियुतम्,
1000000 दशलक्षम्/प्रयुतम्
10000000 कोटिः (स्त्री)

1910 - दशोत्तरे-एकोनविंशतितमे वत्सरे
1998 - अष्टनवत्युत्तरे-एकोनविंशतितमे वर्षे

ಹೀಗೆ ಸಂಖ್ಯೆಗಳ ಹೆಸರನ್ನು ಈ ಕೆಳಗಿನ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ನೋಡಬಹುದು.

एकं दश शतं चैव सहस्रमयुतं तथा
लक्षं च नियुतञ्चैव कोटिरर्बुदमेव च।
वृन्दःखर्वो निखर्वश्च शंखपद्मौ च सागरः
अन्त्यं मध्यं परार्धंच दशवृद्ध्या यथोत्तरम्॥
विंशत्याद्याः सदैकत्वे सर्वाः संख्येय संख्ययोः।

विंशति ಇಂದ नवनवति ವರೆಗೆ ಇರುವ ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕಗಳು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ನಿತ್ಯ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿರುತ್ತವೆ. ಇವು ಬಹುವಚನದ ನಾಮಪದಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದ್ದರೂ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿಯೇ ಉಳಿಯುತ್ತವೆ. ಉದಾ-

विंशतिः पुरुषाः   सप्ततिः बालिकाः
त्रिंशत् ललनाः   अशतिः सैनिकाः
चत्वारिंशत् पुस्तकानि   नवतिः कुसुमानि
पञ्चाशत् वृक्षाः   नवनवतिः गृहाः
षष्टिः वाहनानि

शतं, सहस्रं लक्षं ಮುಂತಾದ ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕಗಳು ನಪುಂಸಕಲಿಂಗದಲ್ಲಿದ್ದು ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲಾಗುವದು. ಉದಾ -

शतं विप्राः   प्रयुतं मणयः
सहस्रं रूप्यकाः   कोटिः (स्त्री) पर्णानि
लक्षं रत्नानि   वृन्दः (पु) जलबिन्दवः
अयुतं अश्वाः   सागरः (पु) नक्षत्राणि

I) ಇಷ್ಟು ತರಹದ ಎಂದು ಪ್ರಕಾರಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವಾಗ 'धा' ಎಂದು ಸೇರಿಸಲಾಗುವದು. 1) एकधा- ಒಂದು ಪ್ರಕಾರ 2) द्विधा-द्वेधा - ಎರಡು ತರಹ 3) त्रेधा-त्रिधा - ಮೂರು ತರಹ 4) चतुर्धा - ನಾಲ್ಕು ತರಹ 5) पञ्चधा - ಐದು ರೀತಿಯಲ್ಲಿ 6) षट्धा-षोढा - ಆರು ತರಹ 7) पञ्चविंशतिधा - ಇಪ್ಪತ್ತೈದು ತರಹ ಇತ್ಯಾದಿ. ಗಮನಿಸಿರಿ -

द्विधा विभज्य चैकैकं चतुर्धा प्रथमं पुनः।
षोढासमासाः संक्षेपादष्टाविंशतिधा पुनः॥

निस्वो वष्टि शतं शती दशशतं लक्षं सहस्राधिपो।
लक्षेशो दशलक्षकं च कमते कोटिं तथाचार्बुदम्॥

II) 1) सकृत् - ಒಮ್ಮೆ, ಒಂದು ಸಲ 2) द्विः - ಎರಡು ಸಲ 3) त्रिः - ಮೂರು ಸಲ 4) चतुः - ನಾಲ್ಕು ಸಲ 5) पञ्चन् ದಿಂದ ಮುಂದೆ कृत्वः ಸೇರಿಸಬೇಕು. 6) पञ्चकृत्वः - ಐದು ಸಲ, षट्कृत्वः सप्तकृत्वः दशकृत्वः पञ्चदशकृत्वः ಇತ್ಯಾದಿ.

III) 1) एकशः-ಒಂದೊಂದಾಗಿ, 2) द्विशः-ಎರಡೆರಡಾಗಿ, 3) त्रिशः-ಮೂರುಮೂರಾಗಿ, 4) चतुश्शः-ನಾಲ್ಕುನಾಲ್ಕಾಗಿ.

IV) द्वयम्-द्वितयं-ಎರಡರ ಗುಂಪು, त्रयम्-त्रितयम्,चतुष्टयम्. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ 'क' ಸೇರಿಸಿದರೂ ಸಮೂಹಾರ್ಥದ ಶಬ್ದ ಮಾಡಬಹುದು. द्विकम् त्रिकम्, चतुष्कम्, पञ्चकं षट्कम् सप्तकम् ಇತ್ಯಾದಿ.

V) ದಿನ ಅಥವಾ ರಾತ್ರಿಗಳ ಸಮೂಹವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಕ್ರಮ द्वयहः-ಎರಡು ದಿನಗಳ ಸಮೂಹ, द्विरात्रम्, त्र्यहः त्रिरात्रम्, चतुरहः चतूरात्रम् पञ्चाहः पञ्चरात्रम् षडहः षड्रात्रम् सप्ताहः सप्तरात्रम् अष्टाहः अष्टरात्रम् ಇತ್ಯಾದಿ.

VI) द्वित्राः-ಎರಡು ಅಥವಾ ಮೂರು, त्रिचतुराः-ಮೂರು ಅಥವಾ ನಾಲ್ಕು, पञ्चषाः-ಐದು ಅಥವಾ ಆರು ಇತ್ಯಾದಿ.

VII) ಇಷ್ಟು ವರ್ಷದ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ एकहायनः-ಒಂದು ವರ್ಷದ, द्विहायनः-ಎರಡು ವರ್ಷದ, त्रिहायनः-ಮೂರು ವರ್ಷದ चतुर्हायनः ಇತ್ಯಾದಿ.

VIII) कति (ವಿಶೇಷಣ) 'ಎಷ್ಟು' ಇದು ಮೂರು ಲಿಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ತರಹ ನಡೆಯುತ್ತದೆ.

प्रथमा-कति, द्वि०-कति, तृ०-कतिभिः, च०-कतिभ्यः, पं०-कतिभ्यः, ष०-कतीनाम्, स०-कतिषु, सं०-कति

कतिपय-ಕೆಲವು

कतिपयः कतिपयौ कतिपयाः (कतिपये) ಉಳಿದ ರೂಪಗಳು राम ಶಬ್ದದಂತೆ, ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ कतिपया ಅಥವಾ कतिपयी ಎಂದಿದ್ದು रमा ಮತ್ತು नदी ಶಬ್ದಗಳಂತೆ ನಡೆಯುತ್ತವೆ. ನಪುಂಸಕದಲ್ಲಿ ज्ञान ಶಬ್ದದಂತೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ.

ಗಮನಿಸಿರಿ :

शतेषु जायते शूरः सहस्रेषु च पण्डितः।
वक्ता दशसहस्रेषु दाता लक्षेषु वा भवेत्।
शतं विहाय भोक्तव्यं सहस्रं स्नानमाचरेत्।
लक्षं विहाय दातव्यं कोटिं त्यक्त्वा हरिं भजेत् ॥

त्रयस्त्रिंशद्वै देवाः, अष्टौ वसवः, एकादश रुद्राः, द्वादशादित्याः।

त्रयोऽग्नयस्त्रयो देवा स्त्रिस्रः साध्व्यो गुणास्त्रयः।
त्रीणि रत्नानि गतयस्तिस्रो वित्तस्य विश्रुताः॥

ಅಧ್ಯಾಯ ೭

ಅವ್ಯಯಗಳು (INDICLINABLES)

ಒಂದು ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಪದಗಳು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಬದಲಾವಣೆ ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಮತ್ತೆ ಕೆಲವು ಯಾವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿಯೂ ಬದಲಾವಣೆ ಹೊಂದುವದಿಲ್ಲ. ಬದಲಾವಣೆ ಹೊಂದದೇ ಇರುವ ಪದಗಳಿಗೆ ಅವ್ಯಯ ಎನ್ನಲಾಗಿದೆ. ಮೂರೂ ಲಿಂಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಎಲ್ಲ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮತ್ತು ಮೂರೂ ವಚನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಯಾವವು ವಿಕಾರ ಹೊಂದುವದಿಲ್ಲವೋ ಅವುಗಳಿಗೆ ಅವ್ಯಯ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಕಂಠಪಾಠ ಮಾಡಲು ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತೆ ಅವ್ಯಯದ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಕೊಡಲಾಗಿದೆ.

सदृशं त्रिषु लिङ्गेषु सर्वासु च विभक्तिषु ।
वचनेषु च सर्वेषु यन्नव्येति तदव्ययम् ।।

यत् न व्येति - ಎಂಬಲ್ಲಿ ಯಾವುದು ವಿಕೃತವಾಗುವದಿಲ್ಲವೋ ಅದು ಅವ್ಯಯ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಉದಾ - इदानीं यदा अपि च ಮುಂತಾದವುಗಳು. रामः इदानीं अपि शालां गच्छति ಎಂಬಲ್ಲಿ राम ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯೂ, शाला ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯು. गम् ಧಾತು ವರ್ತಮಾನಕಾಲದ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯ ಹೊಂದಿ गच्छति ಎಂದಾಗಿದೆ. ಆದರೆ इदानीं (ಈಗ) ಮತ್ತು अपि (ಕೂಡ) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಯಾವ ಬದಲಾವಣೆಯೂ ಆಗಿರುವದಿಲ್ಲ. ಇವೇ ಅವ್ಯಯಗಳು.

ಅವ್ಯಯಗಳನ್ನು ಎರಡು ರೀತಿಯಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಬಹುದು. 1) ಸಹಜ ಮತ್ತು 2) ಸಾಧಿತ. ಸಹಜ ಅವ್ಯಯಗಳು ಬೇರೆ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದವುಗಳಲ್ಲ. ಉದಾ - तु हि च स्म ह वै अपि ಇತ್ಯಾದಿ. ಸಾಧಿತ ಅವ್ಯಯಗಳು ಬೇರೆ ಪದ ಅಥವಾ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿ ಆದವುಗಳು. ಇವು ಪ್ರಮುಖವಾಗಿ ನಾಲ್ಕು ವಿಧ -

1) ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಸಹಯೋಗದಿಂದ ಆದ ಅವ್ಯಯಗಳು. ಉದಾ - सर्वत्र, कुतः, बहुशः, सद्यः, पुनः ಇತ್ಯಾದಿ. ಈ ಪ್ರಕಾರದ ಅವ್ಯಯಗಳೇ ಅಧಿಕವಾಗಿವೆ.
2) ಕೃತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಸೇರಿ ಆದಂತಹ ಅವ್ಯಯಗಳು. त्वान्त तुमन्त ल्यबन्त ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ स्मृत्वा, कर्तुं, आदाय, स्मारंस्मारं, यावज्जीवं ಮುಂತಾದವುಗಳು.
3) ಅವ್ಯಯೀಭಾವ ಸಮಾಸಗಳು. ಉದಾ -यथाशक्ति, परोक्षं, निर्मक्षिकम् ಮು॥
4) ಕೆಲವು ಸರ್ವನಾಮ ಮತ್ತು ನಾಮಪದಗಳಿಂದುಂಟಾದವುಗಳು. ಉದಾ - चिराय, तत्, आरात्, अग्रे, दिष्ट्या ಮುಂತಾದವುಗಳು.

ಈ ಎರಡನೆಯ ಪ್ರಕಾರದ साधित ಅವ್ಯಯಗಳನ್ನು ಆಯಾ ಪ್ರಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಸಹಜ ಅವ್ಯಯಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ನೋಡಬಹುದು. ಇವು ಐದು ವಿಧ - 1) उपसर्गाः (Prepositions) 2) क्रियाविशेषणानि (Adverbs) 3) निपाताः (Particles) 4) समुच्चयार्थकानि (Conjunctions) 5) उद्गारवाचकानि (Interjections).

1) उपसर्गाः - ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಉಪಸರ್ಗಗಳನ್ನು ಕ್ರಿಯಾಪದದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಬಳಸಿದ್ದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಲೌಕಿಕ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಇವುಗಳನ್ನು ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಅಥವಾ ಧಾತುಸಾಧಿತ ಕೃದಂತಾದಿ ರೂಪಗಳ ಹಿಂದೆ ಜೋಡಿಸಲಾಗುವದು. ಈ ರೀತಿ ಉಪಸರ್ಗ ಜೋಡಿಸಿದಾಗ ಕೆಲವೆಡೆ 1) ಅರ್ಥ ಪೂರ್ತಿಯಾಗಿ ಬದಲಾಗುತ್ತದೆ. 2) ಕೆಲವೆಡೆ ಹೆಚ್ಚು ಬಲಪಡುತ್ತದೆ. ಮತ್ತೆ ಕೆಲವೆಡೆ 3) ಹೆಚ್ಚು ಬದಲಾವಣೆ ಆಗುವದಿಲ್ಲ. ಇದನ್ನೇ ಹೀಗೆ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

धात्वर्थं बाधते कश्चित् क्वचित्तमनुवर्तते।
विशिनष्टि तमेवार्थमुपसर्गगतिस्त्रिधा॥

ಉದಾ- गम्-गमनं = ಹೋಗುವದು, आगमनम् = ಬರುವದು, स्मृ-स्मरति-विस्मरति, क्रम्-क्रमति-अतिक्रमति = ದಾಟಿಹೋಗುತ್ತಾನೆ. ಉಪಸರ್ಗಗಳು ಒಟ್ಟು 22. प्र-परा-अप-सम्-अनु-अव-निर्-निस्-दुर्-दुस्-वि-आङ्-नि-अधि-अपि-अति-सु-उत्-अभि-प्रति-परि-उप-एते प्रादयो द्वाविंशकाः। (ಇದನ್ನು ಕಂಠಪಾಠ ಮಾಡಬೇಕು.)

ಉಪಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಅರ್ಥ ಹೇಗೆ ಬದಲಾಗುತ್ತದೆ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಈ ಕೆಳಗಿನ ಶ್ಲೋಕವನ್ನು ನೋಡಬಹುದು. (ಕಂಠಪಾಠ ಮಾಡಬೇಕು.)

उपसर्गेण धात्वर्थो बलादन्यत्र नीयते। प्रहाराहार-संहार-विहार-परिहारवत्॥

हृ-हरति ಧಾತುವಿನ ಅರ್ಥ 'ಒಯ್ಯು'.प्रहार = ಹೊಡೆತ, आहार = ಆಹಾರ ಅಥವಾ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳು, संहार = ಕೊಲೆ, विहार = ಕ್ರೀಡೆ, परिहार = ನಿವಾರಣೆ.

ಕೆಲವು ಸಲ ಉಪಸರ್ಗ ಸೇರಿದಾಗ ಹೆಚ್ಚು ಬದಲಾವಣೆ ಕಾಣುವದಿಲ್ಲ. ಪದ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಸಂಖ್ಯೆ ಜೋಡಿಸುವಾಗಲೂ ಅದರ ಪ್ರಯೋಜನ ಕಾಣಬಹುದು. ಉದಾ- विश्-विशति ಮತ್ತು प्रविशति ಮುಂತಾದವುಗಳು.

ಈ ಉಪಸರ್ಗಗಳು ಯಾವ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬಳಸಲಾಗುತ್ತವೆ ಎಂಬುದನ್ನು ನೋಡೋಣ.
1) अति-ಮೀರಿ, ದಾಟಿ-अतिक्रमति-ದಾಟಿಹೋಗುತ್ತಾನೆ, ಮೇರೆಯನ್ನು ದಾಟುತ್ತಾನೆ.
2) अधि-ಮೇಲೆ, ಬಗ್ಗೆ; अधिगच्छति-ಮೇಲೇರುತ್ತಾನೆ ಅಥವಾ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ,

ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. 3) अनु-ಹಿಂದೆ, ಹಿಂಬಾಲಿಸಿ, अनुसरति, अनुगच्छति-ಹಿಂಬಾಲಿಸಿ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ. 4) अप-ದೂರ, ಕೆಟ್ಟ, अपगच्छति, अपसरति-ದೂರ ಸರಿಯುತ್ತಾನೆ, ದಾರಿಬಿಟ್ಟು ಹೋದ, 5) अपि-ಸಮೀಪ, ಮೇಲೆ, अपिधान-ಮುಚ್ಚಳ, 6) अभि-ಎದುರು, ಕಡೆ, अभिवर्तते-ಎದುರಾಗಿ ಬರುತ್ತಾನೆ, 7) अव-ಕೆಳಗೆ, अवतरति-ಕೆಳಗೆ ಇಳಿಯುತ್ತಾನೆ, 8) आ-ವರೆಗೆ, आपरितोषात्, आनयति, 9) उद्-ಮೇಲೆ, ದಾಟು, ಎದುರು, उद्गच्छति-ಎದುರುಗೊಳ್ಳು, उत्पश्यति-ಎಲ್ಲೆಡೆಗೂ ನೋಡು, उत्मार्गगामिनः-ದಾರಿತಪ್ಪಿದ, 10) उप-ಸಮೀಪ, उपसरति-ಹತ್ತಿರ ಹೋಗು, 11) दुर्-ಕೆಟ್ಟ, ಕಠಿಣಸಾಧ್ಯ, दुरहंकार, दुर्गम-ಹೋಗಲು ಕಠಿಣ, 12) दुस्-ಕೆಟ್ಟ, दुश्चरित-ದುರಾಚಾರ, दुःसाध्य-ಕಠಿಣಸಾಧ್ಯ, 13) नि-ಕೆಳಗೆ, निषीदति-ಕೆಳಗೆ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ, 14) निर्-ಹೊರಗೆ, निर्गच्छति-ಹೊರಗೆ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ, 15) निस्-ರಹಿತ, निश्शुल्क-ಕರರಹಿತ, निश्शङ्क-ಸಂಶಯರಹಿತ, 16) परा-ವಿರೋಧ, ಶ್ರೇಷ್ಠ, पराभव-ಸೋಲು, पराक्रम-ಹೆಚ್ಚು ಶೌರ್ಯ, 17) परि-ಸುತ್ತಲೂ, परिमार्जन-ಸುತ್ತಲೂ ಸ್ವಚ್ಛವಿಡು, 18) प्र-ಮುಂದೆ, ವಿಶೇಷವಾಗಿ, प्रददाति-ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಕೊಡು, प्रधावति-ಎದುರು ಓಡುತ್ತಾನೆ, 19) प्रति-ಕಡೆಗೆ, ತಿರುಗಿ, प्रतियाति-ಅದರೆಡೆಗೆ ಹೋಗು, प्रतिभाषते-ತಿರುಗಿ ಮಾತನಾಡು, 20) वि-ವಿಶೇಷ, ರಹಿತ, विदधाति-ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಧರಿಸು, विमार्ग-ಸರಿಯಾದ ದಾರಿ ಇಲ್ಲದ, 21) सम्-ಒಳ್ಳೆಯ, ಒಂದಾಗಿ, संगच्छते-ಸರಿಯಾಗಿ ಹೊಂದಾಣಿಕೆ, संस्कृतिः-ಒಳ್ಳೆಯ ಕೃತಿ, 22) सु-ಒಳ್ಳೆಯ, सुनीति-ಒಳ್ಳೆಯ ನೀತಿ.

ಈ ಉಪಸರ್ಗಗಳು ಧಾತುವಿಗೆ ಅನೇಕ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಸೇರಬಹುದು. ಉದಾ-सम्+अभि+वि+आ+हरति=समभिव्याहरति-ಮಾತನಾಡುತ್ತಾನೆ, वि+नि+वर्तते-विनिवर्तते=ಮರಳುತ್ತಾನೆ. ಉಪಸರ್ಗಗಳಿಂದ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಬದಲಾವಣೆಗಳು ಉಂಟಾಗುತ್ತವೆ. 1) ಉಪಸರ್ಗ ಸೇರಿದಾಗ ಕೆಲವು ಅಕರ್ಮಕ ಧಾತು ಸಕರ್ಮಕವಾಗುವವು. ಉದಾ-भवति, (अकर्मक)-सुखं अनुभवति (सकर्मक) वर्तते-अनुवर्तते (पतिं) 2) ಉಪಸರ್ಗಗಳ ಸಹಯೋಗದಿಂದ ಕೆಲವು ಧಾತುಗಳು ಪರಸ್ಮೈಪದಿ ಗುಂಪಿನಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಾಗುವವು. ಮತ್ತು ಆತ್ಮನೇಪದಿಗಳು ಪರಸ್ಮೈಪದಿ ಆಗುವವು. ಉದಾ-जि-(प) पराजयते, विजयते, (विपराभ्यां जेः), स्था-प्रतिष्ठते, अवतिष्ठते, वितिष्ठते, संतिष्ठते, (समवप्रविभ्यस्थः) शास्-आशास्ते, प्रशास्ते, रम् (आ) आरमति, विरमति, परिरमति। (व्याङ् परिभ्यो रमः), उपरमति (उप)। ಹೀಗೆಯೇ ಕೆಲವು ಪ್ರಮುಖ ಬದಲಾವಣೆಗಳನ್ನು ನೋಡೋಣ.

कृ → ಧಾತುವಿಗೆ उत्, उप, प्र ಉಪಸರ್ಗಗಳು ಬಂದಾಗ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಆ.ಪ. ಆಗುತ್ತವೆ. उत्कुरुते(ಹಿಂಸಿಸು), उपकुरुते(ಸೇವಿಸು), प्रकुरुते(ಸಾಹಸ), प्रकुरुते (ಹೇಳು),

क्र, क्रम → उप, पर, आ ಬಂದಲ್ಲಿ ಆ.ಪ. उपक्रमते, पराक्रमते, आक्रमते - (उपपराभ्यां क्रमः) ಮತ್ತು विक्रमते हयः।

क्रीड् → सम्, परि, अनु, आङ् ಬಂದಲ್ಲಿ ಆ.ಪ. अनुक्रीडते, परिक्रीडते, संक्रीडते, आक्रीडते (क्रीडोऽनु संपरिभ्यश्च)

गृ → अव ಬಂದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಪ್ರತಿಜ್ಞೆ-ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ सं ಬಂದರೆ ಆ.ಪ. अवगिरते, संगिरते, (अवाद्गिरतेः, समः प्रतिज्ञाने) गम् → सं ಬಂದರೆ ಆ.ಪ. संगच्छते ।

चर् → उत् ಬಂದರೆ ಸಕರ್ಮಕವಿದ್ದರೆ ಆ.ಪ. उच्चरते धर्मं। (उदश्चरः सकर्मकात्) ಅಕರ್ಮಕವಿದ್ದರೆ धूमः उच्चरति।

तप् → उत्, वि ಬಂದರೆ ಆ.ಪ. उत्तपते, वितपते। (उद्विभ्यां तपः)

दृश् → सं ಬಂದರೆ (पश्यति) संपश्यते। पृच्छ → आ-आपृच्छते।

युज् → प्र, उप ಬಂದರೆ ಆ.ಪ. प्रयुङ्क्ते, उपयुङ्क्ते (प्रोपाभ्यां युजेरयज्ञयात्रेषु)

वद् → वि, अप ಬಂದರೆ विवदते, अपवदते। ಅಕರ್ಮಕವಿದ್ದಲ್ಲಿ अनु ಬಂದರೆ ಆ.ಪ. अनुवदते (आनेरकर्मकात्)

विश् → नि-निविशते कटम्। अभिनिविशते। (नेर्विशः)

स्था → सम्, अव्, वि, प्र ಬಂದರೆ ಆ.ಪ. संतिष्ठते, अवतिष्ठते, वितिष्ठते, प्रतिष्ठते (समवप्रविभ्यस्थः) शास् → आ, प्र ಬಂದರೆ आशास्ते, प्रशास्ते।

ज्ञा → सम्, प्रति ಬಂದಲ್ಲಿ ನಿರೀಕ್ಷಣೆ, ಮತ್ತು ಪ್ರತಿಜ್ಞೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಆ.ಪ. संजानीते, प्रतिजानीते। (संप्रतिभ्यामनाध्याने ज्ञः) ನೆನಪಿಸಿಕೊ ಎಂಬ ಅರ್ಥ ಇರಬಾರದು.

3) ಉಪಸರ್ಗ ಕೂಡಿದಾಗ ಉಭಯಪದದ ಕೆಲವು ಧಾತುಗಳು ಒಂದೇ ಪದದ ರೂಪ ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಉದಾ- कृ-(उ) अनुकरोति, पराकरोति-(ಪರಾಕುರುತೇ ಎಂದು ಆಗುವದಿಲ್ಲ) (प) संस्कुरुते (ಸಂಸ್ಕರೋತಿ ಎಂದಾಗುವದಿಲ್ಲ) क्री-(उ) अवक्रीणीते, विक्रीणीते, परिक्रीणीते; दा-(उ) आदत्ते; नी-(उ) समुन्नयते, उपनयते, विनयते।

3) क्रियावेशेषणाव्यय-ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಯೆ ನಡೆಯುವ ಸ್ಥಳ, ವೇಳೆ, ಸಂದರ್ಭ, ರೀತಿ ಮುಂತಾದ ಸಂಗತಿಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಅವ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಈ ಅವ್ಯಯಗಳೆನ್ನಬಹುದು. ಕೆಲವು ಪ್ರಮುಖ ಕ್ರಿಯಾವಿಶೇಷಣಾವ್ಯಯಗಳನ್ನು ನೋಡಬಹುದು. ಕಾಲ-अकस्मात्, चिराय चिरात्

चिरेण चिरं ತಡವಾಗಿ, ಇವುಗಳ ಹಿಂದೆ अ ಹಚ್ಚಿದಲ್ಲಿ ಬೇಗನೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥ. अजस्रं-ಸತತವಾಗಿ, अथ-ಆಮೇಲೆ, अधुना-ಈಗ, अनिशम्-ಸತತ, अन्तर-ಒಳಗೆ, अन्तरा, अन्तरेण-ನಡುವೆ, ಹೊರತು, अन्यत्र-ಬೇರೆಡೆಗೆ, अभीक्ष्ण-ನಿರಂತರವಾಗಿ, अर्वाक्-ಅದಕ್ಕಿಂತ ಮೊದಲು, असकृत्-ಅನೇಕಸಲ, सकृत्-ಒಮ್ಮೆ, अह्नाय-ಒಮ್ಮೆಲೆ,

ಕಾಲವಾಚಕ ಅವ್ಯಯಗಳು - इतरेद्युः-ಮತ್ತೊಂದು ದಿನ, परेद्युः,परेद्यवि-ಮರುದಿನ, इदानीं, एतर्हि, संप्रति, सांप्रतं-ಈಗ, इह-ಇಲ್ಲಿ, उत्तरेद्युः-ಮರುದಿನ, उभयद्युः, उभयेद्युः-ಎರಡೂದಿನ, उषा, प्रगे, प्रातः-ಮುಂಜಾನೆ, एकपदे-ಎಲ್ಲವೂ ಒಮ್ಮೆಲೆ, कदा,यदा-ಯಾವಾಗ, कर्हिचित्-ಯಾವಗಲೋ ಒಮ್ಮೆ, कदाचित्, जातु-ಒಮ್ಮೆ, झटिति-ಕೂಡಲೇ, ततः-ಆಮೇಲೆ, तदा, तदानीं-ಆಗ, युगपत्-ಎರಡೂ ಒಮ್ಮೆಲೆ, तावत्-ಮೊದಲು, ಅಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ, दिवा-ಹಗಲು, दोषा, नक्तं-ರಾತ್ರಿ, द्राक्, मंक्षु, सपदि-ಬೇಗನೆ, परश्वः-ನಾಡದು, श्वः-ನಾಳೆ, ह्यः-ನಿನ್ನೆ, परह्यः-ಮೊನ್ನೆ, पश्चात्-ಆಮೇಲೆ, ಹಿಂದೆ, पुरा, पूर्वं-ಹಿಂದಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ, प्रत्यब्दं-ಪ್ರತಿವರ್ಷ, प्रत्यहं, प्रतिदिनं-ದಿನಾಲು, प्रतिक्षणं,-ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಕ್ಷಣ, प्राक्-ಮೊದಲು, भूयः-ಮತ್ತೆ, ಅನೇಕ ಸಲ, मुहुः, पुनः-ಪುನಃ, यत्र-ಎಲ್ಲಿ, यावत्-ಎಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ, सदा, सर्वदा-ಯಾವಾಗಲೂ, सद्यः-ಈಗಲೇ.

ದೇಶವಾಚಕ ಅವ್ಯಯಗಳು - अग्रतः, अग्रे-ಮುಂದೆ, अधः, अधस्तात्-ಕೆಳಗೆ, अभितः, परितः-ಸುತ್ತಲೂ, समया, निकषा-ಸಮೀಪ, अत्र-ಇಲ್ಲಿ, तत्र-ಅಲ್ಲಿ, अमुत्र-ಅಲ್ಲಿ, ಸ್ವರ್ಗ, अमा-ಜೊತೆಗೆ, आरात्-ದೂರ, ಸಮೀಪ, इतः-ಇಲ್ಲಿಂದ, इतस्ततः-ಅತ್ತಿತ್ತ, उभयतः-ಎರಡೂ ಕಡೆಯಿಂದ, ऊर्ध्वं-ಮೇಲೆ, एकतः-ಒಂದೆಡೆಗೆ, कुतः-ಎಲ್ಲಿಂದ, कुत्रचित्-ಎಲ್ಲಿಯೋ, क्व-ಎಲ್ಲಿ, तिरः, तिर्यक्-ವಕ್ರ, ಅಡ್ಡವಾಗಿ, परत्र-ಬೇರೆಡೆಗೆ, सर्वत्र-ಎಲ್ಲೆಡೆಗೆ, सर्वतः-ಎಲ್ಲೆಡೆಯಿಂದ, परोक्षं-ಕಣ್ಣಿಗೆ ದೂರವಾದ, अपरोक्षं-ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾದ, पुरस्तात्, पुरतः, पुरः-ಮುಂದೆ, पूर्वतः-ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ, पूर्वत्र-ಹಿಂದೆ, प्रतिदिशं, प्रतिदेशं, प्रतिदेहं-ಪ್ರತಿಯೊಂದು ದಿಕ್ಕು, ದೇಶ, ದೇಹ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ, बहिः-ಹೊರಗೆ, साचि-ಡೊಂಕಾಗಿ.

ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ - अञ्जसा-ನಿಶ್ಚಯ, ಸರಿಯಾಗಿ, अतः-ಆದ್ದರಿಂದ, अतीव-ಬಹಳ, अथकिम्-ಹೌದು, अद्धा-ನಿಜಕ್ಕೂ, अन्यत्-ಮತ್ತೆ, अन्यथा-ಇಲ್ಲವಾದರೆ, ಬೇರೆ ರೀತಿ, अलं-ಸಾಕು, असांप्रतम्-ಅಯೋಗ್ಯ, इति-ಹೀಗೆ, ಇಂತು, इत्थं-ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ, ईषत्-ಸ್ವಲ್ಪ, उच्चैः-ಎತ್ತರ, ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ, उपांशु-ರಹಸ್ಯವಾದ, ऋते-ಹೊರತಾಗಿ, एव-

ಹಾಗೇ, एवं-ಹೀಗೆ, ओम्-ಆಗಲಿ, कथंचित्-ಹೇಗೋ, नु-ಪ್ರಶ್ನಾರ್ಥಕ, किंच-ಆದರೆ, ಮತ್ತೆ, किंचन किंचित्-ಸ್ವಲ್ಪ, किंतु, परं, परन्तु-ಆದರೆ, किम्-ಏನು, किन्नु-ಅಥವಾ, ಇದಿರಬಹುದೋ, किमपि-ಯಾವುದೋ, ಏನೋ, किमिति-ಏಕೆ, किमुत-ಇದೋ ಅಥವಾ, किमु-ಏನು (ಹೇಳುವದು), किंवा-ಏನು, ಅಥವಾ, किंस्वित्-ಹೇಗೆ, किल-ನಿಜವಾಗಿಯೂ, ಹೌದಲ್ಲವೇ, कृतम्-ಸಾಕು, केवलं-ಮಾತ್ರ, खलु-ನಿಜವಾಗಿಯೂ, तूष्णीं, तूष्णीकं, जोषम्-ಮೌನ, तथा-ಹಾಗೆ, तथाहि-ಅದು ಹೀಗಿದೆ, तस्मात्, तत्-ಆದ್ದರಿಂದ, तर्हि-ಹಾಗಾದರೆ, तु-ಆದರೆ, दिष्ट्या-ಸುದೈವದಿಂದ, ध्रुवं-ನಿಜವಾಗಿಯೂ, ननु-ವಿರೋಧಾರ್ಥಕ, ना,न,नो,नहि-ಇಲ್ಲ, नाना-ಬೇರ ಬೇರೆ, नाम-ಹೆಸರಿನಿಂದ, कामं, प्रकामं, पर्याप्तम्-ಸಾಕಷ್ಟು, नूनं-ನಿಶ್ಚಿತವಾಗಿಯೂ, पृथक्-ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ, प्रत्यङ्गं-ಪ್ರತಿ ಅವಯವ, प्रत्युत-ಇದಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿ, प्रसह्य-ಬಲವಂತವಾಗಿ, प्रायः-ಪ್ರಾಯಶಃ, प्रेत्य-ತೀರಿಹೋದಮೇಲೆ, बलवत् बलात्-ಬಲವಂತವಾಗಿ, भृशं-ಸಾಕಷ್ಟು, मनाक्-ಸ್ವಲ್ಪು, मिथः-ಪರಸ್ಪರ, मृषा, मिथ्या-ಸುಳ್ಳು, मुधा-ವ್ಯರ್ಥವಾಗಿ, यतः-ಎಲ್ಲಿಂದ, ಏಕೆಂದರೆ, यथा-ಹೇಗೆ, यथादिंद ಕೂಡಿದ ಅವ್ಯಯೀಭಾವ ಸಮಾಸದ ರೂಪಗಳು ದಾಟದೇ, ಮೀರದೇ, ಸರಿಯಾಗಿ ಮುಂತಾದ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಹೀಗಿವೆ-यथाक्रमं, यथाज्ञानं, यथातथं (ಸರಿಯಾಗಿ), यथानुभूतं, यथानुरूपं, यथापूर्वं (ಮೊದಲಿನಂತೆ) यथाबलम्, यथाभागम्, यथाविधि, यथायोग्यं, यथायुक्तं, यथावस्तु (ವಸ್ತು ಇರುವಂತೆ) यथाशक्ति, यथायुक्ति, यथाकालं, यथासमयं (ಮಾತಿನಂತೆ), यथासुखं, यथेप्सितं (ಇಷ್ಟದಂತೆ), यथोद्दिष्टं, यथोदेशम् (ಉದ್ದೇಶದಂತೆ) यद्, यदर्थे-ಯಾವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ, यदि-ಒಂದು ವೇಳೆ, ಹಾಗಿದ್ದರೆ, यदिवा-ಅಥವಾ, यदृच्छातः-ಅಕಸ್ಮಾತ್ತಾಗಿ, यद्यपि-ಹಾಗಿದ್ದರೂ, यद्वा-ಅಥವಾ, यावत्-ಯಾವಾಗ, ಎಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ, वत्-ಹಾಗೆ, वरम्-ಶ್ರೇಷ್ಠ, विना-ಹೊರತಾಗಿ, वृथा-ವ್ಯರ್ಥವಾಗಿ, शनैः-ಸಾವಕಾಶವಾಗಿ, शश्वत्-ಅನೇಕ ಸಲ, सम्यक्-ಸರಿಯಾಗಿ, साकं, सत्रा, समं, सह, सार्धं-ಜೊತೆಗೆ, सहसा-ಒಮ್ಮೆಲೆ, साक्षात्-ಎದುರಿಗೆ, सायं-ಸಂಜೆ, सुष्ठु, दुष्टु-ಚೆನ್ನಾಗಿ, स्वयम्-ಸ್ವತ, हेतोः-ಈ ಕಾರಣದಿಂದ, हि-ಏಕೆಂದರೆ.

ನಿಪಾತಗಳು - ಪದ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರಾಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಗೆ ಅನುಕೂಲವಾಗುವದಕ್ಕೆ ಕೆಲವು ಅವ್ಯಯಗಳನ್ನು ಬಳಸುತ್ತಾರೆ. ಇವುಗಳನ್ನು ಗದ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಬಳಸುವದುಂಟು. ಅವುಗಳಿಗೆ ನಿಪಾತಗಳೆಂದು ಹೆಸರು - तु हि च स्म ह वै नु खलु किल ಇವು ಪಾದಪೂರಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಉಳಿದ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಮೇಲೆ ಸೂಚಿಸಿದಂತೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಬಳಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

4) समुच्चयार्थक ಅವ್ಯಯಗಳು

ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಜೋಡಿಸಿ ಅರ್ಥ ಕೊಡುವಂತಹ ಕೆಲವು ಅವ್ಯಯಗಳನ್ನು ಬಳಸಲಾಗುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳಿಗೆ ಸಮುಚ್ಚಯಾರ್ಥ ಅವ್ಯಯಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಉದಾ- च, वा, अथवा, यद्वा, यथा-तथा, यद्-तद्, यदा-तदा, यदि-तर्हि, यावत्, तावत्, यद्यपि, तथापि, इति, अपिच, किंच, यतः, ततः, तथाहि ಮುಂತಾದವುಗಳು.

उद्गारवाचक ಅವ್ಯಯಗಳು

ಇನ್ನು ಕೆಲವು ಅವ್ಯಯಗಳು ಸಂತೋಷ, ಆಶ್ಚರ್ಯ, ಸಿಟ್ಟು, ಶೋಕ, ಬೇಸರ, ಧಿಕ್ಕಾರ ಮುಂತಾದ ಭಾವಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳಿಗೆ ಉದ್ಗಾರವಾಚಕ ಅವ್ಯಯ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಉದಾ-अरे, अये, अहो, अहह, आः, किम्, धिक्, बत, हन्त, हंहो, हुम् ಮುಂತಾದವುಗಳು.

ಅಮರಕೋಶದ ಮೂರನೇ ಕಾಂಡದ ನಾನಾರ್ಥವರ್ಗದ ಕೊನೆಗೆ ಅವ್ಯಯಗಳ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಕೊಡಲಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲದೆ 'ಅವ್ಯಯವರ್ಗ'ದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ಅವ್ಯಯಗಳನ್ನು ಶ್ಲೋಕರೂಪದಲ್ಲಿ ಕಂಠಪಾಠ ಮಾಡಲು ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತೆ ಈ ಹಿಂದೆ ಕೊಡಲಾಗಿದೆ.

ಗಮನಿಸಿರಿ :

ध्यायानि मातर्हृदि सन्ततं त्वां
जपानि ते नाम निरन्तरं च।
चराणि मार्गे ऋतचिन्मयेऽहं
भवानि शश्वत् तव सत्यभक्तः॥

यथाविधि-हुताग्नीनां यथाकामार्चितार्थिनाम्।
यथापराधदण्डानां यथाकाल-प्रबोधिनाम्॥

ಅಧ್ಯಾಯ ೮
ಕಾರಕಗಳು

ಈ ಮೊದಲು ನೋಡಿದಂತೆ ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣದ ವೈಜ್ಞಾನಿಕತೆಯಲ್ಲಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಿಗೆ ಸಿಂಹಪಾಲು ಇದೆ. ಪದಗಳ ಮೂಲರೂಪಕ್ಕೆ (ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ) ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಹಚ್ಚಿ ವಿಭಕ್ತಿ ರೂಪಗಳನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತೇವೆ. ಆದರೆ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಪದವನ್ನು ಯಾವ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಡಬೇಕು ಎಂಬುದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ತಿಳಿಯಬೇಕಾಗಿದೆ.

ವಾಕ್ಯದ ಮುಖ್ಯ ಭಾಗ ಕ್ರಿಯಾಪದ. ಇದರಿಂದ ಕರ್ಮ ಮತ್ತು ಕರ್ತೃಗಳನ್ನು ಸುಲಭವಾಗಿ ಗುರುತಿಸಕೊಳ್ಳಬಹುದು. ಹೀಗೆ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿಯ ಕ್ರಿಯಾಪದ ಮತ್ತು ನಾಮಪದಗಳ ನಡುವಿನ ಸಂಬಂಧವನ್ನೇ ಕಾರಕ ಎನ್ನುವರು (क्रियान्वयि कारकम्). ಈ ಸಂಬಂಧಕ್ಕೆ ಅನುಸರಿಸಿ ನಾಮಪದಗಳಿಗೆ ವಿಭಕ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಹಚ್ಚಬೇಕು. ಆ ವಿಭಕ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಕಾರಕ ವಿಭಕ್ತಿ ಎನ್ನಲಾಗಿದೆ. ಶಙ್ಕರಃ घटेन जलं सिञ्चति-ಸೇಚನ ಕ್ರಿಯೆ ಮಾಡುವ ಕರ್ತಾ ಶಙ್ಕರಃ ಸೇಚನ ಜಲವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಕರ್ಮ ಜಲಂ. ಸೇಚನಕ್ಕೆ ಸಾಧನ ಘಟ, ಆದ್ದರಿಂದ ಘಟೇನ. ಹೀಗೆ ಇವೆಲ್ಲ ಸೇಚನ ಕ್ರಿಯೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಈ ಸಂಬಂಧವೇ ಕಾರಕ.

ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಆರು ಕಾರಕಗಳು ಮತ್ತು ಆರು ಕಾರಕ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು

कर्ता कर्म च करणं संप्रदानं तथैव च ।
अपादानाधिकरणमित्याहुः कारकाणि षट् ॥ ಎಂಬಂತೆ ಅವು ಹೀಗಿವೆ.

ಕರ್ತೃ-प्रथमा ವಿಭಕ್ತಿ, ಕರ್ಮ-द्वितीया, ಕರಣ-तृतीया, ಸಂಪ್ರದಾನ-चतुर्थी, ಅಪಾದಾನ-पञ्चमी, ಅಧಿಕರಣ-सप्तमी।

ಷಷ್ಠೀ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಕಾರಕವಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಇದು ಕ್ರಿಯಾಪದ ಮತ್ತು ನಾಮಪದಗಳ ಸಂಬಂಧ ಹೇಳುವದಿಲ್ಲ. ಕೇವಲ ನಾಮಪದಗಳ ನಡುವಿನ ಸಂಬಂಧ ತೋರಿಸುತ್ತದೆ. (ಸ್ಮೃ ದಯ, ಈಶ ಮುಂತಾದ ಕೆಲವು ಕ್ರಿಯಾಪದಗಳು ಅಪವಾದ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠಿ ವಿಭಕ್ತಿ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ.) ಉದಾ-राज्ञः पुरुषः याति ಎಂಬಲ್ಲಿ ಹೋಗುವವನು ಪುರುಷ. ಅವನು ರಾಜನಿಗೆ ಸಂಬದ್ಧ. ಆದ್ದರಿಂದ राज्ञः ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಷಷ್ಠೀ. ಅದು ರಾಜ ಮತ್ತು ಪುರುಷ ನಾಮಪದಗಳ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹೇಳುತ್ತದೆ, ಕ್ರಿಯೆಯ ಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಷಷ್ಠೀ ಕಾರಕವಲ್ಲ. ಆದರೆ ಕೆಲವರ ಮತದಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠೀ ಕಾರಕವೂ ಹೌದು. ಏಕೆಂದರೆ-सुतस्य आगमनम्-ಎಂಬಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠಿಯು ಆಗಮನ ಕ್ರಿಯೆಗೆ ಸಂಬದ್ಧವಾಗಿದೆ. ರೂಢಿಯಲ್ಲಿ ಇದು ಕಾರಕವಲ್ಲ ಎಂಬ ಭಾವನೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಿದೆ. ಎರಡೂ ಸಮ್ಮತವೇ.

1) ಕರ್ತೃಕಾರಕಃ-ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ

ಕ್ರಿಯಾಪದ ಸೂಚಿಸುವ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಮಾಡುವವನೇ ಕರ್ತಾ (स्वतन्त्रःकर्ता). ಕರ್ತರಿ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃವಾಚಕ ಪದವು ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ. गिरीशः मातरं नमति-ಇಲ್ಲಿ ನಮನ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಮಡುವ ಕರ್ತೃ ಗಿರೀಶ. ಇದು ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಕರ್ಮಣಿ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಯೆ ಸೂಚಿಸುವ ಕರ್ಮ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ. गिरीशेन माता नम्यते। ಇಲ್ಲಿ ತಾಯಿಯು ಕ್ರಿಯೆಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಸಂಬದ್ಧ. ಆದ್ದರಿಂದ माता ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿದೆ. [ಕರ್ತರಿ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಕರ್ತಾ ಪ್ರ. ವಿ.ಯಲ್ಲಿಯೂ, ಕರ್ತೃ ದ್ವಿ. ವಿ.ಯಲ್ಲಿಯೂ, ಕರ್ತೃಪದಕ್ಕೆ ಅನುಸರಿಸಿ ಕ್ರಿಯಾಪದವು ಇರುತ್ತದೆ. ಕರ್ಮಣಿ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃ ತೃ. ವಿ.ಯಲ್ಲಿಯೂ, ಕರ್ಮ ಪ್ರ.ವಿ.ಯಲ್ಲಿ, ಕರ್ಮಕ್ಕನುಸರಿಸಿ ಕ್ರಿಯಾಪದ ಇರುತ್ತದೆ. ಹೆಚ್ಚಿನ ವಿವರಣೆಗೆ ಪ್ರಯೋಗಗಳ ಪ್ರಕರಣ ನೋಡಿರಿ.] ಇವು ಕರ್ತೃಕಾರಕ. ಆದ್ದರಿಂದ प्रथमा विभक्ति ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕು.

2) ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಎಂದರೆ ಪದದ ಮೂಲರೂಪ. ಅರ್ಥವುಳ್ಳ, ಧಾತು ಅಥವಾ ಪ್ರತ್ಯಯವಾಗಿರದ ಸ್ಥಿತಿಗೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ (अर्थवदधातुरप्रत्ययः प्रातिपदिकम्) ಎನ್ನುವರು. ಉದಾ-राम-गिरि, शिव ಮುಂ. ಒಂದು ಪದದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾರ್ಥ (ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವನ್ನು ಹೇಳಿದಾಗ ಸೂಚಿತವಾದ ಅರ್ಥ) ಲಿಂಗ, ಪರಿಮಾಣ (ಅಳತೆ, ಗಾತ್ರ), ವಚನ ಇವುಗಳನ್ನು ಹೇಳಲು ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಹಚ್ಚಬೇಕು. ಇದನ್ನೇ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದೆ प्रातिपदिकार्थ-लिङ्ग-परिमाण-वचन-मात्रे प्रथमा। ಉದಾ-रामः ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾರ್ಥ 'ರಾಮ'. ಇಷ್ಟೇ ಹೇಳಿದರೆ ಏನೂ ಅರ್ಥವಾಗುವದಿಲ್ಲ. ಆದಕ್ಕೆ रामः ಎಂದಾಗ 'ರಾಮನೆಂಬವನು'. ಪುರುಷ-(ಪುಲ್ಲಿಂಗ) ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಏಕವಚನ. ಇವೆಲ್ಲವುಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಲು ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ (सु) ಹಚ್ಚಲಾಗಿದೆ. ಪರಿಮಾಣ, ಅಳತೆ, ಆಕಾರಗಳನ್ನು ವಿಭಕ್ತಿಯು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಉದಾ-द्रोणो जूर्णः ಒಂದು ಚಟಾಕು ಜೋಳ ಎಂದಾಗ ಅಳತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. तटः तटी तटं (ದಂಡೆ) ಇದು ಮೂರು ಲಿಂಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇದೆ. ವಿಭಕ್ತಿಯಿಂದ ಆಯಾ ಲಿಂಗ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. तृणानि ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬಹುವಚನವೂ ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ. एकः द्वौ ಮುಂ.ಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರ.ವಿ. ಕೇವಲ ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು (ವಚನ) ತೋರಿಸುತ್ತದೆ. ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥಕ ಕರ್ತೃಪದವೂ ಪ್ರ.ವಿ.ಯಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ. सा बालं शालां गमयति। ಕೆಲವು ಸಲ ಅವ್ಯಯದಿಂದಲೂ ಪ್ರಥಮಾ ತಿಳಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾ-रामः इति ख्यातः। ಹೀಗೆ ವಿವಿಧ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಪ್ರ.ವಿ.ಯ ಬಳಕೆಯನ್ನು ತಿಳಿಯುವದು.

ಒಬ್ಬ ವ್ಯಕ್ತಿಯನ್ನು ಕರೆಯುವಾಗ ಸಂಬೋಧನ ವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಬಳಸಲಾಗುವದು. भोः हे भीम ! ಮುಂ. ಇದು ಪ್ರಥಮಾದಲ್ಲಿಯೇ ಗತಾರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಭೇದ.

ಗಮನಿಸಿರಿ :

प्रथमा

सा रम्या नगरी महान् स नृपतिः सामन्तचक्रं च तत्
पार्श्वे तस्य च सा विदग्ध परिषत् ताश्चन्द्रबिम्बाननाः।
उद्वृत्तः स च राजपुत्रनिवहस्ते बन्धिनस्ताः कथाः
सर्वं यस्य वशानुगात्स्मृतिपथं कालाय तस्मै नमः।।

एको देवः केशवो वा शिवो वा
एकं मित्रं भूपतिर्वा यतिर्वा।
एका नारी सुन्दरी वा दरी वा
एको वासः पत्तने वा वने वा।।

संबोधनम्

जिह्वे कीर्तय केशवं मुररिपुं चेतो भज श्रीधरं
पाणिद्वन्द्व समर्चयाच्युत-कथां श्रोत्रद्वय त्वं श्रुणु।
कृष्णं लोकय लोचनद्वय हरेर्गच्छाङ्घ्रियुग्मालयं
जिघ्र घ्राण मुकुन्द-पादतुलसीं मूर्ध्ना नुमोऽधोक्षजम्।।

2) कर्मकारकम्-ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ

1) ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಯಾಪದದಿಂದ ಸೂಚಿತವಾದ ಕ್ರಿಯೆಯ ಪರಿಣಾಮ ಯಾವುದರ ಮೇಲೆ ಆಗುವದೋ ಅದೇ ಕರ್ಮ (क्रियापलाश्रितत्वम् कर्मत्वं) ಅಥವಾ ಕರ್ತೃವಿಗೆ ಕ್ರಿಯೆಯಿಂದ ಪಡೆಯಲು ಅತ್ಯಂತ ಇಷ್ಟವಾದದ್ದು ಕರ್ಮ (कर्तुरीप्सिततमं कर्म). ಉದಾ-हरिः रसं पिबति-ಪಾನಕ್ರಿಯೆಗೆ ಇಷ್ಟತಮವಾದುದು ಹಣ್ಣಿನ ರಸ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅದು ಕರ್ಮ. ಕರ್ಮಕಾರಕವಿದ್ದಲ್ಲಿ (कर्मणिद्वितीया) ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬರುತ್ತದೆ (रसं) (ಅಥವಾ ಪಾನರೂಪ ಕ್ರಿಯೆಯ ಪರಿಣಾಮ ರಸದ ಮೇಲೆ ಆಗುವದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅದು ಕರ್ಮ).

2) शिवः विषं पिबति-ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಿಷ ಇಷ್ಟವಲ್ಲ. ಆದರೂ ಏಕೆ ಕರ್ಮ? ಎಂದರೆ ಜಗತ್‌ಕಲ್ಯಾಣಕ್ಕಾಗಿ ವಿಷವನ್ನು ಕುಡಿಯಲು ಈಗ ಇಷ್ಟವೇ ಆಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ದ್ವಿತೀಯಾ ಅಥವಾ ವಿಷ-ಕ್ರಿಯಾಫಲಕ್ಕೆ ಆಶ್ರಯ. ಬಾಯಿ ಮುಖಾಂತರ ಕಂಠದಲ್ಲಿ ಇಳಿಯುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಕರ್ಮ. पयसा ओदनं भुङ्क्ते (ಹಾಲಿನಿಂದ ಅನ್ನ ಉಣ್ಣುತ್ತಾನೆ) ಎಂಬಲ್ಲಿ ओदन ಇಷ್ಟತಮ, पयसा ಇಷ್ಟ. ಆದ್ದರಿಂದ ओदनं ಎಂಬಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯಾ.

3) ಗತ್ಯರ್ಥಕ ಧಾತುಗಳನ್ನು ಬಳಸಿದಾಗ ಮುಟ್ಟಬೇಕಾದ ಸ್ಥಳವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಶಬ್ದವನ್ನು ದ್ವಿತೀಯಾ ಅಥವಾ (ಚತುರ್ಥಿ ವಿಭಕ್ತಿ)ಯಲ್ಲಿ ಇಡಬೇಕು. सः गुरुकुलं गुरुकुलाय वा याति।

ಆದರೆ ಶಾರೀರಿಕ ಚಲನೆ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಕೇವಲ ದ್ವಿತೀಯಾ. सा मनसा पतिगृहं याति। ಅವಳು ಮನಸ್ಸಿನಿಂದಲೆ ಪತಿಯ ಮನೆಗೆ ಹೋಗುತ್ತಾಳೆ. मनसा विषादं गच्छति। ಮುಂ.

4) ಅಕರ್ಮಕ ಧಾತುಗಳ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನ, ವೇಳೆ, ಭಾವ ಮತ್ತು ಹೋಗಬೇಕಾದ ದಾರಿ ಇವುಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಪದಗಳು ದ್ವಿ.ವಿ.ಯಲ್ಲಿರಬೇಕು. सः कोसलान् स्वपिति-ಎಂಬಲ್ಲಿ कोसलान् ಎಂಬುದು ಸ್ಥಳ ಸೂಚಿಸುವದರಿಂದ ದ್ವಿ.ವಿ. सा मासं आस्ते-ಇಲ್ಲಿ ಅಕರ್ಮಕ ಧಾತು ಮತ್ತು ಕಾಲಸೂಚನೆ ಇರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ मासं ದ್ವಿ.ವಿ. गोदोहमास्ते-ಎಂಬಲ್ಲಿ ಹಾಲು ಕರೆಯುವ ತನಕ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ಇದೆ. ಅದೇ ಭಾವವಾಚಕ (ಭಾವ=ಕ್ರಿಯಾ). ಆದ್ದರಿಂದ ದ್ವಿ.ವಿ. क्रोशमास्ते-ಎಂಬಲ್ಲಿ ದಾರಿಯ ಸೂಚನೆ ಇದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ದ್ವಿ.ವಿ.

5) ನಿರಂತರ ಕ್ರಿಯೆ ಮತ್ತು ದಾರಿ ಹೇಳುವಲ್ಲಿ ದ್ವಿ.ವಿ. ಉದಾ-शिष्यः मासमधीते-ಶಿಷ್ಯನು ಒಂದು ತಿಂಗಳ (ಒಂದು ದಿನವೂ ಬಿಡದೆ) ಕಲಿಯುತ್ತಾನೆ ಎಂಬಲ್ಲಿ मासं-ಕಾಲವಾಚಕವಿದೆ. क्रोशं कुटिला नदी (ಒಂದು ಹರದಾರಿಯವರೆಗೆ ನದಿಯು ಡೊಂಕಾಗಿ ಹರಿದಿದೆ) ಎಂಬಲ್ಲಿ क्रोशं ಎಂಬಲ್ಲಿ ನಿರಂತರವಾದ ದಾರಿಯು ದೂರವನ್ನು ಸೂಚಿಸಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ದ್ವಿ.ವಿ. मासे द्विः अधीते-ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ನಿರಂತರತ್ವ' ಇಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ದ್ವಿ.ವಿ.ಇಲ್ಲ. (कालाध्वनोरत्यन्तसंयोगे).

6) अधि ಉಪಸರ್ಗವಿರುವ शीङ्, स्था ಮತ್ತು आस् ಧಾತುಗಳ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಯೆಯ ಆಧಾರ ಹೇಳುವ ಪದಕ್ಕೆ ದ್ವಿ.ವಿ. (अधिशीङ्स्थासां कर्म) ಆಧಾರ ಹೇಳುವಲ್ಲಿ ಬರುವಂತಹ ಸಪ್ತಮೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಬರುವದಿಲ್ಲ. हरिः वैकुण्ठं अधिशेते, शिवः कैलासं अधितिष्ठति, राजा सिंहासनं अध्यास्ते।

7) उप-अनु-अधि-आ-ಈ ಉಪಸರ್ಗವಿರುವ वस् ಧಾತು ಬಳಸಿದಲ್ಲಿ, ವಸತಿಯ ಸ್ಥಳ ಸೂಚಿಸುವ ಪದಕ್ಕೆ ದ್ವಿ.ವಿ. रामः वनं उपवसति, अनुवसति, अधिवसति, आवसति वा। ಉಪವಾಸ-ಎಂಬ ಅರ್ಥವಿದ್ದಲ್ಲಿ ದ್ವಿ.ವಿ. ಬರುವದಿಲ್ಲ. वने उपवसति। (उपान्वध्याङ्वसः).

8) विश् ಧಾತುವಿಗೆ अभि-नि ಉಪಸರ್ಗಗಳು ಸೇರಿದರೆ ಆಧಾರ ಸೂಚಿಸುವ ಪದಕ್ಕೆ ದ್ವಿ.ವಿ. ते सन्मार्गं अभिनिविशन्ते। ಅವರಿಗೆ ಸನ್ಮಾರ್ಗದೆಡೆಗೆ ಒಲವು ಮೂಡಿದೆ (नेर्विशः).

9) ಈ ಕೆಳಗಿನ 16 ಅವ್ಯಯಗಳು ದ್ವಿ.ವಿ. ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. **अन्तरा**-त्वां मां नदीं। (ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ). **अन्तरेण** धैर्यं न सुखं। (ಹೊರತಾಗಿ). **यावत्** विनाशं मद्यपानं फलति। (ವರೆಗೆ). **धिक्**-त्वाम्, विना-श्रमं न सुखं। **सर्वतः**-धनं जनाः। **परितः**-गृहं वृक्षाः।

(ಸುತ್ತಲೂ) **उभयतः**-अमात्यं सैनिकाः। (ಎರಡೂ ಬದಿಗೆ) **अभितः** मन्त्रिणं रक्षकाः। (ಸುತ್ತಲೂ). **समया**-गृहान् शाला (ಸಮೀಪ). **निकषा**-आपणं राजमार्गः (ಸಮೀಪ) हा (ಅಯ್ಯೋ)-**हा** प्रवाह पीडितान्। **उपर्युपरि** मेघान् विमानम्। **अध्यधि**-देशं समस्याः। **अधोऽधः**-सागरं रत्नानि। **प्रति**-क्षेत्रं प्रति याति।

10) ಒಂದು ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಯಾಪದ ಸೂಚಿಸುವ ಕ್ರಿಯೆ ಮತ್ತು ಕ್ರಿಯೆಯಿಂದ ನಿರೂಪಿತವಾದ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಸೂಚಿಸಲು ಕೆಲವು ಉಪಸರ್ಗ ಬಳಸಲಾಗುವದು. ಅಂಥವುಗಳಿಗೆ कर्मप्रवचनीय ಗಳು ಎನ್ನಲಾಗುತ್ತದೆ. ಇವುಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಪದಗಳಿಗೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಹಚ್ಚಬೇಕು. ಉದಾ-वृष्टिः जपमनु प्रावर्षत्। ಜಪವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಮಳೆಯಾಯಿತು.

11) उप-ಉಪಸರ್ಗವನ್ನು ಹೀನ-ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು अनु- ಎಂಬುದನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಮತ್ತು ಹೀನ-ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬಳಸಿದಾಗ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ನಾಮಪದವು ದ್ವಿ. ವಿ. ಪಡೆಯುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಅದು ಕರ್ಮಪ್ರವಚನೀಯ ಎಂದು ಉಪಯೋಗಿಸಿರಬೇಕು. ಉದಾ-नदीं अनु आवसितं सैन्यम्। ಸೈನ್ಯವು ನದಿಯ ಗುಂಟ ಬೀಡು ಬಿಟ್ಟಿದೆ. हरिं अनु देवाः। हरिं उप सुराः। ಹರಿಗಿಂತ ಬೇರೆ ದೇವತೆಗಳು ಕಡಿಮೆ.

12) ಕಲಿಯುವದು, ತಿನ್ನುವದು, ಅರಿಯುವದು ಮತ್ತು ಚಲನೆ ಈ ಅರ್ಥಗಳಿರುವ ಧಾತುಗಳು ಮತ್ತು ಅಕರ್ಮಕ ಧಾತುಗಳ ಕ್ರಿಯಾಪದವಿರುವ ಣಿಜಂತ (ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥಕ) ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಮೂಲವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿಯ ಕರ್ತೃವಾಚಕ ಪದವು ದ್ವಿ.ವಿ.ಯಲ್ಲಿರುತ್ತವೆ. ಉದಾ-ಕಲಿಯುವದು-शिष्यः श्लोकं अध्येति। ಪ್ರೇ-गुरुः शिष्यं श्लोकं अध्यापयति। ತಿನ್ನುವದು-छात्राः रसं अश्नन्। ಪ್ರೇ-परिवेषकः-(ಬಡಸುವವನು)-छात्रान् रसं आशयत्। ತಿಳಿಯುವದು-ते वेदार्थं जानन्ति। ಪ್ರೇ-गुरुः तान् वेदार्थं ज्ञापयति। ಚಲನೆ-शत्रवः स्वर्गं अगच्छन्। ಪ್ರೇ-इन्द्रः शत्रून् स्वर्गं अगमयत्। ಅಕರ್ಮಕ-पृथ्वी सलिले आस्ते। हरिः पृथ्वीं सलिले आसयत्। (गति-बुद्धि-प्रत्यवसानार्थ-शब्दकर्माकर्मकाणां अणिकर्ता स णौ। ಮೇಲಿನ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು.

शत्रूनगमयत् स्वर्गं वेदार्थं स्वानवेदयत्।
आशयच्चामृतं देवान् वेदमध्यापयद्विधिम्॥
आसयत्सलिले पृथ्वीं यः स मे श्रीहरिर्गतिः॥

13) ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥಕ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೃ ಮತ್ತು ಕೃ ಧಾತುಗಳಿದ್ದಲ್ಲಿ ಮೂಲವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿಯ ಕರ್ತೃಪದವು ದ್ವಿತೀಯಾ ಅಥವಾ ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿರಬೇಕು. ಉದಾ-चेटः कटं करोति, चोरः धनं हरति, चेटं चेटेन वा कटं कारयति, चोरं चोरेण वा धनं हारयति।

14) ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ 16 ದ್ವಿಕರ್ಮಕ ಧಾತುಗಳಿವೆ. ಅವು ಹೀಗಿವೆ-

दुह्याच्-पच-दण्ड्-रुधि-प्रच्छि-चि-ब्रू-शासु-जि-मन्थ-मुषाम्।
कर्मयुक् स्यादकथितं तथा स्यान्नी-हृ-कृष्वहाम्॥

दुह्-याच्-पच्-दण्ड्-रुधि-प्रच्छि-चि-ब्रू-शास्-जि-मन्थ-मुष्-नी-हृ-कृष् ಮತ್ತು वह ಈ ಎಲ್ಲ ಧಾತುಗಳ ಎರಡೂ ಕರ್ಮಪದಗಳಿಗೆ ದ್ವಿ.ವಿ.ಬರುತ್ತದೆ. ಉದಾ- सः गां दोग्धि पयः। हरिः बलिं वसुधां याचते। सा तण्डुलान् ओदनं पचति। राजा तं शतं दण्डयति। सः व्रजं रुणद्धि गाम्। पान्थः बालं मार्गं पृच्छति। सा लतां सुमानि अवचिनोति। मुनिः नृपं धर्मं ब्रूते। गुरुः शिष्यं आचारं शास्ति। सः तं शतं जयति। सुराः सुधां सागरं मथ्नन्ति। चोरः धनिकं शतं मुष्णाति। सः ग्रामं अजां नयति, हरति, कर्षति, वहति वा।

ಈ ಅರ್ಥವಿರುವ ಇತರ ಧಾತುಗಳೂ ದ್ವಿಕರ್ಮಕಗಳೇ ಆಗಿರುತ್ತವೆ-सः धनिकं धनं भिक्षते, छात्रं धर्मं भाषते, वदति वा। ಮುಂತಾದವುಗಳು.

ಗಮನಿಸಿರಿ :

द्वितीया

जडानन्धान्पङ्गून् प्रकृति-बधिरानुक्तिविकलान्
ग्रहग्रस्तानस्ताखिल-दुरितनिस्तार-सरणीन्।
निलिम्पैर्निर्मुक्तानपि च निरयान्तर्निपतितान्
नरानम्ब त्रातुं त्वमिहं परमं भेषजमसि॥

मक्षिका व्रणमिच्छन्ति धनमिच्छन्ति पार्थिवाः।
नीचाः कलहमिच्छन्ति शान्तिमिच्छन्ति साधवः॥
विना वातं विना वर्षं विद्युत् प्रपतनं विना।
विनाहस्तिकृतान् दोषान् केनेमौ पातितौ द्रुमौ।
धिक् तां च तं च मदनं च इमां च मां च॥

3) करणकारकम्-ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ

1) ಕ್ರಿಯಾಪದದಿಂದ ಸೂಚಿತವಾದ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಮಾಡಲು ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಯಾವುದು ಸಾಧಕವಾಗಿದೆಯೋ ಅಥವಾ ಸಾಧನವು ಇದೆಯೋ ಅದಕ್ಕೆ करण ಎನ್ನುವರು (साधकतमं करणम्). ಈ ಸಾಧನವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಪದವು ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ. चैत्रः कुठारेण काष्ठं छिनत्ति-ಎಂಬಲ್ಲಿ ಛೇದನಕ್ರಿಯೆಗೆ ಸಾಧನವಾದುದು कुठार (ಕೊಡಲಿ) ಆದ್ದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ.

2) कर्मणि ಮತ್ತು भावे ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃವಾಚಕ ಪದವು ತೃ.ವಿ.ಯಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ. मेघेन रसः दीयते। बालकेन क्रीड्यते। (कर्तृकरणयोस्तृतीया।)

3) युक्त-मिश्रित-सार्धं च साकं-सत्रा-समं-सह। सदृश तुल्य रहित सहित- ಇವುಗಳ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಪದಗಳಿಗೆ ತೃ.ವಿ. ಹಚ್ಚಬೇಕು-भार्यया सह साकं सत्रा समं सह सार्धं युक्तः) वनं गतः। (सहयुक्तेऽप्रधाने) ಇಲ್ಲಿ ಹೋಗುವ ವ್ಯಕ್ತಿ ಪ್ರಧಾನ. ಅಪ್ರಧಾನ भार्या-ಅವಳ ಜೊತೆಗೆ ಅಡವಿಗೆ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ ರಾಮ. कमलेन सदृशं (तुल्यं सदृक् वा) मुखम्। गुणैः रहितः (हीनः) पुरुषः।

4) ಯಾವ ಅಂಗದಿಂದ ವಿಕಲನಾಗಿರುವನೋ ಆ ಅಂಗವನ್ನು ಹೇಳುವ ಪದಕ್ಕೆ ತೃ.ವಿ. (येनाङ्गविकारः) अक्ष्णा काणः (ಒಂದು ಕಣ್ಣು ಕುರುಡು) पादेन खञ्जः। कर्णाभ्यां बधिरः।

5) ಸಾಕು ಎಂಬ ನಿಷೇಧಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬಳಸಿದ अलं ಮತ್ತು कृतं ಇವು ತೃ.ವಿ. ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. अलं अतिविस्तरेण। (ವಿಸ್ತರಿಸುವದು ಸಾಕು) कृतं सन्देहेन। (ಸಂದೇಹ ಪಡುವದು ಸಾಕು)

6) विना-ಅವ್ಯಯ ಬಂದಲ್ಲಿ ತೃ.ವಿ. ಬರುತ್ತದೆ. (ದ್ವಿತೀಯಾ ಅಥವಾ ಪಂಚಮಿಯೂ ಬರಬಹುದು.) शीलेन विना जीवितं मे निष्फलम्।

7) ವಿಶೇಷವಾದ ಗುರುತನ್ನು ಸೂಚಿಸುವಲ್ಲಿ ತೃ.ವಿ. ಬರುತ್ತದೆ. खड्गेन योधः-ಎಂಬಲ್ಲಿ ಖಡ್ಗವನ್ನು ಹಿಡಿದ ಗುರುತಿನಿಂದ ಅವನು ಸೈನಿಕನೆಂದು ತಿಳಿಯಬಹುದು.

8) ಏನು ಉಪಯೋಗ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ किं, कार्यं, अर्थः, प्रयोजनं ಮುಂ. ಬಳಸಿದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಜನಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಪದಕ್ಕೆ ತೃ.ವಿ.

किं नो राज्येन गोविन्द किं भोगैर्जीवितेन वा।
कोऽर्थः पुत्रेण जातेन किं कार्यं पौरुषेण मे।
पित्रोःसेवां अनादृत्य तपसा नो प्रयोजनम्।

9) ಕಾರಣವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಪದಕ್ಕೆ ಮತ್ತು ಕ್ರಿಯೆಯ ಉದ್ದೇಶ ಸೂಚಿಸುವ ಪದಗಳಿಗೆ ತೃ.ವಿ. पुण्येन लभ्यते मित्रम्। व्यापारेण नगरे वसति।-ವ್ಯಾಪಾರಕ್ಕಾಗಿ ನಗರದಲ್ಲಿ ವಾಸ.

10) 'ಮೀರಿಸು' ಮತ್ತು 'ಸದೃಶನಾಗು' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ अति+शी ಮತ್ತು अनु+हृ ಈ ಕ್ರಿಯಾಪದ ಬಳಸಿದಾಗ ಯಾವುದರಿಂದ ಮಿಗಿಲಾಗುತ್ತಾನೋ ಮತ್ತು ಸದೃಶನಾಗುತ್ತಾನೋ ಅದನ್ನು ಹೇಳುವ ಪದಕ್ಕೆ ತೃ.ವಿ. भाषणेन पूर्वान् अतिशेते-ಎಂಬಲ್ಲಿ ಭಾಷಣ ಮಾಡುವಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಜರನ್ನು ಅಥವಾ ಹಿರಿಯರನ್ನು ಮೀರಿಸುತ್ತಾನೆ. गुणेन पितरं अनुहरति-ಗುಣಗಳಲ್ಲಿ ತಂದೆಯಂತೆ ಇರುತ್ತಾನೆ.

11) दिव्-धातु ಬಳಸಿದಾಗ ಜೂಜಾಡುವ ಸಾಧನವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಪದಕ್ಕೆ ತೃ. ವಿ. (ಅಥವಾ ದ್ವಿತೀಯಾ) ಬರುತ್ತದೆ. अक्षैः (अक्षान् वा) दीव्यति।

12) ಕ್ರಿಯೆಯು ಸತತವಾಗಿ ನಡೆದು ಫಲಕಾರಿಯಾದಾಗ ಅದು ಸೂಚಿಸುವ ಕಾಲಾವಧಿ ಮತ್ತು ದೂರ ಇವುಗಳನ್ನು ಹೇಳುವ ಪದಗಳಿಗೆ ತೃ.ವಿ. शिष्यः दशवर्षैः शास्त्रं अधीयाय। ಹತ್ತು ವರುಷಗಳ ವರೆಗೆ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿ ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಕಲಿತನು. ಅವನ ಅಧ್ಯಯನವು ಫಲಕಾರಿಯಾಗಿರದಿದ್ದರೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕು. मासमधीतः न गृहीतः। क्रोशेन श्लोकाः अधीताः-ಎಂಬಲ್ಲಿ ಒಂದು ಹರದಾರಿ ಹೋಗುವಷ್ಟರಲ್ಲಿಯೇ ಶ್ಲೋಕಗಳನ್ನು ಕಲಿತನು ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಫಲಪ್ರಾಪ್ತಿ ಇದ್ದಲ್ಲಿ ತೃ.ವಿ.

त्रिभिः वर्षैः त्रिभिर्मासैः त्रिभिः पक्षैर्दिनैस्तथा।
अत्युत्कटैः पुण्यपापैरिहैव फलमश्नुते।।

13) ವಿಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ತೃ.ವಿ. ಬರುತ್ತದೆ. न ते विद्युता विप्रयोगः। भार्यया विरहो न भवेत्।

15) ಸಂತೋಷ, ಆಶ್ಚರ್ಯ ಮತ್ತು ನಾಚಿಕೆ ಇವುಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಪದಗಳಿಗೆ ತೃ.ವಿ.- स्त्रियः सुवर्णेन तुष्यन्ति। तपसः प्रभावेण विस्मिता जाताः। अनेत वृत्तान्तेन जिह्रेमि।

16) प्रकृत्या क्लेश-गोत्रेण प्रायेण विषमेण च।
सुखदुःखै द्रोण-जाति-वेग-यत्नैः समेन च ।।

ಇವು ತೃ.ವಿ. ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ-प्रकृत्या यद् वक्रं। प्रायेण याज्ञिकः (ಬಹಳ ಮಾಡಿ ಯಾಜ್ಞಿಕನು) गोत्रेण गार्ग्यः। समेन एति। (ಸರಿಯಾಗಿ ಬರುತ್ತಾನೆ) विषमेण वेगेन वा गच्छति। द्रोणेन व्रीहीन् क्रीणाति। सुखेन वसति। क्लेशेन, यत्नेन, दुःखेन वा स्वपिति। जात्या विप्रः।

17) ಅಶಿಷ್ಟ ವ್ಯವಹಾರದಿಂದ ಏನಾದರೂ ಕೊಟ್ಟರೆ ಸ್ವೀಕರಿಸುವ ವ್ಯಕ್ತಿವಾಚಕ ಪದಕ್ಕೆ ತೃ.ವಿ. ಬರುತ್ತದೆ. दास्या ददाति कामुकः। ಕಾಮುಕನು ಅನೈತಿಕ ರತಿಗೋಸ್ಕರ ಹಣ ಕೊಡುವನು ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಧಾರ್ಮಿಕ ಭಾವವಿದೆ. ನೀತಿಬದ್ಧ ವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಥಿ ವಿಭಕ್ತಿ. भार्यायै संयच्छते।

18) ಬೆಲೆ ಸೂಚಿಸುವ ಪದಕ್ಕೆ ತೃ.ವಿ. रत्नैः क्रीणाति गृहम्।

ಗಮನಿಸಿರಿ : तृतीया

क्षान्तिश्चेत् कवचेन किं किमरिभिः क्रोधोऽस्ति चेद्देहिनां
ज्ञातिश्चेदनलेन किं यदि सुहृत् दिव्यौषधैः किं फलम्।
किं सर्पैर्यदि दुर्जनाः किमु धनैर्विद्यानवद्या यदि
व्रीडा चेत् किमु भूषणैः सुकविता यद्यस्ति राज्येन किम्॥

आलोकैश्चकितैः सगद्गदरवैर्दीनैः सुधासोदरै-
रालापैरघ-संघ-मार्जनपरैर्बाष्पोद्गमैर्दाम्भिकैः॥

4) संप्रदानकारकम्-ಚತುರ್ಥೀವಿಭಕ್ತಿ

1) ಕೊಡುವ ವಸ್ತುವನ್ನು ಯಾರು ಸ್ವೀಕರಿಸುವರೋ ಅವರಿಗೆ संप्रदानसंज्ञा ಎನ್ನಲಾಗಿದೆ. (कर्मणा यमभिप्रैति स संप्रदानम्। 1-4-32 चतुर्थी संप्रदाने 2-3-33) धनिकः विप्राय गां ददाति।

2) 'ರುಚಿಸು' 'ಇಷ್ಟ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದ ಧಾತುಗಳನ್ನು ಬಳಸಿದಾಗ ಯಾರಿಗೆ ಸೇರುತ್ತದೆಯೋ ಆ ವ್ಯಕ್ತಿವಾಚಕ ಪದಕ್ಕೆ ಚ.ವಿ. ಬರುತ್ತದೆ. शिवाय रोचते भक्तिः।(रुच्यर्थानां प्रीयमाणः)

3) ಸಾಲದ ಬಗ್ಗೆ ಹೇಳುವಾಗ ಸಾಲ ಕೊಟ್ಟವನನ್ನು ಹೇಳುವ ಪದಕ್ಕೆ ಚ.ವಿ. गिरीशः चैत्राय शतं धारयति। ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸಾಲ ತೆಗೆದುಕೊಂಡ ಗಿರೀಶನು ಸಾಲ ಕೊಟ್ಟ ಚೈತ್ರನಿಗೆ ನೂರು ರೂಪಾಯಿ ಕೊಡಬೇಕು ಎಂದರ್ಥ. (धारेरुत्तमर्णः)

4) स्पृह् ಧಾತುವನ್ನು ಬಳಸಿದಾಗ ಇಚ್ಛಿಸಲ್ಪಡುವ ವಸ್ತುವನ್ನು ಹೇಳುವ ಪದಕ್ಕೆ ಚ.ವಿ. ಬರುತ್ತದೆ. सः फलेभ्यः स्पृहयति।(स्पृहेरीप्सितः) ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಬಯಸಿದ್ದರೆ (इष्टतम) ಅದು ಕರ್ಮವಾಗಿ ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಪಡೆಯುತ್ತದೆ. सः फलानि स्पृहयति। ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಹಣ್ಣುಗಳನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ.

5) क्रुध्-द्रुह्-ईर्ष्य-असूय्-ಈ ಧಾತುಗಳನ್ನು ಬಳಸಿದಾಗ ಯಾರ ಮೇಲೆ ಇವು ಅಭಿವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತವೆಯೋ ಅಲ್ಲಿ ಚ.ವಿ. ಬರುತ್ತದೆ. सुयोधनः भीमाय क्रुध्यति, द्रुह्यति, ईर्ष्यति, असूयति वा। (क्रुध-द्रुहेर्ष्यासूयार्थानां यं प्रति कोपः) ಆದರೆ क्रुध् ಮತ್ತು द्रुह् ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಉಪಸರ್ಗ ಬಂದಾಗ ಚತುರ್ಥೀ ಬರುವದಿಲ್ಲ, ದ್ವಿತೀಯಾ ಬರುತ್ತದೆ. सः शत्रुं अभिक्रुध्यति, अभिद्रुह्यति वा।

6) ಬೆಲೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಪದಕ್ಕೆ ಚ.ವಿ. (ಅಥವಾ ತೃತೀಯಾ) ಬರುತ್ತದೆ. शताय (शतेन वा) परिक्रीतः।

7) ಕ್ರಿಯೆ ನಡೆಯುವ ಉದ್ದೇಶವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಪದಕ್ಕೆ ಚ.ವಿ. विद्यायै श्रमं करोति।

8) हित-ಶಬ್ದವನ್ನು ಬಳಸಿ ಯಾರಿಗೆ ಹಿತ ಉಂಟಾಗಬೇಕಾಗಿದೆಯೋ ಅವರನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಪದಕ್ಕೆ ಚ.ವಿ. ಬರುತ್ತದೆ. (हितयोगे→वार्तिक) जगते हितं करोति।

9) तुमन्ताव्ययವು ಗುಪ್ತವಾಗಿರುವಾಗ ಅದರ ಕರ್ಮವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಪದಕ್ಕೆ ಚ.ವಿ. ಬರುತ್ತದೆ. छात्रः फलेभ्यः वनं याति। ಅಂದರೆ फलानि आहर्तुं-ಹಣ್ಣು ತರಲು ಅಡವಿಗೆ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ आहर्तुं ಎಂಬ ತುಮಂತಾವ್ಯಯ ಗುಪ್ತವಿದೆ. (तुमन्ताव्यय ದ ಬಗ್ಗೆ ಕೃದಂತಗಳ ಅಧ್ಯಾಯ ನೋಡಿರಿ)

10) तुमन्ताव्यय ದ ಅರ್ಥವಿರುವ ಪದಕ್ಕೆ ಚ.ವಿ. ಬರುತ್ತದೆ. सः भोजनाय याति ಎಂಬಲ್ಲಿ भोक्तुं अथवा भोजनं कर्तुं याति ಎಂದರ್ಥ.

11) नमः-स्वस्ति-स्वाहा-अलं-वषट्-ಇವುಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿದಲ್ಲಿ 'ಇವರಿಗೆ' ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕಾದ ಪದಕ್ಕೆ ಚ.ವಿ. ಬರುತ್ತದೆ. मित्राय नमः। तुभ्यं स्वस्ति। इन्द्राय स्वाहा। पितृभ्यः स्वधा। कौरवेभ्यः भीमः अलम्। (ಸೋಲಿಸಲು ಸಮರ್ಥ) [अलम् ಎಂಬುದನ್ನು ಸಾಕು ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ತೃತೀಯಾ ಬರುತ್ತದೆ. अलं कौरवेभ्यः ಇಲ್ಲಿ 'ಜಯಿಸಲು ಸಮರ್ಥ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಚ.ವಿ. ಬಂದಿದೆ.] नेत्रत्रयायै वषट्। (नमः-ಇಷ್ಟೇ ಇದ್ದರೆ ಚ.ವಿ. नमस्करोति ಎಂದು ಹೇಳಿದಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯಾ-देवं नमस्करोति।)

रामाय रामभद्राय रामचन्द्राय वेधसे।
रघुनाथाय नाथाय सीतायाः पतये नमः ।।

12) ಶಾರೀರಿಕ ಗಮನ ಹೇಳುವ ಕ್ರಿಯಾಪದ ಉಪಯೋಗಿಸಿದಲ್ಲಿ ತಲುಪುವ ತಾಣವನ್ನು ಹೇಳುವ ಪದಕ್ಕೆ ಚ.ವಿ. ಬರುತ್ತದೆ. सः नगराय (नगरं वा) गच्छति।

13) कथ्-शंस्-ख्या ಮುಂ. ಧಾತುಗಳನ್ನು ಹೇಳು ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬಳಸಿದಾಗ ಯಾರನ್ನು ಕುರಿತು ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆಯೋ ಅಲ್ಲಿ ಚ.ವಿ. माता बालाय कथयति, शंसति, ख्याति वा।

ಗಮನಿಸಿರಿ :

चतुर्थी

विद्या विवादाय धनं मदाय शक्तिः परेषां परिपीडनाय
खलस्य साधोर्विपरीतमेतत् ज्ञानाय दानाय च रक्षणाय।
न देवाय न बन्धुभ्यो न धर्माय न चार्थिने।
नात्मने दुर्जन-द्रव्यं भुज्यते राजतस्करैः।।
दानाय लक्ष्मीः सुकृताय विद्या चिन्ता च लोकाय सदा हिताय।
परोपकाराय वचांसि यस्य तस्मै नमःपूरुषसत्तमाय।।

5) अपादानकारकम्-ಪಂಚಮೀ ವಿಭಕ್ತಿ

1) ಒಂದು ವಸ್ತು ಯಾವುದರ ದೆಸೆಯಿಂದ ಅಗಲುತ್ತದೆಯೋ ಆ ಅವಧಿಭೂತ ವಸ್ತು ಅಥವಾ ಮೂಲಸ್ಥಾನ (ಚಲ ಅಥವಾ ಅಚಲ) ಸೂಚಿಸುವ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ अपादान ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ಅಲ್ಲಿ ಪಂಚಮೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಬರುತ್ತದೆ. (ध्रुवमपायेऽपादानम्) 'अपादाने पञ्चमी'-वृक्षात् फलं पतति ಇಲ್ಲಿ ವೃಕ್ಷದ ದೆಸೆಯಿಂದ ಹಣ್ಣು ಬೀಳುತ್ತದೆ. धावतो अश्वात् पतति ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ (ಓಡುತ್ತಿರುವ ಕುದುರೆಯ ದೆಸೆಯಿಂದ ಬೀಳುತ್ತಾನೆ) अश्वात् ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅಗಲುವಿಕೆಯ ಅವಧಿ ಆಗಿರುವದರಿಂದ ಪಂಚಮಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಂದಿದೆ.

2) ಅಂಜು ಮತ್ತು ಕಾಪಾಡು ಎಂಬ ಅರ್ಥವಿರುವ ಶಬ್ದಗಳ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿ ಹೆದರಿಕೆಗೆ ಕಾರಣವಾದದ್ದನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಪದಕ್ಕೆ ಪಂ.ವಿ. ಬರುತ್ತದೆ. (भीत्रार्थानां भयहेतुः-1-4-5) चोरात् बिभेति। सिंहात् मृगं त्रायते-ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸಿಂಹವು ಹೆದರಿಕೆಗೆ ಕಾರಣ. ಅದರ ದೆಸೆಯಿಂದ ರಕ್ಷಣೆ. त्रातं-त्राणं-रक्षितमवितं-गोपायितं च गुप्तं च ॥ - अमरः ಇವು ರಕ್ಷಣೆಯ ಪರ್ಯಾಯ ಪದಗಳು. ಇವು ಪಂ.ವಿ. ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ.

ಗಮನಿಸಿ -

तैलात् रक्षेत् जलाद्रक्षेत् रक्षेत् शिथिलबन्धनात्।
मूर्खहस्ताच्च संरक्षेत् एवं पदति पुस्तकम्॥

3) जुगुप्सा, विराम ಮತ್ತು प्रसाद ಇವು ಮತ್ತು ಇವುಗಳ ಅರ್ಥವಿರುವ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಬಳಸಿದಾಗ ಯಾವುದರ ದೆಸೆಯಿಂದ ಜುಗುಪ್ಸಾದಿಗಳಿವೆಯೋ ಅಲ್ಲಿ ಪಂ.ವಿ. पापात् जुगुप्सते, विरमते वा। धर्मात् प्रमाद्यते। (ತಪ್ಪು ಮಾಡು)

4) 'ನಿವಾರಿಸು' ಎಂಬ ಅರ್ಥದ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿದಾಗ ಯಾವುದರ ದೆಸೆಯಿಂದ ನಿವಾರಿಸುವನೋ ಅಲ್ಲಿ ಪಂ.ವಿ. पापात् निवारयति, माषेभ्यः अश्वं वारयति।

5) 'ಅಡಗಿಕೊಳ್ಳು' ಈ ಅರ್ಥದ ಶಬ್ದಗಳಿದ್ದಲ್ಲಿ ಯಾರ ದೆಸೆಯಿಂದ ಅಡಗಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೋ ಆ ಪದಕ್ಕೆ ಪಂ.ವಿ. ಬರುತ್ತದೆ. चोरः सैनिकात् निलीयते। शशकः सिंहात् निगूहति।

6) ಗುರುವಿನಿಂದ ವಿಧಿಪೂರ್ವಕ ವಿದ್ಯಾರ್ಜನೆ ಮಾಡುವದನ್ನು ಸೂಚಿಸುವಾಗ ಗುರುವಾಚಕ ಪದಕ್ಕೆ ಪಂ.ವಿ. कहोलः गर्गात् अधीते।

7) जन् ಧಾತು ಇದ್ದಲ್ಲಿ ಜನ್ಮದ ಮೂಲ ಕಾರಣ ಸೂಚಿಸುವ ಪದಕ್ಕೆ ಪಂ.ವಿ. देहात् केशाः जायन्ते।

8) ಜನ್ಮದ ಮೂಲ ಕಾರಣ ಮತ್ತು ಪ್ರಕಟವಾಗುವ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಪಂ.ವಿ. हिमवतो गङ्गा प्रभवति।

9) ಲ್ಯಬಂತಾವ್ಯಯಗಳು ಲುಪ್ತವಾದಾಗ ಅವುಗಳ ಕರ್ಮ ಅಥವಾ ಅಧಿಕರಣ ಹೇಳುವ ಪದಗಳಿಗೆ ಪಂ.ವಿ. राजा प्रासादात् पश्यति ಎಂಬಲ್ಲಿ प्रासादमारुह्य पश्यति ಎಂದರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ आरुह्य ಎಂಬುದು ಗುಪ್ತ. ಅದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮ प्रासाद ಅಲ್ಲಿ ಪಂ.ವಿ. वृद्धः आसनात् पश्यति-आसने उपविश्य ಎಂದರ್ಥ. धवात् नववधूः जिह्नेति। धवं वीक्ष्य-ಪತಿಯನ್ನು ನೋಡಿ ನಾಚುತ್ತಾಳೆ ಎಂದರ್ಥ.

10) प्रभृत्यारम्योर्ध्वपरं-दूरान्तिक-विनाऽऽ(आ)बहिः।
पूर्वोत्तरादिदिक्शब्दा अन्यारादितरं ऋते।
हेतुबोधक शब्दे च अपादानमनन्तरम्।। ಇವು ಬಂದಲ್ಲಿ ಪಂ.ವಿ.

अन्य, आरात् (ಅವ್ಯಯ ದೂರ ಅಥವಾ ಸಮೀಪ) इतर ऋते (ಹೊರತಾಗಿ) ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪಂ.ವಿ. बालात् अन्यः, इतरः वा। गृहात् आरात्। धनात् ऋते।

11) ದಿಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ पूर्व, उत्तर, दक्षिण ಮುಂ. ಮತ್ತು ಕಾಲವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ पूर्व, प्राक्, अपर ಮುಂ. ಶಬ್ದಗಳು ಬಂದಾಗ ಅವುಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಪದಗಳಿಗೆ ಪಂ.ವಿ. ಬರುತ್ತದೆ. ग्रामात् उत्तरा नदी। चैत्रात् प्राक् फाल्गुनः। ಅವಯವ ವಾಚಕವಿದ್ದಲ್ಲಿ ಪಂ.ವಿ. ಬರುವದಿಲ್ಲ. पूर्वं कायस्य ಇಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠೀ ಬಂದಿದೆ.

12) प्रभृति, आरभ्य, बहिः, ऊर्ध्वं परम्, अनन्तरं ಮತ್ತು आ ಇವು ಬಂದಲ್ಲಿ ಪಂ.ವಿ. ಬರುತ್ತದೆ. बाल्यात् प्रभृति। जन्मनः आरभ्य, ग्रामात् बहिः, विवाहात् अनन्तरं, ऊर्ध्वं परम्, आ समुद्रात्।

13) प्रति-ಅವ್ಯಯವು 'ಬದಲಾಗಿ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಯಾವುದರ ಬದಲು ಎಂದಿದೆಯೋ ಅದಕ್ಕೆ ಪಂ.ವಿ. तिलेभ्यः प्रति व्रीहीन् जुहोति।

14) विना-ಅವ್ಯಯವು ಪಂಚಮೀ, (ದ್ವಿ.ವಿ. ಅಥವಾ ತೃ.ವಿ.) ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. श्रमात् श्रमं श्रमेण वा विना सुखं न।

15) दुर, अन्तिक ಇವು ಪಂ.ವಿ. (ದ್ವಿ.ವಿ. ಅಥವಾ ತೃ.ವಿ.) ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. ग्रामस्य दूरं दूरात्-दूरेण वा। अन्तिकं अन्तिकात् अन्तिकेन वा।

16) 'ಹೇತು'-ಈ ಕಾರಣದ ದೆಸೆಯಿಂದ ಎಂಬರ್ಥವಿದ್ದಲ್ಲಿ (ಅನುಮಾನ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ) ಪಂ.ವಿ. ಬರುತ್ತದೆ. पर्वतो वह्निनात् धूमात् ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪರ್ವತದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿ ಇದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಧೂಮವಿದೆ. ಇದೇ ಹೇತು.

ಗಮನಿಸಿರಿ : **पञ्चमी**

दूरादावसथात् मूत्रं दूरात् पादावसेचनम्।
दूराच्च भाव्यं दुस्युभ्यो दूराच्च कुपितात् गुरोः॥

महेशान्नापरो देवो महिम्नो ना परा स्तुतिः
अघोरान्नापरो मन्त्रो नास्ति तत्त्वं गुरोः परम्॥

पादपानां भयं वातात् वस्त्रणामातपात् भयम्
पर्वतानां भयं वज्रात् साधूनां दुर्जनाद् भयम्॥

लोभान्मोहाद् भयान्मैत्र्यात् कामात् क्रोधाच्च मत्सरात्।
अज्ञानात् बालभावाच्च साक्ष्यं वितथमुच्यते॥

6) षष्ठी (कारकम्)-ಷಷ್ಠೀ ವಿಭಕ್ತಿ

1) ಸ್ವಾಮಿ-ಸೇವಕ, ಜನ್ಯ-ಜನಕ, ಕಾರ್ಯ-ಕಾರಣ, ಅಂಗ-ಅಂಗೀ, ಗುಣ-ಗುಣಿ, ಗುರು-ಶಿಷ್ಯ ಮುಂ. ಎರಡು ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವಾಗ ಷಷ್ಠೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕು. (षष्ठी शेषे-2-3-10) नृपस्य सेवकः। रामस्य माता। तव हस्तः। योधस्य शौर्यम्। कश्यपस्य शिष्यः।

2) हेतु-ಪದವು ಷಷ್ಠಿ ವಿಭಕ್ತಿ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. अल्पस्य हेतोः। विस्मृतं कस्य हेतोः। ಸರ್ವನಾಮವಿದ್ದಲ್ಲಿ ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನೂ ಬಳಸಬಹುದು-केन हेतुना (षष्ठी हेतु प्रयोगे-2-3-26)

3) (पुरोऽधोऽग्रेऽग्रतो मध्ये पुरस्तात् पुरतोपरि।) दिक्वाचक ಪದಗಳಿಗೆ अतस्-ಪ್ರತ್ಯಯ ಹಚ್ಚಿ ಬಳಸಿದಾಗ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಪದಕ್ಕೆ ಷ.ವಿ. ಬರುತ್ತದೆ. गृहस्य दक्षिणतः पुरः, पुरस्तात् उपरि उपरिष्टात्। ಆದರೆ एनप्-ಪ್ರತ್ಯಯ ಹಚ್ಚಿದಾಗ ಷಷ್ಠೀ ಅಥವಾ ದ್ವಿ.ವಿ. ಬರುತ್ತದೆ. दक्षिणेन वृक्षवाटिकां, वृक्षवाटिकायाः वा।

4) दूर अन्तिक-ಇವುಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಪದಗಳಿಗೆ ಷಷ್ಠೀ (ಅಥವಾ ಪಂಚಮಿ) ವಿ ಬರುತ್ತದೆ. ग्रामस्य (ग्रामात् वा) दूरम्, अन्तिकम्।

5) ಸ್ಮರಿಸು, ಹಂಚುವಿಕೆ (ದಯೆತೋರು), ಒಡೆತನ (अधीगर्थदयेशां कर्मणि) ಈ ಅರ್ಥವಿರುವ ಧಾತುಗಳನ್ನು ಬಳಸಿದಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯ ಷಷ್ಠೀ ಹೇಳುವಾಗ ಇವುಗಳ ಕರ್ಮವಾಚಕ ಪದಗಳಿಗೆ ಷ.ವಿ. ಬರುತ್ತದೆ. मातुः स्मरति। धनस्य दयनं (ಹಂಚುವಿಕೆ) ईशनं वा (ಒಡೆತನ) भिक्षुकस्य दयनं (ಭಿಕ್ಷುಕನ ಮೇಲೆ ದಯೆ ತೋರುವದು).

6) ಹಿಂಸೆಯ ಅರ್ಥ ಹೇಳುವ जास्, नि+हन्, प्र+हन्, नट्, क्रथ ಮತ್ತು पिष् ಧಾತುಗಳನ್ನು ಬಳಸಿದಲ್ಲಿ ಸಂಬಂಧ ಸಾಮಾನ್ಯ (शेषषष्ठी) ಹೇಳಿದಾಗ ಕರ್ಮವಾಚಕಕ್ಕೆ ಷ.ವಿ. ಬರುತ್ತದೆ. चोरस्य उज्जासनं,शत्रूणां निहननं, प्रहरणम् वा। चोरस्य उन्नाटनम्, क्राथनं। (ಹಿಂಸಿಸುವದು) दुर्बलस्य पेषणम्। (ಕುಟ್ಟುವದು)

7) ಕೃದಂತದ ಮೂಲಕ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವಾಗ ಕರ್ತೃವಿನ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಕರ್ಮದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಷಷ್ಠೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಬರುತ್ತದೆ. कृष्णस्य कृतिः (कृष्णकर्तृककृतिः), भारतस्य वाचनम् (भारतकर्मक वाचनम्), जगतः कर्ता कृष्णः।

8) ಕರ್ಮಣಿ ವಿಧ್ಯರ್ಥ ಕೃದಂತವನ್ನು ಬಳಸಿದಾಗ ಅದರ ಕರ್ತೃವಿಗೆ ಷಷ್ಠೀ (ಅಥವಾ ತೃ.ವಿ.) ಬರುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಹೋಲಿಕೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ सदृश, सम ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ಬಳಸಿದಲ್ಲಿ ಯಾವುದಕ್ಕೆ ಹೋಲಿಸಬೇಕಾಗಿದೆಯೋ ಆ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಷಷ್ಠೀ (ಅಥವಾ ತೃ.ವಿ.). (मम मया) पितरौ सेव्यौ। चन्द्रस्य (चन्द्रेण वा) सदृशः समः वरः (ಆದರೆ तुला ಮತ್ತು उपमा ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಬಳಸಿದಾಗ ಕೇವಲ ಷಷ್ಠೀ) चन्द्रस्य तुला, उपमा वा नास्ति।

9) ಕರ್ಮಣಿ ಭೂತಕೃದಂತವನ್ನು ವರ್ತಮಾನಕಾಲದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬಳಸಿದಾಗ ಅದರ ಸಂಬಂಧ ಪಟ್ಟ ಪದಕ್ಕೆ ಷಷ್ಠೀ ಬರುತ್ತದೆ. सतां मतः ಸಜ್ಜನರಿಗೆ ಮಾನ್ಯನಾದವನು. ಅಲ್ಲದೆ ಅಧಿಕರಣದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕೃದಂತ ಬಳಸಿದಾಗ ಕರ್ತೃವಿಗೆ ಷ.ವಿ. तस्य शयितं, भुक्तं ಮುಂ.

ವಿ.ವಿ. रामस्य शयितं भुक्तं जल्पितं हसितं स्थितम्।
प्रक्रान्तं च मुहुः पृष्ट्वा हनुमन्तं व्यसर्जयत्॥

10) ಹಾರೈಕೆ ಅಥವಾ ಆಶೀರ್ವಾದಾರ್ಥದಲ್ಲಿ आयुष्य, मद्र, भद्र, कुशल, सुख, अर्थ, हित ಮತ್ತು ಈ ಅರ್ಥದ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಬಳಸಿದಲ್ಲಿ ಯಾರಿಗೆ ಆಶೀರ್ವಾದ ಮಾಡಲಾಗುವದೋ ಆ ಪದಕ್ಕೆ ಷಷ್ಠೀ ಅಥವಾ (ಚ.ವಿ.) ಬರುತ್ತದೆ. आयुष्यं भद्रं सुखं शिवस्य (शिवाय वा) भवेत्। कुशलं रामस्य रामाय वा।

11) कृते ಮತ್ತು समक्षम् ಇವುಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಪದಕ್ಕೆ ಷ.ವಿ. ಬರುತ್ತದೆ. धनस्य कृते कलहः। गुरोः समक्षं शपथः। (कृते समक्षं हेतुश्च विशेषोऽन्तर भेदयोः। षष्ठी प्रयोगश्चैतेषां दूरान्तिक पदेषु च।)

12) विशेष, अन्तर, भेद ಇವುಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಪದಕ್ಕೆ ಷ.ವಿ. तयोः विशेषः अजगजयोरिव। अजगजयोः अन्तरम्। को भेदो बकहंसयोः।

ಗಮನಿಸಿರಿ : **षष्ठी**

ऐश्वर्यस्य विभूषणं सुजनाता शौर्यस्य वाक्संयमो
ज्ञानस्योपशमः श्रुतस्य विनयो वित्तस्य पात्रे व्ययः।
अक्रोधस्तपसः क्षमा प्रभवितुः धर्मस्य निर्व्याजता
सर्वेषामपि सर्वकारणमिदं शीलं परं भूषणम्॥

को हि भारः समर्थानां किं दूरं व्यवसायिनाम्।
को विदेशः सविद्यानां कः परः प्रियवादिनाम्॥

7) अधिकरण कारकम्- ಸಪ್ತಮೀವಿಭಕ್ತಿ

ಕರ್ತೃ ಮತ್ತು ಕರ್ಮಗಳ ಮೂಲಕ ಕ್ರಿಯಾಪದವು ಸೂಚಿಸುವ ಕ್ರಿಯೆ ನಡೆಯುವ ಆಧಾರಕ್ಕೆ ಅಧಿಕರಣ ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ. ಅಧಿಕರಣವಿದ್ದಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಮೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಬರುತ್ತದೆ- आधारोऽधिकरणम् (1-4-45) सप्तम्यधिकरण् (2-3-36) चैत्रः कटे (ಚಾಪೆಯ ಮೇಲೆ) शेते। पात्रे शाकं पचति। ಅಧಿಕರಣವು 6 ವಿಧ. 1) औपश्लेषक-ಸಂಸಕ್ತ 2) सामीपक-ಸಮೀಪ 3) अभिव्यापक-ವ್ಯಾಪಿಸಿದ 4) वैषयिक-ವಿಷಯಕವಾದ 5) नैमित्तिक-ನಿಮಿತ್ತದಿಂದ 6) औपचारिक-ಪ್ರಶಂಸಾಪರ. ಉದಾ -

कटे शेते कुमारोऽसौ वटे गावस्तु शेरते।
तिलेषु विद्यते तैलं तर्के च चतुरः परः।
युधिसन्नह्यते वीरोऽङ्गुल्यग्रे करिणां शतम्॥

1) ಚಾಪೆಯ ಮೇಲೆ ಕುಮಾರನು ಮಲಗುತ್ತಾನೆ, 2) ವಟವೃಕ್ಷದ ಸಮೀಪ ಆಕಳು ಮೇಯಿಸುತ್ತಾನೆ, 3) ತಿಲದಲ್ಲಿ ತೈಲ ವ್ಯಾಪಿಸಿದೆ, 4) ತರ್ಕ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಚತುರ, 5) ಯುದ್ಧಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಸಿದ್ಧತೆ, 6) ಕಿರುಬೆರಳಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ನೂರು ಆನೆ ಹಿಡಿಯುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ವಿವಿಧ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಮಿ ಇರುತ್ತದೆ.

1) ಕ್ರಿಯೆಯು ನಡೆಯುವ ಕಾಲವನ್ನು ಹೇಳುವ ಪದಕ್ಕೆ ಸಪ್ತಮೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಬರುತ್ತದೆ. शरदि-न वर्षति। वसन्ते न तपति।

2) साधु ಮತ್ತು असाधु-ಈ ಶಬ್ದಗಳ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಪದಕ್ಕೆ ಸ.ವಿ. माता सुते साधु। नृपः रिपौ असाधु।

3) ಕ್ರಿಯೆಯಿಂದ ಸೂಚಿತವಾದ ಫಲ ಅಥವಾ ಉದ್ದೇಶವನ್ನು ಹೇಳುವ ಪದಕ್ಕೆ ಸ.ವಿ.- सुवर्णे विवदति-ಬಂಗಾರಕ್ಕಾಗಿ ಕಲಹ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗೆ ಫಲಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಸ.ವಿ. ಗೆ ಉದಾ-

6) ಹಿಂಸೆಯ ಅರ್ಥ ಹೇಳುವ जास्, नि+हन्, प्र+हन्, नट्, क्रथ ಮತ್ತು पिष् ಧಾತುಗಳನ್ನು ಬಳಸಿದಲ್ಲಿ ಸಂಬಂಧ ಸಾಮಾನ್ಯ (शेषषष्ठी) ಹೇಳಿದಾಗ ಕರ್ಮವಾಚಕಕ್ಕೆ ಷ.ವಿ. ಬರುತ್ತದೆ. चोरस्य उज्जासनं,शत्रूणां निहननं, प्रहरणम् वा। चोरस्य उन्नाटनम्, क्राथनं। (ಹಿಂಸಿಸುವದು) दुर्बलस्य पेषणम्। (ಕುಟ್ಟುವದು)

7) ಕೃದಂತದ ಮೂಲಕ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವಾಗ ಕರ್ತೃವಿನ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಕರ್ಮದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಷಷ್ಠೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಬರುತ್ತದೆ. कृष्णस्य कृतिः (कृष्णकर्तृककृतिः), भारतस्य वाचनम् (भारतकर्मक वाचनम्), जगतः कर्ता कृष्णः।

8) ಕರ್ಮಣಿ ವಿಧ್ಯರ್ಥ ಕೃದಂತವನ್ನು ಬಳಸಿದಾಗ ಅದರ ಕರ್ತೃವಿಗೆ ಷಷ್ಠೀ (ಅಥವಾ ತೃ.ವಿ.) ಬರುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಹೋಲಿಕೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ सदृश, सम ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ಬಳಸಿದಲ್ಲಿ ಯಾವುದಕ್ಕೆ ಹೋಲಿಸಬೇಕಾಗಿದೆಯೋ ಆ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಷಷ್ಠೀ (ಅಥವಾ ತೃ.ವಿ.). (मम मया) पितरौ सेव्यौ। चन्द्रस्य (चन्द्रेण वा) सदृशः समः वरः (ಆದರೆ तुला ಮತ್ತು उपमा ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಬಳಸಿದಾಗ ಕೇವಲ ಷಷ್ಠೀ) चन्द्रस्य तुला, उपमा वा नास्ति।

9) ಕರ್ಮಣಿ ಭೂತಕೃದಂತವನ್ನು ವರ್ತಮಾನಕಾಲದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬಳಸಿದಾಗ ಅದರ ಸಂಬಂಧ ಪಟ್ಟ ಪದಕ್ಕೆ ಷಷ್ಠೀ ಬರುತ್ತದೆ. सतां मतः ಸಜ್ಜನರಿಗೆ ಮಾನ್ಯನಾದವನು. ಅಲ್ಲದೆ ಅಧಿಕರಣದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕೃದಂತ ಬಳಸಿದಾಗ ಕರ್ತೃವಿಗೆ ಷ.ವಿ. तस्य शयितं, भुक्तं ಮುಂ.

ವಿ.ವಿ. रामस्य शयितं भुक्तं जल्पितं हसितं स्थितम्।
प्रक्रान्तं च मुहुः पृष्ट्वा हनुमन्तं व्यसर्जयत्॥

10) ಹಾರೈಕೆ ಅಥವಾ ಆಶೀರ್ವಾದಾರ್ಥದಲ್ಲಿ आयुष्य, मद्र, भद्र, कुशल, सुख, अर्थ, हित ಮತ್ತು ಈ ಅರ್ಥದ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಬಳಸಿದಲ್ಲಿ ಯಾರಿಗೆ ಆಶೀರ್ವಾದ ಮಾಡಲಾಗುವದೋ ಆ ಪದಕ್ಕೆ ಷಷ್ಠೀ ಅಥವಾ (ಚ.ವಿ.) ಬರುತ್ತದೆ. आयुष्यं भद्रं सुखं शिवस्य (शिवाय वा) भवेत्। कुशलं रामस्य रामाय वा।

11) कृते ಮತ್ತು समक्षम् ಇವುಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಪದಕ್ಕೆ ಷ.ವಿ. ಬರುತ್ತದೆ. धनस्य कृते कलहः। गुरोः समक्षं शपथः। (कृते समक्षं हेतुश्च विशेषोऽन्तर भेदयोः। षष्ठी प्रयोगश्चैतेषां दूरान्तिक पदेषु च।)

12) विशेष, अन्तर, भेद ಇವುಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಪದಕ್ಕೆ ಷ.ವಿ. तयोः विशेषः अजगजयोरिव। अजगजयोः अन्तरम्। को भेदो बकहंसयोः।

ಗಮನಿಸಿರಿ : **षष्ठी**

ऐश्वर्यस्य विभूषणं सुजनाता शौर्यस्य वाक्संयमो
ज्ञानस्योपशमः श्रुतस्य विनयो वित्तस्य पात्रे व्ययः।
अक्रोधस्तपसः क्षमा प्रभवितुः धर्मस्य निर्व्याजता
सर्वेषामपि सर्वकारणमिदं शीलं परं भूषणम्॥

को हि भारः समर्थानां किं दूरं व्यवसायिनाम्।
को विदेशः सविद्यानां कः परः प्रियवादिनाम्॥

7) अधिकरण कारकम्- ಸಪ್ತಮೀವಿಭಕ್ತಿ

ಕರ್ತೃ ಮತ್ತು ಕರ್ಮಗಳ ಮೂಲಕ ಕ್ರಿಯಾಪದವು ಸೂಚಿಸುವ ಕ್ರಿಯೆ ನಡೆಯುವ ಆಧಾರಕ್ಕೆ ಅಧಿಕರಣ ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ. ಅಧಿಕರಣವಿದ್ದಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಮೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಬರುತ್ತದೆ- आधारोऽधिकरणम् (1-4-45) सप्तम्यधिकरण् (2-3-36) चैत्रः कटे (ಚಾಪೆಯ ಮೇಲೆ) शेते। पात्रे शाकं पचति। ಅಧಿಕರಣವು 6 ವಿಧ. 1) औपश्लेषक-ಸಂಸಕ್ತ 2) सामीपक-ಸಮೀಪ 3) अभिव्यापक-ವ್ಯಾಪಿಸಿದ 4) वैषयिक-ವಿಷಯಕವಾದ 5) नैमित्तिक-ನಿಮಿತ್ತದಿಂದ 6) औपचारिक-ಪ್ರಶಂಸಾಪರ. ಉದಾ -

कटे शेते कुमारोऽसौ वटे गावस्तु शेरते।
तिलेषु विद्यते तैलं तर्के च चतुरः परः।
युधिसन्नह्यते वीरोऽङ्गुल्यग्रे करिणां शतम्॥

1) ಚಾಪೆಯ ಮೇಲೆ ಕುಮಾರನು ಮಲಗುತ್ತಾನೆ, 2) ವಟವೃಕ್ಷದ ಸಮೀಪ ಆಕಳು ಮೇಯಿಸುತ್ತಾನೆ, 3) ತಿಲದಲ್ಲಿ ತೈಲ ವ್ಯಾಪಿಸಿದೆ, 4) ತರ್ಕ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಚತುರ, 5) ಯುದ್ಧಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಸಿದ್ಧತೆ, 6) ಕಿರುಬೆರಳಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ನೂರು ಆನೆ ಹಿಡಿಯುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ವಿವಿಧ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಮಿ ಇರುತ್ತದೆ.

1) ಕ್ರಿಯೆಯು ನಡೆಯುವ ಕಾಲವನ್ನು ಹೇಳುವ ಪದಕ್ಕೆ ಸಪ್ತಮೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಬರುತ್ತದೆ. शरदि-न वर्षति। वसन्ते न तपति।

2) साधु ಮತ್ತು असाधु-ಈ ಶಬ್ದಗಳ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಪದಕ್ಕೆ ಸ.ವಿ. माता सुते साधु। नृपः रिपौ असाधु।

3) ಕ್ರಿಯೆಯಿಂದ ಸೂಚಿತವಾದ ಫಲ ಅಥವಾ ಉದ್ದೇಶವನ್ನು ಹೇಳುವ ಪದಕ್ಕೆ ಸ.ವಿ.- सुवर्णे विवदति-ಬಂಗಾರಕ್ಕಾಗಿ ಕಲಹ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗೆ ಫಲಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಸ.ವಿ. ಗೆ ಉದಾ-

चर्मणि द्वीपिनो हन्ति दन्तयोः हन्ति कुञ्जरं।
केशेषु चमरीं हन्ति सीम्नि पुष्कलको हतः॥

(ಪುಷ್ಕಲ ಒಂದು ಜಾತಿಯ ಬೆಕ್ಕು ಅಥವಾ ಕಸ್ತೂರಿ ಮೃಗ. ಅದರ ಅಂಡಕೋಶವು (सीम्नि) ಸುವಾಸಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆ.)

4) स्वामिन्नधिपतिः साक्षिन् प्रतिभूरीश्वरस्तथा।
दायादश्च प्रसूतश्च सप्तमी साध्वसाधुषु॥

स्वामिन्, ईश्वर, अधिपति, दायाद, साक्षिन्, प्रतिभू, प्रसूत-ಇವುಗಳ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿ ಸಂಬಂಧ ಪಟ್ಟ ಪದಕ್ಕೆ ಸ.ವಿ. कविषु (कवीनां वा) ईश्वरः, (गवां) गोषु स्वामी अधिपतिः वा। संपत्सु (संपदां वा) दायादः (ಪಾಲು ಇರುವವ) व्यवहारे व्यवहारस्य साक्षी प्रतिभूः (ಜಾಮೀನು) वा। गोषु (गवां वा) प्रसूतः। ಆಕಳುಗಳಿಗೆ ಸೇವೆ ಮಾಡಲು ಹುಟ್ಟಿದವನು.

5) कुशलो निपुणो दक्षः शौण्डश्च पटुरुत्सुकः-ಇವುಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧವಿರುವ ಪದಕ್ಕೆ ಸ.ವಿ. कर्मणि कुशलः। कलायां निपुणः, कर्तव्ये दक्षः। वचने पटुः,चतुरः। अक्षेषु शौण्डः। ದ್ಯೂತದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೀಣ. क्रीडायां उत्सुकः।

6) ಸಮೂಹದಿಂದ ಬೇರೆ ಎಂದು ತಿಳಿಸುವಾಗ ಸಮೂಹ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ.ವಿ. (ಅಥವಾ ಷಷ್ಠೀ) ಬರುತ್ತದೆ. गोषु (गवां वा) कृष्णा बहुक्षीरा। दुर्गुणेषु (दुर्गुणानां वा) दर्पो महाशत्रुः।

ವಿ.ವಿ.

पुष्पेषु चम्पा पुरुषेषु रामः नारीषु रम्भा नगरीषु लङ्का।
नदीषु गङ्गा च फलेषु चाम्रम् काव्येषु माघः कवि कालिदासः॥

7) अभिलष्, अनुरञ्ज ಮತ್ತು स्निह ಧಾತುಗಳ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರೀತಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ವ್ಯಕ್ತಿವಾಚಕ ಪದಕ್ಕೆ ಸ.ವಿ. ಬರುತ್ತದೆ. अस्यां अभिलषति मनः। गाढानुरक्ताः प्रकृतयः रामे। स्निह्यति मे मनः पुत्रे।

ಗಮನಿಸಿರಿ : सप्तमी

वाञ्छा सज्जनसङ्गमे गुणिगणे प्रीतिर्गुरौ नम्रता
विद्यायां व्यसनं स्वयोषिति रतिर्लोकापवादे व्यथा।
भक्तिः शूलिनि शक्तिरात्मदमने संसर्गमुक्तिः खले-
ष्वेते येषु वसन्ति निर्मलगुणास्तेभ्यो नरेभ्यो नमः॥

को वा वीचिषु बुद्बुदेषु च तडिल्लेखासु च स्त्रीषु च।
ज्वालाग्रेषु च पन्नगेषु च सरिद्वेगेषु च प्रत्ययः॥

धर्म्यासु कामार्थयशस्करीषु मतासु लोकेऽधिगतासु काले।
विद्यासु विद्वानिव सोऽभिरेमे पत्नीषु राजा तिसृषूत्तमासु॥

सतः षष्ठी ಮತ್ತು सतिसप्तमी

1) ಅನಾದರ ತೋರಿ ಒಂದು ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಇನ್ನೊಂದು ಕ್ರಿಯೆ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಮೊದಲ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಕೃದಂತ ಅಥವಾ ಧಾತುಸಾಧಿತ ವಿಶೇಷಣವು, ಅದರ ವಿಶೇಷ್ಯವು [1] ಷಷ್ಠೀ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿರಬೇಕು. गुरोः पश्यतः शिष्यः अविनयमाचरति। गुरुं अनादृत्य ಎಂದು ಅರ್ಥ. पश्यतो गृहजनस्य हरिः रुक्मिणीं अपाहरत्।

2) ಒಂದು ಕ್ರಿಯೆಯು ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಇನ್ನೊಂದು ಕ್ರಿಯೆಯು ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದು ಆ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಹೇಳುವ ಕೃದಂತ ಅಥವಾ ಧಾತುಸಾಧಿತ ವಿಶೇಷಣ ಮತ್ತು ವಿಶೇಷ್ಯವು ಸಪ್ತಮಿ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ सति सप्तमी ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ. उदिते सूर्ये सः पितृसेवां प्रारभत। पौरवे शासति सति सः शरणमागतः। इत्थं विचिन्तयति कोशगते द्विरेफे।

रामो राजमणिः सदा विजयते रामं रमेशं भजे
रामेणाभिहता निशा-चरचमू रामाय तस्मै नमः।
रामान्नास्ति परायणं परतरं रामस्य दासोऽस्म्यहं
रामे चित्तलयः सदा भवतु मे भो राम मामुद्धर॥

---

1. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಒಂದು ವಸ್ತುವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ಶಬ್ದ ವಿಶೇಷಣ, ವರ್ಣಿಸಲ್ಪಡುವ ವಸ್ತುವಾಚಕ ಶಬ್ದ ವಿಶೇಷ್ಯ. विनीतो बालः वृद्धां मातरं सेवते। ಎಂಬಲ್ಲಿ विनीतः ಮತ್ತು वृद्धां ವಿಶೇಷಣಗಳು. बालः ಮತ್ತು मातरं ವಿಶೇಷ್ಯಗಳು.

ಅಧ್ಯಾಯ ೯
ಕ್ರಿಯಾಪದಗಳು

ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಪದವೇ ಕ್ರಿಯಾಪದ. रामः पाठं लिखति ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ರಾಮನು ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಬರೆಯುವ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಹೇಳುವ 'लिखति' ಎಂಬುದೇ ಕ್ರಿಯಾಪದವಾಗಿದೆ. ಇಂತಹ ಕ್ರಿಯಾಪದದ ಮೂಲರೂಪಕ್ಕೆ 'ಧಾತು' ಎನ್ನಲಾಗುವದು. ಈ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಕೆಲವು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಹಚ್ಚಿದಾಗ ಅವು ಕ್ರಿಯಾಪದಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಆ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಆಖ್ಯಾತ (तिङ्) ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. लिखति ಎಂಬಲ್ಲಿ लिख् ಧಾತುವಿಗೆ ति ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅವುಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸುವಾಗ ಉಂಟಾಗುವ ಕೆಲವು ಬದಲಾವಣೆಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತವಾಗಿ ನೋಡೋಣ.

ಕ್ರಿಯಾಪದಗಳನ್ನು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ 5 ತರಹ ವಿಂಗಡಿಸಬಹುದು. 1) ಮೂಲಧಾತುಗಳಿಗೆ ಆಖ್ಯಾತಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಿದವುಗಳು (चलति), 2) ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥಕಗಳು, लेखयति (ಬರೆಸುತ್ತಾನೆ), 3) ಇಚ್ಛಾರ್ಥಕಗಳು विवक्षति (ಹೇಳಲು ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತಾನೆ) 4) ನಾಮಸಾಧಿತ ಕ್ರಿಯಾಪದಗಳು, विपिनायते (ಅಡವಿಯಂತಾಗುತ್ತದೆ) ಮತ್ತು 5) ಅತಿಶಯಾರ್ಥಕಗಳು वरीवृत्यते (ಹೆಚ್ಚು ಹೆಚ್ಚು ಇರುತ್ತದೆ). ಮೊದಲನೆಯ ತರಹದ ಕ್ರಿಯಾಪದಗಳೇ ಹೆಚ್ಚು ವ್ಯಾಪಕವಾಗಿ ಬಳಸಲಾಗುತ್ತವೆ. ಮೊದಲು ಅವುಗಳನ್ನೇ ನೋಡೋಣ.

ಪರಸ್ಮೈಪದ ಮತ್ತು ಆತ್ಮನೇಪದ

ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಸೇರಿಸುವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಎರಡು ವಿಧ. 1) ಪರಸ್ಮೈಪದ ಮತ್ತು 2) ಆತ್ಮನೇ ಪದ. ಕೇವಲ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವ ಧಾತುಗಳು 'ಪರಸ್ಮೈಪದೀ' ಧಾತುಗಳು. ಕೇವಲ ಆತ್ಮನೇಪದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವ ಧಾತುಗಳು 'ಆತ್ಮನೇಪದೀ' ಧಾತುಗಳೆಂದೂ,[1] ಎರಡೂ ತರಹದ ಆಖ್ಯಾತಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು

---

1. ಪರಸ್ಮೈಪದ ಮತ್ತು ಆತ್ಮನೇಪದ ಈ ಹೆಸರುಗಳು ಸಾರ್ಥಕವೇ ಇರುತ್ತವೆ ಎನ್ನಬಹುದು. ಕ್ರಿಯೆಯ ಫಲವೂ ಪರರಿಗೆ (परस्मै) ಹೋಗುವುದಾದರೆ ಪರಸ್ಮೈಪದೀ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು, ತನಗೇ (आत्मने) ಬರುವದಾದರೆ ಆತ್ಮನೇಪದವನ್ನು ಬಳಸಬೇಕು. (क्रियाफले कर्तृगामिनि सति आत्मनेपदप्रत्ययाः, अन्यगामिनि तु परस्मैपदप्रत्ययाः इत्यर्थः ।) ಉದಾ : ರಾಮನು ತನ್ನ ಸಲುವಾಗಿ ಹೋಮ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ यज ಧಾತುವಿಗೆ 'ते' ಎಂಬ ಆತ್ಮನೇ ಪದ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಬಳಸಲಾಗಿದೆ. 'यजति' ಎಂದು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದರೆ ಯಜ್ಞದ⇨

ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವಂಥವು 'ಉಭಯಪದೀ' ಧಾತುಗಳೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಸು. 2000 ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಧಾತುಗಳು ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಪರಸ್ಮೈಪದೀ ಧಾತುಗಳೇ ಹೆಚ್ಚು ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿ ಸುಲಭವಾಗಿವೆ. ಏನೇ ಆದರೂ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಆಖ್ಯಾತಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸುವಾಗ ಮಾತ್ರ ಆ ಧಾತುಗಳ 'ಪದ'ಗಳನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವದು ಅನಿವಾರ್ಯ.

ಇನ್ನು ಕೆಲವು ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಕೆಲವು ಉಪಸರ್ಗಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ 'ಪದ'ಗಳು ಬದಲಾಗುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳನ್ನು ಅವ್ಯಯ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ನೋಡಬಹುದು.

ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ 3 ಪುರುಷಗಳು, 3 ವಚನಗಳಿವೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಈಗಾಗಲೇ 3ನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ನೋಡಿದ್ದೇವೆ. ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಆಖ್ಯಾತಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಹಚ್ಚುವಾಗ ಕ್ರಿಯಾಪದವು ಯಾರಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದು ಎಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಂಡಿರಲೇಬೇಕು. 'ನಾನು' 'ನಾವಿಬ್ಬರೂ' ಅಥವಾ 'ನಾವು' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಕ್ರಿಯಾಪದ ಬಳಸಬೇಕಾದರೆ ಉತ್ತಮಪುರುಷದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಹಚ್ಚಬೇಕು (अस्मच्छब्दवाच्येऽर्थे उत्तमपुरुषः); 'ನೀನು' 'ನೀವಿಬ್ಬರೂ' 'ನೀವು' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷವನ್ನು (युष्मच्छब्दवाच्येऽर्थे मध्यमः); ಉಳಿದವುಗಳಿಗೆ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವನ್ನು (शेषे प्रथमः) ಬಳಸಬೇಕು. (ಅಂದರೆ ಅವನು, ಅವರಿಬ್ಬರು, ಅವರು, ಅವಳು, ಅದು, ಇವನು, ಇವಳು, ಇದು, ರಾಮ, ಕೃಷ್ಣ, ತರು, ಲತಾ ಇತ್ಯಾದಿ ಉಳಿದ ಎಲ್ಲ ಶಬ್ದಗಳೂ). भवान् = ತಾವು (ಪು) ಮತ್ತು भवती = ತಾವು (ಸ್ತ್ರೀ) ಇವು ಕೂಡ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷವನ್ನೇ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. (भवद्योगे प्रथमः). ಉದಾ - भवान् ಅಥವಾ भवती- गच्छतु = ತಾವು ಹೋಗಬೇಕು.

ಕೆಲವು ಸಲ ಉತ್ತಮ ಮತ್ತು ಮಧ್ಯಮ ಪುರುಷದ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಬಳಸುವಾಗ अस्मत् ಶಬ್ದ ಮತ್ತು युष्मत् ಶಬ್ದ ಬಳಸದಿದ್ದರೂ ಕೇವಲ ಕ್ರಿಯಾಪದ ಪ್ರಯೋಗದಿಂದ ಆ ಪುರುಷಗಳು ಗತಾರ್ಥವಾಗುತ್ತವೆ. ಉದಾ - गच्छसि, लिखामि ಮುಂ. ಮೂರೂ ಪುರುಷಗಳಿಗೆ ಭಿನ್ನಭಿನ್ನವಾಗಿ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿರುವಂತೆ ಮೂರೂ ವಚನಗಳಿಗೂ ಅಂದರೆ ಏಕವಚನ (ಒಂದು) ದ್ವಿವಚನ (ಎರಡು) ಬಹುವಚನ (ಮೂರು ಅಥವಾ ಮೂರಕ್ಕಿಂತ

➪ ಫಲವು ಇನ್ನೊಬ್ಬರಿಗೆ (ಯಜಮಾನನಿಗೆ) ಹೋಗುವುದಕ್ಕೆ ಯಜ್ಞ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ. ತನ್ನ ಸಲುವಾಗಿ ದೇವರ ಪೂಜೆಗೆ ಸಂಕಲ್ಪ ಮಾಡುವಾಗ पूजां करिष्ये ಎಂದು ಹೇಳುವದು; ಪರರ ಸಲುವಾಗಿ ಸಂಕಲ್ಪ ಮಾಡುವಾಗ पूजां करिष्यामि ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಆದರೂ ಸಾಮಾನ್ಯ ವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಈ ನಿಯಮಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟುನಿಟ್ಟಾಗಿ ಪಾಲಿಸುವದು ಕಂಡುಬರುವದಿಲ್ಲ. ಹೀಗಿದ್ದರೂ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ವ್ಯಾಕರಣಶಾಸ್ತ್ರದ ನಿಯಮಕ್ಕನುಸರಿಸಿ ಬಳಸಬೇಕೆಂಬುದು ಮಾತ್ರ ಗಮನಾರ್ಹ.

ಹೆಚ್ಚು), ಇವುಗಳಿಗೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೇ ಇರುತ್ತವೆ. 3 ಪುರುಷಗಳು ಮತ್ತು 3 ವಚನಗಳು, ಹೀಗೆ 9 ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರಸ್ಮೈಪದಿಯಲ್ಲಿ ಮತ್ತು 9 ಆತ್ಮನೇ ಪದಿಯಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು 18 ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಹೀಗೆ ಪುರುಷ ಮತ್ತು ವಚನಗಳಿಗನುಸರಿಸಿ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ಸೇರಿಸಿ ಕ್ರಿಯಾಪದಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ದಶ ಲಕಾರಗಳು (7 ಕಾಲ, 3 ಅರ್ಥ) ಬೇರೆ ಬೇರೆ 'ಕಾಲ 'ಮತ್ತು 'ಅರ್ಥ'ಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸಲು ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಹತ್ತು ತರಹದ ಆಖ್ಯಾತ (तिङ्) ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಕ್ರಿಯಾಪದಗಳನ್ನು ಪಡೆಯಬಹುದು. ವರ್ತಮಾನ, ಭೂತ ಮತ್ತು ಭವಿಷ್ಯತ್ ಎಂದು ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಕಾಲವಂತೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವೇ. ಈಗ ನಡೆಯುತ್ತಿರುವ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸಲು ವರ್ತಮಾನ ಕಾಲದ ಕ್ರಿಯಾಪದವನ್ನೂ, ಹಿಂದೆ ಆಗಿ ಹೋದ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸಲು ಭೂತಕಾಲದ ಕ್ರಿಯಾಪದವನ್ನೂ, ಮುಂದೆ ನಡೆಯಲಿರುವ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸಲು ಭವಿಷ್ಯತ್‌ಕಾಲದ ಕ್ರಿಯಾಪದವನ್ನೂ ಬಳಸಲಾಗುವದು. ಆದರೆ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಭೇದಗಳನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಿ ಕಾಲವನ್ನು (Tense) 7 ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ವಿಭಾಗಿಸಿದ್ದಾರೆ.

1. लट् - ವರ್ತಮಾನಕಾಲ
2. लिट् - ಅನದ್ಯತನ ಪರೋಕ್ಷಭೂತಕಾಲ
3. लङ् - ಅನದ್ಯತನ ಭೂತಕಾಲ
4. लुङ् - ಸಾಮಾನ್ಯ ಭೂತಕಾಲ
5. लृट् - ಸಾಮಾನ್ಯ ಭವಿಷ್ಯತ್‌ಕಾಲ
6. लुट् - ಅನದ್ಯತನ ಭವಿಷ್ಯತ್‌ಕಾಲ
7. लृङ् - ಸಂಭಾವ್ಯ ಭವಿಷ್ಯತ್‌ಕಾಲ

ಹೀಗೆಯೇ 3 ಅರ್ಥಗಳಿವೆ (Moods)-1) लोट्-ಆಜ್ಞಾರ್ಥ, 2) आशीर्लिङ् - ಆಶೀರ್ವಾದಾರ್ಥ 3) विधिलिङ् - ವಿಧ್ಯರ್ಥ.

ಈ ಹತ್ತು ವಿಭಾಗಗಳಿಗೆ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ 'लकार' ಎಂಬ ಪಾರಿಭಾಷಿಕ ಶಬ್ದವಿದೆ. ಈ ವಿಭಾಗಗಳು ल ದಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾದುದೇ ಈ ಹೆಸರಿಗೆ ಕಾರಣವಾಗಿರಬಹುದು. (आशीर्लिङ् ಮತ್ತು विधिलिङ् ಇವು लिङ् ದ ಪ್ರಭೇದಗಳು) ಈ दशलकार ಗಳನ್ನು ಈ ಕೆಳಗಿನ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ ಕಂಠಪಾಠ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

लड् वर्तमाने लेड्वेदे [2] भूते लुङ्लङ्लिटस्तथा
विध्याशिषोश्च लिङ्लोटौ लृङ्लृटौ लुड् भविष्यति ।

---

2. ಲೇಟ್ ಎಂಬುದು ವೇದದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಬಳಸಲಾಗುವದು. लिङ् ದ ಎರಡು ಭೇದಗಳನ್ನು ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದೆ. ಹೀಗೆ ಒಟ್ಟು 10 ಲಕಾರಗಳು.

ಸವಿಕರಣ (ಸಾರ್ವಧಾತುಕ) ಮತ್ತು ಅವಿಕರಣ (ಆರ್ಧಧಾತುಕ) ಲಕಾರಗಳು

ಈ ದಶಲಕಾರಗಳ ಕೆಲವು ಲಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಆಖ್ಯಾತ (तिङ्) ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸುವಾಗ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಆ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ 'ವಿಕರಣ' ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುವದು. ಯಾವ ಲಕಾರಗಳನ್ನು ಬಳಸುವಾಗ ಈ ವಿಕರಣಗಳು ಸೇರುತ್ತವೆಯೋ ಅಂಥ ಲಕಾರಗಳಿಗೆ 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕ' ಅಥವಾ 'ಸವಿಕರಣ' ಲಕಾರಗಳೆನ್ನುವರು. ಹೀಗೆ लट्- ವರ್ತಮಾನ, लङ्-ಅನದ್ಯತನ ಭೂತಾರ್ಥ, लोट्-ಆಜ್ಞಾರ್ಥ ಮತ್ತು विधिलिङ्-ವಿಧ್ಯರ್ಥ ಈ ನಾಲ್ಕು ಲಕಾರಗಳು ಸವಿಕರಣ ಲಕಾರಗಳಾಗಿವೆ.

ಉಳಿದ ಆರು ಲಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ लिट्-ಅನದ್ಯತನ ಪರೋಕ್ಷಭೂತಾರ್ಥ, लुङ्-ಸಾಮಾನ್ಯ ಭೂತಕಾಲ, लृट्-ಸಾಮಾನ್ಯ ಭವಿಷ್ಯತ್, लुट्-ಅನದ್ಯತನ ಭವಿಷ್ಯತ್, लृङ्-ಸಂಭಾವ್ಯ ಭವಿಷ್ಯತ್, आशीर्लिङ्-ಆಶೀರರ್ಥ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಧಾತು ಮತ್ತು ಆಖ್ಯಾತಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ 'ವಿಕರಣವು' ಬರುವದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇವು 'ಅವಿಕರಣ' ಅಥವಾ 'ಆರ್ಧಧಾತುಕ' ಲಕಾರಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ.

ಹತ್ತು ಗಣಗಳು

ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಲಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಧಾತು ಮತ್ತು ತಿಙ್ (ಆಖ್ಯಾತ) ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ನಡುವೆ ಬರುವ ವಿಕರಣವು ಎಲ್ಲ ಧಾತುಗಳಿಗೂ ಒಂದೇ ಇರುವದಿಲ್ಲ. ಅವುಗಳ ವೈವಿಧ್ಯತೆಗೆ ಅನುಸರಿಸಿ ಧಾತುಗಳನ್ನು ಹತ್ತು ಗುಂಪುಗಳನ್ನಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಗುಂಪುಗಳಿಗೆ 'ಗಣ' ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಪಾಣಿನಿಯ ಧಾತುಪಾಠದಲ್ಲಿ ಇವುಗಳ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಗಣದ ಮೊದಲಿನ ಧಾತುವಿನ ಹೆಸರನ್ನೇ ಆ ಸಂಪೂರ್ಣ (आदि ಶಬ್ದ ಸೇರಿಸಿ) ಗಣಕ್ಕೆ ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಕೆಳಗಿನ ಪಟ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಆಯಾಗಣದ ಧಾತುವಿಗೆ ಆಯಾ ವಿಕರಣವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ लट् (ವರ್ತಮಾನಕಾಲ) ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದ ति (ಪರಸ್ಮೈಪದ) ಅಥವಾ ते (ಆತ್ಮನೇಪದ) ಈ ಆಖ್ಯಾತಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಸಿದ್ಧವಾಗುವ ಕ್ರಿಯಾಪದದ ರೂಪಗಳನ್ನು ನೋಡಬಹುದು.

ಗಣ	ಹೆಸರುಧಾತು	ವಿಕರಣ		(लट् प्र.ए.व.)
1	भ्वादिः	भू	अ	भवति
2	अदादिः	अद्	–	अत्ति
3	जुहोत्यादिः	हु	द्वित्व	जुहोति
4	दिवादिः	दिव्	य	दीव्यति
5	स्वादिः	सु	नु	सुनोति, सुनुते
6	तुदादिः	तुद्	अ	तुदति, तुदते

7	रुधादिः	रुध्	त	रुणद्धि, रुन्धे
8	तनादिः	तन्	उ	तनोति, तनुते
9	क्र्यादिः	क्री	ना	क्रीणाति, क्रीणीते
10	चुरादिः	चुर्	अय	चोरयति, चोरयते

ಈ ಹತ್ತು ಗಣಗಳ ಹೆಸರುಗಳಿರುವ ಈ ಕೆಳಗಿನ ಶ್ಲೋಕವನ್ನು ಕಂಠಪಾಠ ಮಾಡಿರಿ.

भ्वाद्यदादि-जुहोत्यादि-दिवादि-स्वादिपञ्चमाः ।
तुदादिश्च रुधादिःस्यात् तनक्र्याचुरगणा दश ॥

ಆಖ್ಯಾತ (तिङ्) ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸುವದಕ್ಕಿಂತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಧಾತು ಮತ್ತು ವಿಕರಣ ಸೇರಿ ಉಂಟಾಗುವ ರೂಪಕ್ಕೆ अङ्ग ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಈ ಅಂಗಗಳನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಮೇಲೆ ಸೂಚಿಸಿದ ಹತ್ತು ಗಣಗಳ ಧಾತುಗಳನ್ನು ಎರಡು ಗುಂಪುಗಳನ್ನಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಿದ್ದಾರೆ. 1, 4, 6 ಮತ್ತು 10ನೇ ಗಣಗಳ ಧಾತುಗಳು ಮೊದಲನೆಯ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರುತ್ತವೆ. ಈ ಗುಂಪಿನಲ್ಲಿ ಧಾತುಗಳ ಅಂಗಗಳ ಕೊನೆಗೆ 'अ' ಬರುತ್ತದೆ. ಉದಾ : लिख् (1ನೇ ಗಣ भ्वादिः)अ+लिख (ಅಂಗ) + ति = लिखति; नृत् (4ನೇ ಗಣ दिवादिः)नृत्य (ಅಂಗ)+ ति = नृत्यति; विश् (6ನೇ ಗಣ) विश + ति = विशति; रच् (10ನೇ ಗಣ) रचय + ति = रचयति.

2, 3, 5, 7, 8 ಮತ್ತು 9ನೆಯ ಗಣಗಳ ಧಾತುಗಳು ಎರಡನೆಯ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರುತ್ತವೆ. ಈ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ವಿಕರಣ ಸೇರಿ ತಯಾರಾದ ಅಂಗಗಳ ಕೊನೆಗೆ 'अ' ಬರುವದಿಲ್ಲ. ಉದಾ : अस् (2ನೇ ಗಣ) अस् (ಅಂಗ) + ति = अस्ति; चि (5ನೇ ಗಣ) चिनु (ಅಂಗ)+ ते =चिनुते; प्री (9ನೇ ಗಣ) प्रीणा + ति = प्रीणाति ಮುಂತಾದವುಗಳು.

ಒಟ್ಟಾರೆ ಹೀಗೆ ತಿಳಿಯಬಹುದು. धातुः + विकरणम् + आख्यातप्रत्ययः = क्रियापदम् । उदा- लिख्+ अ+ ति = लिखति, पठतु, अभवत् ಮುಂತಾದವುಗಳು.

ಧಾತುಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಸೋಜಿಗದ ಅಂಶವೆಂದರೆ, ಒಂದೇ ಧಾತು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಗಣಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಉದಾ: धुञ् (ಕಂಪನ) ಎಂಬ ಧಾತು 1,5,6,9 ಮತ್ತು 10ನೇ ಗಣಗಳಲ್ಲಿ ಬಂದಿದೆ. ಅದರ ವಿವಿಧ ರೂಪಗಳನ್ನು ಕೆಳಗೆ, ನೋಡಬಹುದು-

धूनोति चम्पकवनानि धुनोत्यशोकं
चूतं धुनाति धुवति स्फुटितातिमुक्तम् ।
वायुर्विधूनयति चम्पक-पुष्परेणून्
यत् कानने धवति चन्दन मञ्जरीश्च ॥

(धुनोति-धु-(5) ಧಾತುವಿನ ರೂಪ) ಇಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ 9,6,10 ಮತ್ತು 1 ಈ ಗಣಗಳಲ್ಲಿಯ ರೂಪಗಳಿವೆ.

ಇನ್ನು ಕೆಲವು ಧಾತುಗಳು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ. ಉದಾ : सु-ಧಾತುವು 1ನೇ ಗಣ, ಉಭಯಪದಿ सुवति, सुवते - ಗಮನ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿದೆ. 3ನೇ ಗಣದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಮೈಪದಿ सवति, सौति - ಶಾಸನಮಾಡು ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿದೆ. 5ನೇ ಗಣದಲ್ಲಿ ಉಭಯಪದಿ सुनोति, सुनुते - ಸುರಿಯುತ್ತಾನೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿದೆ.

ಕೆಲವು ಧಾತುಗಳು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಪದಗಳಲ್ಲಿ ಅರ್ಥ ಬೇರೆಯಾಗುತ್ತವೆ. भू-ಧಾತು-ಪರಸ್ಮೈಪದಿ - ಇರುವಿಕೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥ. ಅದೇ भू-प्राप्तौ (ಪಡೆ) ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನೇಪದ ರೂಪ ಪಡೆಯುತ್ತದೆ-भवते.

ಮತ್ತೆ ಕೆಲವು ಧಾತುಗಳು ಉಪಸರ್ಗಗಳಿಂದ ತಮ್ಮ ಪದಗಳನ್ನು ಬದಲಿಸುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳನ್ನು ಅವ್ಯಯ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಏನೇ ಆದರೂ ಈ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಅರಿತುಕೊಂಡು ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಸರಿಯಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಂದ ಕ್ರಿಯಾಪದಗಳನ್ನು ಪಡೆಯಬಹುದು.

ದಶಲಕಾರಗಳ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು

ಮೇಲೆ ನೋಡಿದ 6 ಕಾಲ ಮತ್ತು 4 ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ 1) ಸಾರ್ವಧಾತುಕ (ಸವಿಕರಣ) ಮತ್ತು 2) ಆರ್ಧಧಾತುಕ (ಅವಿಕರಣ) ರೂಪಗಳ ವಿಶೇಷಾಂಶಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯೋಣ.

1) ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಅಥವಾ ಸವಿಕರಣ ಲಕಾರಗಳ ರೂಪಗಳು

1) लट्लकार - (ವರ್ತಮಾನಕಾಲ) (PRESENT TENSE)

ಈಗ ನಡೆಯುವ ಅಥವಾ ನಡೆಯುತ್ತಿರುವ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಈ ಲಕಾರದ ಕ್ರಿಯಾಪದವನ್ನು ಬಳಸಬೇಕು. ಉದಾ : रमेशः लिखति-ರಮೇಶನು ಬರೆಯುತ್ತಾನೆ-ಈ ವಾಕ್ಯ ಹೇಳುವಾಗ ರಮೇಶನ ಬರೆಯುವ ಕ್ರಿಯೆಯು ನಡೆದಿದೆ. ಬರೆಯುತ್ತಿದ್ದಾನೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥವೂ ತೋರುತ್ತಿದೆ. ಅಂತೆಯೇ लिखति ಎಂದು ವರ್ತಮಾನಕಾಲದ ಕ್ರಿಯಾಪದವನ್ನು ಬಳಸಲಾಗಿದೆ.

ಧಾತುವಿಗೆ ಆಯಾ ಗಣದ ವಿಕರಣವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ವರ್ತಮಾನಕಾಲದ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಹಚ್ಚಿದಾಗ लट् ಲಕಾರದ ರೂಪ ತಯಾರಾಗುತ್ತದೆ - लिख् + अ+ ति = लिखति. अस्ति महारण्ये जम्बुकः ಎಂಬಲ್ಲಿ ವರ್ತಮಾನಕಾಲದ ರೂಪವಿದೆ. 'अस्ति' ಎಂಬ ಅವ್ಯಯವೂ ಉಂಟು. अव्ययानाम् अनेकार्थत्वं (ಅವ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಅನೇಕ ಅರ್ಥಗಳು) ಎಂಬಂತೆ 'अस्ति' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ 'ಇತ್ತು' ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸರಳವಾಗಿ ಮಾಡಬಹುದು.

ವರ್ತಮಾನಕಾಲದ ಕ್ರಿಯಾಪದಕ್ಕೆ 'स्म' ಎಂಬ ಅವ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದರೆ ಭೂತಕಾಲದ ಅರ್ಥ ಬರುತ್ತದೆ. ಉದಾ: तस्मिन् वने शशकः प्रतिवसति स्म। ಆ ವನದಲ್ಲಿ ಮೊಲವು ವಾಸಿಸುತ್ತಿತ್ತು. (ತಾತ್ಕಾಲಿಕ ಭೂತಕಾಲಾರ್ಥವೂ ಇದೆ.)

2) लङ् (ಅನದ್ಯತನ ಭೂತಕಾಲ) IMPERFECT

ಈಗಾಗಲೇ ನೋಡಿದಂತೆ ಭೂತಕಾಲವನ್ನು 3 ವಿಧವಾಗಿ ವಿಭಾಗಿಸಿದ್ದುಂಟು. 1) लङ् (ಅನದ್ಯತನ) 2) लिट् (ಪರೋಕ್ಷ)ಮತ್ತು 3) लुङ् (ತೃತೀಯ ಅಥವಾ ಸಾಮಾನ್ಯ). 'ಅನದ್ಯತನ' ಎಂಬ ಹೆಸರೇ ಸೂಚಿಸುವಂತೆ ಇವತ್ತಿನದಲ್ಲದ ಆದರೆ ಸಮೀಪದ ಅಂದರೆ ನಿನ್ನೆಯದಷ್ಟು ಹತ್ತಿರದ ಭೂತಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಡೆದಿರುವ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸಲು ಅನದ್ಯತನ ಭೂತಕಾಲದ ಕ್ರಿಯಾಪದವನ್ನು ಬಳಸಲಾಗುವದು. ಉದಾ: रामः ह्यः ग्रामम् अगच्छत्। (ರಾಮನು ನಿನ್ನೆ ಹಳ್ಳಿಗೆ ಹೋದನು). ಧಾತುವಿನ ಹಿಂದೆ 'अ' ಸೇರಿಸಿ, ಧಾತುವಿಗೆ ವಿಕರಣವನ್ನು ಹಚ್ಚಿ लङ् ಲಕಾರದ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಅನದ್ಯತನ ಭೂತಕಾಲದ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. अ + वस्+अ + त् = अवसत् (ವಾಸಿಸಿದನು).

ಬಹಳ ಹಿಂದಿನ ಘಟನೆಯನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಪರೋಕ್ಷಭೂತಕಾಲದ (लिट्) ಕ್ರಿಯಾಪದವನ್ನೂ, ಇವತ್ತು ನಡೆದ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಅಥವಾ ನಡೆದ ಘಟನೆಯ ಕಾಲವು ಅನಿಶ್ಚಿತವಿರುವಾಗ (लुङ्) ಅಥವಾ ಸಾಮಾನ್ಯಭೂತಕಾಲದ ಕ್ರಿಯಾಪದವನ್ನು ಬಳಸುವ ನಿಯಮವಿದೆ. ಆದರೆ ಈ ನಿಯಮವನ್ನು ಕಟ್ಟುನಿಟ್ಟಾಗಿ ಪಾಲಿಸುವದು ಕಂಡು ಬರುವದಿಲ್ಲ. लुङ् ಲಕಾರದ ಬದಲಾಗಿ लङ् ಲಕಾರವನ್ನೇ ಬಳಸುವ ರೂಢಿಯು ಪ್ರಚಲಿತವಾಗಿದೆ.

3) लोट् (ಆಜ್ಞಾರ್ಥ) IMPERATIVE

ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಆಜ್ಞೆ(ಅಪ್ಪಣೆ) ಮಾಡುವಾಗ लोट् ಲಕಾರವನ್ನು ಬಳಸುತ್ತಾರೆ. ಉದಾ : सत्यं वद (ಸತ್ಯವನ್ನು ನುಡಿ). ಪ್ರಾರ್ಥನೆ, ನಿಮಂತ್ರಣ, ಇಚ್ಛೆ ಅಥವಾ ಆಶೀರ್ವಾದವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವಾಗಲೂ लोट् ಕ್ರಿಯಾಪದವನ್ನು ಬಳಸಲಾಗುವದು. ಧಾತು + ವಿಕರಣ + लोट् ಲಕಾರದ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯ = ಆಜ್ಞಾರ್ಥಕ್ರಿಯಾಪದ. ಉದಾ : आसने उपविशन्तु। (उपविश् +अ + अन्तु) (ಆಸನದ ಮೇಲೆ ಕುಳ್ಳರಿಸಬೇಕಾಗಿ ವಿನಂತಿ), अहं शरणं करवाणि (ನಾನು ಶರಣುಹೋಗಬಯಸುತ್ತೇನೆ), जनाः सुखिनो भवन्तु (ಜನರೆಲ್ಲರೂ ಸುಖವಾಗಿರಲಿ).

4) विधिलिङ् (ವಿಧ್ಯರ್ಥಕ) POTENTIAL

ಹೀಗೆ ಮಾಡಬೇಕು ಎಂದು ವಿಧಾನ ಮಾಡುವಾಗ विधिलिङ् ಕ್ರಿಯಾಪದವನ್ನು ಬಳಸಬೇಕು. ಉದಾ : अहरहः सन्ध्यां उपासीत (ನಿತ್ಯವೂ ಸಂಧ್ಯಾವಂದನೆಯನ್ನು

ಮಾಡಬೇಕು.) ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಮತ್ತು ಇಚ್ಛೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವಾಗಲೂ, ಒಂದು ವೇಳೆ ಹೀಗಿದ್ದರೆ ಹೀಗಾದೀತು (यद्यर्थे) ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ विधिलिङ् ಕ್ರಿಯಾಪದಗಳನ್ನು ಬಳಸಬಹುದು. ಉದಾ : तैलात् रक्षेत् पुस्तकम् (ಪುಸ್ತಕವನ್ನು ಯಣ್ಣೆಯ ದೆಸೆಯಿಂದ ರಕ್ಷಿಸಬೇಕು.) यदि सः प्रत्यभिज्ञानमन्थरो भवेत् (ಒಂದು ವೇಳೆ ಅವನು ಗುರುತಿಸುವದರಲ್ಲಿ ತಡಮಾಡಿದರೆ...)

5) लिट् (ಪರೋಕ್ಷ ಭೂತಕಾಲ) PERFECT

अक्ष्णोः परं परोक्षं ಅಂದರೆ ಯಾರ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಂಡಿರದಷ್ಟು ಹಿಂದಿನ ಸಂಗತಿ ಹೇಳುವಾಗ ಅಥವಾ ಪ್ರಾಚೀನಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಡೆದುಹೋದ ಘಟನೆಯನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುವಾಗ लिट् ಕ್ರಿಯಾಪದವನ್ನು ಬಳಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾ : कृष्णः कंसं जघान (ಕೃಷ್ಣನು ಕಂಸನನ್ನು ಕೊಂದನು.)

ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಲಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಆಖ್ಯಾತಪ್ರತ್ಯಯ ಹಚ್ಚುವದಕ್ಕಿಂತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ ಹತ್ತುವದಿಲ್ಲವೆಂಬುದನ್ನು ಹಿಂದೆ ಸೂಚಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ವಿಕರಣದ ಬದಲಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು य ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೇ ವ್ಯಂಜನದಿಂದ ಆರಂಭವಾಗಿದ್ದರೆ ಅದರ ಹಿಂದೆ इ (इट्) ಆಗಮವಾಗುವದು. [मित्रवदागमः, शत्रुवदादेशः ವಿವರಣೆಗೆ ಸಂಧಿಪ್ರಕರಣ ನೋಡಿ.] ಎಲ್ಲ ಧಾತುಗಳ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಹಿಂದೆ 'इ' ಆಗಮವಾಗುವದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ इडागमವಾಗುವ ಧಾತುಗಳಿಗೆ 'सेट्' ಎಂದು 'इ' ಆಗಮವಾಗದ ಧಾತುಗಳಿಗೆ 'अनिट्' ಎಂದು 'इ' ಆಗಮವು ವಿಕಲ್ಪದಿಂದಾಗುವ ಅಥವಾ (ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ) ಧಾತುಗಳಿಗೆ 'वेट्' ಎಂದು ಹೆಸರಿದೆ. ಹೀಗೆ ಧಾತುಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರು ವರ್ಗಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ, 'सेट्' ಧಾತುಗಳಿಗೆ 'इ' (इट्) ಆಗಮ ಹಚ್ಚಿ, 'अनिट्' ಧಾತುಗಳಿಗೆ इडागमವಿಲ್ಲದೆ ಮತ್ತು वेट् ಧಾತುಗಳಿಗೆ इडागमವನ್ನು ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಮಾಡಿಸಿ ಆಖ್ಯಾತಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಹಚ್ಚಬೇಕು. ಉದಾ : लिट् ಲಕಾರ (ಪರೋಕ್ಷಭೂತಕಾಲ)ದ ಉತ್ತಮ ಪುರುಷದ ದ್ವಿವಚನ ಅಥವಾ ಬಹುವಚನದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು व ಮತ್ತು म ಎಂದಿವೆ. य ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ 'इ' ಸೇರಿಸಬೇಕು. (लिट् ಲಕಾರದಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿನ ಮೊದಲ ಅಕ್ಷರವನ್ನು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ದ್ವಿತ್ವ ಮಾಡಬೇಕು.) ದ್ವಿತ್ವದ ನಿಯಮವನ್ನು ಪು.105 ನೋಡಿ.

रक्ष् - (सेट्) ररक्ष्+इ+व = ररक्षिव ब.व. ररक्षिम

कृ - (अनिट्) ककृ → चकृ+व = चकृव ब.व. चकृम

मुह् - (वेट्) मुमुह्+इ+व = मुमुहिव ब.व. मुमुहिम

मुमुह्+व = मुमुह्व ब.व. मुमुह्म

6) लुङ् (ಸಾಮಾನ್ಯ ಅಥವಾ ತೃತೀಯ ಭೂತಕಾಲ) AORIST

ನಡೆದ ಸಂಗತಿಯ ಕಾಲವು ಅನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿರುವಾಗ ಅಥವಾ ಘಟನೆಯು ಇವತ್ತು (अद्यतन) ನಡೆದಿದ್ದರೆ लुङ् ಕ್ರಿಯಾಪದದಿಂದ ಅದನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಉದಾ : अद्य

प्रातः ग्रामं अगमम्। ಇಂದು ಬೆಳಿಗ್ಗೆ ಹಳ್ಳಿಗೆ ಹೋಗಿದ್ದೆನು. ಧಾತುವಿನ ಹಿಂದೆ अ ಸೇರಿಸಿ ಧಾತುವಿಗೆ लुङ् ಲಕಾರದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಬೇಕು. अ+गम्+अम्=अगमम्। ಆದರೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ लुङ् ಲಕಾರದ ಬದಲಾಗಿ लङ् ಲಕಾರವನ್ನೇ ಹೆಚ್ಚು ಬಳಸುವದು ಈಗ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದೆ.

7) लुट् (ಪ್ರಥಮ ಭವಿಷ್ಯತ್‌ಕಾಲ) FIRST FUTURE

ಇವತ್ತಿನದಲ್ಲದ (ಅನದ್ಯತನ) ನಾಳೆ ಅಥವಾ ನಂತರದ ಭವಿಷ್ಯತ್‌ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಈ ಕ್ರಿಯಾಪದವನ್ನು ಬಳಸಲಾಗುವದು. ಉದಾ: अचिराद् वयमेव तत्र गन्तारः। (ಬೇಗನೇ ನಾವೇ ಅಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗುವವರಿದ್ದೇವೆ.) लुट् ಲಕಾರದ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಧಾತುವು सेट् ಇದ್ದರೆ इंडागम, अनिट् ಇದ್ದರೆ 'इ' ಇಲ್ಲ, वेट् ಇದ್ದರೆ इंडागम ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿಟ್ಟು ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಬೇಕು. ಉದಾ: पठ्(सेट्)+इ+ता=पठिता, क+अनिट्+ता=कर्ता।

8) लृट् (ಸಾಮಾನ್ಯ ಅಥವಾ ದ್ವಿತೀಯ ಭವಿಷ್ಯತ್‌ಕಾಲ) SECOND FUTURE

ಮುಂದೆ ನಡೆಯುವ ಘಟನೆಯನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ, ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ लृट् ಕ್ರಿಯಾಪದಗಳನ್ನು ಬಳಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾ: अद्यैव आगमिष्यति (ಇಂದೇ ಬರುವನು). ಇಲ್ಲಿಯೂ सेट्, अनिट् ಮತ್ತು वेट् ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ इडागम ದ ನಿಯಮ ಅನ್ವಯಿಸುವದು. गम् +इ +स्यति=गमिष्यति, शक् (अनिट्) स्यति=शक्ष्यति (ಶಕ್ತನಾಗುವನು) ಇತ್ಯಾದಿ.

9) आशीर्लिङ् (ಆಶೀರರ್ಥ) BENEDICTIVE

ಆಶೀರ್ವಾದವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ आशीर्लिङ् ಕ್ರಿಯಾಪದಗಳನ್ನು ಬಳಸುತ್ತಾರೆ. ಉದಾ : शुभं भूयात् (ಶುಭವಾಗಲಿ). ಇಲ್ಲಿ ಧಾತು ಪರಸ್ಮೈಪದಿಯಲ್ಲಿ ಇದ್ದರೆ ಅದರ ಕರ್ಮಣಿ ಅಂಗದಲ್ಲಿಯ य ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು, आशीर्लिङ् ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಆಶೀರರ್ಥದ ಕ್ರಿಯಾಪದ ಬರುತ್ತದೆ. भू (यो)+यात्=भूयात् ಧಾತು ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಾಗಿದ್ದರೆ सेट्, अनिट् ಮತ್ತು वेट् ಧಾತುಗಳಿಗೆ इडागम ದ ನಿಯಮ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಅನ್ವಯ ಮಾಡಿ आशीर्लिङ्ದ ಆತ್ಮನೇಪದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಬೇಕು. ಉದಾ : कृ (अनिट्)+सीष्ट=कृषीष्ट।

10) लृङ् (ಸಂಕೇತಾರ್ಥ) CONDITIONAL

ಒಂದು ಕ್ರಿಯೆಯ ಸ್ಥಿತಿಯು ಒಂದು ನಿಬಂಧನೆ ಅಥವಾ ಇನ್ನೊಂದು ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿದ್ದು ಆ ಇನ್ನೊಂದು ಕ್ರಿಯೆಯು ಅಥವಾ ನಿಬಂಧನೆಯು ಪೂರ್ಣವಾಗದಿರುವಾ

ಮೊದಲಿನ ಕ್ರಿಯೆಯು ಸಂಭವಿಸಲಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳುವಾಗ ಲೃಙ್ ಕ್ರಿಯಾಪದವನ್ನು ಬಳಸುತ್ತಾರೆ. ಉದಾ : सुवृष्टिश्चेत् अभविष्यत् तदा क्षेत्रं सुभिक्षं अकरिष्यत्। (ಒಂದು ವೇಳೆ ಮಳೆಯಾಗಿದ್ದಿದ್ದರೆ ಹೊಲವನ್ನು ಬೆಳೆ ತುಂಬಿರುವಂತೆ ಮಾಡಿರುತ್ತಿದ್ದನು. ಅಂದರೆ ಹೊಲವು ಲೇಸಾದ ಪೈರಿನಿಂದ ತುಂಬಿ ಬರುವ ಕ್ರಿಯೆಯು ಮಳೆಯ ಬರುವಿಕೆಯನ್ನವಲಂಬಿಸಿದೆ.)

ಧಾತುವಿನ ಹಿಂದೆ 'अ' ಹಚ್ಚಿ, सेट्, अनिट् ಮತ್ತು वेट् ನಿಯಮಗಳನ್ನು ಅನ್ವಯಿಸಿ ಮುಂದೆ ಸಂಕೇತಾರ್ಥದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಿ ಲೃಙ್ ಕ್ರಿಯಾಪದ ಪಡೆಯಬಹುದು.

अ+पठ् (सेट्)+इ+स्यत्=अपठिष्यत्
अ+शक् (अनिट्)+स्यत्=अशक्ष्यत्

ಕಾಲಾರ್ಥಗಳ (ಆಖ್ಯಾತ) ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು

ಸವಿಕರಣ ಕಾಲಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಅವಿಕರಣ ಕಾಲಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಸೇರುವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿವೆ. ಸವಿಕರಣ (ಸಾರ್ವಧಾತುಕ) ಕಾಲಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ 'ಅಂಗ'ದ 'अ' ಕೊನೆಗೆ ಬರುವಂತಹ 1, 4, 6 ಮತ್ತು 10 ನೆಯ ಗಣಗಳ ಧಾತುಗಳ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬೇರೆ ಮತ್ತು ಅಂಗದ ಕೊನೆಗೆ 'अ' ಬರದಿರುವ 2, 3, 5, 7, 8 ಮತ್ತು 9 ಗಣಗಳ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಹಚ್ಚುವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಭಿನ್ನವಾಗಿಯೇ ಇವೆ. म् ಮತ್ತು व् ಗಳಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಹಿಂದಿನ 'ಅಂಗ'ಗಳ अ ಕಾರವು ದೀರ್ಘವಾಗಿ 'आ' ಆಗುತ್ತದೆ. लिख्+आ+मि=लिखामि। अ ದಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭಿಸುವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಹಿಂದಿನ 'ಅಂಗ'ಗಳ अ ಕಾರವು ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. लिख्+अ+अन्ति =लिखन्ति ಇತ್ಯಾದಿ.

I. 1, 4, 6 ಮತ್ತು 10 ನೆಯ ಗಣಗಳ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಹಚ್ಚುವ ಸವಿಕರಣ ಕಾಲಾರ್ಥಗಳ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಹೀಗಿವೆ -

1) ಲಟ್ (ವರ್ತಮಾನಕಾಲ)

	ಪರಸ್ಮೈಪದ				ಆತ್ಮನೇಪದ		
	ಏ.ವ.	ದ್ವಿ.ವ.	ಬ.ವ.		ಏ.ವ.	ದ್ವಿ.ವ.	ಬ.ವ.
ಪ.ಪು.	ति	तः[1]	अन्ति	ಪ.ಪು.	ते	इते	अन्ते
ಮ.ಪು.	सि	थः	थ	ಮ.ಪು.	से	इथे	ध्वे
ಉ.ಪು.	मि	वः	मः	ಉ.ಪು.	इ	वहे	महे

[ಈ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿಸರ್ಗವಿದ್ದಲ್ಲಿ स् ಇದೆ. ಅಂದರೆ स् ಇದ್ದಲ್ಲಿ ವಿಸರ್ಗ ಬರುತ್ತದೆ]

2) लङ् (ಅನದ್ಯತನ ಭೂತಕಾಲ)

	ಏ.ವ.	ದ್ವಿ.ವ.	ಬ.ವ.		ಏ.ವ.	ದ್ವಿ.ವ.	ಬ.ವ.
ಪ.ಪು.	त्	ताम्	अन्	ಪ.ಪು.	त	इताम्	अन्त
ಮ.ಪು.	स्	तम्	त	ಮ.ಪು.	थाः	इथाम्	ध्वम्
ಉ.ಪು.	अम्	व	म	ಉ.ಪು.	इ	वहि	महि

3) लोट् (ಆಜ್ಞಾರ್ಥ)

	ಏ.ವ.	ದ್ವಿ.ವ.	ಬ.ವ.		ಏ.ವ.	ದ್ವಿ.ವ.	ಬ.ವ.
ಪ.ಪು.	तु *	ताम्	अन्तु	ಪ.ಪು.	ताम्	इताम्	अन्ताम्
ಮ.ಪು.	-	तम्	त	ಮ.ಪು.	स्व	इथाम्	ध्वम्
ಉ.ಪು.	आनि	आव	आम	ಉ.ಪು.	ऐ	आवहै	आमहै

* [ಕೆಲವು ಸಲ तात् ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪ್ರ.ಪು. ಮತ್ತು ಮ.ಪು. ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಸೇರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಅದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಆಶೀರ್ವಾದಾರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಉದಾ : भवतु, भवतात् ; भव, भवतात्।]

4) विधिलिङ् (ವಿಧ್ಯರ್ಥ)

	ಏ.ವ.	ದ್ವಿ.ವ.	ಬ.ವ.		ಏ.ವ.	ದ್ವಿ.ವ.	ಬ.ವ.
ಪ.ಪು.	ईत्	ईताम्	ईयुः	ಪ.ಪು.	ताम्	इताम्	अन्ताम्
ಮ.ಪು.	ईः	ईतम्	ईत	ಮ.ಪು.	स्व	इथाम्	ध्वम्
ಉ.ಪು.	ईयम्	ईव	ईम	ಉ.ಪು.	ऐ	आवहै	आमहै

II. 2, 3, 5, 7, 8 ಮತ್ತು 9 ಗಣಗಳ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಸೇರುವ ಸವಿಕರಣ (ಸಾರ್ವಧಾತುಕ) ಕಾಲಾರ್ಥಗಳ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ವರ್ತಮಾನ (ಲಟ್), ಅನದ್ಯತನ ಭೂತ (ಲಙ್) ಮತ್ತು (ಲೋಟ್) ಆಜ್ಞಾರ್ಥ ಇವುಗಳ ಪರಸ್ಮೈಪದಿಯಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ವಿಧ್ಯರ್ಥದ ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಗುಂಪಿನ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೇ ಆಗಿರುತ್ತವೆ. (ಆದರೆ ಆಜ್ಞಾರ್ಥ ಮ.ಪು.ಏ.ವ ಮಾತ್ರ 'हि' ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯವಿದೆ. देहि (ಕೊಡು) जहि (ಕೊಲ್ಲು))

ಎರಡನೆಯ ಗುಂಪಿನ ಉಳಿದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಹೀಗಿವೆ -

1) (ಲಟ್) ವರ್ತಮಾನಕಾಲ - ಆ.ಪದ.				2) (ಲಙ್) ಅನದ್ಯತನಭೂತಕಾಲ - ಆ.ಪದ			
ಪ.ಪು.	ते	आते	अते	ಪ.ಪು.	त	आताम्	अत
ಮ.ಪು.	से	आथे	ध्वे	ಮ.ಪು.	थाः	आथाम्	ध्वः
ಉ.ಪು.	ए	वहे	महे	ಉ.ಪು.	इ	वहि	महि

3) (लोट्) ಆಜ್ಞಾರ್ಥ - ಆ.ಪದ.				4)(विधिलिङ्) ವಿಧ್ಯರ್ಥ - ಆ.ಪದ.			
ಪ್ರ.ಪು.	ताम्	आताम्	अताम्	ಪ್ರ.ಪು.	यात्	याताम्	युः
ಮ.ಪು.	स्व	आथाम्	ध्वः	ಮ.ಪು.	याः	यातम्	यात
ಉ.ಪು.	याम्	याव	याम	ಉ.ಪು.	याम्	याव	याम

ಎರಡನೆಯ ಗುಂಪಿನ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಸೇರಿಸುವ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡು ವಿಧ :1) ಸಬಲ (Strong) ಅಥವಾ पित् 2) ದುರ್ಬಲ (Weak) ಅಥವಾ अपित् ।.

लट् ಲಕಾರದ ति, सि, मि; लङ् ಲಕಾರದ त्, स्, अम्; लोट् ಲಕಾಲದ तु, आनि, आव, आम, ऐ, आवहै, आमहै ಇವು पित् ಅಥವಾ ಸಬಲ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು. ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಹಚ್ಚಿದಾಗ ಧಾತುಗಳ ಅಥವಾ ಅವುಗಳ ಅಂಗಗಳ ಅಂತ್ಯ ಅಥವಾ ಉಪಾಂತ್ಯ ಹ್ರಸ್ವಸ್ವರಗಳಿಗೆ ಗುಣ ಅಥವಾ ವೃದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ. [ಗುಣ ಎಂದರೆ इ ई ಗಳು ए; उ ऊ ಗಳು ओ; ಮತ್ತು ऋ ॠ ಗಳು अर्; लृ ವು अल् ಆಗಿ ಬದಲಾಗುವದು. ವೃದ್ಧಿ ಎಂದರೆ अ ವು आ; इ ई ए ಗಳು ऐ; उ ऊ ओ ಗಳು औ; ऋ ॠ ಗಳು आर्; ಮತ್ತು लृ ವು आल् ಆಗಿ ಬದಲಾಗುವದು.] ಉದಾ: स्तु+ति=स्तौति; इ+तु=एतु; विद्+ति=वेत्ति; द्विष्+आम=द्वेषाम ।

2) ಇನ್ನುಳಿದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ದುರ್ಬಲ (अपित्). ಅವು ಸೇರುವಾಗ ಮೇಲೆ ತೋರಿಸಿದ ಬದಲಾವಣೆ ಇರುವದಿಲ್ಲ.

III. ಅವಿಕರಣ (ಆರ್ಧಧಾತುಕ) ಕಾಲಾರ್ಥಗಳ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು :

5) लिट् (ಪರೋಕ್ಷಭೂತಕಾಲ)

	ಪರಸ್ಮೈಪದ				ಆತ್ಮನೇಪದ		
	ಏ.ವ.	ದ್ವಿ.ವ.	ಬ.ವ.		ಏ.ವ.	ದ್ವಿ.ವ.	ಬ.ವ.
ಪ್ರ.ಪು.	अ	अतुः	उः	ಪ್ರ.ಪು.	ए	आते	इरे
ಮ.ಪು.	थ	अथुः	अ	ಮ.ಪು.	से	आथे	ध्वे
ಉ.ಪು.	अ	व	म	ಉ.ಪು.	ए	वहे	महे

6) लुङ् (ಸಾಮಾನ್ಯಭೂತಕಾಲ)

	ಏ.ವ.	ದ್ವಿ.ವ.	ಬ.ವ.		ಏ.ವ.	ದ್ವಿ.ವ.	ಬ.ವ.
ಪ್ರ.ಪು.	त	ताम्	अन् (उः)	ಪ್ರ.ಪು.	त	इताम्/आताम्	अन्त/अत
ಮ.ಪು.	स	तम	त	ಮ.ಪು.	थाः	इथाम्/आथाम्	ध्वम्
ಉ.ಪು.	अम्	व	म	ಉ.ಪು.	इ	वहि	महि

7) लुट् (ಪ್ರಥಮ ಭವಿಷ್ಯತ್‌ಕಾಲ)

	ಏ.ವ.	ದ್ವಿ.ವ.	ಬ.ವ.		ಏ.ವ.	ದ್ವಿ.ವ.	ಬ.ವ.
ಪ್ರ.ಪು.	ता	तारौ	तारः	ಪ್ರ.ಪು.	ता	तारौ	तारः
ಮ.ಪು.	तासि	तास्थः	तास्थ	ಮ.ಪು.	तासे	तासाथे	ताध्वे
ಉ.ಪು.	तास्मि	तास्वः	तास्मः	ಉ.ಪು.	ताहे	तास्वहे	तास्महे

8) लृट् (ದ್ವಿತೀಯ ಭವಿಷ್ಯತ್‌ಕಾಲ)

	ಏ.ವ.	ದ್ವಿ.ವ.	ಬ.ವ.		ಏ.ವ.	ದ್ವಿ.ವ.	ಬ.ವ.
ಪ್ರ.ಪು.	स्यति	स्यतः	स्यन्ति	ಪ್ರ.ಪು.	स्यते	स्येते	स्यन्ते
ಮ.ಪು.	स्यसि	स्यथः	स्यथ	ಮ.ಪು.	स्यसे	स्येथे	स्यध्वे
ಉ.ಪು.	स्यामि	स्यावः	स्यामः	ಉ.ಪು.	स्ये	स्यावहे	स्यामहे

9) आशीर्लिङ् (ಆಶೀರ್ವಾದಾರ್ಥ)

	ಏ.ವ.	ದ್ವಿ.ವ.	ಬ.ವ.		ಏ.ವ.	ದ್ವಿ.ವ.	ಬ.ವ.
ಪ್ರ.ಪು.	यात्	यास्ताम्	यासुः	ಪ್ರ.ಪು.	सीष्ट	सीयास्ताम्	सीरन्
ಮ.ಪು.	याः	यास्तम्	यास्त	ಮ.ಪು.	सीष्ठाः	सीयास्थाम्	सीध्वम्
ಉ.ಪು.	यासम्	यास्व	यास्म	ಉ.ಪು.	सीय	सीवहि	सीमहि

10) लृङ् (ಸಂಕೇತಾರ್ಥ)

	ಏ.ವ.	ದ್ವಿ.ವ.	ಬ.ವ.		ಏ.ವ.	ದ್ವಿ.ವ.	ಬ.ವ.
ಪ್ರ.ಪು.	स्यत्	स्यताम्	स्यन्	ಪ್ರ.ಪು.	स्यत	स्येताम्	स्यन्त
ಮ.ಪು.	स्यः	स्यतम्	स्यत	ಮ.ಪು.	स्यथाः	स्येथाम्	स्यध्वम्
ಉ.ಪು.	स्यम्	स्याव	स्याम	ಉ.ಪು.	स्ये	स्यावहि	स्यामहि

ಆಖ್ಯಾತಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಹಚ್ಚುವಾಗ ಆವಶ್ಯಕವಾದ ನಿಯಮಗಳು

ಧಾತು+ವಿಕರಣ+ಆಖ್ಯಾತಪ್ರತ್ಯಯ=ಕ್ರಿಯಾಪದ ಇದನ್ನು ನೆನಪಿಡಬೇಕು.

1) ಧಾತುವಿಗೆ ವಿಕರಣವನ್ನು ಹಚ್ಚುವಾಗ, 2) ಧಾತುವಿಗೆ ಅಥವಾ ಧಾತುವಿಗೆ ವಿಕರಣ ಹಚ್ಚಿದಾಗ ತಯಾರಾದ 'ಅಂಗ'ಕ್ಕೆ ಆಖ್ಯಾತಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಹಚ್ಚುವಾಗಲೂ ಆಯಾ ಗಣಕ್ಕೆ ಮತ್ತು ಆಯಾ ಲಕಾರಕ್ಕೆ ನಿರ್ದಿಷ್ಟಪಡಿಸಿದ ನಿಯಮಗಳನ್ನು ಅನುಸರಿಸಬೇಕು. ಆಯಾ ಗಣಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಕೆಲವು ಪ್ರಮುಖ ನಿಯಮಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಇಲ್ಲಿ ಸೂಚಿಸಲಾಗಿದೆ.

1) 1ನೇ ಗಣದ ಧಾತುಗಳಿಗೆ अ ವಿಕರಣ ಹಚ್ಚುವಾಗ ಧಾತುಗಳ ಉಪಾಂತ್ಯ ಹ್ರಸ್ವ ಅಥವಾ ಕೊನೆಯ ದೀರ್ಘ ಗುಣವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾ: भू-ಧಾತುವಿಗೆ अ ವಿಕರಣ ಸೇರುವಾಗ

ಭೂದ ಕೊನೆಯ ಸ್ವರವಾದ ಊ ಗುಣವಾಗಿ ಓ ಆಗುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ भू+अ=भो+अ ಯಾಂತಾದೇಶ ವಾಂತಾದೇಶ ಸಂಧಿನಿಯಮದಂತೆ भव् ಆಗುತ್ತದೆ. भव्+अ=भव ಎಂಬ ಅಂಗವು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. ಅದಕ್ಕೆ ति ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯ ಹಚ್ಚಿದಾಗ भवति ಕ್ರಿಯಾಪದ ತಯಾರಾಗುತ್ತದೆ.

2) ಎರಡನೆಯ ಗಣದ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ವಿಕರಣ ಇಲ್ಲ. ಈ ಗಣದ ಕ್ರಿಯಾಪದಗಳು ಅನಿಯಮಿತ.

3) ಮೂರನೆಯ ಗಣದ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ವಿಕರಣವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯ ಹಚ್ಚುವದಕ್ಕೂ ಮೊದಲು ಧಾತುಗಳು ದ್ವಿತ್ವವಾಗಿ "ಅಂಗ"ವೆಂದಾಗುತ್ತವೆ.

ದ್ವಿತ್ವದ ಕೆಲವು ನಿಯಮಗಳು :

i) ಧಾತುವು ಸ್ವರದಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿದ್ದರೆ ಆ ಸ್ವರವನ್ನಷ್ಟೇ ದ್ವಿತ್ವ ಮಾಡಬೇಕು. ಉದಾ:इष्, इइष्

ii) ಧಾತು ವ್ಯಂಜನದಿಂದ ಸುರು ಆಗಿದ್ದರೆ ಆ ವ್ಯಂಜನವನ್ನು ಅದರ ಸ್ವರ ಸಹಿತವಾಗಿ ದ್ವಿತ್ವ ಮಾಡಬೇಕು. ಉದಾ: बुध्-बुबुध्

iii) ಧಾತುವು ಸಂಯುಕ್ತ ವ್ಯಂಜನದಿಂದ ಆರಂಭವಾಗಿದ್ದರೆ ಮೊದಲಿನ ವ್ಯಂಜನವನ್ನು ಆ ಸಂಯುಕ್ತ ವ್ಯಂಜನದ ಸ್ವರಸಹಿತವಾಗಿ ದ್ವಿತ್ವ ಮಾಡಬೇಕು. ह्री- (ह्+र्+ई) ह्री ಹರೀ; ಆದರೆ ಧಾತುವಿನ ಪ್ರಾರಂಭದ ಸಂಯುಕ್ತ ವ್ಯಂಜನದ ಮೊದಲನೆಯ ವ್ಯಂಜನವು श्,ष्,स् ಇದ್ದು ಎರಡನೆಯ ವ್ಯಂಜನವು ಕರ್ಕಶ ವ್ಯಂಜನವಿದ್ದರೆ ಆ ಕಠೋರ ವ್ಯಂಜನ ಮತ್ತು ಸ್ವರ ಇವು ಕೂಡಿ ಆದ ಪೂರ್ಣಾಕ್ಷರವನ್ನು ದ್ವಿತ್ವ ಮಾಡಬೇಕು.-स्पर्ध्-पस्पर्ध

iv) ದ್ವಿತ್ವ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಒಂದೇ ವಿಧವಾದ ಎರಡು ಅಕ್ಷರಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಅಕ್ಷರಕ್ಕೆ 'ಅಭ್ಯಾಸ'ವೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆ ಕೆಲವು ಬದಲಾವಣೆಗಳಾಗುವವು. 1) ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘಸ್ವರವಿದ್ದರೆ ಹ್ರಸ್ವವಾಗುವದು; ऋ ಇದ್ದರೆ अ ಆಗುವದು. दा-दादा-ददा(ति) 2) ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ 'ಕ'ವರ್ಗವಿದ್ದರೆ 'ಚ' ವರ್ಗವಾಗುವದು, ह् ಇದ್ದರೆ ज् ಆಗುವದು. कृ-कृकृ-ककृ-चकृ; हु-हुहु-जुहु।

3) ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ವರ್ಗದ ಎರಡನೆಯ ವ್ಯಂಜನವಿದ್ದರೆ ಅದು ಒಂದನೇ ವ್ಯಂಜನ, ನಾಲ್ಕನೆಯ ದಿದ್ದರೆ ಮೂರನೆಯ ವ್ಯಂಜನವಾಗುತ್ತದೆ. खन्-खखन्-कखन्-चखन्; भी-भीभी-भिभी-बिभी।

4) ಮೂರನೆಯ ಗಣದ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಲಟ್ ಲಕಾರದ ಪ್ರ.ಪು.ಬ.ವ. ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಸೇರುವಾಗ ಅವುಗಳ ಅನುಸ್ವಾರ (अन्ति, अन्ते)ವು ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. दा-ददति,ददते

(ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ಬದಲಾವಣೆಗಳಿದ್ದು ಪ್ರಮುಖವಾದವುಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಇಲ್ಲಿ ಕೊಡಲಾಗಿದೆ.)

4) ನಾಲ್ಕನೆ ಗಣದ ವಿಕರಣವು य. ಇದನ್ನು ಧಾತುವಿಗೆ ಸೇರಿಸಿ ತಿಙ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಹಚ್ಚಬೇಕು. नृत्+य+ति=नृत्यति

5) 5ನೇ ಗಣದ ವಿಕರಣವು नु. ಈ ವಿಕರಣದ ಮುಂದೆ ಸಬಲ (पित्) ಆಖ್ಯಾತಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬಂದರೆ नु ಗುಣವಾಗಿ नो ಆಗುತ್ತದೆ. चि+नु+मि=चिनोमि. ಆದರೆ (अपित्) ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬಂದರೆ चि+नु+थ=चिनुथ.

6) 6ನೇ ಗಣದ ವಿಕರಣವು अ. ಧಾತುವಿಗೆ ಇದನ್ನು ಹಚ್ಚಿ ಆಖ್ಯಾತಪ್ರತ್ಯಯ ಜೋಡಿಸಬೇಕು. (ಈ 'अ' ಹಚ್ಚುವಾಗ 1ನೇ ಗಣದಲ್ಲಿಯಂತೆ ಧಾತುವಿನ ಅಂತ್ಯ ಸ್ವರಕ್ಕೂ ಹಾಗೂ ಉಪಾಂತ್ಯ ಹ್ರಸ್ವ ಸ್ವರಕ್ಕೂ ಗುಣವಾಗುವದಿಲ್ಲ. ಇದೇ 1 ಮತ್ತು 6ನೇ ಗಣದ ವ್ಯತ್ಯಾಸ.)

7) 7 ನೇ ಗಣದ ವಿಕರಣ न. ಇದು ಧಾತುವಿನ ಕೊನೆಗೆ ಸೇರುವದಿಲ್ಲ, ಧಾತುವಿನ ಸ್ವರ ಮತ್ತು ಕೊನೆಯ ವ್ಯಂಜನಗಳ ನಡುವೆ ಸೇರುತ್ತದೆ ಮತ್ತು ದುರ್ಬಲ (अपित्) ಪ್ರತ್ಯಯ ಹಚ್ಚಿದಾಗ ಈ न → न् ಆಗುತ್ತದೆ: रुध् ಧಾತು - रु+न+ध्+मि (पित्) = रुणध्मि, रु+न्+ध्+अन्ति (अपित्) =रुन्धन्ति. i) ಆಜ್ಞಾರ್ಥ(लोट्) ಮ.ಪು.ಏ.ವ. ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವು न ಹೋಗಿ धि ಆಗುತ್ತದೆ. छिद् ಧಾತು: छि+न् +द्+धि (अपित्) =छिन्धि.

8) 8ನೇ ಗಣದ ವಿಕರಣವು उ. ಇದರ ಮುಂದೆ ಸಬಲ (पित्) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ उ ಗುಣವಾಗಿ ओ ಆಗುತ್ತದೆ. तन्+उ+मि=तनोमि. (i) कृ ಧಾತು, ಸಬಲ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ कर्, ಮತ್ತು ದುರ್ಬಲ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿದಾಗ कुर् ಆಗುತ್ತದೆ: करोमि, कुरुथ। व् ಮತ್ತು म् ದಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾದ ದುರ್ಬಲ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬಂದಾಗ कृ ಧಾತುವಿಗೆ ಹಚ್ಚುವ उ ವಿಕರಣವು ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ - कुर्वः कुर्मः

9) ना ಇದು 9 ನೇ ಗಣದ ವಿಕರಣ. (i) ತಿಙ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ದುರ್ಬಲ ಇದ್ದು ವ್ಯಂಜನದಿಂದ ಆರಂಭವಾಗಿದ್ದರೆ ना ವಿಕರಣವು नी ಆಗುತ್ತದೆ : मी+(ना) नी+ वः=मिनीवः (ii) ದುರ್ಬಲ ಆಖ್ಯಾತಪ್ರತ್ಯಯವು ಸ್ವರದಿಂದ ಆರಂಭವಾದರೆ ना ವು न् ಆಗುತ್ತದೆ. क्षुभ्+(ना) न्+अन्ति=क्षुभ्नन्ति

10) ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ 10ನೇ ಗಣದ ಧಾತುಗಳು ಉಭಯಪದಿಯಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಈ ಗಣದ ವಿಕರಣವಾದ अय ಸೇರಿದಾಗ (गण, रच, कथ, वर, पत, स्तन, मह, कुण ಮುಂತಾದ ಕೆಲವು ಧಾತುಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು, ಉಳಿದ) ಧಾತುಗಳ ಉಪಾಂತ್ಯ अ ಸ್ವರವು ವೃದ್ಧಿ ಅಥವಾ ಗುಣವಾಗುತ್ತದೆ. तड्+अय+ति=ताडयति: चुर्+ अय+ति=चोरयति।

ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಗಣದ ಒಂದೊಂದು ಧಾತುವಿನ ಹತ್ತೂ ಲಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವ ಕ್ರಿಯಾಪದಗಳ ರೂಪಗಳನ್ನು ಮಾದರಿಗಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟಿದೆ.

(ಹೆಚ್ಚು ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿರುವ 1ನೇ ಗಣ (भ्वादि) ಈ ಗಣದ ಕೆಲವು ಧಾತುಗಳನ್ನು ಸುಲಭವಾಗಿ ನೆನೆದುಕೊಳ್ಳಲು ಈ ಕೆಳಗಿನ ಶ್ಲೋಕಗಳನ್ನು ಕಂಠಪಾಠ ಮಾಡಿ).

1ನೇ ಗಣ (भ्वादि) ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ-अ

नमन् दशत्यर्जतक्षरक्ष क्रीडति खादति। पठेत्तर शपे शोचे नन्दक्षिप्तं फलं नय।।
दहन् खन लिखन् गायन् हसन् वहति शंसति।
जपन् वर्षति धावन्ति तिष्ठ जीवन् रटन् चरन्।।
मज्जन् जीवन्ति कीलन्ति भूषन् चूषति बुक्कति। निन्दजल्प नट क्रन्द वद चुम्ब यज क्षर।।। पच स्मर त्यजन् गायन् वादन् नर्दन् दिशन् सरन्। एधते याचते चेष्टे यते लेभे भजे घटे।।
ईक्षते शोभते मोदे स्पर्धते रमते क्षुभे। ऊहते वर्धते भासे कम्पते शङ्कते व्यथे ।।

भू- (सत्तायां ಇರು, ಆಗು) ಪರಸ್ಮೈಪದಿ

1) लट् (ವರ್ತಮಾನಕಾಲ)			2) लिट् (ಪರೋಕ್ಷಭೂತಕಾಲ)		
भवति	भवतः	भवन्ति	बभूव	बभूवतुः	बभूवुः
भवसि	भवथः	भवथ	बभूविथ	बभूवथुः	बभूव
भवामि	भवावः	भवामः	बभूव	बभूविव	बभूविम

3) लुट् (ಭವಿಷ್ಯತ್‌ಕಾಲ)			4) लृट् (ಸಾಮಾನ್ಯ ಭವಿಷ್ಯತ್‌ಕಾಲ)		
भविता	भवितारौ	भवितारः	भविष्यति	भविष्यतः	भविष्यन्ति
भवितासि	भवितास्थः	भवितास्थ	भविष्यसि	भविष्यथः	भविष्यथ
भवितास्मि	भवितास्वः	भवितास्मः	भविष्यामि	भविष्यावः	भविष्यामः

			← 5) लोट् (ಆಜ್ಞಾರ್ಥ)
भवतु, भवतात्	भवताम्	भवन्तु	
भव, भवतात्	भवतम्	भवत	
भवानि	भवाव	भवाम	

6) लङ् (ಅನದ್ಯತನ ಭೂತಕಾಲ)			7) विधिलिङ् (ವಿಧ್ಯರ್ಥ)		
अभवत्	अभवताम्	अभवन्	भवेत्	भवेताम्	भवेयुः
अभवः	अभवतम्	अभवत	भवेः	भवेतम्	भवेत
अभवम्	अभवाव	अभवाम	भवेयम्	भवेय	भवेम

8) आशीर्लिङ् (ಆಶೀರರ್ಥ)

भूयात्	भूयास्ताम्	भूयासुः
भूयाः	भूयास्तम्	भूयास्त
भूयासं	भूयास्व	भूयास्म

9) लुङ् (ತೃತೀಯ ಭೂತಕಾಲ)

अभूत्	अभूताम्	अभूवन्
अभूः	अभूतम्	अभूत
अभूवम्	अभूव	अभूम

10) लृङ् (ಸಂಕೇತಾರ್ಥ) ←

अभविष्यत्	अभविष्यताम्	अभविष्यन्
अभविष्यः	अभविष्यतम्	अभविष्यत
अभविष्यं	अभविष्याव	अभविष्याम

(षह) सह्-मर्षणे=ಸಹಿಸು - ಆತ್ಮನೇಪದಿ

1) लट् (ವರ್ತಮಾನಕಾಲ)

सहते	सहेते	सहन्ते
सहसे	सहेथे	सहध्वे
सहे	सहावहे	सहामहे

2) लिट् (ಪರೋಕ್ಷಭೂತಕಾಲ)

सेहे	सेहाते	सेहिरे
सेहिषे	सेहाथे	सेहिध्वे
सेहे	सेहावहे	सेहामहे

3) लुट् (ಪ್ರಥಮಭವಿಷ್ಯತ್‌ಕಾಲ)

सहिता	सहितारौ	सहितारः
सहितासे	सहितासाथे	सहिताध्वे
सहिताहे	सहितास्वहे	सहितास्महे

4) लृट् (ಸಾಮಾನ್ಯ ಭವಿಷ್ಯತ್‌ಕಾಲ)

सहिष्यते	सहिष्येते	सहिष्यन्ते
सहिष्यसे	सहिष्येथे	सहिष्यध्वे
सहिष्ये	सहिष्यावहे	सहिष्यामहे

5) लोट् (ಆಜ್ಞಾರ್ಥ)

सहतां	सहेतां	सहन्ताम्
सहस्व	सहेथां	सहध्वं
सहे	सहावहे	सहामहे

6) लङ् (ಸಾಮಾನ್ಯ ಭೂತಕಾಲ)

असहत	असहेताम्	असहन्त
असहथाः	असहेथां	असहध्वं
असहे	असहावहि	असहामहि

7) विधिलिङ् (ವಿಧ್ಯರ್ಥ) →

सहेत	सहेयाताम्	सहेरन्
सहेथाः	सहेयाथाम्	सहेध्वम्
सहेय	सहेवहि	सहेमहि

8) आशीर्लिङ् (ಆಶೀರರ್ಥ)

सहिषीष्ट	सहिषीयास्ताम्	सहिषीरन्
सहिषीष्ठाः	सहिषीयास्थाम्	सहिषीध्वं, सहिषीढ्वम्
सहिषीय	सहिषीवहि	सहिषीमहि

असहिष्ट	असहिषाताम्	असहिषत	← 9) लुङ् (ತೃತೀಯ ಭೂತಕಾಲ)
असहिष्ठाः	असहिषाथां	असहिषध्वं	
असहिषि	असहिष्वहि	असहिष्महि	

10) लृङ् (ಸಂಕೇತಾರ್ಥ) →	असहिष्यत	असहिष्येताम्	असहिष्यन्त
	असहिष्यथाः	असहिष्येथाम्	असहिष्यध्वम्
	असहिष्ये	असहिष्यावहि	असहिष्यामहि

2ನೇ ಗಣ (अदादिगणः) ಇಲ್ಲಿ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವಿಲ್ಲ

स्वपित्यत्ति श्वसित्येति हन्तीष्टे द्यौति रोदिति।
अध्येत्यधीते जागर्ति दोग्धि चष्टेऽस्ति वेत्ति च
सूते शेते स्तौति लेढि शास्तिब्रूते चकास्ति च।
या वा भा स्नापि पालाख्या मा श्रा लाचेत्यदादयः॥

ಈ ಶ್ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ 2ನೇ ಗಣದ ಪ್ರಮುಖ ಧಾತುಗಳಿವೆ.

हन = हिंसागत्योः = (ಹಿಂಸಿಸು) ಪರಸ್ಮೈಪದಿ

1) लट् (ವರ್ತಮಾನಕಾಲ)			2) लिट् (ಪರೋಕ್ಷಭೂತಕಾಲ)		
हन्ति	हतः	घ्नन्ति	जघान	जघ्नतुः	जघ्नुः
हंसि	हथः	हथ	जघनिथ, जघ्नथ	जघ्नथुः	जघ्न
हन्मि	हन्वः	हन्मः	जघान,जघन	जघ्निव	जघ्निम

3) लुट् (ಭವಿಷ್ಯತ್‌ಕಾಲ)			4) लृट् (ಸಾಮಾನ್ಯ ಭವಿಷ್ಯತ್‌ಕಾಲ)		
हन्ता	हन्तारौ	हन्तारः	हनिष्यति	हनिष्यतः	हनिष्यन्ति
हन्तासि	हन्तास्थः	हन्तास्थ	हनिष्यसि	हनिष्यथः	हनिष्यथ
हन्तास्मि	हन्तास्वः	हन्तास्मः	हनिष्यामि	हनिष्यावः	हनिष्यामः

5) लोट् (ಆಜ್ಞಾರ್ಥ)			6) लङ् (ಸಾಮಾನ್ಯ ಭೂತಕಾಲ)		
हन्तु,हतात्	हतां	घ्नन्तु	अहन्	अहतां	अघ्नन्
जहि,हतात्	हतं	हत	अहन्	अहतं	अहत
हनानि	हनाव	हनाम	अहनम्	अहन्व	अहन्म

7) विधिलिङ् (ವಿಧ್ಯರ್ಥ)			8) आशीर्लिङ् (ಆಶೀರರ್ಥ)		
हन्यात्	हन्यातां	हन्युः	वध्यात्	वध्यास्तां	वध्यासुः
हन्याः	हन्यातं	हन्यात	वध्याः	वध्यास्तं	वध्यास्त
हन्यां	हन्याव	हन्याम	वध्यासं	वध्यास्व	वध्यास्म

9) लुङ् (ತೃತೀಯ ಭೂತಕಾಲ)

अवधीत्	अवधिष्टां	अवधिषुः
अवधीः	अवधिष्टं	अवधिष्ट
अवधिषं	अवधिष्व	अवधिष्म

10) लृङ् (ಸಂಕೇತಾರ್ಥ)

अहनिष्यत्	अहनिष्यताम्	अहनिष्यन्
अहनिष्यः	अहनिष्यतं	अहनिष्यत
अहनिष्यं	अहनिष्याव	अहनिष्याम

शीङ् = (स्वप्ने = ಮಲಗು) ಆತ್ಮನೇಪದಿ

1) लट् (ವರ್ತಮಾನಕಾಲ)

शेते	शयाते	शेरते
शेषे	शयाथे	शेध्वे
शये	शेवहे	शेमहे

2) लिट् (ಪರೋಕ್ಷಭೂತಕಾಲ)

शिश्ये	शिश्याते	शिश्यते
शिश्ये	शिश्याथे	शिध्वे
शिश्ये	शिश्यावहे	शिश्यामहे

3) लुट् (ಭವಿಷ್ಯತ್‌ಕಾಲ)

शयिता	शयितारौ	शयितारः
शयितासे	शयितासाथे	शयिताध्वे
शयिताहे	शयितास्वहे	शयितास्महे

4) लृट् (ಸಾಮಾನ್ಯ ಭವಿಷ್ಯತ್‌ಕಾಲ)

शयिष्यते	शयिष्येते	शयिष्यन्ते
शयिष्यसे	शयिष्येथे	शयिष्यध्वे
शयिष्ये	शयिष्यावहे	शयिष्यामहे

5) लोट् (ಆಜ್ಞಾರ್ಥ)

शेतां	शयातां	शेरतां
शेष्व	शेयाथां	शेध्वं
शयै	शयावहै	शयामहै

6) लङ् (ಸಾಮಾನ್ಯ ಭೂತಕಾಲ)

अशेत	अशयातां	अशेरत
अशेथाः	अशयाथां	अशेध्वं
अशयि	अशेवहि	अशेमहि

7) विधिलिङ् (ವಿಧ್ಯರ್ಥ)

शयीत	शयीयातां	शयीरन्
शयीथाः	शयीयाथां	शयीध्वं
शयीय	शयीवहि	शयीमहि

8) आशीर्लिङ् (ಆಶೀರರ್ಥ)

शयिषीष्ट	शयिषीयास्तां	शयिषीरन्
शयिषीष्ठाः	शयिषीयास्थां	शयिषीध्वम्
शयिषीय	शयिषीवहि	शयिषीमहि

← 9) लुङ् (ತೃತೀಯ ಭೂತಕಾಲ)

अशयिष्ट	अशयिषातां	अशयिषत
अशयिष्ठाः	अशयिषाथां	अशयिध्वं, अशयिढ्वम्
अशयिषि	अशयिष्वहि	अशयिष्महि

10) लृङ् (ಸಂಕೇತಾರ್ಥ)→

अशयिष्यत	अशयिष्येतां	अशयिष्यन्त
अशयिष्यथाः	अशयिष्येथां	अशयिष्यध्वं
अशयिष्ये	अशयिष्यावहि	अशयिष्यामहि

3ನೇ ಗಣ (जुहोत्यादिगणः) ಇಲ್ಲಿ ದ್ವಿತ್ವವಿದೆ

ಈ ಗಣದ ಪ್ರಮುಖ ಧಾತುಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಸೂಚಿಸಲಾಗಿದೆ. ಕಂಠಪಾಠ ಮಾಡಿರಿ.

जुहोति होमे च बिभेत्यधर्मात् बिभर्ति वा यज्ञभुवं मीमीते।
दधाति धर्मं विजहाति पापं ददाति दत्ते वसु चापि धत्ते।।

दा-दाने = (ಕೊಡುವದು) ಪರಸ್ಮೈಪದಿ

1) लट् (ವರ್ತಮಾನಕಾಲ)			2) लिट् (ಪರೋಕ್ಷಭೂತಕಾಲ)		
ददाति	दत्तः	ददति	ददौ	ददतुः	ददुः
ददासि	दत्थः	दत्थ	ददिथ, ददाथ	ददथुः	दद
ददामि	दद्वः	दद्मः	ददौ	ददिव	ददिम

3) लुट् (ಭವಿಷ್ಯತ್‌ಕಾಲ)			4) लृट् (ಸಾಮಾನ್ಯ ಭವಿಷ್ಯತ್‌ಕಾಲ)		
दाता	दातारौ	दातारः	दास्यति	दास्यतः	दास्यन्ति
दातासि	दातास्थः	दातास्थ	दास्यसि	दास्यथः	दास्यथ
दातास्मि	दातास्वः	दातास्मः	दास्यामि	दास्यावः	दास्यामः

5) लोट् (ಆಜ್ಞಾರ್ಥ)			6) लङ् (ಸಾಮಾನ್ಯ ಭೂತಕಾಲ)		
ददातु,दत्तात्	दत्तां	ददतु	अददात्	अदत्तां	अददुः
देहि,दत्तात्	दत्तं	दत्त	अददाः	अदत्तं	अदत्त
ददानि	ददाव	ददाम	अददां	अदद्व	अदद्म

7) विधिलिङ् (ವಿಧ್ಯರ್ಥ)			8) आशीर्लिङ् (ಆಶೀರರ್ಥ)		
दद्यात्	दद्यातां	दद्युः	देयात्	देयास्तां	देयासुः
दद्याः	दद्यातं	दद्यात	देयाः	देयास्तं	देयास्त
दद्यां	दद्याव	दद्याम	देयासम्	देयास्व	देयास्म

9) लुङ् (ತೃತೀಯ ಭೂತಕಾಲ)			10) लृङ् (ಸಂಕೇತಾರ್ಥ)		
अदात्	अदातां	अदुः	अदास्यत्	अदास्यतां	अदास्यन्
अदाः	अदातं	अदात	अदास्याः	अदास्यतं	अदास्यत
अदां	अदाव	अदाम	अदास्यं	अदास्याव	अदास्याम

मा (माने शब्दे च = ಅಳತೆ ಮಾಡು, ಸಪ್ಪಳ ಮಾಡು) ಆತ್ಮನೇಪದಿ

1) लट् (ವರ್ತಮಾನಕಾಲ)

मिमीते	मिमाते	मिमते
मिमीषे	मिमाथे	मिमीध्वे
मीमे	मिमीवहे	मिमीमहे

2) लिट् (ಪರೋಕ್ಷಭೂತಕಾಲ)

ममे	ममाते	ममिरे
ममिषे	ममाथे	ममिध्वे
ममे	ममिवहे	ममिमहे

3) लुट् (ಭವಿಷ್ಯತ್‌ಕಾಲ)

माता	मातारौ	मातारः
मातासे	मातासाथे	माताध्वे
माताहे	मातास्वहे	मातास्महे

4) लृट् (ಸಾಮಾನ್ಯ ಭವಿಷ್ಯತ್‌ಕಾಲ)

मास्यते	मास्येते	मास्यन्ते
मास्यसे	मास्येथे	मास्यध्वे
मास्ये	मास्यावहे	मास्यामहे

5) लोट् (ಆಜ್ಞಾರ್ಥ)

मिमीतां	मिमातां	मिमतां
ममीष्व	मिमाथां	मिमीध्वम्
मिमै	मिमावहै	मिमामहै

6) लङ् (ಸಾಮಾನ್ಯ ಭೂತಕಾಲ)

अमिमीत	अमिमातां	अमिमत
अमिमीथाः	अमिमाथां	अमिमीध्वं
अमिमि	अमिमीवहि	अमिमीमहि

7) विधिलिङ् (ವಿಧ್ಯರ್ಥ)

मिमीत	मिमीयातां	मिमीरन्
मिमीथाः	मिमीयाथां	मिमीध्वम्
मिमीय	मिमीवहि	मिमीमहि

8) आशीर्लिङ् (ಆಶೀರರ್ಥ)

मासीष्ट	मासीयास्ताम्	मासीरन्
मासीष्ठाः	मासीयास्थां	मासीध्वं
मासीय	मासीवहि	मासीमहि

9) लुङ् (ತೃತೀಯ ಭೂತಕಾಲ)

अमास्त	अमासातां	अमासत
अमास्थाः	अमासाथां	अमाध्वं
अमासि	अमास्वहि	अमास्महि

10) लृङ् (ಸಂಕೇತಾರ್ಥ)

अमास्यत	अमास्येताम्	अमास्यन्त
अमास्यथाः	अमास्येथां	अमास्यध्वं
अमास्ये	अमास्यावहि	अमास्यामहि

4ನೇ ಗಣ (दिवादिगणः) ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ-य

ಈ ಗಣದ ಧಾತುಗಳನ್ನು ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸೂಚಿಸಲಾಗಿದೆ. ಕಂಠಪಾಠ ಮಾಡಿರಿ.

तुषकुप् शुषशुभ् शंकृश् मृग्नश् नृत्युष शाम्यति।
मृ-बुध-प्री-मन्दि-वादौ क्षुध्-युध्-युज् च लुभादयः॥

नृती-(गात्रविक्षेपे = ನರ್ತಿಸು) ಪರಸ್ಮೈಪದ

1) लट् (ವರ್ತಮಾನಕಾಲ)			2) लिट् (ಪರೋಕ್ಷಭೂತಕಾಲ)		
नृत्यति	नृत्यतः	नृत्यन्ति	ननर्त	ननर्ततुः	ननर्तुः
नृत्यसि	नृत्यथः	नृत्यथ	ननर्तिथ	ननर्तथुः	ननर्त
नृत्यामि	नृत्यावः	नृत्यामः	ननर्त	ननर्तिव	ननर्तिम

3) लुट् (ಭವಿಷ್ಯತ್‌ಕಾಲ)			4) लृट् (ಸಾಮಾನ್ಯ ಭವಿಷ್ಯತ್‌ಕಾಲ)		
नर्तिता	नर्तितारौ	नर्तितारः	नर्तिष्यति	नर्तिष्यतः	नर्तिष्यन्ति
नर्तितासि	नर्तितास्थः	नर्तितास्थ	नर्तिष्यसि	नर्तिष्यथः	नर्तिष्यथ
नर्तितास्मि	नर्तितास्वः	नर्तितास्मः	नर्तिष्यामि	नर्तिष्यावः	नर्तिष्यामः

5) लोट् (ಆಜ್ಞಾರ್ಥ)			6) लङ् (ಸಾಮಾನ್ಯ ಭೂತಕಾಲ)		
नृत्यतु,नृत्यतात्	नृत्यतां	नृत्यन्तु	अनृत्यत्	अनृत्यतां	अनृत्यन्
नत्य,नृत्यतात्	नत्यतं	नृत्यत	अनृत्यः	अनृत्यतं	अनृत्यत
नृत्यानि	नृत्याव	नृत्याम	अनृत्यं	अनृत्याव	अनृत्याम

7) विधिलिङ् (ವಿಧ್ಯರ್ಥ)			8) आशीर्लिङ् (ಆಶೀರರ್ಥ)		
नृत्येत्	नृत्येतां	नृत्येयुः	नृत्यात्	नृत्यास्तां	नृत्यासुः
नृत्येः	नृत्येतं	नृत्येत	नृत्याः	नृत्यास्तं	नृत्यास्त
नृत्येयं	नृत्येव	नृत्येम	नृत्यासं	नृत्यास्व	नृत्यास्म

9) लुङ् (ತೃತೀಯ ಭೂತಕಾಲ)			10) लृङ् (ಸಂಕೇತಾರ್ಥ)		
अनर्तीत्	अनर्तिष्टां	अनर्तिषुः	अनर्तिष्यत्	अनर्तिष्यतां	अनर्तिष्यन्
अनर्तीः	अनर्तिष्टं	अनर्तिष्ट	अनर्तिष्यः	अनर्तिष्यतं	अनर्तिष्यत
अनर्तिषं	अनर्तिष्व	अनर्तिष्म	अनर्तिष्यं	अनर्तिष्याव	अनर्तिष्याम

जनि-(प्रादुर्भावे = ಹುಟ್ಟು) ಆತ್ಮನೇಪದಿ

1) लट् (ವರ್ತಮಾನಕಾಲ)			2) लिट् (ಪರೋಕ್ಷಭೂತಕಾಲ)		
जायते	जायेते	जायन्ते	जज्ञे	जज्ञाते	जज्ञिरे
जायसे	जायेथे	जायध्वे	जज्ञिषे	जज्ञाथे	जज्ञिध्वे
जाये	जायावहे	जायामहे	जज्ञे	जज्ञिवहे	जज्ञिमहे

3) लुट् (ಭವಿಷ್ಯತ್‌ಕಾಲ)

जनिता जनितारौ जनितारः
जनितासे जनितासाथे जनिताध्वे
जनिताहे जनितास्वहे जनितास्महे

4) लृट् (ಸಾಮಾನ್ಯ ಭವಿಷ್ಯತ್‌ಕಾಲ)

जनिष्यते जिनिष्येते जनिष्यन्ते
जनिष्यसे जनिष्येथे जनिष्यध्वे
जनिष्ये जनिष्यावहे जनिष्यामहे

5) लोट् (ಆಜ್ಞಾರ್ಥ)

जायतां जायेतां जायन्ताम्
जायस्व जायेथाम् जायध्वम्
जाये जायावहे जायामहे

6) लङ् (ಸಾಮಾನ್ಯ ಭೂತಕಾಲ)

अजायत आजायेतां अजायन्त
आजायथाः अजायेथाम् अजायध्वम्
अजाये अजायावहि अजायामहि

7) विधिलिङ् (ವಿಧ್ಯರ್ಥ)

जायेत जायेताम् जायेरन्
जायेथाः जायेयाथाम् जायेध्वम्
जायेय जायेवहि जायेमहि

8) आशीर्लिङ् (ಆಶೀರರ್ಥ)

जनिषीष्ट जनषीयास्ताम् जनिषीरन्
जनिषीष्ठाः जनिषीयास्थाम् जनिषीध्वम्
जनिषीय जनिषीवहि जनिषीमहि

अजनि,अजनिष्ट अजनिषाताम् अजनिषत ← **9)लुङ् (ತೃತೀಯ ಭೂತಕಾಲ)**
अजनिष्ठाः अजनिषाथाम् अजनिध्वम्
अजनिषि अजनिष्वहि अजनिष्महि

10) लृङ् (ಸಂಕೇತಾರ್ಥ) → अजनिष्यत अजनिष्येताम् अजनिष्यन्त
अजनिष्यथाः अजनिष्येथाम् अजनिष्यध्वम्
अजनिष्ये अजनिष्यावहि अजनिष्यामहि

5ನೇ ಗಣ (स्वादिगणः) ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ-नु

सुनोति धुनुते शक्नोत्याप्रोति कृणुतेऽश्नुते
सिनोति चिनुते चैव वृणोति स्वादयः स्मृताः।

ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ 5ನೇ ಗಣ ಪ್ರಮುಖ ಧಾತುಗಳಿವೆ.

शक्-(शक्तौ = ಸಮರ್ಥನಾಗು) ಪರಸ್ಮೈಪದ

1) लट् (ವರ್ತಮಾನಕಾಲ)

शक्नोति शक्नुतः शक्नुवन्ति
शक्नोषि शक्नुथः शक्नुथ
शक्नोमि शक्नुवः शक्नुमः

2) लिट् (ಪರೋಕ್ಷಭೂತಕಾಲ)

शशाक शेकतुः शेकुः
शेकिथ शेकथुः शेक
शशाक /शशक शेकिव शेकिम

3) लुट् (ಪ್ರಥಮಭವಿಷ್ಯತ್‌ಕಾಲ)			4) लृट् (ಸಾಮಾನ್ಯ ಭವಿಷ್ಯತ್‌ಕಾಲ)		
शक्ता	शक्तारौ	शक्तारः	शक्ष्यति	शक्ष्यतः	शक्ष्यन्ति
शक्तासि	शक्तास्थः	शक्तास्थ	शक्ष्यसि	शक्ष्यथः	शक्ष्यथ
शक्तास्मि	शक्तास्वः	शक्तास्मः	शक्ष्यामि	शक्ष्यावः	शक्ष्यामः

5) लोट् (ಆಜ್ಞಾರ್ಥ)

शक्नोतु, शक्नुतात्	शक्नुताम्	शक्नुवन्तु
शक्नुहि, शक्नुतात्	शक्नुतम्	शक्नुत
शक्नवानि	शक्नवाव	शक्नवाम

6) लङ् (ಸಾಮಾನ್ಯ ಭೂತಕಾಲ)

अशक्नोत्	अशक्नुताम्	अशक्नुवन्
अशक्नोः	अशक्नुतं	अशक्नुत
अशक्नवम्	अशक्नवाव	अशक्नवाम

7) विधिलिङ् (ವಿಧ್ಯರ್ಥ)			8) आशीर्लिङ् (ಆಶೀರರ್ಥ)		
शक्नुयात्	शक्नुयाताम्	शक्नुयुः	शक्यात्	शक्यास्ताम्	शक्यासुः
शक्नुयाः	शक्नुयातम्	शक्नुयात	शक्याः	शक्यास्तम्	शक्यास्त
शक्नुयाम्	शक्नुयाव	शक्नुयाम	शक्यासम्	शक्यास्व	शक्यास्म

9) लुङ् (ತೃತೀಯ ಭೂತಕಾಲ)			10) लृङ् (ಸಂಕೇತಾರ್ಥ)		
अशकत्	अशकताम्	अशकन्	अशक्ष्यत्	अशक्ष्यतां	अशक्ष्यन्
अशकः	अशकतम्	अशकत	अशक्ष्यः	अशक्ष्यतम्	अशक्ष्यत
अशकम्	अशकाव	अशकाम	अशक्ष्यम्	अशक्ष्याव	अशक्ष्याम

सु -(अभिषवे = ರಸ ಸುರಿಸು, ಪೀಡಿಸು) ಉಭಯಪದಿ, ಆತ್ಮನೇಪದ ರೂಪಗಳು

1) लट् (ವರ್ತಮಾನಕಾಲ)			2) लिट् (ಪರೋಕ್ಷಭೂತಕಾಲ)		
सुनुते	सुन्वाते	सुन्वते	सुषुवे	सुषुवाते	सुषुविरे
सुनुषे	सुन्वाथे	सुनुध्वे	सुषुविषे	सुषुवाथे	सुषुविध्वे सुषुविढ्वे
सुन्वे	सुनुवहे, सुन्वहे	सुनुमहे, सुन्महे	सुषुवे	सुषुविवहे	सुषुविमहे

3) लुट् (ಪ್ರಥಮ ಭವಿಷ್ಯತ್‌ಕಾಲ)			4) लृट् (ಸಾಮಾನ್ಯ ಭವಿಷ್ಯತ್‌ಕಾಲ)		
सोता	सोतारौ	सोतारः	सोष्यते	सोष्येते	सोष्यन्ते
सोतासे	सोतासाथे	सोताध्वे	सोष्यसे	सोष्येथे	सोष्यध्वे
सोताहे	सोतास्वहे	सोतास्महे	सोष्ये	सोष्यावहे	सोष्यामहे

5) लोट् (ಆಜ್ಞಾರ್ಥ)

सुनुताम्	सुन्वाताम्	सुन्वताम्
सुनुथ	सुन्वाथाम्	सुनुध्वम्
सुनवै	सुनवावहै	सुनवामहै

6) लङ् (ಸಾಮಾನ್ಯ ಭೂತಕಾಲ)

असुनुत	असुन्वाताम्	असुन्वत
असुनुथाः	असुन्वाथाम्	असुन्वध्वम्
असुन्वि	असुनुवहि	असुनुमहि असुन्महि

7) विधिलिङ् (ವಿಧ್ಯರ್ಥ)

सुन्वीत	सुन्वीयाताम्	सुन्वीरन्
सुन्वीथाः	सुन्वीयाथाम्	सुन्वीध्वम्
सुन्वीय	सुनवीवहि	सुन्वीमहि

8) आशीर्लिङ् (ಆಶೀರರ್ಥ)

सोषीष्ट	सोषीयास्ताम्	सोषीरन्
सोषीष्ठाः	सोषीयास्थाम्	सोषीध्वम्
सोषीय	सोषीवहि	सोषीमहि

9) लुङ् (ತೃತೀಯ ಭೂತಕಾಲ)

असोष्टः	असोषाताम्	असोषत
असोष्ठाः	असोषाथाम्	असोढ्वम्
असोषि	असोष्वहि	असोष्महि

10) लृङ् (ಸಂಕೇತಾರ್ಥ)

असोष्यत	असोष्यताम्	असोष्यन्त
असोष्यथाः	असोष्येथाम्	असोष्यध्वम्
असोष्ये	असोष्यावहि	असोष्यामहि

6ನೇ ಗಣ (तुदादिगणः) ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ-अ

ಈ ಗಣದ ಪ್ರಮುಖ ಧಾತುಗಳನ್ನು ನೋಡಿರಿ.

क्षिपलम्प-स्पृशोद्वेजाः कृन्तेषुक्षुभनुद्विशः।
लुभपृच्छ मिले विन्द सिचमुञ्चतुदादयः॥

लिख-(अक्षरविन्यासे = ಬರೆ) ಪರಸ್ಮೈಪದ

1) लट् (ವರ್ತಮಾನಕಾಲ)

लिखति	लिखतः	लिखन्ति
लिखसि	लिखथः	लिखथ
लिखामि	लिखावः	लिखामः

2) लिट् (ಪರೋಕ್ಷಭೂತಕಾಲ)

लिलेख	लिलिखतुः	लिलिखुः
लिलिखिथ	लिलिखिथुः	लिलिख
लिलेख	लिलिखिव	लिलिखिम

3) लुट् (ಪ್ರಥಮಭವಿಷ್ಯತ್‌ಕಾಲ)

लेखिता	लेखितारौ	लेखितारः
लेखितासि	लेखितास्थः	लेखितास्थ
लेखितास्मि	लेखितास्वः	लेखितास्मः

4) लृट् (ಸಾಮಾನ್ಯ ಭವಿಷ್ಯತ್‌ಕಾಲ)

लेखिष्यति	लेखिष्यतः	लेखिष्यन्ति
लेखिष्यसि	लेखिष्यथः	लेखिष्यथ
लेखिष्यामि	लेखिष्यावः	लेखिष्यामः

5) लोट् (ಆಜ್ಞಾರ್ಥ)			6) लङ् (ಸಾಮಾನ್ಯ ಭೂತಕಾಲ)		
लिखतु	लिखताम्	लिखन्तु	अलिखत्	अलिखताम्	अलिखन्
लिखतात्			अलिखः	अलिखतम्	अलिखत
लिख	लिखतम्	लिखत	अलिखम्	अलिखाव	अलिखाम
लिखतात्					
लिखानि	लिखाव	लिखाम			

7) विधिलिङ् (ವಿಧ್ಯರ್ಥ)			8) आशीर्लिङ् (ಆಶೀರರ್ಥ)		
लिखेत्	लिखेताम्	लिखेयुः	लिख्यात्	लिख्यास्ताम्	लिख्यासुः
लिखेः	लिखेतम्	लिखेत	लिख्याः	लिख्यास्ताम्	लिख्यास्त
लिखेयं	लिखेव	लिखेम	लिख्यासं	लिख्यास्व	लिख्यास्म

9) लुङ् (ತೃತೀಯ ಭೂತಕಾಲ)			10) लृङ् (ಸಂಕೇತಾರ್ಥ)		
अलेखीत्	अलेखताम्	अलेखुः	अलेखिष्यत्	अलेखिष्यताम्	अलेखिष्यन्
अलेखीः	अलेखतम्	अलेखत	अलेखिष्यः	अलेखिष्यतम्	अलेखिष्यत
अलेखम्	अलेख्व	अलेख्म	अलेखिष्यम्	अलेखिष्याव	अलेखिष्याम

लज -(व्रीडाया = ನಾಚು) ಆತ್ಮನೇಪದ

1) लट् (ವರ್ತಮಾನಕಾಲ)			2) लिट् (ಪರೋಕ್ಷಭೂತಕಾಲ)		
लज्ञते	लज्ञेते	लज्ञन्ते	लेजे	लेजाते	लेजिरे
लज्ञसे	लज्ञेथे	लज्ञध्वे	लेजिषे	लेजाथे	लेजिध्वे
लज्ञे	लज्ञावहे	लज्ञामहे	लेजे	लेजिवहे	लेजिमहे

3) लुट् (ಪ್ರಥಮಭವಿಷ್ಯತ್‌ಕಾಲ)			4) लृट् (ಸಾಮಾನ್ಯ ಭವಿಷ್ಯತ್‌ಕಾಲ)		
लज्ञिता	लज्ञितारौ	लज्ञितारः	लज्ञिष्यते	लज्ञिष्येते	लज्ञिष्यन्ते
लज्यितासे	लज्ञितासाथे	लज्ञिताध्वे	लज्ञिष्यसे	लज्ञिष्येथे	लज्ञिष्यध्वे
लज्ञिताहे	लज्ञितास्वहे	लज्ञितास्महे	लज्ञिष्ये	लज्ञिष्यावहे	लज्ञिष्यामहे

5) लोट् (ಆಜ್ಞಾರ್ಥ)			6) लङ् (ಸಾಮಾನ್ಯ ಭೂತಕಾಲ)		
लज्ञतां	लज्ञेतां	लज्ञन्ताम्	अलज्ञत	अलज्ञेतां	अलज्ञन्त
लज्ञस्व	लज्ञेथां	लज्ञध्वम्	अलज्ञथाः	अलज्ञेथां	अलज्ञध्वम्
लज्ञे	लज्ञावहे	लज्ञामहे	अलज्ञे	अलज्ञावहे	अलज्ञामहे

7) विधिलिङ् (ವಿಧ್ಯರ್ಥ)

लज्जेत	लज्जेयाताम्	लज्जेरन्
लज्जेथाः	लज्जेयाथाम्	लज्जेध्वम्
लज्जेय	लज्जेवहि	लज्जेमहि

8) आशीर्लिङ् (ಆಶೀರರ್ಥ)

लज्जिषीष्ट	लज्जिषीयास्ताम्	लज्जिवीरन्
लजिषीष्ठाः	लज्जिषीयास्थाम्	लज्जिषीध्वम्
लज्जीय	लज्जीवहि	लज्जीमहि

← 9) लुङ् (ತೃತೀಯ ಭೂತಕಾಲ)

अलज्जिष्ट	अलज्जिषाताम्	अलज्जिषत
अलज्जिष्ठाः	अलज्जिषाताम्	अलज्जिध्वम्
अलज्जिषि	अलज्जिष्वहि	अलज्जिष्महि

10) लृङ् (ಸಂಕೇತಾರ್ಥ) →

अलज्जिष्यत	अलज्जिष्येतां	अलज्जिष्यन्त
अलज्जिष्यथाः	अलज्जिष्येथां	अलज्जिष्यध्वम्
अलज्जिष्ये	अलज्जिष्वहि	अलज्जिष्महि

7ನೇ ಗಣ (रुधादिगणः) ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ-त

रुणद्धि भिन्दमः छिन्दन्ति खिन्ने विन्ते कृणन्ति च । ಪ್ರಮುಖ ಧಾತುಗಳು.
शिनष्टि भुञ्जमश्चोन्दन्ति हिनस्त्यादिरुधादयः ॥

युजिर् योगे-(= ಯೋಜಿಸು) ಪರಸ್ಮೈಪದ

1) लट् (ವರ್ತಮಾನಕಾಲ)

युनक्ति	युङ्क्तः	युञ्जन्ति
युनक्षि	युङ्थः	युङ्थ
युनज्मि	युंज्वः	युंज्मः

2) लिट् (ಪರೋಕ್ಷ ಭೂತಕಾಲ)

युयोज	युयुजतुः	युयुजुः
युयुजिथ	युयुजथुः	युयुज
युयोज	युयुजिवयुयुजिम	

3) लुट् (ಪ್ರಥಮಭವಿಷ್ಯತ್‌ಕಾಲ)

योक्ता	योक्तारौ	योक्तारः
योक्तासि	योक्तास्थः	योक्तास्थ
योक्तास्मि	योक्तास्वः	योक्तास्मः

4) लृट् (ಸಾಮಾನ್ಯ ಭವಿಷ್ಯತ್‌ಕಾಲ)

योक्ष्यति	योक्ष्यतः	योक्ष्यन्ति
योक्ष्यसि	योक्ष्यथः	योक्ष्यथ
योक्ष्यामि	योक्ष्यावः	योक्ष्यामः

5) लोट् (ಆಜ್ಞಾರ್ಥ)

युनक्तु	युङ्ताम्	युञ्जन्तु
युङ्क्तात्		
युङ्धि	युङ्तम्	युङ्त
युङ्क्तात्		
युनजानि	युनजाव	युनजाम

6) लङ् (ಸಾಮಾನ್ಯ ಭೂತಕಾಲ)

अयुनक्	अयुङ्क्ताम्	अयुञ्जन्
अयुङ्क्तः	अयुङ्क्तम्	अयुङ्क्त
अयुनजं	अयुंज्व	अयुंज्म

7) विधिलिङ् (ವಿಧ್ಯರ್ಥ)

युंज्यात्	युंज्याताम्	युंज्युः
युंज्याः	युंज्यातम्	युंज्यात
युंज्यां	युंज्याव	युंज्याम

8) आशीर्लिङ् (ಆಶೀರರ್ಥ)

युज्यात्	युज्यास्ताम्	युज्यासुः
युज्याः	युज्यास्तम्	युज्यास्त
युज्यासम्	युज्यास्व	युज्यास्म

9) लुङ् (ತೃತೀಯ ಭೂತಕಾಲ)

अयौक्षीत्	अयौक्तां	अयौक्षुः
अयौक्षीः	अयौक्तं	अयौक्त
अयौक्षम्	अयौक्ष्व	अयौक्ष्म

10) लृङ् (ಸಂಕೇತಾರ್ಥ)

अयौक्ष्यत्	अयौक्ष्यताम्	अयौक्षुः
अयौक्षीः	अयौक्तं	अयौक्त
अयौक्षम्	अयौक्ष्व	अयौक्ष्म

ಉಭಯಪದಿ भुज-(अभ्यवहारे= ಆಹಾರ ಸೇವಿಸು) ಆತ್ಮನೇಪದಿ ರೂಪಗಳು

1) लट् (ವರ್ತಮಾನಕಾಲ)

भुङ्क्ते	भुञ्जाते	भुञ्जते
भुङ्क्षे	भुञ्जाते	भुङ्ध्वे
भुञ्ज्वे	भुञ्ज्वहे	भुञ्जमहे

2) लिट् (ಪರೋಕ್ಷಭೂತಕಾಲ)

बुभुजे	बुभुजातेबुभुजिरे	
बुभुजिषे	बुभुजाथे	बुभुजिध्वे
बुभुजे	बुभुजिवहे	बुभुजिमहे

3) लुट् (ಪ್ರಥಮಭವಿಷ್ಯತ್‌ಕಾಲ)

भोक्ता	भोक्तारौ	भोक्तारः
भोक्तासे	भोक्तासाथे	भोक्ताध्वे
भोक्ताहे	भोक्तास्वहे	भोक्तास्महे

4) लृट् (ಸಾಮಾನ್ಯ ಭವಿಷ್ಯತ್‌ಕಾಲ)

भोक्ष्यते	भोक्ष्येते	भोक्ष्यन्ते
भोक्ष्यसे	भोक्ष्येथे	भोक्ष्यध्वे
भोक्ष्ये	भोक्ष्यावहे	भोक्ष्यामहे

5) लोट् (ಆಜ್ಞಾರ್ಥ)

भुङ्क्तां	भुञ्जातां	भुञ्जतां
भुङ्क्ष्व	भुञ्जाथां	भुङ्ग्ध्वं
भुनजै	भुनजावहै	भुनजामहै

6) लङ् (ಸಾಮಾನ್ಯ ಭೂತಕಾಲ)

अभुङ्क्त	अभुञ्जातां	अभुञ्जत
अभुङ्क्थाः	अभुञ्जाथां	अभुञ्जध्वम्
अभुञ्जि	अभुञ्ज्वहि	अभुञ्ज्महि

7) विधिलिङ् (ವಿಧ್ಯರ್ಥ)

भुञ्जीत	भुञ्जीयातां	भुञ्जीरन्
भुञ्जीथाः	भुञ्जीयाथां	भुञ्जीध्वं
भुञ्जीय	भुञ्जीवहि	भुञ्जीमहि

8) आशीर्लिङ् (ಆಶೀರರ್ಥ)

भुक्षीष्ट	भुक्षीयास्तां	भुक्षीरन्
भुक्षीष्ठाः	भुक्षीयास्थां	भुक्षीध्वं
भुक्षीय	भुक्षीवहि	भुक्षीमहि

9) लुङ् (ತೃತೀಯ ಭೂತಕಾಲ)

अभुक्त	अभुक्षातां	अभुक्षत
अभुक्थाः	अभुक्षाथां	अभुङ्ध्वं
अभुक्षि	अभुक्ष्वहि	अभुक्ष्महि

10) लृङ् (ಸಂಕೇತಾರ್ಥ)

अभोक्ष्यत	अभोक्ष्येतां	अभोक्ष्यन्त
अभोक्ष्यथां	अभोक्ष्येथां	अभोक्ष्यध्वं
अभोक्ष्ये	अभोक्ष्यावहि	अभोक्ष्यामहि

8ನೇ ಗಣ (तनादिगणः) ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ-उ

तनोति क्षिणुते मन्वे करोति कुरुते वनु।
सनोति सुनुते चैव धातवश्च तनादयः॥

← ಈ ಗಣದ ಪ್ರಮುಖ ಧಾತುಗಳನ್ನು ನೋಡಿರಿ.

कृ-(ಉಭಯಪದಿ) करणे = ಮಾಡು, ಪರಸ್ಮೈಪದಿ ರೂಪಗಳು

1) लट् (ವರ್ತಮಾನಕಾಲ)

करोति	कुरुतः	कुर्वन्ति
करोषि	कुरुथः	कुरुथ
करोमि	कुर्वः	कुर्मः

2) लिट् (ಪರೋಕ್ಷಭೂತಕಾಲ)

चकार	चक्रतुः	चक्रुः
चकर्थ	चक्रथुः	चक्र
चकार	चकृव	चकृम

3) लुट् (ಪ್ರಥಮಭವಿಷ್ಯತ್‌ಕಾಲ)

कर्ता	कर्तारौ	कर्तारः
कर्तासि	कर्तास्थः	कर्तास्थ
कर्तास्मि	कर्तास्वः	कर्तास्मः

4) लृट् (ಸಾಮಾನ್ಯ ಭವಿಷ್ಯತ್‌ಕಾಲ)

करिष्यति	करिष्यतः	करिष्यन्ति
करिष्यसि	करिष्यथः	करिष्यथ
करिष्यामि	करिष्यावः	करिष्यामः

5) लोट् (ಆಜ್ಞಾರ್ಥ)

करोतु, कुरुतात्	कुरुताम्	कुर्वन्तु
कुरु, कुरुतात्	कुरुतम्	कुरुत
करवाणि	करवाव	करवाम

6) लङ् (ಸಾಮಾನ್ಯ ಭೂತಕಾಲ)

अकरोत्	अकुरुताम्	अकुर्वन्
अकरोः	अकुरुतम्	अकुरुत
अकरवम्	अकुर्व	अकुर्म

7) विधिलिङ् (ವಿಧ್ಯರ್ಥ)

कुर्यात्	कुर्याताम्	कुर्युः
कुर्याः	कुर्यातम्	कुर्यात
कुर्यां	कुर्याव	कुर्याम

8) आशीर्लिङ् (ಆಶೀರರ್ಥ)

क्रियात्	क्रियास्तां	क्रियासुः
क्रियाः	क्रियास्तं	क्रियास्त
क्रियासं	क्रियास्व	क्रियास्म

9) लुङ् (ತೃತೀಯ ಭೂತಕಾಲ)

अकार्षीत्	अकार्ष्टां	अकार्षुः
अकार्षीः	अकार्ष्टं	अकार्ष्ट
अकार्षं	अकार्ष्व	अकार्ष्म

10) लृङ् (ಸಂಕೇತಾರ್ಥ)

अकरिष्यत्	अकरिष्यताम्	अकरिष्यन्
अकरिष्यः	अकरिष्यतम्	अकरिष्यत
अकरिष्यं	अकरिष्याव	अकरिष्याम

ಆತ್ಮನೇಪದಿ ರೂಪಗಳು

1) लट् (ವರ್ತಮಾನಕಾಲ)

कुरुते	कुर्वाते	कुर्वते
कुरुषे	कुर्वाथे	कुरुध्वे
कुर्वे	कुर्वहे	कुर्महे

2) लिट् (ಪರೋಕ್ಷಭೂತಕಾಲ)

चक्रे	चक्राते	चक्रिरे
चक्रिषे	चक्राथे	चकृध्वे
चक्रे	चक्रिवहे	चक्रिमहे

3) लुट् (ಪ್ರಥಮಭವಿಷ್ಯತ್ಕಾಲ)

कर्ता	कर्तारौ	कर्तारः
कर्तासे	कर्तासाथे	कर्ताध्वे
कर्ताहे	कर्तास्वहे	कर्तास्महे

4) लृट् (ಸಾಮಾನ್ಯ ಭವಿಷ್ಯತ್ಕಾಲ)

करिष्यते	करिष्येते	करिष्यन्ते
करिष्यसे	करिष्येथे	करिष्यध्वे
करिष्ये	करिष्यावहे	करिष्यामहे

5) लोट् (ಆಜ್ಞಾರ್ಥ)

कुरुतां	कुर्वातां	कुर्वताम्
कुरुष्व	कुर्वाथां	कुरुध्वम्
करवै	करवावहै	करवामहै

6) लङ् (ಸಾಮಾನ್ಯ ಭೂತಕಾಲ)

अकुरुत	अकुर्वातां	अकुर्वत
अकुरुथाः	अकुर्वाथां	अकुरुध्वम्
अकुर्वि	अकुर्वहि	अकुर्महि

7) विधिलिङ् (ವಿಧ್ಯರ್ಥ)

कुर्वीत	कुर्वीयातां	कुर्वीरन्
कुर्वीथाः	कुर्वीयाथां	कुर्वीध्वं
कुर्वीय	कुर्वीवहि	कुर्वीमहि

8) आशीर्लिङ् (ಆಶೀರರ್ಥ)

कृषीष्ट	कृषीयास्तां	कृषीरन्
कृषीष्ठाः	कृषीयास्थाम्	कृषीध्वम्
कृषीय	कृषीवहि	कृषीमहि

9) लुङ् (ತೃತೀಯ ಭೂತಕಾಲ)

अकृत	अकृषातां	अकृषत
अकृथाः	अकृषाथां	अकृढ्वम्
अकृषि	अकृष्वहि	अकृष्महि

10) लृङ् (ಸಂಕೇತಾರ್ಥ)

अकरिष्यत	अकरिष्येताम्	अकरिष्यन्त
अकरिष्यथाः	अकरिष्येथाम्	अकरिष्यध्वम्
अकरिष्ये	अकरिष्यावहि	अकरिष्यामहि

9ನೇ ಗಣ (क्रयादिगणः) ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ-ना

ಈ ಗಣದ ಪ್ರಮುಖ ಧಾತುಗಳನ್ನು ಈ ಕೆಳಗೆ ನೋಡಬಹುದು.

क्रीणाति मीनाति पुनाति सिष्ये स्तृणाति गृह्णाति लुनाति पूने
क्षिणाति मुष्णाति धुनाति गृह्णै श्रीणाति बध्नाति पुपोष चापि ।
प्रीणाति च वृणीते च धुनीते ग्रन्थिता क्षुभि।
क्लिश्नात्यश्नाति जानाति धातवः क्र्यादयः स्मृताः ।।

ज्ञा-(अवबोधने = ತಿಳಿ) ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು

1) लट् (ವರ್ತಮಾನಕಾಲ)

जानाति	जानीतः	जानन्ति
जानासि	जानीथः	जानीथ
जानामि	जानीवः	जानीमः

2) लिट् (ಪರೋಕ್ಷಭೂತಕಾಲ)

जज्ञौ	जज्ञतुः	जज्ञुः
जज्ञिथ	जज्ञथुः	जज्ञ
जज्ञौ	जज्ञिव	जज्ञिम

3) लुट् (ಪ್ರಥಮಭವಿಷ್ಯತ್‌ಕಾಲ)

ज्ञाता	ज्ञातारौ	ज्ञातारः
ज्ञातासि	ज्ञातास्थः	ज्ञातास्थ
ज्ञातास्मि	ज्ञातास्वः	ज्ञातास्मः

4) लृट् (ಸಾಮಾನ್ಯ ಭವಿಷ್ಯತ್‌ಕಾಲ)

ज्ञास्यति	ज्ञास्यतः	ज्ञास्यन्ति
ज्ञास्यसि	ज्ञास्यथः	ज्ञास्यथ
ज्ञास्यामि	ज्ञास्यावः	ज्ञास्यामः

5) लोट् (ಆಜ್ಞಾರ್ಥ)

जानातु जानीतात्	जानीताम्	जानन्तु
जानीहि जानीतात्	जानीतम्	जानीत
जानानि	जानीव	जानीम

6) लङ् (ಸಾಮಾನ್ಯ ಭೂತಕಾಲ)

आजानात्	अजानीताम्	अजानन्
अजानाः	अजानीतं	आजानीत
अजानाम्	अजानीव	अजानीम

7) विधिलिङ् (ವಿಧ್ಯರ್ಥ)

जानीयात्	जानीयाताम्	जानीयुः
जानीयाः	जानीयातम्	जानीयात
जानीयाम्	जानीयाव	जानीयाम

8) आशीर्लिङ् (ಆಶೀರರ್ಥ)

ज्ञायात्	ज्ञायास्ताम्	ज्ञायासुः
ज्ञायाः	ज्ञायास्तम्	ज्ञायास्त
ज्ञायासम्	ज्ञायास्व	ज्ञायास्म

9) लुङ् (ತೃತೀಯ ಭೂತಕಾಲ)

अज्ञासीत्	अज्ञासिष्टां	अज्ञासिषुः
अज्ञासीः	अज्ञासिष्टं	अज्ञासिष्ट
अज्ञासिषम्	अज्ञासिष्व	अज्ञासिष्म

10) लृङ् (ಸಂಕೇತಾರ್ಥ)

अज्ञास्यत्	अज्ञास्यताम्	अज्ञास्यन्
अज्ञास्याः	अज्ञास्यतम्	अज्ञास्यत
अज्ञास्यम्	अज्ञास्याव	अज्ञास्याम

ಉಭಯಪದಿ गृह-(उपादाने = ತೆಗೆದುಕೋ) ಆತ್ಮನೇಪದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು

1) लट् (ವರ್ತಮಾನಕಾಲ)

गृह्णीते	गृह्णाते	गृह्णते
गृह्णीषे	गृह्णाथे	गृह्णीध्वे
गृह्णे	गृह्णीवहे	गृह्णीमहे

2) लिट् (ಪರೋಕ್ಷಭೂತಕಾಲ)

जगृहे	जगृहाते	जगृहिरे
जगृहिषे	जगृहाथे	जगृहिध्वे, जगृहि
जगृहे	जगृहिवहे	जगृहिमहे

3) लुट् (ಪ್ರಥಮಭವಿಷ್ಯತ್ಕಾಲ)			4) लृट् (ಸಾಮಾನ್ಯ ಭವಿಷ್ಯತ್ಕಾಲ)		
गृहीता	गृहीतारौ	गृहीतारः	गहीष्यते	गहीष्येते	गृहीष्यन्ते
गृहीतासे	गृहीतासाथे	गृहीताध्वे	गृहीष्यसे	गृहीष्येथे	गृहीष्यध्वे
गृहीताहे	गृहीतास्वहे	गृहीतास्महे	गृहीष्ये	गृहीष्यावहे	गृहीष्यामहे

5) लोट् (ಆಜ್ಞಾರ್ಥ)			6) लङ् (ಸಾಮಾನ್ಯ ಭೂತಕಾಲ)		
गृह्णीताम्	गृह्णाताम्	गृह्णताम्	अगृह्णीत	अगृह्णाताम्	अगृह्णत
गृह्णीष्व	गृह्णाथां	गृह्णीध्वम्	अगृह्णीथाः	अगृह्णीथाम्	अगृह्णीध्वं
गृह्णै	गृह्णावहै	गृह्णामहै	अगृह्णि	अगृह्णीवहि	अगृह्णीमहि

गृह्णीत	गृह्णीयाताम्	गृह्णीरन्	← 7) विधिलिङ् (ವಿಧ್ಯರ್ಥ)
गृह्णीथाः	गृह्णीयाथाम्	गृह्णीध्वम्	
गृह्णीय	गृह्णीवहि	गृह्णीमहि	

8) आशीर्लिङ् (ಆಶೀರರ್ಥ) →			
	गृहिषीष्ट	गृहिषीयास्ताम्	गृहिषीरन्
	गृहिषीष्ठाः	गृहिषीयास्थाम्	गृहिषीढ्वम्
	गृहिषीय	गृहिषीवहि	गृहिषीमहि

अग्रहीष्ट	अग्रहीषाताम्	अग्रहीषत	← 9) लुङ् (ತೃತೀಯ ಭೂತಕಾಲ)
अग्रहीष्ठाः	अग्रहीषाथाम्	अग्रहीढ्वम्	
अगृहिषि	अगृहिष्वहि	अगृहिष्महि	

10) लृङ् (ಸಂಕೇತಾರ್ಥ) →			
	अगृहीष्यत	अगृहीष्याताम्	अगृहीष्यन्त
	अगृहीष्यथाः	अगृहीष्येथाम्	अगृहीष्यध्वम्
	अगृहीष्ये	अगृहीष्यावहि	अगृहीष्यामहि

10ನೇ ಗಣ (चुरादिगणः) ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ-अय

ಉಭಯಪದಿ कथ-(वाक्यप्रबन्धे = ಮಾತನಾಡು)

अर्चाक्रन्द-ग्रन्थ-गर्ज-कथ धार-स्पृह-व्रणाः ← ಪ್ರಮುಖ ಧಾತುಗಳು ಇಲ್ಲಿವೆ.
चर्च-तर्क-रस-क्षाल-दण्ड-भूष-मृजादयः ॥ ಈ ಗಣದ ಧಾತುಗಳು
सूदांशभक्ष-दुःखानि शील-वर्ण-तपादयः ಉಭಯಪದಿ ಹಾಗೂ
सूत्र-चित्र-सुखादिस्तु चुरादिगणसंज्ञिताः ॥ ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥಕ ಇರುತ್ತವೆ.

1) लट् (ವರ್ತಮಾನಕಾಲ)

कथयति कथयतः कथयन्ति
कथयसि कथयथः कथयथ
कथयामि कथयावः कथयामः

2) लिट् (ಪರೋಕ್ಷ ಭೂತಕಾಲ)

कथयामास कथयामासतुः कथयामासुः
कथयासिथ कथयामासथुः कथयामास
कथयामास कथयामासिव कथयामासिम

3) लुट् (ಪ್ರಥಮಭವಿಷ್ಯತ್‌ಕಾಲ)

कथयिता कथायितारौ कथायितारः
कथयितासि कथयितास्थः कथयितास्थ
कथयितास्मि कथयितास्वः कथयितास्मः

4) लृट् (ಸಾಮಾನ್ಯ ಭವಿಷ್ಯತ್‌ಕಾಲ) → कथयिष्यति कथयिष्यतः कथयिष्यन्ति
कथयिष्यसि कथयिष्यथः कथयिष्यथ
कथयिष्यामि कथयिष्यावः कथयिष्यामः

5) लोट् (ಆಜ್ಞಾರ್ಥ)

कथयतु कथयतां कथयन्तु
कथयतात्
कथय कथयतं कथयत
कथयतात्
कथयानि कथयाव कथयाम

6) लङ् (ಸಾಮಾನ್ಯ ಭೂತಕಾಲ)

अकथयत् अकथयताम् अकथयन्
अकथयः अकथयतम् अकथयत
अकथयम् अकथयाव अकथयाम

7) विधिलिङ् (ವಿಧ್ಯರ್ಥ)

कथयेत् कथयेताम् कथयेयुः
कथयेः कथयेतम् कथयेत
कथयेयम् कथयेव कथयेम

8) आशीर्लिङ् (ಆಶೀರರ್ಥ)

कथयात् कथयास्तां कथयासुः
कथयाः कथयास्तं कथयास्त
कथयासम् कथयास्व कथयास्म

9) लुङ् (ತೃತೀಯ ಭೂತಕಾಲ)

अचकथत् अचकथताम् अचकथन्
अचकथः अचकथतम् अचकथत
अचकथम् अचकथाव अचकथाम

10) लृङ् (ಸಂಕೇತಾರ್ಥ) → अकथयिष्यत् अकथयिष्यताम् अकथयिष्यन्
अकथयिष्यः अकथयिष्यतम् अकथयिष्यत
अकथयिष्यम् अकथयिष्याव अकथयिष्याम

ಉಭಯಪದಿ (चुर् = ಕಳವು ಮಾಡುವದು) ಆತ್ಮನೇಪದಿ ರೂಪಗಳು

चोरयते चोरयेते चोरयन्ते ← 1) लट् (ವರ್ತಮಾನಕಾಲ)
चोरयसे चोरयेथे चोरयध्वे
चोरये चोरयावहे चोरयामहे

2) लिट् (ಪರೋಕ್ಷಭೂತಕಾಲ) → चोरयांचक्रे चोरयांचक्राते चोरयांचक्रिरे
चोरयांचकृषे चोरयांचक्राथे चोरयांचकृढ्वे
चोरयांचक्रे चोरयांचकृवहे चोरयांचकृमहे

चोरयिता चोरयितारौ चोरयितारः ← 3) लुट् (ಪ್ರಥಮಭವಿಷ್ಯತ್‌ಕಾಲ)
चोरयितासे चोरयितासाथे चोरयिताध्वे
चोरयिताहे चोरयितास्वहे चोरयितास्महे

4) लृट् (ಸಾಮಾನ್ಯ ಭವಿಷ್ಯತ್‌ಕಾಲ) → चोरयिष्यते चोरयिष्येते चोरयिष्यन्ते
चोरयिष्यसे चोरयिष्येथे चोरयिष्यध्वे
चोरयिष्ये चोरयिष्यावहे चोरयिष्यामहे

5) लोट् (ಆಜ್ಞಾರ್ಥ)			6) लङ् (ಸಾಮಾನ್ಯ ಭೂತಕಾಲ)		
चोरयताम्	चोरयेताम्	चोरयन्ताम्	अचोरयत	अचोरयेताम्	अचोरयन्त
चोरयस्व	चोरयेथाम्	चोरयध्वम्	अचोरयेथाः	अचोरयेथाम्	अचोरयध्वम्
चोरयै	चोरयावहै	चोरयामहै	अचोरये	अचोरयावहि	अचोरयामहि

चोरयेत चोरयेताम् चोरयेरन् ← 7) विधिलिङ् (ವಿಧ್ಯರ್ಥ)
चोरयेथाः चोरयेयाथाम् चोरयेध्वम्
चोरयेय चोरयेवहि चोरयेमहि

8) आशीर्लिङ् → चोरयिषीष्ट चोरयिषीयास्ताम्चोरयिषीरन्
(ಆಶೀರರ್ಥ) चोरयिषीष्ठाः चोरयिषीयास्थाम् चोरयिषीध्वम् (ढ्वम्)
चोरयिषीय चोरयिषीवहि चोरयिषीमहि

अचूचुरत अचूचुरेताम् अचूचुरन्त ← 9) लुङ् (ತೃತೀಯ ಭೂತಕಾಲ)
अचूचुरथाः अचूचुरेथाम् अचूचुरध्वम्
अचूचुरे अचूचुरावहि अचूचुरामहि

10) लृङ् (ಸಂಕೇತಾರ್ಥ) →	अचोरयिष्यत	अचोरयिष्येताम्	अचोरयिष्यन्त
	अचोरयिष्यथाः	अचोरयिष्येथाम्	अचोरयिष्यध्वम्
	अचोरयिष्ये	अचोरयिष्यावहि	अचोरयिष्यामहि

ಕ್ರಿಯಾಪದಗಳ ರೂಪಾಂತರಗಳು

ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ನಾಮಪದಗಳಿಗೆ ಅಥವಾ ವಿಶೇಷಣಗಳಿಗೆ ಕೆಲವು ವಿಶಿಷ್ಟ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿದಾಗ ಕ್ರಿಯಾಪದಗಳ ರೂಪಾಂತರಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಪ್ರಕಾರ: ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥಕ, ಇಚ್ಛಾರ್ಥಕ, ವೀಪ್ಸಾರ್ಥಕ ಮತ್ತು ನಾಮಧಾತುಗಳು.

1) ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥಕ (णिजन्त) ರೂಪಗಳು (CAUSAL FORMS)

ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಒಂದು ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಒಬ್ಬನು ಇನ್ನೊಬ್ಬನಿಂದ ಮಾಡಿಸುವ ಅರ್ಥ ಸೂಚಿಸುವಾಗ (भवन्तं प्रेरयति) (ಆಗುವದನ್ನು ಆಗುವಂತೆ ಮಾಡುವದು) ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥ ರೂಪವನ್ನು ಬಳಸಲಾಗುವದು. ಉದಾ : बाला पाठं लिखति। (ಹುಡುಗಿಯು ಪಾಠವನ್ನು ಬರೆಯುತ್ತಾಳೆ) ಇಲ್ಲಿ ಬಾಲೆಯು ಬರೆಯುವ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಸ್ವತಃ ಮಾಡುತ್ತಾಳೆ. तातः बालय पाठं लेखयति। (ತಂದೆಯು ಬಾಲೆಯಿಂದ ಪಾಠ ಬರೆಯಿಸುತ್ತಾನೆ) ಇಲ್ಲಿ ಬರೆಯುವ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ತಂದೆಯು ಬಾಲಿಕೆಯಿಂದ ಮಾಡಿಸುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ಆಗುವ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಇನ್ನೊಬ್ಬರಿಂದ ಆಗುವಂತೆ ಮಾಡಿಸುವದೆ ಪ್ರೇರಣೆ, ಇದನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಕ್ರಿಯಾಪದವ ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥಕ.

ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಮೂಲಧಾತುಗಳಿಗೆ अय ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಹಚ್ಚಿದರೆ ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಹತ್ತನೆಗಣದ ಧಾತುಗಳಂತೆ ಅವು ಉಭಯಪದಿಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥಕ ಕ್ರಿಯಾಪದಗಳ ರೂಪ ಪಡೆಯುವಾಗ ಹತ್ತನೆಗಣದ ಧಾತುಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಮತ್ತು ದಶಲಕಾರಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಹೇಳಿರುವ ನಿಯಮಗಳನ್ನು ಅನುಸರಿಸಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಪ್ರಮು ಧಾತುಗಳ ವರ್ತಮಾನಕಾಲ ಪ್ರ.ಪು.ಏ.ವ. (ಪರಸ್ಮೈಪದಿ) ರೂಪಗಳನ್ನು ಕೊಡಲಾಗಿದೆ. (ಲು ಲಕಾರದ ಏ.ವ.ರೂಪಗಳನ್ನೂ ಕೊಡಲಾಗಿದೆ). ಆತ್ಮನೇಪದಿ ರೂಪಗಳನ್ನು ಪಡೆಯುವ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ 'ति' ಮುಂತಾದುಗಳ ಬದಲು 'ते' ಮುಂತಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಹಚ್ಚಬೇಕು.(ಕೆಲವು ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಆತ್ಮನೇಪದ ರೂಪ ಬರುವದಿಲ್ಲ.) अट्-आटयति, आटय लुङ्-अटिटत्; अद्- आदयति-ते, अदीदत्; अञ्च-गतिपूजनयोः अञ्चयति- अञ्चिचत्; अर्च-अर्चयति-ते, अर्चिचत्; अश- भोजने अशयति, अशयते, अशिश अव्-आवयति-ते, अविवत्; अधि+इङ्-अध्यापयति, अध्यापिपत्, अध्यजीगपत्; इ गमयति-ते, प्रत्याययति, अजीगमत् ; इषु-एषयति-ते, ऐषिषत्; कथ-कथयति

अचकथत्; ऋ-अर्पयति-ते, अर्पिपत्; ऊह-ऊहयति-ते, औजिहत्; ऋज्-अर्जयति-ते, अर्जिजत्; कुप्-कोपयति-ते, अकौपिपत्; कृत्-कर्तयति-ते, अचीकृतत्, अचिकीर्तत्; कृ-कारयति-ते, अचीकरत्; कृष-कर्षयति-ते, अचीकृषत्; क्री-क्रापयति-ते, अचीक्रपत्; क्षल्-क्षालयति-ते, अचीक्षलत्; खिद्-खेदयति-ते, अचीखिदत्; खाद्-खादयति-ते, अचखादत्; गम्-गमयति-ते, अजीगमत्; गुप्-गोपयति-ते, अजूगुपत्; गृह-ग्राहयति-ते, अजिग्रहत्; घट्-घटयति-ते, अजीघटत्; घ्रा-घ्रापयति-ते, अजिघ्रपत्, अजिघ्रीपत्; चकास-चकासयति-ते, अचचकासत्, अचीचकासत्; चेष्ट-चेष्टयति-ते, अचिचेष्टत्, अचचेष्टत्; चर-चारयति-ते, अचीचरत्; चि-चाययति-ते, अचीचयत्; छिद्-छेदयति-ते, अचीछिदत्; जीव-जीवयति-ते, अजीजिवत्, अजिजीवित्; जि-जापयति-ते, अजीजपत्; ज्ञा-ज्ञापयति-ते, अजिज्ञपत्; तन्-तानयति-ते, अतीतनत्; तुद-तोदयति-ते, अतूतुदत्; तृ-तारयति-ते, अतीतरत्; त्वर-त्वरयति-ते, अतित्वरत्; दा-दापयति-ते, अदीदपत्; दीप-दीपयति-ते, अदिदीपत्, अदीदिपत्; दुष्-दोषयति-ते, दूषयति-ते, अदूदुषत्; दृ-दारयति-ते, अददरत्; दृश्-दर्शयति-ते, अददृशत्; द्रु-द्रावयति-ते, अदुद्रवत्, अदिद्रवत्; धा-धापयति-ते, अधीधपत्; धृ-धारयति-ते, अदीधरत्; नन्द-नन्दयति-ते, अननन्दत्; नम्-नमयति-ते, अनीनमत्; नश्-नाशयति-ते, अनीनशत्; नी-नाययति-ते, अनीनयत्; नृत्-नर्तयति-ते, अननर्तितत्; पच्-पाचयति-ते, अपीपचत्; पा-(पाने) पाययति-ते, अपीपयत् पा-(रक्षणे) पालयति-ते, अपीपलत्; पीड-पीडयति-ते, अपिपीडत्; पू-पावयति-ते, अपीपवत्; प्लु-प्लावयति-ते, अपिप्लवत्, अपुप्लवत्; फल-फालयति-ते, अपीफलत्; बाध-बाधयति-ते, अबबाधत्; बुध्-बोधयति-ते, अबूबुधत्; ब्रू-वाचयति-ते, अवीवचत्; भज्-भाजयति-ते, अबीभजत्; भण्-भाणयति-ते, अबीभणत्, अबभाणत्; भाष्-भाषयति-ते, अबीभषत्, अबभाषत्; भास-भासयति-ते, अबीभसत्, अबभासत्; भी-भाययति-ते, भीषयते, भाषयते, अबीभिषत्; भुज्-भोजयति-ते, अबूभुजत्; भ्राज-भ्राजयति-ते, अबिभ्रजत्, अबभ्राजत्; भू-भावयति-ते, अबूभवत्; भ्रम-भ्रमयति-ते, अबिभ्रमत्; मद्-मदयति, मादयति-ते, अमीमदत्; मा-मापयति-ते, अमीमपत्; मील-मीलयत्-ते, अमीमिलत्, अमिमीलत्; मृ-मारयति-ते, अमीमरत्; या-यापयति-ते, अयीयपत्; युज-योजयति-ते, अयूयुजत्; युध्-योधयति-ते, अयूयुधत्; रभ-रम्भयति-ते, अररम्भत्; रक्ष-रक्षयति-ते अरीरक्षत्; रुद्-रोदयति-ते, अरूरुदत्; रुध्-रोधयति-ते, अरूरुधत्; रुह-रोहयति-ते, रोपयति, अरूरुहत्;

लिख-लेखयति-ते, अलिलिखत्; लभ्-लम्भयति-ते, अललम्भयत्; ली-लीनयति-लालयति, लाययति, लापयति, अलीलयत्; लुप्-लोपयति-ते, अलूलुपत्, अलुलोपत्; लु-लावयति, अलीलवत्; वच्-वाचयति-ते, अवीवचत्; वद्- वादयति-ते, अवीवदत्; वस्-वासयति-ते, अवीवसत्; वह्-वाहयति-ते, अवीवहत्; वा-वापयति-ते, अवीवपत्; वृतु-वर्तयति-ते, अवीवृतत्, अववर्तत; विद्-वेदयति-ते, अवीविदत्; वेङ-(पटकर्मणि,वयति), वाययति-ते, अवीवयत्; वृध्- वर्धयति-ते, अवीवृधत्; वेष्ट-वेष्टयति-ते, अववेष्टत, अविवेष्टत; शम्-शामयति-ते, अशशामत्; शास्- शासयति-ते, अशशासत्; शिक्ष-शिक्षयति-ते, अशिशिक्षत्; शी-शाययति-ते, अशीशयत्; श्रु-श्रावयति-ते, अशिश्रवत्, अशुश्रवत्; सिच्-सेचयति- ते, असीसिचत्; सिध्-सेधयति (तपः) साधयति (पाकं) असीसिधत्; सु-सावयति-ते, असूसुवत्; सृज्-सर्जयति-ते, असीसृजत्; स्था-स्थापयति-ते, अतिष्ठिपत्; स्फुर-स्फारयति स्फोरयति, अपुस्फुरत्, अपुस्फरत्; स्निह-स्नेहयति-ते, असिस्निहत्; स्पन्द-स्पन्दयति-ते-अपस्पन्दत्; स्पर्ध-स्पर्धयति-ते, अपस्पर्धत्; स्पृश्-स्पर्शयति-ते अपस्पृशत्; स्मि-विस्माययति-ते, विस्मापयते, असिष्मपत्; स्मृ-स्मारयति-ते असस्मरत्; स्रु-स्रावयति-ते, असिस्रवत्; स्वप्-स्वापयति-ते, असूषुपत्; स्विद्-स्वेदयति-ते, असिस्विदत्; हन्-घातयति, अजीघतत्; हा-हापयति-ते, अजीहपत्; हु-हावयति-ते, अजूहवत्; ह्री-ह्रेपयति-ते, अजिह्रीपत्; ह्वे- (आ) ह्वाययति-अजुहावत्, अजूहवत्; हस्-हासयति-ते, अजीहसत्;

2) ಇಚ್ಛಾರ್ಥಕ (सन्नन्त) ರೂಪಗಳು (DESIDERATIVE FORMS)

ಒಬ್ಬನು ಒಂದು ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಮಾಡಲು ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಹೇಳುವ ಇಚ್ಛಾರ್ಥಕ ರೂಪಗಳನ್ನು ಬಳಸಲಾಗುವದು. ಉದಾ - रामः शालां जिगमिषति ರಾಮನು ಶಾಲೆಗೆ ಹೋಗಬಯಸುತ್ತಾನೆ. ಇಲ್ಲಿ जिगमिषति (गन्तुं इच्छति-लट् प्र.पु.ए.व.) ಎಂಬ ಕ್ರಿಯಾಪದವು गम् ಧಾತುವಿನ ಇಚ್ಛಾರ್ಥಕ (सन्नन्त-desiderative form) ರೂಪ. ಧಾತುಗಳಿಗೆ स ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ದ್ವಿತ್ವ ಮಾಡಿದಾಗ ಇಚ್ಛಾರ್ಥಕ ರೂಪವು ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ. (ದ್ವಿತ್ವದ ನಿಯಮವನ್ನು ಹಿಂದೆ ಕೊಟ್ಟಿದೆ. ಪು.105). ಈ ಪ್ರತ್ಯಯ ಹಚ್ಚುವಾಗ सेट् ಧಾತುಗಳಿಗೆ इ ಆಗಮವಾಗುತ್ತದೆ. अनिट् ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಆಗಮವಾಗುವದಿಲ್ಲ. वेट् ಧಾತುಗಳಿಗೆ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಆಗಮವಾಗುವದು.(सेट् ವ अनिट ಇವುಗಳ ವಿವರಣೆಗೆ ಹಿಂದೆ ನೋಡಿರಿ.)

ಹತ್ತೂ ಗಣಗಳಲ್ಲಿರುವ ಎಲ್ಲ ಧಾತುಗಳಿಂದಲೂ ಎಲ್ಲ ಲಕಾರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇಚ್ಛಾರ್ಥಕ ರೂಪಗಳನ್ನು ಪಡೆಯಬಹುದು. ಉದಾ: भू-ಧಾತುವಿಗೆ 'बुभूष' ಎಂಬ ಮೂಲರೂಪವೆಂದು ಬಗೆದು ಅಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಬೇಕು. लट्-बुभूषति; लिट्-बुभूषांचकार;लुट्-बुभूषिता; लृट्-बुभूषिष्यति; लोट्-बुभूषतु; लङ्- अबुभूषत्; विधिलिङ्-बुभूषेत्; आशीर्लिङ्-बुभूष्यात्; लुङ्-अबुभूषीत्; लृङ्- अबुभूषिष्यत्। ಇಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ರೂಪಗಳನ್ನು ಕೊಡಲಾಗಿದೆ. लट्- (प्र.पु.ए.व.) अट्-अटिटिषति; अद्-जिघत्सति; अर्च-अर्चिचिषति; आप्-ईप्सति; इ-जिगमिषति। इषु-एषिषिषति। ईक्ष-ईचिक्षिषते; ईश-ईशिशिषते; कथ-कथयिषति; काङ्क्ष-चिकाङ्क्षिषति; कुप्-चुकुपिषति,चुकोपिषति; कृ-चिकीर्षति; क्री-चिक्रीषति;क्रुध्-चुक्रुत्सति; क्षम्-चिक्षमिषति; क्षल्- चिक्षालयिषति; क्षिप्-चिक्षिप्सति; खन्-चिखनिषति; खाद्-चिखादिषति; खेल्-चिखेलिषति; गण्-जिगणयिषति; गम्-जिगमिषति; गाह्-जिगाहिषते; गुप्-जुगोपिषति, जुगुप्सति, जुगुपिषति; गै-जिगासति; चक्ष्-चिख्यासति।चर्-चिचरिषति; चल्-चिचालिषति; चि-चिचीषति; चिन्त्-चिचिन्तयिषति; चुर्-चुचोरयिषति; छिद्-चिच्छित्सति; जागृ-जिजागरिषति; जि-जिगीषति; जीव्- जिजीविषति; ज्ञा-जिज्ञासते; ज्वल्-जिज्वलिषति; तड्-तिताडयिषति; तप्-तितप्सति; तुद्-तुतुत्सति; तृ-तितीर्षति, तितरिषति; तितरीषति; त्रै-तित्रासते; दण्ड-दिदण्डयिषति, दा-दित्सति; दिश्-दिदिक्षति; दुह-दुधुक्षति; दृश्-दिदृक्षते; द्विष्-दिद्विक्षति; धा-धित्सति; धाव्-दिधाविषति; धृ-दिधीर्षति; ध्यै- दिध्यासति; ध्वन्-दिध्वनिषति; नद्-निनदिषति; नम्-निनंसति; नश्-निनशिषति, निनङ्क्षति; निन्द-निनन्दिषति; नी-निनीषति; नृत्-निनर्तिषति, निनृत्सति ; पच्-पिपक्षति; पा-पिपासति; पठ्-पिपठिषति; पत्-पिपतिषति; पद्- पिपादयिषति; पीड्-पिपीडयिषति; प्रच्छ्-पिपृच्छिषति; प्री-पिप्रीषति, पिप्रीणयिषति ; फल्- पिफलिषति; बाध्-बिबाधिषति; बुध्-बुबुधिषति, बुबोधिषति; ब्रू-विवक्षति; भण-विभणिषति; भिक्ष-बिभिक्षिषते; भी-बिभीषति; भुज्-बुभुक्षति; भू-बुभूषति। भूष्-बुभूषयिषति; मन्-मिमंसते; मुच्-मुमुक्षति; मृ-मुमूर्षति; यज्-यियक्षति। यत्-यियतिषते; यम्-यियंसति; या-यियासति; याच्-यियाचिषते; युज्-युयुक्षति; युध्-युयुत्सते; रक्ष-रिरक्षिषति; रम्-रिरंसते; रुच्-रुरुचिषते, रुरोचिषते; लङ्घ-लिलङ्घिषते; लभ्-लिप्सते; लिख-लिलखिषति, लिलेखिषति; वच्-विवक्षति; वञ्च्-विवञ्चयिषते; वद्-विवदिषति; वन्द्-विवन्दिषते ; वस्-विवत्सति; वह-

लिख-लेखयति-ते, अलिलिखत्; लभ्-लम्भयति-ते, अललम्भयत्; ली-लीनयति- लालयति, लाययति, लापयति, अलीलयत्; लुप्-लोपयति-ते, अलूलुपत्, अलुलोपत्; लु-लावयति, अलीलवत्; वच्-वाचयति-ते, अवीवचत्; वद्- वादयति-ते, अवीवदत्; वस्-वासयति-ते, अवीवसत्; वह्-वाहयति-ते, अवीवहत्; वा-वापयति-ते, अवीवपत्; वृतु-वर्तयति-ते, अवीवृतत्, अववर्तत; विद्-वेदयति-ते, अवीविदत्; वेञ- (पटकर्मणि,वयति), वाययति-ते, अवीवयत्; वृध्- वर्धयति-ते, अवीवृधत्; वेष्ट- वेष्टयति-ते, अववेष्टत, अविवेष्टत; शम्-शामयति-ते, अशशामत्; शास्- शासयति- ते, अशशासत्; शिक्ष-शिक्षयति-ते, अशिशिक्षत्; शी-शाययति-ते, अशीशयत्; श्रु-श्रावयति-ते, अशिश्रवत्, अशुश्रवत्; सिच्-सेचयति- ते, असीसिचत्; सिध् सेधयति (तपः) साधयति (पाकं) असीसिधत्; सु-सावयति-ते, असूसुवत् सृज्-सर्जयति-ते, असीसृजत्; स्था-स्थापयति-ते, अतिष्ठिपत्; स्फुर-स्फारयति स्फोरयति, अपुस्फुरत्, अपुस्फरत्; स्निह-स्नेहयति-ते, असिस्निहत्; स्पन्द स्पन्दयति-ते-अपस्पन्दत्; स्पर्ध-स्पर्धयति-ते, अपस्पर्धत्; स्पृश्-स्पर्शयति-ते अपस्पृशत्; स्मि-विस्माययति-ते, विस्मापयते, असिष्मपत्; स्मृ-स्मारयति- असस्मरत्; स्रु-स्रावयति-ते, असिस्रवत्; स्वप्-स्वापयति-ते, असूषुपत्; स्विद् स्वेदयति-ते, असिस्विदत्; हन्-घातयति, अजीघतत्; हा-हापयति-ते, अजीहप हु-हावयति-ते, अजूहवत्; ह्री-ह्रेपयति-ते, अजिह्रीपत्; ह्वे- (आ) ह्वाययति- अजुहावत्, अजूहवत्; हस्-हासयति-ते, अजीहसत्;

2) ಇಚ್ಛಾರ್ಥಕ (सन्नन्त) ರೂಪಗಳು (DESIDERATIVE FORMS)

ಒಬ್ಬನು ಒಂದು ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಮಾಡಲು ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಹೇಳುವ ಇಚ್ಛಾರ್ಥಕ ರೂಪಗಳನ್ನು ಬಳಸಲಾಗುವದು. ಉದಾ - रामः शालां जिगमिष ರಾಮನು ಶಾಲೆಗೆ ಹೋಗಬಯಸುತ್ತಾನೆ. ಇಲ್ಲಿ जिगमिषति (गन्तुं इच्छति-ल प्र.पु.ए.व.) ಎಂಬ ಕ್ರಿಯಾಪದವು गम् ಧಾತುವಿನ ಇಚ್ಛಾರ್ಥಕ (सन्नन्त-desiderat form) ರೂಪ. ಧಾತುಗಳಿಗೆ स ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ದ್ವಿತ್ವ ಮಾಡಿದಾಗ ಇಚ್ಛಾ ರೂಪವು ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ. (ದ್ವಿತ್ವದ ನಿಯಮವನ್ನು ಹಿಂದೆ ಕೊಟ್ಟಿದೆ. ಪು.105). ಈ ಪ್ರತ್ಯಯ ಹಚ್ಚುವಾಗ सेट् ಧಾತುಗಳಿಗೆ इ ಆಗಮವಾಗುತ್ತದೆ. अनिट् ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಆಗಮವಾಗುವದಿಲ್ಲ. वेट् ಧಾತುಗಳಿಗೆ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಆಗಮವಾಗುವದು.(सेट् व अनिट ಇವುಗಳ ವಿವರಣೆಗೆ ಹಿಂದೆ ನೋಡಿರಿ.)

ಹತ್ತೂ ಗಣಗಳಲ್ಲಿರುವ ಎಲ್ಲ ಧಾತುಗಳಿಂದಲೂ ಎಲ್ಲ ಲಕಾರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇಚ್ಛಾರ್ಥಕ ರೂಪಗಳನ್ನು ಪಡೆಯಬಹುದು. ಉದಾ: भू-ಧಾತುವಿಗೆ 'बुभूष' ಎಂಬ ಮೂಲರೂಪವೆಂದು ಬಗೆದು ಅಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಬೇಕು. लट्-बुभूषति; लिट्-बुभूषांचकार;लुट्-बुभूषिता; लृट्-बुभूषिष्यति; लोट्-बुभूषतु; लङ्- अबुभूषत्; विधिलिङ्-बुभूषेत्; आशीर्लिङ्-बुभूष्यात्; लुंङ्-अबुभूषीत्; लृङ्- अबुभूषिष्यत्। ಇಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ರೂಪಗಳನ್ನು ಕೊಡಲಾಗಿದೆ. लट्- (प्र.पु.ए.व.) अट्-अटिटिषति; अद्-जिघत्सति; अर्च-अर्चिचिषति; आप्-ईप्सति; इ-जिगमिषति। इषू-एषिषिषति। ईक्ष-ईचिक्षिषते; ईश-ईशिशिषते; कथ-कथयिषति; काङ्क्ष-चिकाङ्क्षिषति; कुप्-चुकुपिषति,चुकोपिषति; कृ-चिकीर्षति; क्री-चिक्रीषति;क्रुध्-चुक्रुत्सति; क्षम्-चिक्षमिषति; क्षल्- चिक्षालयिषति; क्षिप्-चिक्षिप्सति; खन्-चिखनिषति; खाद्-चिखादिषति; खेल्-चिखेलिषति; गण्-जिगणयिषति; गम्-जिगमिषति; गाह्-जिगाहिषते; गुप्-जुगोपिषति, जुगुप्सति, जुगुपिषति; गै-जिगासति; चक्ष्-चिख्यासति। चर्-चिचरिषति; चल्-चिचालिषति; चि-चिचीषति; चिन्त्-चिचिन्तयिषति; चुर्-चुचोरयिषति; छिद्-चिच्छित्सति; जागृ-जिजागरिषति; जि-जिगीषति; जीव्- जिजीविषति; ज्ञा-जिज्ञासते; ज्वल्-जिज्वलिषति; तड्-तिताडयिषति; तप्-तितप्सति; तुद्-तुतुत्सति; तृ-तितीर्षति, तितरिषति; तितरीषति; त्रै-तित्रासते; दण्ड-दिदण्डयिषति, दा-दित्सति; दिश्-दिदिक्षति; दुह-दुधुक्षति; दृश्-दिदृक्षते; द्विष्-दिद्विक्षति; धा-धित्सति; धाव्-दिधाविषति; धृ-दिधीर्षति; ध्यै- दिध्यासति; ध्वन्-दिध्वनिषति; नद्-निनदिषति; नम्-निनंसति; नश्-निनशिषति, निनङ्क्षति; निन्द-निनन्दिषति; नी-निनीषति; नृत्-निनर्तिषति, निनृत्सति ; पच्-पिपक्षति; पा-पिपासति; पठ्-पिपठिषति; पत्-पिपतिषति; पद्- पिपादयिषति; पीड्-पिपीडयिषति; प्रच्छ्-पिपृच्छिषति; प्री-पिप्रीषति, पिप्रीणयिषति ; फल्- पिफलिषति; बाध्-बिबाधिषति; बुध्-बुबुधिषति, बुबोधिषति; ब्रू-विवक्षति; भण-विभणिषति; भिक्ष-बिभिक्षिषते; भी-बिभीषति; भुज्-बुभुक्षति; भू-बुभूषति। भूष्-बुभूषयिषति; मन्-मिमंसते; मुच्-मुमुक्षति; मृ-मुमूर्षति; यज्-यियक्षति। यत्-यियतिषते; यम्-यियंसति; या-यियासति; याच्-यियाचिषते; युज्-युयुक्षति; युध्-युयुत्सते; रक्ष-रिरक्षिषति; रम्-रिरंसते; रुच्-रुरुचिषते, रुरोचिषते; लङ्घ-लिलङ्घिषते; लभ्-लिप्सते; लिख-लिलखिषति, लिलेखिषति; वच्-विवक्षति; वञ्च्-विवञ्चयिषते; वद्-विवदिषति; वन्द्-विवन्दिषते ; वस्-विवत्सति; वह-

लिख-लेखयति-ते, अलिलिखत्; लभ्-लम्भयति-ते, अललम्भयत्; ली-लीनयति-लालयति, लाययति, लापयति, अलीलयत्; लुप्-लोपयति-ते, अलूलुपत्, अलुलोपत्; लु-लावयति, अलीलवत्; वच्-वाचयति-ते, अवीवचत्; वद्- वादयति-ते, अवीवदत्; वस्-वासयति-ते, अवीवसत्; वह्-वाहयति-ते, अवीवहत्; वा-वापयति-ते, अवीवपत्; वृतु-वर्तयति-ते, अवीवृतत्, अववर्तत; विद्-वेदयति-ते, अवीविदत्; वेञ-(पटकर्मणि,वयति), वाययति-ते, अवीवयत्; वृध्- वर्धयति-ते, अवीवृधत्; वेष्ट-वेष्टयति-ते, अववेष्टत, अविवेष्टत; शम्-शामयति-ते, अशशामत्; शास्- शासयति-ते, अशशासत्; शिक्ष-शिक्षयति-ते, अशिशिक्षत्; शी-शाययति-ते, अशीशयत्; श्रु-श्रावयति-ते, अशिश्रवत्, अशुश्रवत्; सिच्-सेचयति- ते, असीसिचत्; सिध्-सेधयति (तपः) साधयति (पाकं) असीसिधत्; सु-सावयति-ते, असूसुवत्; सृज्-सर्जयति-ते, असीसृजत्; स्था-स्थापयति-ते, अतिष्ठिपत्; स्फुर-स्फारयति-स्फोरयति, अपुस्फुरत्, अपुस्फरत्; स्निह-स्नेहयति-ते, असिस्निहत्; स्पन्द-स्पन्दयति-ते-अपस्पन्दत्; स्पर्ध-स्पर्धयति-ते, अपस्पर्धत्; स्पृश्-स्पर्शयति-ते अपस्पृशत्; स्मि-विस्माययति-ते, विस्मापयते, असिष्मपत्; स्मृ-स्मारयति-ते असस्मरत्; स्रु-स्रावयति-ते, असिस्रवत्; स्वप्-स्वापयति-ते, असूषुपत्; स्विद्-स्वेदयति-ते, असिस्विदत्; हन्-घातयति, अजीघतत्; हा-हापयति-ते, अजीहपत्; हु-हावयति-ते, अजूहवत्; ह्री-ह्रेपयति-ते, अजिह्रीपत्; ह्वे- (आ) ह्वाययति-ते अजुहावत्, अजूहवत्; हस्-हासयति-ते, अजीहसत्;

2) ಇಚ್ಛಾರ್ಥಕ (सन्नन्त) ರೂಪಗಳು (DESIDERATIVE FORMS)

ಒಬ್ಬನು ಒಂದು ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಮಾಡಲು ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಹೇಳುವಾಗ ಇಚ್ಛಾರ್ಥಕ ರೂಪಗಳನ್ನು ಬಳಸಲಾಗುವದು. ಉದಾ - रामः शालां जिगमिषति ರಾಮನು ಶಾಲೆಗೆ ಹೋಗಬಯಸುತ್ತಾನೆ. ಇಲ್ಲಿ जिगमिषति (गन्तुं इच्छति-लट् प्र.पु.ए.व.) ಎಂಬ ಕ್ರಿಯಾಪದವು गम् ಧಾತುವಿನ ಇಚ್ಛಾರ್ಥಕ (सन्नन्त-desiderative form) ರೂಪ. ಧಾತುಗಳಿಗೆ स ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ದ್ವಿತ್ವ ಮಾಡಿದಾಗ ಇಚ್ಛಾರ್ಥಕ ರೂಪವು ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ. (ದ್ವಿತ್ವದ ನಿಯಮವನ್ನು ಹಿಂದೆ ಕೊಟ್ಟಿದೆ. ಪು.105). ಈ ಪ್ರತ್ಯಯ ಹಚ್ಚುವಾಗ सेट् ಧಾತುಗಳಿಗೆ इ ಆಗಮವಾಗುತ್ತದೆ. अनिट् ಧಾತುಗಳಿಗೆ 'इ' ಆಗಮವಾಗುವದಿಲ್ಲ. वेट् ಧಾತುಗಳಿಗೆ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಆಗಮವಾಗುವದು.(सेट् ಮತ್ತು अनिट ಇವುಗಳ ವಿವರಣೆಗೆ ಹಿಂದೆ ನೋಡಿರಿ.)

ಹತ್ತೂ ಗಣಗಳಲ್ಲಿರುವ ಎಲ್ಲ ಧಾತುಗಳಿಂದಲೂ ಎಲ್ಲ ಲಕಾರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇಚ್ಛಾರ್ಥಕ ರೂಪಗಳನ್ನು ಪಡೆಯಬಹುದು. ಉದಾ: भू-ಧಾತುವಿಗೆ 'बुभूष' ಎಂಬ ಮೂಲರೂಪವೆಂದು ಬಗೆದು ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಬೇಕು. लट्-बुभूषति; लिट्-बुभूषांचकार;लुट्-बुभूषिता; लृट्-बुभूषिष्यति; लोट्-बुभूषतु; लङ्- अबुभूषत्; विधिलिङ्-बुभूषेत्; आशीर्लिङ्-बुभूष्यात्; लुंङ्-अबुभूषीत्; लृङ्- अबुभूषिष्यत्। ಇಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ರೂಪಗಳನ್ನು ಕೊಡಲಾಗಿದೆ. लट्- (प्र.पु.ए.व.) अट्-अटिटिषति; अद्-जिघत्सति; अर्च-अर्चिचिषति; आप्-ईप्सति; इ-जिगमिषति। इषू-एषिषिषति। ईक्ष-ईचिक्षिषते; ईश-ईशिशिषते; कथ-कथयिषति; काङ्क्ष-चिकाङ्क्षिषति; कुप्-चुकुपिषति,चुकोपिषति; कृ-चिकीर्षति; क्री-चिक्रीषति;क्रुध्-चुक्रुत्सति; क्षम्-चिक्षमिषति; क्षल्- चिक्षालयिषति; क्षिप्-चिक्षिप्सति; खन्-चिखनिषति; खाद्-चिखादिषति; खेल्-चिखेलिषति; गण्-जिगणयिषति; गम्-जिगमिषति; गाह्-जिगाहिषते; गुप्-जुगोपिषति, जुगुप्सति, जुगुपिषति; गै-जिगासति; चक्ष्-चिख्यासति।चर्-चिचरिषति; चल्-चिचालिषति; चि-चिचीषति; चिन्त्-चिचिन्तयिषति; चुर्-चुचोरयिषति; छिद्-चिच्छित्सति; जागृ-जिजागरिषति; जि-जिगीषति; जीव्- जिजीविषति; ज्ञा-जिज्ञासते; ज्वल्-जिज्वलिषति; तड्-तिताडयिषति; तप्-तितप्सति; तुद्-तुतुत्सति; तृ-तितीर्षति, तितरिषति; तितरीषति; त्रै-तित्रासते; दण्ड-दिदण्डयिषति, दा-दित्सति; दिश्-दिदिक्षति; दुह-दुधुक्षति; दृश्-दिदृक्षते; द्विष्-दिद्विक्षति; धा-धित्सति; धाव्-दिधाविषति; धृ-दिधीर्षति; ध्यै- दिध्यासति; ध्वन्-दिध्वनिषति; नद्-निनदिषति; नम्-निनंसति; नश्-निनशिषति, निनङ्क्षति; निन्द-निनन्दिषति; नी-निनीषति; नृत्-निनर्तिषति, निनृत्सति ; पच्-पिपक्षति; पा-पिपासति; पठ्-पिपठिषति; पत्-पिपतिषति; पद्- पिपादयिषति; पीड्-पिपीडयिषति; प्रच्छ्-पिपृच्छिषति; प्री-पिप्रीषति, पिप्रीणयिषति ; फल्- पिफलिषति; बाध्-बिबाधिषति; बुध्-बुबुधिषति, बुबोधिषति; ब्रू-विवक्षति; भण-विभणिषति; भिक्ष-बिभिक्षिषते; भी-बिभीषति; भुज्-बुभुक्षति; भू-बुभूषति। भूष्-बुभूषयिषति; मन्-मिमंसते; मुच्-मुमुक्षति; मृ-मुमूर्षति; यज्-यियक्षति। यत्-यियतिषते; यम्-यियंसति; या-यियासति; याच्-यियाचिषते; युज्-युयुक्षति; युध्-युयुत्सते; रक्ष-रिरक्षिषति; रम्-रिरंसते; रुच्-रुरुचिषते, रुरोचिषते; लङ्घ-लिलङ्घिषते; लभ्-लिप्सते; लिख-लिलखिषति, लिलेखिषति; वच्-विवक्षति; वञ्च्-विवञ्चयिषते; वद्-विवदिषति; वन्द्-विवन्दिषते ; वस्-विवत्सति; वह-

विवक्षति; विद-विविदिषति;वृध्-विवर्धिषते, विवृत्सति;शप्-शिशप्सति; शास्-शिशासिषति; शिक्ष-शिशिक्षिषते;शी-शिशयिषते; श्रु-शुश्रूषते; सह्-सिसहिषते; सृज्-सिसृक्षति; साध्-सिषाधयिषति; स्तु-तुष्टुषति; स्था-तिष्ठासति; स्ना-सिस्नासति; स्पर्ध्-पिस्पर्धिषते; स्पृश्-पिस्पृक्षति; स्मि-सिष्मयिषते; स्मृ-सुस्मूर्षते; स्वप्-सुषुप्सति; स्वाद्-सिस्वादिषते; हन्-जिघांसति; हस्-जिहसिषति; हा-जिहासति; ह्वे-जुहूषति; हिंस्-जिहिंसिषति; हृ-जिहीर्षति।

3) ವೀಪ್ಸಾರ್ಥಕ (यङ्लुङन्त) ರೂಪಗಳು (FREQUENTIVE)

ಒಂದು ಕ್ರಿಯೆಯು ಪುನಃ ಪುನಃ ಆಗುವದನ್ನು ಅಥವಾ ಅದರ ತೀವ್ರತೆಯನ್ನು ಇಲ್ಲವೆ ಅದರ ಅತಿಶಯಾರ್ಥವನ್ನು ತೋರಿಸಬೇಕಾದರೆ ವೀಪ್ಸಾರ್ಥಕ यङ्लुङन्त ರೂಪಗಳನ್ನು ಬಳಸುವದುಂಟು. ಉದಾ:बालाय फलं रोरुच्यते। (ಬಾಲಕನಿಗೆ ಹಣ್ಣು ಹೆಚ್ಚು ಹೆಚ್ಚು ಸೇರುತ್ತದೆ.)

ಈ ವೀಪ್ಸಾರ್ಥಕ ರೂಪಗಳನ್ನು ಎರಡು ರೀತಿಯಿಂದ ಮಾಡಬಹುದು. 1. ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಮಾಡಿ य ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಬೇಕು. (ಇವುಗಳಿಗೆ ಕೇವಲ ಆತ್ಮನೇಪದರೂಪಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.) 2. ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಮಾಡಿ ನಂತರ ಸೇರಿಸುವ य ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಲೋಪ ಮಾಡಬೇಕು. यङ्लुक् (ಇವು ಕೇವಲ ಪರಸ್ಮೈಪದಿರೂಪಗಳನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ.) ಕೆಲವು ಪ್ರಮುಖ ರೂಪಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟಿದೆ. अट्-अटाट्यते; कृ-चेक्रीयते, चर्करीति; क्रम्-चक्रंस्यते, चंक्रमीति; खन्-चंखन्यते, चंखनीति; ख्या-चाख्यायते; गम्-जंगम्यते जंगमीति; गा-जेगीयते; गृह-जरीगृह्यते; चर्-चंचूर्यते, चंचरीति; चुर्-चञ्चूर्यते, चञ्चुरीति; छिद्-चेछिद्यते; जन्-जञ्जन्यते, जंजनीति; जप्-जंजप्यते; ज्वल्-जाज्वल्यते; तन्-तन्तन्यते; तृ-तेतीर्यते; दश्-दंदश्यते; दह्-दन्दह्यते ; दा-देदीयते, दादाति ; दुह्-दोदुह्यते; दीप्-देदीप्यते; दिश्-देदिश्यते; दृश्-दरीदृश्यते; धा-देधीयते ; ध्वंस्-दनीध्वस्यते; नम्-नम्नम्यते; नश्-नानश्यते; नृत्-नरीनृत्यते; नी-नेनीयते ; पच्-पापच्यते; पत्-पनीपत्यते; पा-पेपीयते; प्रच्छ-परीपृच्छ्यते; फल-पंफल्यते ; बुध्-बोबुध्यते। भञ्ज्-बम्भज्यते; भिद्-बेभिद्यते; भ्रम्-बंभ्रम्यते; भू-बोभूयते, बोभवीति; मा-मेमीयते; मृ-मेम्रीयते; यम्-यम्यम्यते; यज्-यायज्यते; युज्-योयुज्यते; रट्-रारट्यते; रम्-रम्रम्यते; राजृ-राराज्यते; रुच्-रोरुच्यते, रोरुचीती; रुद्-रोरुद्यते, रोरुदीति; रुध्-रोरुध्यते; लुप्-लोलुप्यते; लिह्-लेलिह्यते; लुभ्-लोलुभ्यते; वद्-वावद्यते; वश्-वावश्यते; वृत्-वरीवृत्यते, वरीवृतीति, वरीवर्ति; व्रज्-वाव्रज्यते; शी-शाशय्यते,

शेशेति; शुच्-शोशुच्यते, शोशुचीति; शुभ्-शोशुभ्यते; सृ-सेस्रीयते; सृप्-सरीसृप्यते; सिच्-सेसिच्यते; सिव्-सेषीव्यते ; स्पर्ध-पास्पर्ध्यते; स्मृ-सास्मर्यते ; स्वप्- सोषुप्यते, सास्वपीति; स्रंसु-सनीस्रस्यते; हन्-जेघ्नीयते, जंघन्यने, जङ्घनीति, जघ्नन्ति; हा-जेहीयते।

4) ನಾಮಧಾತುಗಳು (DENOMINATIVE)

ನಾಮಪದಗಳಿಗೆ ಅಥವಾ ವಿಶೇಷಣಗಳಿಗೆ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ನಾಮಧಾತುಗಳನ್ನು ಪಡೆಯಬಹುದು.

1) ನಾಮಪದಗಳಿಗೆ य(क्यच्) ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ನಾಮಧಾತುಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಇವು ಪರಸ್ಮೈಪದಿರೂಪಗಳನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತವೆ. ಉದಾ: पुत्र-पुत्रीयति, (आत्मनः पुत्रं इच्छति) ಮಗನನ್ನು ಬಯಸುತ್ತಾನೆ. कवि-कवीयति; धन-धनीयति; राजन्-राजीयति; समिध्-समिध्यति; दधि-दधिस्यति दध्यस्यति; मधु-मधुस्यति; क्षीर-क्षीरस्यति।

2) ಇನ್ನು ಕೆಲವು ನಾಮಪದಗಳಿಗೆ य(क्यङ्) ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಿದರೆ ಆ ನಾಮಧಾತುಗಳು ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಲ್ಲಿರುತ್ತವೆ. ಇವು ಆಚರಿಸು ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿರುತ್ತವೆ. ಉದಾ:
कृष्णायते-कृष्ण इव आचरति (ಕೃಷ್ಣನಂತೆ ಆಚರಿಸುತ್ತಾನೆ); अप्सर्-अप्सरायते; गुण्-गुणायते; विद्वन्-विद्वायते; हरिणी-हरिणायते;पाचिका-पाचिकायते; सपत्नि-सपत्नायते; युवती-युवायते।

3) इ(णिच्) ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದರೆ ಇನ್ನೊಂದು ರೀತಿ ನಾಮಧಾತುಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಉದಾ. मिश्र-मिश्रयति (ಬೆರೆಸುತ್ತಾನೆ); ಹೀಗೆಯೇ कलयायते, शद्वायते, वैरायते, मन्दायते, रोमन्थायते (ಮೆಲಕಾಡಿಸುತ್ತಾನೆ); ऊष्मायते (ಕಾವು ಬಿಡುತ್ತದೆ); बाष्पायते (ಕಣ್ಣೀರಿಡುತ್ತಾನೆ); फेनायते (ನೊರೆ ಬಿಡುತ್ತದೆ); दुःखायते, सुखायते, लोहितायते,-ति (ಕೆಂಪಾಗುತ್ತದೆ); प्रश्नायते-ति (ಪ್ರಶ್ನೆ ಕೇಳುತ್ತಾನೆ ಅಥವಾ ಸಮಸ್ಯೆಯಾಗುತ್ತದೆ); पटपटायते (ಪಟಪಟ ಸಪ್ಪಳ ಮಾಡುತ್ತದೆ); लवणायति; सत्यापयति; वीणापयति (ವೀಣೆ ನುಡಿಸುತ್ತಾಳೆ); श्लोकापयति, अर्थापयति (ದುಡ್ಡು ಗಳಿಸುತ್ತಾನೆ); कण्डूयति (ತುರಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ).

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಎಲ್ಲ ತರಹದ ಧಾತುರೂಪಗಳನ್ನು ಸಿದ್ಧ ಧಾತುಗಳಂತೆ ಎಲ್ಲ ಕಾಲಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿಯೂ ನಡೆಸಬಹುದು.

ಗಮನಿಸಿರಿ :

1) ಕೆಳಗಿನ ಶ್ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಯಾಪದಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಿರಿ.

तृष्णां छिन्धि भज क्षमां जहि मदं पापे रतिं मा कृथाः
सत्यं ब्रूह्यनुयाहि साधुपदवीं सेवस्व विद्वज्जनम् ।
मान्यान्मानय विद्विषोप्यनुनय प्रच्छादय स्वान्गुणान्
कीर्तिं पालय दुःखिते कुरुदयांमेतत्सतां लक्षणम् ।।

रात्रिर्गमिष्यति भविष्यति सुप्रभातम् भास्वानुदेष्यति हसिष्यति पङ्कजश्रीः ।
इत्यं विचिंतयति कोशगते द्विरेफे हा हन्त हन्त नलिनीं गज उज्जहार ।।

वहन्ति वर्षन्ति नदन्ति भान्ति ध्यायन्ति नृत्यन्ति समाश्वसन्ति ।
नद्यो धना मत्तगजा वनान्ताः प्रियाविहीनाः शिखिनः प्लवङ्गमाः ।।

आवासो विपिनायते प्रियसखी मालापि जालायते
तापोऽपि श्वसितेन दावदहनज्वालाकलापायते ।
साऽपि त्वद्विरहेण हन्त हरिणीरूपायते हा कथं
कन्दर्पोऽपि यमायते विरचयन् शार्दूलविक्रीडितम् ।।

जानकीं रावणो नाऽहरिष्यद् यदि राघवो रावणं नाहनिष्यत्तदा
कर्म निन्द्यं नरो नाचरिष्यद् यदि भूतलं सङ्कटे नाऽपतिष्यत् तदा ।।

किं वाभविष्यदरुणस्तमसां बिभेत्ता
तं चेत् सहस्रकिरणो धुरिनाकरिष्यत् ।।

यदि ब्रह्म पृथिव्यादिवत् सावयवमभविष्यत् ततोऽस्यैकदेशः पर्यण
एकदेशश्चावास्थास्यत् ।

यदि सुरभिरवाप्स्यत् तन्मुखोच्छ्वासगन्धं
तव रतिरभविष्यत् पुण्डरीके किमस्मिन् ।।

नरा ये भजन्ते पदं ते नमन्ते वसन्ते स्वरन्ते लभन्ते सुखन्ते ।
पठन्त्येऽपि एवं स्तवं विष्णुकान्ते लभन्ते ह पुत्रान् लभन्ते ह पुत्रान् ।।

ಅಧ್ಯಾಯ ೧೦
ಸ್ತ್ರೀ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು

ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಪುಲ್ಲಿಂಗ, ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಮತ್ತು ನಪುಂಸಕಲಿಂಗ ಎಂದು ಮೂರು ವಿಧ ನಾಮಪದಗಳಿವೆ ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಪುಲ್ಲಿಂಗದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳಿಗೆ आ, ई, ऊ ಮತ್ತು ति ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಅವು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಪದಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೇ ಸ್ತ್ರೀಪ್ರತ್ಯಯಗಳಾಗಿದ್ದು ಅವುಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸುವಾಗ ಈ ಕೆಳಗಿನ ನಿಯಮಗಳನ್ನು ಪಾಲಿಸಬೇಕು-

1) ಅ ಕಾರಾಂತ ಪ್ರಾತಿಪದಗಳಿಗೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ आ ಪ್ರತ್ಯಯ ಹಚ್ಚಬೇಕು. ಉದಾ- विमल-विमला, अज-अजा, बाल-बाला ಹೀಗೆಯೇ वरदा, धवला, अबला, नीला, श्यामा, चतुरा ಮುಂ.

2) ಕೆಲವು ಸಲ अ ಕಾರದ ಹಿಂದೆ क ಇದ್ದು ಆ क ದ ಹಿಂದಿನ अ→इ ಆಗುತ್ತದೆ. ಉದಾ-बालक-बालिका, पालक-पालिका, बोधक-बोधिका, नायक-नायिका ಹೀಗೆಯೇ गायिका, याचिका, दारिका, कारिका, पाचिका, कुमारिका, मूषिका ಮುಂ.

3) ಕೆಲವು ಸಲ ಮೇಲಿನ ಎರಡೂ ರೂಪಗಳೂ ಇವೆ-सूतक-सूतका ಅಥವಾ सूतिका ಹಾಗೆಯೇ पुत्रका-पुत्रिका, वृन्दारका-वृन्दारिका।

4) ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಕೊನೆಯ अ ಕಾರಕ್ಕೆ ई ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾ-दास-दासी, नर्तक-नर्तकी, राक्षस-राक्षसी ಹಾಗೆಯೇ नारी, पुत्री, चक्रवाकी, सुमङ्गली, सुहासिनी, भाषिणी।

5) ಮುಪ್ಪನ್ನು ಹೇಳುವ ಪದಗಳ अ ಕಾರವು आ ಆಗುತ್ತದೆ. वृद्ध-वृद्धा, स्थविरा, जरठा।

6) ವೃದ್ಧಾಪ್ಯ ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆ ಅವಸ್ಥೆ ಸೂಚಿಸುವಾಗ अ→ई ಆಗುತ್ತದೆ. कुमार→कुमारी ಹಾಗೆಯೇ तरुणी, किशोरी, युवती।

7) ಪ್ರಾಣಿವಾಚಕ ಮತ್ತು ದೇವತಾವಾಚಕ ಪದಗಳ अ→ई ಆಗುತ್ತದೆ. ಉದಾ-रासभ-रासभी, देव-देवी ಹಾಗೆಯೇ ईश्वरी, किन्नरी, सिंही, दासी, पक्षी, मृगी, शृगाली, शुनी, महिषी ಮುಂತಾದವುಗಳು.

8) इन्द्रोपाध्याय-वरुणाः शर्वरुद्रभवा हिमः।

मृडाचार्य-यवारण्य-यवनार्याश्च मातुलः॥ ಈ ಪ್ರಾತಿಪದಿಗಳ ಕೊನೆಗೆ ई ಆದೇಶವಾಗುವದಕ್ಕೂ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ आन् ಪ್ರತ್ಯಯ ಹಚ್ಚಬೇಕು. ಉದಾ-इन्द्र+ आन्+ई

=इन्द्राणी ಹಾಗೆಯೇ वरुणानी, भवानी, शर्वाणी, रुद्राणी, मृडानी, आचार्यानी, हिमानी (ಹಿಮದರಾಶಿ), यवानी (ದೂಷಿತ ಜವೆಗೋದಿ), अरण्यानी (ದೊಡ್ಡ ಅರಣ್ಯ), यवनानी, उपाध्यायानी, अर्याणी (ಕ್ಷತ್ರಿಯಾಣೀ), मातुलानी (मातुला ಮತ್ತು मातुली ಎಂದೂ ಇದೆ) ವಿ.ಸೂ-उपाध्याया ಅಥವಾ उपाध्यायी ಎಂದರೆ ಶಿಕ್ಷಕಿ. ಆದರೆ उपाध्यायानी ಅಂದರೆ ಶಿಕ್ಷಕನ ಹೆಂಡತಿ. आचार्या=ಶಿಕ್ಷಕಿ, आचार्यानी=ಆಚಾರ್ಯನ ಪತ್ನೀ.

9) य ಕಾರಾಂತ ಪದಗಳ अ ಕಾರಕ್ಕೆ ई ಬರುತ್ತದೆ. य ಕಾರವು ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. मत्स्य-मत्सी, सूर्य-सूरी, गार्ग्य-गार्गी, अगस्त्य-अगस्ती ಮುಂ.

10) गोप ಮತ್ತು शूद्र ಪದಗಳು ಪತ್ನಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ई ಕಾರಾಂತ. गोपी-ಗೌಳಿಗನ ಪತ್ನಿ, गोपा-ಗೌಳಿಗಳು, शूद्री-ಶೂದ್ರನ ಹೆಂಡತಿ, शूद्रा-ಶೂದ್ರ ಸ್ತ್ರೀ.

11) पर्ण, कर्ण ಮುಂ. ಅಂತದಲ್ಲಿರುವ ಔಷಧಿ ಸೂಚಿಸುವಾಗ ಪದಗಳು ई ಕಾರವಾಗುತ್ತವೆ -शतपर्ण-शतपर्णी ಹೀಗೆಯೇ सीताफली, शालपर्णी, दासीफली, शतमूली।

12) घ्न ಮತ್ತು चर ಅಂತದಲ್ಲಿರುವ ಪದಗಳು ई ಕಾರಾಂತವಾಗುತ್ತವೆ. पितृघ्न-पितृघ्नी कृतघ्न-कृतघ्नी ಹಾಗೆಯೇ गोघ्नी, भ्रातृघ्नी, पापघ्नी ಮುಂ. निशाचर-चरी, खेचर-चरी ಹೀಗೆಯೇ वनेचरी, जलचरी, रजनीचरी ಮುಂ.

13) इ ಮತ್ತು ई ಕಾರಾಂತ ವಿಶೇಷಣಗಳು ಬದಲಾಗುವದಿಲ್ಲ -शुचि-शुचि,सुधी-सुधी ಮುಂ.

14) उ ಕಾರಾಂತ ವಿಶೇಷಣಗಳು ಹಾಗೆಯೇ ಇರಬಹುದು ಅಥವಾ ई ಕಾರಾಂತವಾಗಬಹುದು. उरु-उरु उर्वी (ದೊಡ್ಡ) ಹಾಗೆಯೇ गुरु-गुर्वी,पृथु-पृथ्वी (ವಿಶಾಲ), लघु-लघ्वी चारु-चार्वी, पटु-पट्वी, बहु-बह्वी, मृदु-मृद्वी ಮುಂ.

15) ಹೃಸ್ವ ऋ, इन्, मत् ಮತ್ತು वत् ಇವು ಅಂತದಲ್ಲಿರುವ ಪದಗಳು ई ಕಾರವಾಗುತ್ತವೆ भर्तृ-भर्त्री, हर्तृ-हर्त्री, दण्डिन्-दण्डिनी, ह्रीमत्-ह्रीमती ಹಾಗೆಯೇ श्रीमती, धीमती पुत्रवत्-पुत्रवती, बलवती, धनवती ಮುಂ.

16) अत् ಕೊನೆಗೆ ಇರುವ ವರ್ತಮಾನ ಕೃದಂತಗಳು ई ಕಾರವಾಗುತ್ತವೆ. चिन्वत्-चिन्वती ಹೀಗೆಯೇ कुर्वती (कुर्वन्ती ಎಂದು ಆಗುವದಿಲ್ಲ) स्तुवती ಮುಂ. ಆದರೆ ಆ ಕೃದಂತಗಳು 1, 4 ಮತ್ತು 10 ನೇ ಗಣಗಳ ಧಾತುಗಳಿಂದ ಆಗಿದ್ದರೆ त् ದ ಹಿಂದೆ न् ಬರುತ್ತದೆ. गच्छत्-गच्छन्ती ಹೀಗೇ नृत्यन्ती, कथयन्ती ಅದೂ ಅಲ್ಲದೆ, 6 ನೇ ಗಣದ ಅಥವಾ आ ಕಾರಾಂತ 3ನೇ ಗಣದ ಧಾತುಗಳಿಂದಾಗಿದ್ದರೆ, न् ಬರಬಹುದು-इच्छन्-इच्छती ಅಥವಾ इच्छन्ती स्फुरत्-स्फुरती ಅಥವಾ स्फुरन्ती, यात्-याती ಅಥವಾ यान्ती ಹಾಗೇ माती-मान्ती

17) वन् ಅಂತದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಕ್ಕೆ ई ಹಚ್ಚುವ ಮೊದಲು न्→र् ಆಗುತ್ತದೆ- शक्वन्-शक्वरी (ಛಂದಸ್ಸು), शर्वन्-शर्वरी (ರಾತ್ರಿ), पीवन्-पीवरी ಮುಂ. ಪರಂತು वन् ಅಂತದಲ್ಲಿರುವ ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸವು न् ಲೋಪ ಹೊಂದಿ आ ಕಾರಾಂತವಾಗಬಹುದು. बहुधीवन्-बहुधीवरी, बहुधीवा।

18) ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕ ಪೂರ್ವಪದ ಮತ್ತು दामन् ಅಥವಾ हायन् ಉತ್ತರಪದವಾಗಿ ಉಳ್ಳ ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸಗಳು ई ಕಾರಾಂತವಾಗುತ್ತವೆ. द्विदामन्-द्विदाम्नी ಹಾಗೆಯೇ द्विहायनी, त्रिहायणी ಮುಂ.

19) ದೇಹದ ಅಂಗವಾಚಕ ಪದಗಳು ಕೊನೆಗೆ ಇರುವ ಸಮಾಸಗಳು आ ಕಾರಾಂತ ಅಥವಾ ई ಕಾರಾಂತವಾಗುತ್ತವೆ. अङ्ग, गात्र, उदर, स्तन, कण्ठ, ओष्ठ, दन्त, मुख, अक्षि, केश ಇವು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದ್ದರೂ ई ಕಾರಾಂತವಾಗುತ್ತವೆ. सुन्दराङ्ग-सुन्दराङ्गी ಹೀಗೆಯೇ सुगात्री, शातोदरी, पीवरस्तनी, कम्बुकण्ठी, बिम्बोष्ठी, सुदती, चन्द्रमुखी, पद्माक्षी, सुकेशी।

ಇವುಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆ ಅಂಗವಾಚಕ ಪದಗಳು आ ಕಾರಾಂತವಾಗುತ್ತವೆ. चारुदेहा, नीलालका, वृत्तकुचा, कुन्दरदना ಮುಂ.

20) पद ಶಬ್ದದ ಹಿಂದೆ कृष्णः शूलस्तृणं काको हंसः कुम्भश्च सूकरः ಈ ಪದಗಳಿದ್ದ ಸಮಾಸಗಳು ई ಕಾರಾಂತವಾಗುತ್ತವೆ. कुम्भपद-कुम्भपदी ಹೀಗೆ शूलपदी, हंसपदी ಮುಂ.

21) क्रोड, नख, खुर ಇವು ಉತ್ತರಪದಗಳಾದರೆ ಅಥವಾ ಅವಯವವಾಚಕ ಕೆಲವು ಉತ್ತರ ಪದಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ವ್ಯಂಜನಗಳಿದ್ದರೆ आ ಕಾರಗಳೇ ಆಗುತ್ತವೆ. कल्याणक्रोड -कल्याणक्रोडा ಹೀಗೇ पृथुनितम्बा, दीर्घनयना ಮುಂ. ಇಂತಹ ಸಮಾಸಗಳು ಅಂಕಿತನಾಮಗಳಾಗಿದ್ದರೆ आ ಕಾರಗಳೇ ಆಗುತ್ತವೆ. शूर्पणखा, गौरमुखा।

22) ಕೆಲವು ಪದಗಳಿಗೆ ಅನಿಯಮಿತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ರೂಪಗಳಿವೆ-पिता-माता, पति-पत्नी, श्वशुरः-श्वश्रूः, जामाता-स्नुषा, वरः-वधूः, पुष्यः-पौषी, नरः-नारी, युवा-युवती, युवतिः, यूनीः, अग्निः-अग्नायी, मनुः-मनायी, वृषाकपिः-वृषाकपायी,क्षत्रियः-क्षत्रिणी, क्षत्रिया, क्षत्रियाणी ಮುಂ.

23) ದ್ವಿಗು ಸಮಾಸದ ಕೊನೆಯ अ→ई ಆಗುತ್ತದೆ. त्रिलोकी, पञ्चवटी, सप्तशती ಮುಂ.

ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ರೂಪಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಿರಿ :

शैलेन्द्रादवतारिणी निजजले मज्जज्जनोत्तारिणी
पारावार-विहारिणी भवभयश्रेणीसमुत्सारिणी।
शेषाहेरनुकारिणी हरशिरोवल्लीदलाकारिणी
काशीप्रान्त विहारिणी भगवती गङ्गा मनोहारिणी॥

ब्रह्माण्डं खण्डयन्ती हरशिरसि जटावल्लिमुल्लासयन्ती
स्वर्लोकादापतन्ती कनकगिरिगुहागण्डशैलात् स्खलन्ती।
क्षोणीपृष्ठे लुठन्ती दुरितचयचमू निर्भरं भर्त्स्यन्ती
पाथोधिं पूरयन्ती सुरनगरसरित् पावनी नः पुनातु॥

मृडानी रुद्राणी शिवशिव भवानीति जपतः।

क्षत्रत्राणकरी महाभयकरी माता कृपासागरी
सर्वानन्दकरी सदाशिवकरी विश्वेश्वरी श्रीधरी।
दक्षाक्रन्दकरी निरामयकरी काशीपुराधीश्वरी
भिक्षां देहि कृपावलम्बनकरी मातान्नपूर्णेश्वरी॥

पुस्तकधारिणी जाड्यविदारिणी हंसविहारिणी संशयहारिणी।
शोकनिवारिणी लोकसुधारिणी धीदेवी लघु यच्छतु विद्याम्॥

ಅಧ್ಯಾಯ ೧೧
ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು

ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಕ್ಕೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ವಿವಿಧ ರೂಪಗಳನ್ನು ಪಡೆಯಬಹುದು. 1) ಧಾತುಗಳಿಗೆ कृत् ಪ್ರತ್ಯಯ ಹಚ್ಚಿದಾಗ ಕೃದಂತಗಳಾಗಿಯೂ, 2) ನಾಮಪದ, ವಿಶೇಷಣ, ಅವ್ಯಯಾದಿಗಳಿಗೆ तद्धित ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಹಚ್ಚಿದಾಗ तद्धितान्त ಪದಗಳು ಉಂಟಾಗುತ್ತವೆ. ಕೃತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಮುಂದೆ ಕೃದಂತ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗುವದು. ಇಲ್ಲಿ ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ನೋಡೋಣ.

शिशु ಎಂಬ ಪ್ರಾತಿಪದಕಕ್ಕೆ त्व ಎಂಬ ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯ ಹಚ್ಚಿದಾಗ शिशुत्वं ಎಂಬ ಭಾವವಾಚಕ ನಾಮಪದ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ. शिशुत्वं ಎಂಬಲ್ಲಿ शिशोः भावः शिशुत्वं ಎಂದು ಶಿಶುವಿನ ಗುಣಧರ್ಮ ಎಂಬ ಅರ್ಥ ಇದೆ.

अस्मत् ಎಂಬುದು अहं ಎಂಬ ಸರ್ವನಾಮ ಶಬ್ದದ ಮೂಲರೂಪ. ಇದಕ್ಕೆ ईय ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಿದಾಗ अस्मदीय ನಮಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಎಂಬ ಅರ್ಥವಿರುವ ವಿಶೇಷಣವಾಗುತ್ತದೆ.

कुशल ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ता ಅಥವಾ य ಪ್ರತ್ಯಯ ಹಚ್ಚಿದಾಗ कुशलता ಅಥವಾ कैशल्यं ಎಂಬ ಭಾವವಾಚಕ ತದ್ಧಿತಾಂತ ನಾಮಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಅನೇಕ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಸೇರಿ ಅಸಂಖ್ಯರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖ ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ತದ್ಧಿತಾಂತ ಪದಗಳನ್ನು ಸಮಸ್ತಪದಗಳಂತೆ ವಿಗ್ರಹ ಮಾಡಬಹುದು.

1) अपत्यवाचक प्रत्ययाः

अ, इ, ईय, एय, आयन्, एर, य ಮುಂತಾದ ಪ್ರಮುಖ ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಹಚ್ಚಿದಾಗ ಆ ಪದಗಳು 'ಮಕ್ಕಳು', 'ವಂಶಜರು', 'ಗೋತ್ರ'ದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದವರು ಎಂಬ ಅರ್ಥ ಕೊಡುತ್ತವೆ

1) अ ಪ್ರತ್ಯಯ - ಉದಾ : भरत ಇದಕ್ಕೆ अ ಪ್ರತ್ಯಯ ಹಚ್ಚಿದಾಗ (ಆದಿ ವೃದ್ಧಿಯಾಗಿ) भारत ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. (भरतस्य अपत्यं पुमान् भारतः) ಹೀಗೆಯೇ वसुदेव-वासुदेव, रघु-राघव, भरद्वाज-भारद्वाजः, राघव ಮತ್ತು भारद्वाज ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು रघोः गोत्रापत्यं पुमान् (ರಘುವಿನ ವಂಶದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದವನು) भरद्वाजस्य गोत्रापत्यं पुमान् (ಭಾರದ್ವಾಜನ ಗೋತ್ರದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದವನು) ಎಂದೂ ಅರ್ಥ ಮಾಡಬಹುದು. ಅವರ ಮಕ್ಕಳು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು.

2) ई ಪ್ರತ್ಯಯ - सुमित्रा-सौमित्रिः, दशरथ-दाशरथिः, व्यास-वैय्यासिकिः, दुष्यन्तः-दौष्यन्तिः, शूर-शौरिः, गौतम-गौतमिः, औडुलोमन्-औडुलोमिः ।

3) ईय ಪ್ರತ್ಯಯ - भ्रातृ-भ्रात्रीयः, स्वसृ-स्वस्रीयः।

4) एय ಪ್ರತ್ಯಯ - विनता-वैनतेयः, गङ्गा-गाङ्गेयः, राधा-राधेयः ಹೀಗೆ कार्तिकयः आत्रेयः, कौन्तेयः, रौहिणेयः, आग्नेयः ಮುಂತಾದವುಗಳು.

5) आयन ಪ್ರತ್ಯಯ - दाक्षि-दाक्षायणः, नड-नाडायाणः, गार्ग्य-गार्ग्यायण, बदर-बादरायणः ।

6) एर ಪ್ರತ್ಯಯ - दासी-दासेरः, काण-काणेरः, कुलटा-कौलटेरः ।

7) य ಪ್ರತ್ಯಯ - दिति-दैत्यः, जमदग्निः-जामदग्न्यः, ಹೀಗೆ प्राजापत्यः, श्वशुर्यः राजन्यः ।

8) ईन ಪ್ರತ್ಯಯ - कुल-कुलीनः, ग्राम-ग्रामीणः ।

2) वर्णार्थकप्रत्ययाः

ವಸ್ತುಗಳಿಗಿರುವ ಬಣ್ಣಗಳನ್ನು ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಸೂಚಿಸುತ್ತವೆ.

1) अ-कषाय-काषायम्, नीली-नीलम्, हरिद्रा-हारिद्र्यम् ।

2) इक - श्यामा-श्यामिकम्, लाक्षा-लाक्षिकं, रोचना-रोचनिकम् ।

3) क - श्वेत-श्वेतकं, पीत-पीतकम्, रक्त-रक्तकम् ।

3) कालार्थक प्रत्ययाः

ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಹಚ್ಚಿದಾಗ ಕಾಲವು ಸೂಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ.

1) पुष्य-पौष्यम्, ಪುಷ್ಯನಕ್ಷತ್ರದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಚಂದ್ರನಿರುವ ದಿನ (पुष्यनक्षत्रयुत-चन्द्र युक्तं दिनम् । ಹೀಗೆಯೇ ಉಳಿದ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ). श्रवण-श्रावणम्, अश्विनी-अश्वत्थ

2) ई - पुष्य-पौषी रात्रिः, श्रवण-श्रावणी रात्रिः ಅಥವಾ पूर्णिमा ।

4) दर्शनार्थकाः

ಋಷಿಗಳು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಿಕೊಂಡ ವೇದ ಭಾಗಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಲು ಆಯಾ ಋಷಿಗ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಲಾಗುವದು.

1) अ-वसिष्ठ-वासिष्ठम्, उशनस्-औशनसम् ।

2) य-वामदेव-वामदेव्यम्, 3) एय-कलि-कालेयम् (वामदेवेन दृष्टं वामदे (साम) ಹೀಗೆ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ).

5) देवतार्थकाः

ದೇವತೆಯ ಹೆಸರಿಗೆ ಹಚ್ಚಿದಾಗ ಆ ದೇವತೆಗೆ ಸಂಬದ್ಧವಾದ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. 1) अ-इन्द्र-ऐन्द्रम्, पशुपति-पाशुपतम्- ಹೀಗೆ बार्हस्पत्यं, माहेन्द्रम् ವ

2) य-सोम-सौम्य, वरुण-वारुण्यम् (वरुणो देवता अस्य ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ.)

3) ईय-शतरुद्रीय-

4) एय-अग्निः-आग्नेयः (ವಿಗ್ರಹ ಮೇಲಿನಂತೆ.)

6) **मातापितृसंबंधार्थकाः**

ತಂದೆ ತಾಯಿಗಳ ಸಂಬಂಧಿಕರನ್ನು ಸೂಚಿಸುವಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯವಿದೆ.

1) व्य-पितृ-पितृव्य ತಂದೆಯ ಸಹೋದರ, 2) उल-मातृ-मातुलः ತಾಯಿಯ ಸಹೋದರ, 3) आमह-पितृ-पितामह, मातृ-मातामहः (मातामही, पितामही, पितृव्या मातुलानी मातुली ಇವು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ರೂಪ.)

7) **समूहार्थकाः**

ಸಮೂಹವನ್ನು ಹೇಳಲು ಇದನ್ನು ಬಳಸಬಹುದು.

1) अ-काकानां समूहः-काकम्, बक-बाकम्, भिक्षानां समूहः-भैक्षम्, पदातिः-पादातं, कपोत-कापोतम्, गर्भिणी-गार्भिणं।

2) ऊक-राजन्-राजकम्, एवं-मानुष्यकं, औष्ट्रकम्।

3) ता-ग्राम-ग्रामता, जन-जनता ಹೀಗೆ बन्धुता, गजता, सहायता।

4) य-ब्राह्मण-ब्राह्मणम्, माणव-माणव्यम् ।

5) ಸ್ತ್ರೀ या- पाश-पाश्या, वन-वन्या, तृण-तृण्या, वात-वात्या, गो-गव्या, रथ-रथ्या, हल-हल्या ಮುಂತಾದವುಗಳು.

8) **अधीतिवाचकः**

ಆಯಾ ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಓದಿದವನು ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿದೆ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯ.

1) अ-व्याकरण-वैय्याकरण-वैय्याकरणः, निरुक्त-नैरुक्तः।

2) इक-न्याय-नैय्यायिकः, पुराण-पौलाणिकः, मीमांसा-मीमांसकः ಹೀಗೆ तार्किकः, आलंकारिकः, ऐतिहासिकः, वेद-वैदिकः ಮುಂತಾದವುಗಳು.

9) **देशवाचकः**

ಆಯಾ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿರುವುದನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಪ್ರತ್ಯಯ.

1) अ-उदुम्बरः-औदुम्बरः, उदुम्बराः (वृक्षाः सन्ति अस्मिन्) शिबि-शैबः (शिबीनां निवासः देशः), कर्णाटक-कार्णाटकः, किरातः-कैरातः (देशः)

2) ಪ್ರದೇಶದ ನಿರ್ಮಾಪಕ ಅಥವಾ ಬಹಳ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವ್ಯಕ್ತಿ-ಸೂಚಿಸಲು कुशाम्बेन निर्मिता पुरी-कौशाम्बी। ಊರಿನ ಸಮೀಪ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ-विदिशायाः समीपं-वैदिशम् (पुरं)।

3) ಕೇವಲ ಬಹುವಚನದಿಂದಲೂ ತದ್ಧಿತಾಂತ ಪದಗಳು-पञ्चालानां निवासो देशः-पाञ्चालाः ಹೀಗೆ कुरवः, विदर्भाः, कोसलाः।

10) ज्ञानसाधनार्थकः

ತಿಳಿಸುವ ಇಂದ್ರಿಯ ಅಥವಾ ಸಾಧನ ಹೇಳುವದು. चक्षुषा गृह्यते-चाक्षुषम् ಹಾಗೆಯೇ श्रावणः औपनिषदिकः ಮುಂ.

11) भावार्थकाः

ಭಾವವಾಚಕ ಪದಗಳನ್ನು ಪಡೆಯುವ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು.

1) त्व ಅಥವಾ ता-मृदु-मृदुत्व, मृदुता ಹೀಗೆ गोत्वम्, मनुष्यत्वं विद्वत्वम्, गुरुत्वं, तत्वम्, निपुणता, मधुरता, शूरता ಮುಂತಾದವುಗಳು.

2) य-निपुण-नैपुण्य ಹಾಗೆ माधुर्य, जाड्यं, मौढ्यं, तारुण्यं, पैशुन्यम् ಮುಂ.

3) अ-कुमार-कौमारम् ಹೀಗೆ शैशवं, मार्दवं, पौरुषं, चापलम्, आश्वम् ಮುಂ.

4) इमन्-नील-नीलिमन्, महत्-महिमन्, ಹೀಗೆ मरिमन्, मृदिमन्

5) इमा-रक्तस्य भावः रक्तिमा ಹೀಗೆ. मधुरिमा, लघिमा, अणिमा, महिमा ಮುಂ.

12) मत्वर्थीयः

ಉಳ್ಳ, ಎಂಬ ಅರ್ಥ ತಿಳಿಸಲು ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು.

1) मत्-श्रीः-श्रीमत्, धीः-धीमत् ಹಾಗೆಯೇ बुद्धिमत्, आयुष्मत्, मतिमृत ಮುಂ.

2) वत्-रूप-रूपवत् ಹಾಗೆಯೇ धनवत्, रसवत्, विद्यावत्, गन्धवत् ಮುಂ.

3) इन्-दण्ड-दण्डिन् ಹಾಗೆಯೇ बलिन्, चक्रिन्, योगिन्, स्वमिन् ಮುಂ.

4) इक-धन-धनिकः ಹಾಗೆಯೇ नाविकः, सभिकः, यात्रिकः, मायिकः ಮುಂ.

5) विन्-तप-तपस्विन् ಹಾಗೆಯೇ यशस्विन्, ओजस्विन्, मेधाविन्, मनस्विन् ಮುಂ.

6) अ-तमस्-तामसः, सिकताः-सैकतः ಹೀಗೆಯೇ तापसः, शौक्लः, तामिस्र पापः ಮುಂ.

7) आलु-दया-दयालुः ಹೀಗೆ कृपालुः, हृदयालुः, शीतालुः, श्रद्धालुःಮುಂ.

8) ल-मांस-मांसलः (बलवान्) पांसु-पांसलः (दूषित) ಹೀಗೆ वत्सलः, अंसलः ಮುಂ.

9) इल-फेन-फेनिलः (ಬುರುಗು), पङ्क-पङ्किलः, सोम-सोमिलः ಮುಂ.

10) वल-कृषी-कृषीवलः, रजः-रजस्वल, नभस्वल।

11) इत-पण्डा-विलक्षणबुद्धिः अस्यास्तीति-पण्डितः ಹೀಗೆ कुसुमित, पुष्पित पुलकित ಮುಂ.

12) इनी-नलिन-नलिनी ಹೀಗೆ कुमुदिनी, पुष्करिणी, बिसिनी, पद्मिनी ಮುಂ.

13) र-मधु-मधुर ಹೀಗೆ पाण्डुर, सुन्दर, रुचिर ಮುಂ.

13) सम्बन्धार्थकाः

ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಸಂಬಂಧಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸಲು ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು.

1) अ-विष्णोः पूजकः-वैष्णवः, ಹೀಗೆಯೇ शैव, ब्राह्म, दैव, भौम ಮುಂ.

2) इक-धर्म-धार्मिक ಹೀಗೆಯೇ सैनिक, ऐहिक, आमुष्मिक, नाविक ಮುಂ.

3) ईय-भवत्-भवदीय, अस्मदीय, भारतीय, त्वदीय, मदीय ಮುಂ.

4) एय-पथि-पाथेय, नदी-नादेय ಹೀಗೆ पौरुषेय, ग्रैवेय (ಹಾರ) ಮುಂ.

5) य-धर्म-धर्म्य ಹೀಗೆ न्याय्य, स्वर्ग्य, राज्य, दण्ड्य, ग्राम्य ಮುಂ.

6) ईन-उद-उदीचीन प्रत्यक्-भवं, प्रतीचीनं (प्राग्भवं) अर्वाचीनं, सर्वांगीणं ಮುಂ.

7) त्य (ದೇಶಸೂಚಕ) - पूर्व-पौर्वात्य ಹೀಗೆಯೇ दाक्षिणात्य, पाश्चात्य, अत्रत्य, कुत्रत्य, तत्रत्य ಮುಂ.

8) तन (ಕಾಲಸೂಚಕ) - पुरा-पुरातन, चिरन्तन, प्राक्तन, श्वस्तन, ह्यस्तन, अधुनातन ಮುಂ.

14) मयट्प्रत्ययाः

ಇದರಿಂದ ನಿರ್ಮಿತ ಅಥವಾ ತುಂಬಿದ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು.

1) अ-पयसः इदं पायसं, खदिरेण निर्मितः (शूलः) खादिरः ಹೀಗೆ सौवर्ण, राजत, हैम, आयस ಮುಂ.

2) मय-जल-जलमय, काष्ठमय, गोमय, वाङ्मय, मृण्मय, सस्यमय, (सस्यप्रचुर) ಮುಂ.

15) व्यवहारार्थकाः

ಉಪಜೀವನದ ಮಾರ್ಗ ಹೇಳುವ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು.

1) इक-वीणा-वैणिक ಹೀಗೆ धार्मिक, व्यावहारिक, मार्दङ्गिक, शाकटिक ಮುಂ.

16) योग्यार्थकाः

'ಯೋಗ್ಯ' ಅಥವಾ 'ಅರ್ಹ' ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ತೋರಿಸುವ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು.

1) य-दण्डयितुं योग्यः-दण्ड्यः ಹೀಗೆ पूज्यः, वध्यः, अर्घ्यः, कार्य ಮುಂ.

2) ईय-आत्मनः पुत्रं इच्छति इति-पुत्रीय ಹೀಗೆಯೇ धनीय, छत्रीय ಮುಂ.

17) न्यूनार्थकाः

ಸ್ವಲ್ಪ ಕಡಿಮೆ ಅಥವಾ ಸಮಾನ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ कल्प, देश्य, देशीय ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು.

1) सर्वज्ञ-सर्वज्ञकल्पः, अमृतकल्पः, विद्वत्कल्पः, विद्वद्देश्यः, विद्वद्देशीयः, अष्टवर्षदेशीयः ಮುಂ.

18) स्वार्थप्रत्ययाः

ಹೆಚ್ಚು ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿಲ್ಲದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿವೆ.

1) अ-प्रज्ञ-प्राज्ञः, ओषधि-औषधम्, बन्धुः-बान्धवः, चोरः-चौरः ಹೀಗೆ राक्षसः, मारुतः ಮುಂ.

2) य-षड्गुणाः-षाड्गुण्यम्, सद्गुण-साद्गुण्यम्, भेषज-भैषज्यम्, सुख-सौख्यम्, दुर्जन-दौर्जन्यम् ಹೀಗೆ सौजन्यं, ऐतिह्यं, सैन्यम् ಮುಂ.

3) क-बाल-बालक, पालः-पालकः, श्याल-श्यालकः, शीर्ष-शीर्षकः, अवि-अविकः ಮುಂ.

19) ईषन्यूनार्थकाः

ಕಡಿಮೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಬಳಕೆ ಇದೆ.

1) क-कुमार-कुमारक, बाल-बालकः (ಚಿಕ್ಕವ) ಹೀಗೆ पुत्रकः, तैलकः, (ईषत् तैलम्) मयूरकः, दीपकः, वृक्षकः ಮುಂ.

2) तर-वत्स-वत्सतरः, अश्व-अश्वतर, कीशतर (ಮಂಗನಮರಿ) ಮುಂ.

20) निन्दार्थकाः

ನಿಂದನೀಯ ಅಥವಾ ಕೆಟ್ಟ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು.

1) अक-शूद्रकः, अश्वकः (कुत्सित अश्वः) पित्रकः, धान्यकः ಮುಂ.

21) क्रियाविशेषणार्थकाः

ದೇಶಕಾಲಾದಿಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಕ್ರಿಯಾವಿಶೇಷಣಾವ್ಯಯಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತವೆ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು.

1) दा-एकदा, एकस्मिन्काले तदा, सर्वदा, यदा ಮುಂ.(ಕಾಲವಾಚಕಗಳು)

2) तस् (तः) - यतः, सर्वतः, आदितः, अन्यतः, अभितः, परितः ಮುಂ.

3) त्रसिल्-(त्र) यद्-यत्र, तद-तत्र ಹಾಗೆಯೇ सर्वत्र, अन्यत्र, कुत्र ಮುಂ.

4) था-यथा, तथा (सर्वप्रकारेण) सर्वथा, अन्यथा, इतरथा ಮುಂ.

5) शस्-बहुशः, अल्पशः, एकशः, द्विशः, त्रिशः (ಮೂರು ಸಲ), शतशः, सहस्रशः ಮುಂ.
6) धा- (ತರಹ) ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ एकधा, द्विधा, त्रिधा, पञ्चधा (बहुना प्रकारेण) बहुधा, अष्टधा, शतधा ಮುಂ.
7) वत्- (ಸಾದೃಶ್ಯ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ) रामवत्, चन्द्रवत्, पुत्रवत्, मातृवत्, पितृवत् ಮುಂ.
8) कृत्वः- (ಸಾರೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ) पञ्चकृत्वः, सप्तकृत्वः, शतकृत्वः (ನೂರುಸಾರೆ) ಮುಂ.

22) अभूततद्भावे च्वि प्रत्ययः

'ಮೊದಲು ಇಲ್ಲದ್ದು ಈಗ ಸಂಭವಿಸಿತು' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ. ಉದಾ-मलिनीभूतः-अमलिनः मलिनत्वेन संपद्यमानीभूतः-ಮಲಿನವಲ್ಲದುದು ಮಲಿನವಾದಂತಾಯಿತು ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿದೆ ಈ च्वि ಪ್ರತ್ಯಯ. ಈ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿದಾಗ अ ಅಥವಾ आ ಕಾರಾಂತ ಪದಗಳು ई ಕಾರಾಂತವಾಗುತ್ತವೆ. ಅಲ್ಲದೆ इ ಕಾರಾಂತಗಳು ई ಕಾರಾಂತವಾಗಿಯೂ, उ ಕಾರಾಂತಗಳು ऊ ಕಾರಾಂತವಾಗಿಯೂ, ऋ ಕಾರಾಂತಗಳು री ಕಾರಾಂತವಾಗುತ್ತವೆ. ಹಾಗೂ कृ-भू ಅಥವಾ अस् ಧಾತುಗಳ ಯೋಗ್ಯರೂಪ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾ-जडीकरोति=अजडं-जडत्वेन करोति, अपुत्रं पुत्रमिव करोति-पुत्रीकरोति, अमातरं मातरमिव करोति-मात्रीकरोति, अपयोधराः पयोधराः भवन्ति-पयोधरीभवन्ति, अब्रह्म ब्रह्म-संपद्यमानं भवति-ब्रह्मीभवति।

23) सात् प्रत्ययः

'ಒಂದು ವಸ್ತು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಇನ್ನೊಂದಾಗಿ ಬಿಟ್ಟಿದೆ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ सात् ಪ್ರತ್ಯಯವಿದೆ. ಉದಾ-अग्निसात्, भस्मसात् (कृत्स्नं भस्म भवति) राजसात्-(कृत्स्नं राज्ञः भवति)

24) आधिक्यबोधकाः

1) 'ಒಂದಕ್ಕಿಂತ ಇನ್ನೊಂದರಲ್ಲಿಹೆಚಿನ ಗುಣಧರ್ಮಗಳಿವೆ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ तर-तम ಮತ್ತು ईयस्-इष्ठ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಬಳಸುತ್ತಾರೆ. तर-तम ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೇ ಹೆಚ್ಚು ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿರುವಂಥವುಗಳು. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಗುಣವಾಚಕ ವಿಶೇಷಣಗಳಿಗೆ ईयस् ಮತ್ತು इष्ठ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಹಚ್ಚುತ್ತಾರೆ. ಉದಾ-अल्पीयान् अल्पिष्ठः। कनीयान् कनिष्ठः- ಇಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕವ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಇದೆ. ಎರಡರಲ್ಲಿ ಒಂದು ಹೆಚ್ಚು ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ तर ಪ್ರತ್ಯಯ, ಬಹಳ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಹೆಚ್ಚಿನದು ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ तम ಪ್ರತ್ಯಯ

ಬಳಸುತ್ತಾರೆ. ಉದಾ-सुन्दरतरः, सुन्दरतमः, धनितरः, धनितमः ಮುಂ. ಕ್ರಿಯಾಪದ ಮತ್ತು ಅವ್ಯಯಗಳ ಮುಂದಿನ तर तम ಗಳು तराम्, तमाम् ಎಂದಾಗುತ್ತವೆ. प्रसीदतुतराम्, प्रसीदतुतमाम्। परतर-परतम, नीचैस्तरं-नीचैस्तमं (गह्वरं)

2) ईयस्-इष्ठ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಸೇರುವ ಪ್ರಾತಿಪದಗಳ ಕೊನೆಯ ಸ್ವರ ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಜನವಿದ್ದರೆ ಅದು ಮತ್ತು ಅದರ ಹಿಂದಿನ ಸ್ವರವೂ ಕೂಡ ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿಯ तृ ಹಾಗೂ उन्, विन्, वत्, मत् ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಲೋಪ ಹೊಂದುತ್ತವೆ. लघु-लघीयस्-लघिष्ठ, कर्तृ-करीयस्-करिष्ठ, स्तोतृ-स्तवीयस्-स्थविष्ठ, धनिन्-धनीयस्-धनिष्ठ, यशस्विन्-यशस्वियस्-यशसिष्ठ, गुणवत्-गुणीयस्-गुणिष्ठ, मतिमत्-मतियस्-मतिष्ठ ಮುಂ.

3) ईयस्-इष्ठ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಹಿಂದಿರುವ ವಿಶೇಷಣಗಳ ಉಪಾಂತ್ಯ ऋ ಸ್ವರಕ್ಕೆ र् ಬರುತ್ತದೆ. कृश-क्रशीयस्, क्रशिष्ठ, मृदु-म्रदीयस्-म्रदिष्ठ, पृथु-प्रथीयस्-प्रथिष्ठ । ಒಂದೊಂದು ಸಲ ಎರಡೂ ತರಹದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಹಚ್ಚಬಹುದು - पाप-पापीयस्तर-पापीयस्तम, प्रशस्य-श्रेष्ठतर-श्रेष्ठतम।

4) तर-तम-इष्ठ ಇವುಗಳನ್ನು ಹಚ್ಚಿದಾಗ आ ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಹಾಗೆಯೇ ईयस् ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಗಳಿಗೆ ई ಹಚ್ಚಿದರೆ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. गुरुतरा, लघुतमा, श्रेष्ठा, भूयिष्ठा, भूयसी, श्रेयसी ಮುಂ.

5) अ ಅಂತವಾದ ಆಧಿಕ್ಯಸೂಚಕ ವಿಶೇಷಣಗಳನ್ನು अकारान्त ವಿಶೇಷಣಗಳಂತೆ ನಡೆಸಬೇಕು. ಉದಾ-गुरुतरः गुरुतरौ गुरुतराः ಮುಂ.

6) ईयस् ಅಂತ್ಯವಾದವುಗಳನ್ನು श्रेयस् ಶಬ್ದದಂತೆ ನಡೆಸಬೇಕು. श्रेयान् श्रेयांसौ श्रेयांसः ಮುಂ.

7) स्त्रीलिङ्ग ರೂಪಗಳನ್ನು आ ಮತ್ತು ई ಕಾರಾಂತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಶಬ್ದಗಳಂತೆ ನಡೆಸಿ ವಿಭಕ್ತಿರೂಪ ಪಡೆಯಬಹುದು. ಕೆಲವು ಅನಿಯಮಿತ ರೂಪಗಳು ಹೀಗೆ ಇವೆ -

अन्तिक-नेदीयस्,नेदिष्ठ	अल्प-अल्पीयस्,कनीयस्, अल्पिष्ठ, कनिष्ठ	उरु-वरीयस्, वरिष्ठ
क्षिप्र-क्षेपीयस्, क्षेपिष्ठ	क्षुद्र-क्षोदीयस्, क्षोदिष्ठ	दीर्घ-द्राघीयस्, द्राघिष्ठ
गुरु-गरीयस्, गरिष्ठ	दूर-दवीयस्, दविष्ठ	प्रशस्य-श्रेयस्, ज्यायस्
श्रेष्ठ-ज्येष्ठ	प्रिय-प्रेयस्, प्रेष्ठ।	
बहु-भूयस्-भूयिष्ठ	बहुल-बंहीयस्-बंहिष्ठ	बाढ-साधीयस्-साधिष्ठ

युवन्-यवीयस्-यविष्ठ	कनीयस्-कनिष्ठ वर्षिष्ठ-ज्येष्ठ	वृद्ध-वर्षीयस्-ज्यायस्
स्थिर-स्थेयस्-स्थेष्ठ	स्थूल-स्थवीयस्-स्थविष्ठ	ह्रस्व-ह्रसीयस्-ह्रसिष्ठ

ಗಮನಿಸಿರಿ :

क्षेपिष्ठ-क्षोदिष्ठ-प्रेष्ठ-वरिष्ठ-स्थविष्ठ-बंहिष्ठाः।
क्षिप्र-क्षुद्राभीप्सित-पृथु-पीवर-बहु-प्रकर्षार्थाः॥

साधिष्ठ-घ्राघिष्ठ-स्पेष्ठ-गरिष्ठ-ह्रसिष्ठ-बृन्दिष्ठाः।
बाढ-व्यायत-बहु-गुरु-वामन-वृन्दारकातिशये॥ - अमरकोश-3

नमो नेदिष्ठाय प्रियदव दविष्ठाय च नमो
नमः क्षोदिष्ठाय स्मरहर महिष्ठाय च नमः।
नमो वर्षिष्ठाय त्रिनयन यविष्ठाय च नमो
नमः सर्वस्मै ते तदिदमिति शर्वाय च नमः ॥ - महिम्नस्तोत्रम्

मतिमान् लभते विद्यां कृतिमान् विन्दते धनम्
गतिमान् सिद्धिमाप्नोति धृतिमान् जयति क्षितिम्।

राघवः सुकृती धन्वी कौसल्येयो गुणी गृही
जानक्या च ययौ साकं सौमित्रेणानुयायिना।

गुणी गुणं वेत्ति बली बलं च
रोगी च कृच्छ्रं कुशली हितं च।
क्रोधं च कामं न भयं च योगी
लोभी च कामी न सुखं न तृप्तिम्॥

गेयं गीता नामसहस्रं ध्येयं श्रीपति रूपमजस्रम्।
नेयं सज्जनसङ्गे चित्तं देयं दीनजनाय च वित्तम्॥

निराकरिष्णवो भानुं दिवं वर्तिष्णवोऽभितः।
अलङ्करिष्णवो भान्तः तडित्वन्तः स्परिष्णवः॥

ಅಧ್ಯಾಯ ೧೨
ಕೃದಂತಗಳು

ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಸೇರಿದಾಗ ಅವು ಕ್ರಿಯಾಪದಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಕೃತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಸೇರಿದಾಗ ಧಾತುಗಳು ಕೃದಂತರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಇವು ಪ್ರಮುಖವಾಗಿ 5 ವಿಧ. I) ವರ್ತಮಾನ ಕೃದಂತ II) ಭೂತ ಕೃದಂತ III) ಕರ್ಮಣಿವಿಧ್ಯರ್ಥ ಕೃದಂತ IV) ತುಮನ್ತ ಅವ್ಯಯ ಮತ್ತು V) ಲ್ಯಬನ್ತ ಅವ್ಯಯಗಳು. ಮೊದಲಿನ ಮೂರು ಕೃದಂತಗಳು ಧಾತುಗಳಿಂದುಂಟಾದ ವಿಶೇಷಣಗಳಾದ್ದರಿಂದ ವಿಶೇಷಣಗಳಂತೆ ಮೂರು ಲಿಂಗಗಳ ವಿಭಕ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಪಡೆಯಬಹುದು. ಕೊನೆಯ ಎರಡು ಅವ್ಯಯಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ.

I) ವರ್ತಮಾನ ಕೃದಂತ - ವ್ಯಕ್ತಿಯು ಒಂದು ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿರುವಾಗ ಇನ್ನೊಂದು ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರೆ ಮೊದಲಿನ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸಲು ವರ್ತಮಾನ ಕೃದಂತವನ್ನು (Present Participle) ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಾರೆ. ಉದಾ - सः ग्रामं गच्छन् तरुं स्पृशति। ಅವನು ಹಳ್ಳಿಗೆ ಹೋಗುವಾಗ ಗಿಡವನ್ನು ಮುಟ್ಟುತ್ತಾನೆ. ಇಲ್ಲಿ ಹೋಗುವಾಗ ಎಂಬ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸಲು गम् ಧಾತುವಿನ ವರ್ತಮಾನ ಕೃದಂತವನ್ನು गच्छन् ಎಂಬ ವರ್ತಮಾನ ಕೃದಂತ ರೂಪವನ್ನು ಬಳಸಲಾಗಿದೆ.

ವರ್ತಮಾನ ಕೃದಂತದಲ್ಲಿ ಎರಡು ವಿಧ-1) ಕರ್ತರಿ ವ.ಕೃ. (शतृ) ಮತ್ತು 2) ಕರ್ಮಣಿ ವ.ಕೃ. (शानच्).

ಅ) ಲಟ್ ಲಕಾರ (ವರ್ತಮಾನಕಾಲ)ದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಧಾತುಗಳ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಬಹುವಚನ ಕ್ರಿಯಾಪದಗಳ ರೂಪದಲ್ಲಿಯ अन्ति ಅಥವಾ अति (ददति) ತೆಗೆದು ಉಳಿದ ಅಂಗಕ್ಕೆ अत् ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಿದರೆ ಅದು ಕರ್ತರಿ ವರ್ತಮಾನ ಕೃದಂತರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಪರಸ್ಮೈಪದ ಧಾತುಗಳ ಕೃದಂತ ರೂಪ. ಉದಾ-नम्-नमन्ति-नमत्, पत्-पतन्ति-पतत्, गण्-गणयन्ति-गणयत्, हन्-घ्नन्ति-घ्नत्, अस्-सन्ति-सन् ಮುಂ.

ಆ) ಆತ್ಮನೇಪದ ಧಾತುಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಅಥವಾ 1,4, 6, 10 ಗಣಗಳ ಧಾತುಗಳ ಲಟ್ ಲಕಾರದ ಆತ್ಮನೇಪದದ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದ ಕ್ರಿಯಾಪದದ ते ಪ್ರತ್ಯಯ ತೆಗೆದು ಅದಕ್ಕೆ (शानच्) मान ಪ್ರತ್ಯಯ ಹಚ್ಚಬೇಕು. शुभ्-शोभते-शोभमान, मुद-मोदते-मोदमान, चुर-चोरयते-चोर्यमाण (ಇಲ್ಲಿ ए ಮತ್ತು य ಸೇರಿದೆ.) रममाण, वन्दमान ಮುಂ.

ಇ) ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಅಥವಾ 2, 3, 5, 7, 8, 9 ಈ ಗಣಗಳ ಆತ್ಮನೇಪದ ಧಾತುಗಳ ಲಟ್‌ಲಕಾರದ ಪ್ರ.ಪು. ಬಹುವಚನ ರೂಪದಲ್ಲಿಯ अते ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯ ತೆಗೆದು

आन ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಬೇಕು. धा-दधते-दधान, धु-धुन्वते-धुन्वान ಹೀಗೆ कुर्वाणः, पूयमान, भीयमान ಮುಂ.

2) ಕರ್ಮಣಿ ವ.ಕೃದಂತ ಮಾಡುವಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ಧಾತುಗಳ ಕರ್ಮಣಿ ಲಟ್ ಪ್ರ.ಪು. ಏಕವಚನದ ಕ್ರಿಯಾಪದದ ತೆ ತೆಗೆದು ಮಾನ ಪ್ರತ್ಯಯ ಹಚ್ಚಬೇಕು. गण-गण्यते-गण्यमान, दह-दह्यते-दह्यमान ಹೀಗೆ नम्यमान-वन्द्यमान ಮುಂ.

II) ಭೂತಕೃದಂತ 1) ಕರ್ಮಣಿ 2) ಕರ್ತರಿ ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧ.

1) ಸಕರ್ಮಕ ಧಾತುವಿನ ಕರ್ಮಣಿ ಪ್ರಯೋಗಕ್ಕೆ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಭೂತಕಾಲದ ಕ್ರಿಯಾಪದದ ಬದಲಾಗಿ ಕರ್ಮಣಿ ಕೃದಂತ ರೂಪಗಳನ್ನು ಬಳಸುತ್ತಾರೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಅಕರ್ಮಕ ಧಾತುವಿನ ಕರ್ತರಿ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿಯ ಭೂತಕಾಲದ ಕ್ರಿಯಾಪದದ ಬದಲಾಗಿಯೂ ಕೃ.ರೂಪಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಾರೆ. ಉದಾ-कपिना फलं खादितम्। ಇಲ್ಲಿ खादितं ಎಂಬುದು अखाद्यत ಎಂಬ ಕ್ರಿಯಾಪದದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬದಲಾಗಿ ಬಂದಿದೆ. सः नद्यां मृतः ಇಲ್ಲಿ मृतः ಎಂಬುದು अम्रियत ಎಂಬ ಕ್ರಿಯಾಪದದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬದಲಾಗಿ ಬಂದಿದೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಧಾತುಗಳಿಗೆ त ಪ್ರತ್ಯಯ ಹಚ್ಚಿದಾಗ ಕರ್ಮಣಿ ಭೂತಕೃದಂತ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಕ್ರಿಯಾಪದರೂಪಗಳನ್ನಿಡುವಾಗ ಪಾಲಿಸಲಾಗುವ सेट्-अनिट्-वेट् ಇವುಗಳ ನಿಯಮಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿಯೂ ಪಾಲಿಸಬೇಕು. ಉದಾ-लिख्-लिखितः, जल्प-जल्पितः, दृश्-दृष्टः ಮುಂ.

2) ಕರ್ತರಿ ಭೂತಕೃದಂತ - ಕರ್ಮಣಿ ಭೂತಕೃದಂತಗಳಿಗೆ वत् ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಿದರೆ ಕರ್ತರಿ ಭೂತಕೃದಂತ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. पा-पीतः-पीतवान्, कथितवान्, भुक्तवान्, कृतवान् ಮುಂ. कृतवान् ಮುಂತಾದ ಕರ್ತರಿ ಭೂತಕೃದಂತ ರೂಪಗಳು अकरोत् ಮುಂತಾದ ಕ್ರಿಯಾಪದದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಬಳಸಲಾಗುವವು.

III) ಕರ್ಮಣಿ ವಿಧ್ಯರ್ಥ ಕೃದಂತಗಳು - ಇದು 'ಮಾಡಲ್ಪಡತಕ್ಕದ್ದು' ಮಾಡಲು ಯೋಗ್ಯ ಅಥವಾ 'ಮಾಡಲ್ಪಡಲು ಶಕ್ಯ' ಎಂದು ಒಂದು ಕ್ರಿಯೆಯ ಬಗ್ಗೆ ತಿಳಿಸುವಾಗ ಆ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಧಾತುವಿನ ಕರ್ಮಣಿ ವಿಧ್ಯರ್ಥ ಕೃದಂತಗಳನ್ನು ಬಳಸಬಹುದು. ಉದಾ-पुत्रेण रक्षितव्यानि कुलानि, अवधानं देयं ಲಕ್ಷ್ಯ ಕೊಡಲ್ಪಡಬೇಕು, ಲಕ್ಷ್ಯಕೊಡಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ ವಿಷಯ. ಇಲ್ಲಿ 3 ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿವೆ - य-अनीय-तव्य ಇವುಗಳನ್ನು ಹಚ್ಚಿದಲ್ಲಿ ವಿಧ್ಯರ್ಥಕೃದಂತಗಳಾಗುತ್ತವೆ. सेट्-अनिट्-वेट् ನಿಯಮಗಳನ್ನು ಅನುಸರಿಸಬೇಕು. पा-पेय, पानीय, पातव्य, क्री-क्रेय(क्रय्य)-क्रयणीय-क्रेतव्य, गम्-गम्य-गमनीय-गन्तव्य ಮುಂ.

IV) **तुमन्ताव्ययानि** - ಒಂದು ಕ್ರಿಯೆಯ ಸಲುವಾಗಿ ಇನ್ನೊಂದು ಕ್ರಿಯೆ ಮಾಡಿದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿಗೆ ತುಮಂತಾವ್ಯಯವನ್ನು ಬಳಸಬಹುದು.

फलं आनेतुं धावति- ಇಲ್ಲಿ ಹಣ್ಣು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವ ಮೊದಲ ಕ್ರಿಯೆಗೆ ತುಮಂತಾವ್ಯಯ ಬಳಸಲಾಗಿದೆ. ಓಡುವದು ಎರಡನೆಯ ಕ್ರಿಯೆ. ಒಂದು ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಇದು ಗೌಣ. ಮೊದಲ ಕ್ರಿಯೆಯೇ ಪ್ರಧಾನ. ಇಲ್ಲಿ नी ಧಾತುವಿಗೆ तुम् ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಿ ತುಮಂತಾವ್ಯಯ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. सेट्-अनिट्-वेट् ನಿಯಮಗಳನ್ನು ಅನುಸರಿಸಬೇಕು. ಉದಾ-या-यातुं, कृ-कर्तुं, मृज्-मार्जितुं-मार्ष्टुम्, जीव्-जीवितुं।

V) **ल्यबन्ताव्ययानि** - ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಮಾಡಬೇಕಾದ ಅನೇಕ ಕ್ರಿಯೆಗಳಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದವುಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವಲ್ಲಿ ಈ ಅವ್ಯಯಗಳನ್ನು ಬಳಸಬಹುದು. चैत्रः गुरुसेवां कृत्वा, पितरौ नत्वा, भुक्त्वा, धनं गृहीत्वा, आपणं याति। ಇಲ್ಲಿ ಹಿರಿಯರ ಸೇವೆ ಮಾಡಿ, ಪಾಲಕರನ್ನು ನಮಿಸಿ, ಊಟ ಮಾಡಿ, ಧನ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು - ಈ ಮೂರು ಕ್ರಿಯೆಗಳಿಗೆ ल्यबन्ताव्यय ಬಳಸಲಾಗಿದೆ. ಅಂಗಡಿಗೆ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ ಎಂಬುದು ವಾಕ್ಯದ ಕೊನೆಯ ಕ್ರಿಯೆ. ಧಾತುವಿಗೆ त्वा, य ಮತ್ತು त्य ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಿ ल्यबन्ताव्ययಗಳನ್ನು ಪಡೆಯಬಹುದು. ಧಾತುವಿಗೆ त्वा ಪ್ರತ್ಯಯ ಹಚ್ಚಿದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ತ್ವಾಂತಾವ್ಯಯ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. श्रु-श्रुत्वा, कृ-कृत्वा, हा-हित्वा ಮುಂ. ಉಪಸರ್ಗಸಹಿತವಾದ ಧಾತುವಿಗೆ य ಅಥವಾ त्य ಹಚ್ಚಿ ಈ ಅವ್ಯಯ ಪಡೆಯಬಹುದು. ಕೊನೆಗೆ ವ್ಯಂಜನ ಅಥವಾ ದೀರ್ಘಸ್ವರವಿರುವ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಉಪಸರ್ಗ ಸೇರಿದಾಗ य ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. हा-हित्वा-विहाय, दा-दत्वा-आदाय, पा-पीत्वा-निपीय, भुज्-भुक्त्वा-उपभुज्य, लिख्-लिखित्वा-विलिख्य, हस्-हसित्वा-विहस्य ಮುಂ. ಹ್ರಸ್ವಸ್ವರ ಕೊನೆಗಿರುವ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಉಪಸರ್ಗವಿದ್ದಲ್ಲಿ त्य ಹಚ್ಚಬೇಕು. ಉದಾ-जि-जित्वा-विजित्य, श्रु-श्रुत्वा-विश्रुत्य-प्रतिश्रुत्य, पत्-पतित्वा, निपात्य ಮುಂ.

ಕೃದಂತಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಿರಿ.

1) पश्यन् शृण्वन् स्पृशन् जिघ्रन् अश्नन् गच्छन् स्वपन् श्वसन्।
प्रलपन् विसृजन् गृह्णन् उन्मिषन् निमिषन्नपि - भ.गी.

2) त्वत्तीरे वसत स्त्वदम्बु पिबतस्त्वद्वीचिषु प्रेङ्खतः।
त्वन्नाम स्मरतस्त्वदर्पित दृशः स्यान्मे शरीरव्ययः॥

3) काकैर्निष्कुटितं श्वभिः कवलितं गोमायुभिर्लुण्ठितं।
स्रोतोभिश्चलितं तटाम्बुलुलितं वीचीभिरान्दोलितम्॥

4) मन्त्रैर्मीलितमौषधिर्मुकुलितं त्रस्तं सुराणां गणैः।
स्रस्तं सान्द्र-सुधारसैर्विदलितं गारुत्मतैर्गावभिः॥

5) पापापहारि दुरितारि तरङ्गधारि
शैलप्रदारि गिरिराज गुहाविदारि।
झंकारकारि हरिपादरजोपहारि
गाङ्गं पुनातु सततं शुभकारि वारि॥

6) शैलेन्द्रादवतारिणी निजजले मज्जज्जनोत्तारिणी
पारावार-विहारिणी भवभयश्रेणी-समुत्सारिणी।
शेषाहेरनुकारिणी हरशिरोवल्लीदलाकारिणी
काशीप्रान्तविहारिणी भगवती भागीरथी दृश्यते॥

7) निधानं धर्माणां कमपि च विधानं नवमुदां
प्रधानं तीर्थानाममलपरिधानं त्रिजगतः।
समाधानं बुद्धेरथखलु तिरोधानमधियाम्
श्रियामाधानं नः परिहरतु तापं तव वपुः॥

8) भोगा न भुक्ता वयमेव भुक्ताः तपो न तप्तं वयमेव तप्ताः।
तृष्णा न जीर्णा वयमेव जीर्णाः कालो न यातः वयमेव याताः॥

9) श्रुत्वा स्पृष्ट्वा च दृष्ट्वा च भुक्त्वा घ्रात्वा च यो नरः।
न हृष्यति ग्लायति वा स विज्ञेयो जितेन्द्रियः॥

10) खादन् न गच्छामि हसन् न जल्पे
गतं न शोचाम्यकृतं न मन्ये।
द्वाभ्यां तृतीयो न भवामि राजन्
किं कारणं भोज भवामि मूर्खः॥

ಕೆಳಗಿನ ಕೋಷ್ಟಕದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಪ್ರಮುಖ ಧಾತುಗಳ 1) ಲಟ್‌ಲಕಾರ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ, 2) ಕರ್ಮಣಿ/ಭಾವೇ. ಲಟ್.ಪ್ರ.ಏ. 3) ವರ್ತಮಾನ ಕೃದಂತ, 4) ಕರ್ಮಣಿ ಭೂತಕೃದಂತ, 5) ಕರ್ಮಣಿ ವಿಧ್ಯರ್ಥಕೃದಂತ, 6) ತುಮಂತಾವ್ಯಯ, 7) ಲ್ಯಬಂತಾವ್ಯಯಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ಕೊಡಲಾಗಿದೆ. (करिष्यमाण ಮುಂ. ಭವಿಷ್ಯತ್ ಕೃದಂತ, ಕೆಲವು ಕೃದಂತ ನಾಮಗಳು ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ಗ್ರಂಥಗೌರವ ಭಯದಿಂದ ಕೊಟ್ಟಿರುವದಿಲ್ಲ.)

	ಧಾತು	ಗಣ	ಪದ	ವ.ಕಾ.ಪ್ರ.ಪು ಏ.ವ.	ಕರ್ಮಣಿ/ಭಾವೆ ವ.ಕಾ.ಪ್ರ.ಏ.	ವರ್ತಮಾನ-ಕೃದಂತ ಕರ್ತರಿ	ಕರ್ಮಣಿ
1	अर्च	1	प	अर्चति	अर्च्यते	अर्चत्	अर्च्यमान
2	अट्	1	प	अटति	अट्यते	अटत्	अट्यमान
3	अस्य	4	प	अस्यति	अस्यते	अस्यन्	अस्यमान
4	अर्ह्	1	प	अर्हति	अर्ह्यते	अर्हत्	अर्ह्यमान
5	अव्	1	प	अवति	अव्यते	अवत्	अव्यमान
6	अस्	2	प	अस्ति	भूयते	सत्	भूयमान
7	आप्	5	प	आप्नोति	आप्यते	आप्नुवत्	आप्यमान
8	आस्	2	आ	आस्ते	आस्यते	आसीन	आस्यमान
9	इण्	2	प	एति	ईयते	यत्	ईयमान
10	इष्	6	प	इच्छति	इष्यते	इच्छत्	इष्यमाण
11	ईक्ष्	1	आ	ईक्षते	ईक्ष्यते	ईक्षमाण	ईक्ष्यमाण
12	ईश्	2	आ	ईष्टे	ईश्यते	ईशान	ईश्यमान
13	कथ्	10	उ	कथयति/ते	कथ्यते	कथयत् कथयमान	कथ्यमान
14	कम्प्	1	आ	कम्पते	कम्प्यते	कम्पमान	कम्प्यमान
15	कुप्	4	प	कुप्यति	कुप्यते	कुप्यत्	कुप्यमान
16	कृ	8	उ	करोति कुरुते	क्रियते	कुर्वन् कुर्वाण	क्रियमाण
17	कृष्	1	प	कर्षति	कृष्यते	कर्षत्	कृष्यमाण
18	क्री	9	उ	क्रीणाति क्रीणीते	क्रीयते	क्रीणित्	क्रीयमाण
19	क्रीड्	1	प	क्रीडति	क्रीड्यते	क्रीडत्	क्रीड्यमान
20	क्रुध्	4	प	क्रुध्यति	क्रुध्यते	क्रुध्यत्	क्रुध्यमान
21	क्लिश्	9	प	क्लिश्नाति	क्लिश्यते	क्रिश्नत्	क्लिश्यमान
22	क्षम्	1	आ	क्षमते	क्षम्यते	क्षममाण	क्षम्यमाण

ಕರ್ಮಣಿ ಭೂ.ಕೃ.	ಕರ್ಮಣಿ ವಿಧ್ಯರ್ಥ ಕೃದಂತ	ತುಮುಂತಾವ್ಯಯ	ತ್ವಾಂತಾವ್ಯಯ
अटित	आट्य, अटनीय, अटितव्य	अटितुम्	अटित्वा
अर्चित	अर्च्य, अर्चनीय, अर्चितव्य	अर्चितुं	अर्चित्वा
अस्तः	अस्य, असितव्य, असनीय	असितुं	असित्वा
अर्हित	अर्ह्य, अर्हणीय, अर्हितव्य	अर्हितुम्	अर्हित्वा
अवित,ऊत	आव्य, अवनीय, अवितव्य	अवितुम्	अवित्वा
भूत	भव्य, भवनीय, भवितव्य	भवितुम्	भूत्वा
आप्त	आप्य, आपनीय, आप्तव्य	आप्तुम्	आप्त्वा
आसित	आस्य, आसनीय, आसितव्य	आसितुम्	आसित्वा
इत	एत्य, अयनीय, एतव्य	एतुम्	इत्वा
इष्ट	एष्य, एषितव्य, एष्टव्य	एषितुम्,एष्टुम्	इष्ट्वा,एषित्वा
ईक्षित	ईक्ष्य, ईक्षणीय, ईक्षितव्य	ईक्षितुम्	ईक्षित्वा
ईशित	ईश्य, ईशनीय, ईशितव्य	ईशितुम्	ईशित्वा
कथित	कथ्य, कथनीय, कथयितव्य	कथयितुम्	कथयित्वा
कम्पित	कम्प्य, कम्पनीय, कम्पितव्य	कम्पितुम्	कम्पित्वा
कुपित	कुप्य, कोपनीय, कोपितव्य	कोपितुम्	कुपित्वा,कोपित्वा
कृत	कार्य,कृत्य,करणीय,कर्तव्य	कर्तुम्	कृत्वा
कृष्ट	कृष्य, कर्षणीय, कर्षितव्य	क्रष्टुम्	कृष्ट्वा
क्रीत	क्रेय,क्रय्य,क्रयणीय,क्रेतव्य	क्रेतुम्	क्रीत्वा
क्रीडित	क्रीड्य,क्रीडनीय,क्रीडितव्य	क्रीडितुम्	क्रीडित्वा
क्रुद्ध	क्रोध्य,क्रोधनीय,क्रोधितव्य	क्रोद्धुम्	क्रुद्ध्वा
क्लिशित,क्लिष्ट	क्लेश्य,क्लेशनीय,क्लेशितव्य क्लेष्टव्य	क्लेशितुम् क्लेष्टुम्	क्लीशित्वा क्लिष्ट्वा
क्षान्त	क्षम्य,क्षमितव्य,क्षन्तव्य	क्षमितुम्, क्षन्तुम्	क्षमित्वा, क्षान्त्वा

	ಧಾತು	ಗಣ	ಪದ	ವ.ಕಾ.ಪ್ರ.ಪು ಏ.ವ.	ಕರ್ಮಣಿ/ಭಾವೆ ವ.ಕಾ.ಪ್ರ.ಏ.	ವರ್ತಮಾನ-ಕೃದಂತ ಕರ್ತರಿ	ಕರ್ಮಣಿ
23	क्षम्	4	प	क्षाम्यति	क्षम्यते	क्ष्याम्यत्	क्षम्यमाण
24	क्षल्	10	उ	क्षालयति	क्षाल्यते	क्षालयत्	क्षाल्यमान
25	क्षि	1	प	क्षयति	क्षीयते	क्षयत	क्षीयमाण
26	क्षिप्	6	प	क्षिपति	क्षिप्यते	क्षिपत् क्षिपमाण	क्षिप्यमाण
27	क्षुभ्	4	प	क्षुभ्यति	क्षुभ्यते	क्षुभ्यत्	क्षुभ्यमाण
28	खन्	1	उ	खनति-ते	खन्यते	खनत् खनमान	खन्यमान खायमान
29	खिद्	7	आ	खिन्ते	खिद्यते	खिन्दान	खिद्यमान
30	ख्या	2	प	ख्याति	ख्यायते	ख्यात्	ख्यायमान
31	गण्	10	उ	गणयति-ते	गण्यते	गणयत् गणयमान	गण्यमान
32	गम्	1	प	गच्छति	गम्यते	गच्छत्	गम्यमान
33	गल्	1	प	गलति	गल्यते	गलत्	गल्यमान
34	गै	1	प	गायति	गीयते	गायत्	गीयमान
35	गृह्	9	उ	गृह्णाति गृह्णीते	गृह्यते	गृह्णत् गृह्णान	गृह्यमान
36	घुष्	10	उ	घोषयति-ते	घोष्यते	घोषयत् घोषयमाण	घोष्यमाण
37	चकास्	2	प	चकास्ति	चकास्यते	चकासत्	चकास्यमा[illegible]
38	चक्ष्	2	आ	चष्टे	ख्यायते	चक्षाण	ख्यायमान
39	चर्	1	प	चरति	चर्यते	चरत्	चर्यमाण
40	चल्	1	प	चलति	चल्यते	चलत्	चल्यमान
41	चि	5	उ	चिनोति	चीयते	चिन्वत्	चीयमान
42	चिन्त्	10	उ	चिन्तयति चिन्तयते	चिन्त्यते	चिन्तयत् चिन्तयमान	चिन्त्यमान

ಕರ್ಮಣಿ ಭೂ.ಕೃ.	ಕರ್ಮಣಿ ವಿಧ್ಯರ್ಥ ಕೃದಂತ	ತುಮಂತಾವ್ಯಯ	ತ್ವಾಂತಾವ್ಯಯ
क्षान्त	क्षम्य,क्षमितव्य,क्षन्तव्य	क्षमितुम्, क्षन्तुम्	क्षमित्वा, क्षान्त्वा
क्षालित	क्षाल्य,क्षालनीय,क्षालयितव्य	क्षालयितुम्	क्षालयित्वा
क्षित, क्षीण	क्षेय,क्षयणीय,क्षेतव्य	क्षेतुम्	क्षित्वा
क्षिप्त	क्षेप्य,क्षेपणीय,क्षेप्तव्य	क्षेप्तुम्	क्षिप्त्वा
क्षुभित, क्षुब्ध	क्षोभ्य,क्षोभणीय,क्षोभितव्य	क्षोभितुम्	क्षुभित्वा,क्षोभित्वा
खात	खन्य, खननीय, खनितव्य	खनितुम्	खनित्वा,खात्वा
खिन्न	खेद्य, खेदनीय, खेत्तव्य	खेत्तुम्	खित्वा
ख्यात	ख्येय, ख्यानीय, ख्यातव्य	ख्यातुम्	ख्यात्वा
गणित	गण्य, गणनीय, गणयितव्य	गणयितुम्	गणयित्वा
गत	गम्य, गमनीय, गन्तव्य	गन्तुम्	गत्वा
गलित	गल्य, गलनीय, गलितव्य	गलितुम्	गलित्वा
गीत	गेय, गानीय, गातव्य	गातुम्	गीत्वा
गृहीत	ग्राह्य, ग्रहणीय, ग्रहीतव्य	ग्रहीतुम्	गृहीत्वा
घोषित	घोष्य,घोषणीय,घोषयितव्य	घोषयितुम्	घोषयित्वा
चकासित	चकास्य,चकासनीय,चकासितव्य	चकासितुम्	चकासित्वा
ख्यात	ख्येय,ख्यानीय,ख्यातव्य	ख्यातुम्	ख्यात्वा
चरित	चर्य,चरणीय,चरितव्य	चरितुम्	चरित्वा
चलित	चल्य,चलनीय,चलितव्य	चलितुम्	चलित्वा
चित	चेय, चयनीय, चेतव्य	चेतुम्	चित्वा
चिन्तित	चिन्त्य,चिन्तनीय, चिन्तयितव्य	चिन्तयितुम्	चिन्तयित्वा

	ಧಾತು	ಗಣ	ಪದ	ವ.ಕಾ.ಪ್ರ.ಪು ಏ.ವ.	ಕರ್ಮಣಿ/ಭಾವೆ ವ.ಕಾ.ಪ್ರ.ಏ.	ವರ್ತಮಾನ-ಕೃದಂತ ಕರ್ತರಿ	ಕರ್ಮಣಿ
43	चुर्	10	उ	चोरयति चोरयते	चोर्यते	चोरयत् चोरयमाण	चोर्यमाण
44	छिद्	7	उ	छिनत्ति छिन्ते	छिद्यते	छिन्दत् छिन्दान	छिद्यमान
45	जन्	4	आ	जायते	जन्यते	जायमान	जन्यमान
46	जल्प्	1	प	जल्पति	जल्प्यते	जल्पत्	जल्प्यमान
47	जागृ	2	प	जागर्ति	जागर्यते	जाग्रत्	जागर्यमाण
48	जि	1	प	जयति	जीयते	जयत्	जीयमान
49	जीव्	1	प	जीवति	जीव्यते	जीवत्	जीव्यमान
50	ज्ञा	9	उ	जानाति जानीते	ज्ञायते	जान्त जानान	ज्ञायमान
51	तड्	10	उ	ताडयति ते	ताड्यते	ताड्यत् ताड्यमान	ताड्यमान
52	तन्	8	उ	तनोति तनुते	तन्यते	तन्वत् तन्वान	तन्यमान तायमान
53	तप्	1	प	तपति	तप्यते	तपत्	तप्यमान
54	तुद्	6	उ	तुदति-ते	तुद्यते	तुदत् तुदमान	तुद्यमान
55	तुल्	10	उ	तोलयति ते	तोल्यते	तोलयत् तोलयमान	तोल्यमान
56	तुष्	4	प	तुष्यति	तुष्यते	तुष्यत्	तुष्यमाण
57	तॄ	1	प	तरति	तीर्यते	तरत्	तीर्यमाण
58	त्यज्	1	प	त्यजति	त्यज्यते	त्यजत्	त्यज्यमान
59	त्वर्	1	आ	त्वरते	त्वर्यते	त्वरमाण	त्वर्यमाण
60	दण्ड्	10	उ	दण्डयति ते	दण्ड्यते	दण्डयत् दण्डयमान	दण्ड्यमान

ಕರ್ಮಣಿ ಭೂ.ಕೃ.	ಕರ್ಮಣಿ ವಿಧ್ಯರ್ಥ ಕೃದಂತ	ತುಮುಂತಾವ್ಯಯ	ಕ್ತ್ವಾಂತಾವ್ಯಯ
चोरित	चोर्य,चोरणीय,चोरयितव्य	चोरयितुम्	चोरयित्वा
छिन्न	छेद्य, छेदनीय, छेत्तव्य	छेत्तुम्	छित्त्वा
जात	जन्य, जननीय, जनितव्य	जनितुम्	जनित्वा
जल्पित	जल्प्य,जल्पनीय,जल्पितव्य	जल्पितुम्	जल्पित्वा
जागरित	जागर्य,जागरणीय,जागरितव्य	जागरितुम्	जागरित्वा
जित	जेय, जयनीय, जेतव्य	जेतुम्	जित्वा
जीवित	जीव्य, जीवनीय, जीवितव्य	जीवितुम्	जीवित्वा
ज्ञात	ज्ञेय, ज्ञानीय, ज्ञातव्य	ज्ञातुम्	ज्ञात्वा
ताडित	ताड्य,ताडनीय,ताडयितव्य	ताडयितुम्	ताडयित्वा
तत	तान्य, तननीय, तनितव्य	तनितुम्	तनित्वा,तत्वा
तप्त	तप्य,तपनीय,तप्तव्य	तप्तुम्	तप्त्वा
तुन्न	तोद्य,तोदनीय,तोत्तव्य	तोत्तुम्	तुत्त्वा
तोलित	तोल्य,तोलनीय,तोलयितव्य	तोलयितुम्	तोलयित्वा
तुष्ट	तोष्य,तोषणीय,तोष्टव्य	तोष्टुम्	तुष्ट्वा
तीर्ण	तार्य,तरणीय,तरितव्य, तरीतव्य	तरितुम् तरीतुम्	तीर्त्वा तर्तुं
त्यक्त	त्याज्य,त्यजनीय,त्यक्तव्य	त्यक्तुम्	त्यक्त्वा
त्वरित,तूर्ण	त्वर्य,त्वरणीय,त्वरितव्य	त्वरितुम्	त्वरित्वा
दण्डित	दण्ड्य,दण्डनीय,दण्डयितव्य	दण्डयितुम्	दण्डयित्वा

ಧಾತು	ಗಣ	ಪದ	ವ.ಕಾ.ಪ್ರ.ಪು ಏ.ವ.	ಕರ್ಮಣಿ/ಭಾವೆ ವ.ಕಾ.ಪ್ರ.ಏ.	ವರ್ತಮಾನ-ಕೃದಂತ ಕರ್ತರಿ	ಕರ್ಮಣಿ
61 दह्	1	प	दहति	दह्यते	दहत्	दह्यमान
62 दा	1	प	यच्छति	दीयते	यच्छत्	दीयमान
63 दा	3	उ	ददाति दत्ते	दीयते	ददत् ददान	दीयमान
64 दिश्	6	उ	दिशति ते	दिश्यते	दिशत् दिशमान	दिश्यमान
65 दु	5	प	दुनोति	दूयते	दुन्वत्	दूयमान
66 दुह्	2	उ	दोग्धि दुग्धे	दुह्यते	दुहत् दुहान	दुह्यमान
67 दृश्	1	प	पश्यति	दृश्यते	पश्यत्	दृश्यमान
68 द्युत्	1	आ	द्योतते	द्योत्यते	द्योतमान	द्युत्यमान
69 द्रु	1	प	द्रवति	द्रूयते	द्रवत्	द्रूयमाण
70 द्रुह्	4	प	द्रुह्यति	द्रुह्यते	द्रुह्यत्	द्रुह्यमाण
71 द्विष्	2	उ	द्वेष्टि,द्विष्टे	द्विष्यते	द्विषत् द्विषाण	द्विष्यमाण
72 धा	3	उ	दधाति धत्ते	धीयते	दधत् दधान	धीयमान
73 धाव्	1	प	धावति	धाव्यते	धावत्	धाव्यमान
74 धु	5	उ	धुनोति धुनुते	धूयते	धुन्वत् धुन्वान	धूयमान
75 धू	5	उ	धूनोति धूनुते	धूयते	धुन्वत् धून्वान	धूयमान
76 धू	9	उ	धुनाति धुनीते	धूयते	धुनत् धुनान	धूयमान
77 धृ	1	उ	धरति-ते	ध्रियते	धरत् धरमाण	ध्रियमाण

ಕರ್ಮಣಿ ಭೂ.ಕೃ.	ಕರ್ಮಣಿ ವಿಧ್ಯರ್ಥ ಕೃದಂತ	ತುಮಂತಾವ್ಯಯ	ತ್ವಾಂತಾವ್ಯಯ
दग्ध	दाह्य,दहनीय,दग्धव्य	दग्धुम्	दग्ध्वा
दत्त	देय,दानीय,दातव्य	दातुम्	दत्त्वा
दत्त	देय,दानीय,दातव्य	दातुम्	दत्त्वा
दिष्ट	देश्य,देशनीय,देष्टव्य	देष्टुम्	दिष्ट्वा
दुत	दव्य,दाव्य,दवनीय,दोतव्य	दोतुम्	दुत्वा
दुग्ध	दोह्य,दोहनीय,दोग्धव्य	दोग्धुम्	दुग्ध्वा
दृष्ट	दृश्य,दर्शनीय,द्रष्टव्य	द्रष्टुम्	दृष्ट्वा
द्युतित,द्योतित	द्योत्य,द्योतनीय,द्योतितव्य	द्योतितुम्	द्योतित्वा
द्रुत	द्रव्य,द्रवणीय,द्रोतव्य	द्रोतुम्	द्रुत्वा
द्रग्ध,द्रूढ	द्रोह्य,द्रोहणीय,द्रोहितव्य,द्रोग्धव्य	द्रोहितुम्	द्रुहित्वा
		द्रोग्दुम्	द्रोहित्वा
द्विष्ट	द्वेष्य,द्वेषणीय,द्वेष्टव्य	द्वेष्टुम्	द्विष्ट्वा
हित	धेय,धानीय,धातव्य	धातुम्	हित्वा
धावित	धाव्य,धावनीय,धावितव्य	धावितुम्	धावित्वा
धुत	धाव्य,धवनीय,धवितव्य,धोतव्य	धोतुम्	धुत्वा
		धवितुम्	
धूत	धाव्य,धवनीय,धवितव्य	धोतुम्	धूत्वा
	धोतव्य	धवितुम्	
धून	धाव्य,धवनीय,धवितव्य	धोतुम्	धूत्वा
	धोतव्य	धवितुम्	
धृत	धार्य,धरणीय,धर्तव्य	धर्तुम्	धृत्वा

	ಧಾತು	ಗಣ	ಪದ	ವ.ಕಾ.ಪ್ರ.ಪು ಏ.ವ.	ಕರ್ಮಣಿ/ಭಾವೆ ವ.ಕಾ.ಪ್ರ.ಏ.	ವರ್ತಮಾನ-ಕೃದಂತ ಕರ್ತರಿ	ಕರ್ಮಣಿ
78	धृ	10	उ	धारयति -ते	धार्यते	धारयत् धारयमाण	धार्यमाण
79	ध्वंस्	1	आ	ध्वंसते	ध्वंस्यते	ध्वंसमान	ध्वस्यमान
80	नम्	1	प	नमति	नम्यते	नमत्	नम्यमान
81	नश्	4	प	नश्यति	नश्यते	नश्यत्	नश्यमान
82	निन्द्	1	प	निन्दति	निन्द्यते	निन्दत्	निन्द्यमान
83	नी	1	उ	नयति-ते	नीयते	नयत् नयमान	नीयमान
84	नृत्	1	प	नृत्यति	नृत्यते	नृत्यत्	नृत्यमान
85	पच्	1	उ	पचति-ते	पच्यते	पचत् पचमान	पच्यमान
86	पठ्	1	प	पठति	पठ्यते	पठत्	पठ्यमान
87	पत्	1	प	पतति	पत्यते	पतत्	पत्यमान
88	पा	1	प	पिबति	पीयते	पिबत्	पीयमान
89	पा	2	प	पाति	पायते	पात्	पायमान
90	पिष्	7	प	पिनष्टि	पिष्यते	पिंषत्	पिष्यमाण
91	पीड्	10	उ	पीडयति -ते	पीड्यते	पीडयत् पीडयमान	पीड्यमान
92	पुष्	4	प	पुष्यति	पुष्यते	पुष्यत्	पुष्यमाण
93	पुष्	9	प	पुष्णाति	पुष्यते	पुष्णत्	पुष्यमाण
94	पू	9	उ	पुनाति पुनीते	पूयते	पुनत् पुनान	पूयमान
95	पूज्	10	उ	पूजयति -ते	पूज्यते	पूजयत् पूजयमान	पूज्यमान
96	पूर्	10	उ	पूरयति	पूर्यते	पूरयत्	पूर्यमाण

ಕರ್ಮಣಿ ಭೂ.ಕೃ.	ಕರ್ಮಣಿ ವಿಧ್ಯರ್ಥ ಕೃದಂತ	ತುಮುಂತಾವ್ಯಯ	ತ್ವಾಂತಾವ್ಯಯ
धारित	धार्य,धारणीय,धारयितव्य	धारयितुम्	धारयित्वा
ध्वस्त	ध्वंस्य,ध्वंसनीय,ध्वंसितव्य	ध्वंसितुम्	ध्वंसित्वा,ध्वस्त्वा
नत	नम्य,नमनीय,नन्तव्य	नन्तुम्	नत्वा
नष्ट	नाश्य,नशनीय,नशितव्य	नशितुम्	नशित्वा,नष्ट्वा
	नंष्टव्य	नंष्टुम्	नौष्ट्वा
निन्दित	निन्द्य,निन्दनीय,निन्दितव्य	निन्दितुम्	निन्दित्वा
नीत	नेय,नयनीय,नेतव्य	नेतुम्	नीत्वा
नृत्त	नृत्य,नर्तनीय,नर्तितव्य	नर्तितुम्	नर्तित्वा
पक्व	पाक्य,पचनीय,पक्तव्य	पक्तुम्	पक्तवा
पठित	पाठ्य,पठनीय,पठितव्य	पठितुम्	पठित्वा
पतित	पात्य,पतनीय,पतितव्य	पतितुम्	पतित्वा
पीत	पेय,पानीय,पातव्य	पातुम्	पीत्वा
पात	पेय,पानीय,पातव्य	पातुम्	पात्वा
पिष्ट	पेष्य,पेषणीय,पेष्टव्य	पेष्टुम्	पिष्ट्वा
पीडित	पीड्य,पीडनीय,पीडयितव्य	पीडयितुम्	पीडयित्वा
पुष्ट	पोष्य,पोषणीय,पोष्टव्य	पोष्टुम्	पुष्ट्वा
पुषित	पोष्य,पोषणीय,पोष्टव्य	पोषितुम्	पुषित्वा
पूत	पव्य,पाव्य,पवनीय,पवितव्य	पवितुम्	पूत्वा,पवित्वा
पूजित	पूज्य,पूजनीय,पूजयितव्य	पूजयितुम्	पूजयित्वा
पूरित	पूर्य,पूरणीय,पूरयितव्य	पूरयितुम्	पुरयित्वा

	ಧಾತು	ಗಣ	ಪದ	ವ.ಕಾ.ಪ್ರ.ಪು ಏ.ವ.	ಕರ್ಮಣಿ/ಭಾವೆ ವ.ಕಾ.ಪ್ರ.ಏ.	ವರ್ತಮಾನ-ಕೃದಂತ ಕರ್ತರಿ	ಕರ್ಮಣಿ
97	प्रच्छ्	6	प	पृच्छति	पृच्छते	पृच्छत्	पृच्छ्यमा
98	प्री	9	उ	प्रीणाति प्रीणीते	प्रीयते	प्रीणत् प्रीणान	प्रीयमाण
99	प्री	10	उ	प्रीणयति -ते	प्रीण्यते	प्रीणयत् प्रीणयमान	प्रीण्यमान
100	फल्	1	प	फलति	फल्यते	फलत्	फल्यमान
101	बन्ध्	9	प	बध्नाति	बध्यते	बध्नत्	बध्यमान
102	बुध्	1	उ	बोधति-ते	बुध्यते	बोधत् बोधमान	बुध्यमान
103	ब्रू	2	उ	ब्रवीति आह,ब्रूते	उच्यते	ब्रुवत् ब्रुवाण	उच्यमान
104	भक्ष्	10	उ	भक्षयति -ते	भक्ष्यते	भक्षयत् भक्षयमाण	भक्ष्यमाण
105	भज्	1	उ	भजति-ते	भज्यते	भजत् भजमान	भज्यमान
106	भञ्ज्	7	प	भनक्ति	भज्यते	भञ्जत्	भज्यमान
107	भा	2	प	भाति	भायते	भात्	भायमान
108	भाष्	1	आ	भाषते	भाष्यते	भाषमाण	भाष्यमाण
109	भिक्ष्	1	आ	भिक्षते	भिक्ष्यते	भिक्षमाण	भिक्ष्यमाण
110	भिद्	7	उ	भिनत्ति भिन्ते	भिद्यते	भिन्दत् भिन्दान	भिद्यमान
111	भी	3	प	बिभेति	भीयते	बिभ्यत्	भीयमान
112	भू	1	प	भवति	भूयते	भवत्	भूयमान
113	भूष्	10	उ	भूषयति -ते	भूष्यते	भूषयत् भूषयमाण	भूष्यमाण

ಕರ್ಮಣಿ ಭೂ.ಕೃ.	ಕರ್ಮಣಿ ವಿಧ್ಯರ್ಥ ಕೃದಂತ	ತುಮಂತಾವ್ಯಯ	ತ್ವಾಂತಾವ್ಯಯ
पृष्ट	प्रच्छत्,प्रच्छनीय,प्रष्टव्य	प्रष्टुम्	पृष्ट्वा
प्रीत	प्रेय, प्रेयणीय, प्रेतव्य	प्रेतुम्	प्रीत्वा
प्रीणित	प्रीण्य,प्रीणनीय,प्रीणयितव्य	प्रीणयितुम्	प्रीणयित्वा
फलित	फल्य,फलनीय,फलितव्य	फलितुम्	फलित्वा
बद्ध	बन्द्ध्य,बन्धनीय,बन्द्धव्य	बन्द्धुम् बन्धितुम्	बद्ध्वा
बुधित	बोध्य,बोधनीय,बोधितव्य	बोधितुम्	बुधित्वा,बोधित्वा
उक्त	वाच्य,वचनीय,वक्तव्य	वक्तुम्	उक्त्वा
भक्षित	भक्ष्य,भक्षणीय,भक्षयितव्य	भक्षयितुम्	भक्षयित्वा
भक्त	भाज्य,भाग्य,भजनीय,भक्तव्य	भक्तुम्	भक्त्वा
भग्न	भङ्ग्य,भञ्जनीय,भङ्क्तव्य	भङ्क्तुम्	भक्त्वा,भङ्क्त्वा
भात	भेय, भानीय, भातव्य	भातुम्	भात्वा
भाषित	भाष्य,भाषणीय,भाषितव्य	भाषितुम्	भाषित्वा
भिक्षित	भिक्ष्य,भिक्षणीय,भिक्षितव्य	भिक्षितुम्	भिक्षित्वा
भिन्न	भेद्य,भेदनीय,भेत्तव्य	भेत्तुम्	भित्त्वा
भीत	भेय, भयनीय, भेतव्य	भेतुम्	भीत्वा
भूत	भव्य, भवनीय, भवितव्य	भवितुम्	भूत्वा
भूषित	भूष्य,भूषणीय,भूषयितव्य	भूषयितुम्	भूषयित्वा

	ಧಾತು	ಗಣ	ಪದ	ವ.ಕಾ.ಪ್ರ.ಪು ಏ.ವ.	ಕರ್ಮಣಿ/ಭಾವೆ ವ.ಕಾ.ಪ್ರ.ಏ.	ವರ್ತಮಾನ-ಕೃದಂತ ಕರ್ತರಿ	ಕರ್ಮಣಿ
114	भृ	1	उ	भरति-ते	भ्रियते	भरत् भरमाण	भ्रियमाण
115	भृ	3	उ	बिभर्ति बिभृते	भ्रियते	बिभृत् बिभ्राण	भ्रियमाण
116	मद्	4	प	माद्यति	मद्यते	माद्यत्	मद्यमान
117	मन्	4	आ	मन्यते	मन्यते	मन्यमान	मन्यमान
118	मन्थ्	9	प	मथ्नाति	मन्थ्यते	मथ्नत्	मथ्यमान
119	मा	3	आ	मिमीते	मीयते	मिमान	मीयमान
120	मार्ग्	10	उ	मार्गयति -ते	मार्ग्यते	मार्गयत् मार्गयमाण	मार्ग्यमाण
121	मुच्	6	उ	मुञ्चति -ते	मुच्यते	मुञ्चत् मुञ्चमान	मुच्यमान
122	मुद्	1	आ	मोदते	मुद्यते	मोदमान	मुद्यमान
123	मुष्	9	प	मुष्णाति	मुष्यते	मुष्णत्	मुष्यमान
124	मुह्	4	प	मुह्यति	मुह्यते	मुह्यत्	मुह्यमान
125	मूर्च्छ्	1	प	मूंर्च्छति	मूर्च्छ्यते	मूर्च्छत्	मूर्च्छ्यमान
126	मृ	6	आ	म्रियते	म्रियते	म्रियमाण	म्रियमाण
127	मृग्	10	आ	मृगयते	मृग्यते	मृगयमाण	मृग्यमाण
128	यज्	1	उ	यजति -ते	इज्यते	यजत् यजमान	इज्यमान
129	यत्	1	आ	यतते	यत्यते	यतमान	यत्यमान
130	या	2	प	याति	यायते	यात्	यायमान
131	याच्	1	उ	याचति -ते	याच्यते	याचत् याचमान	याच्यमान
132	युज्	7	उ	युनक्ति युङ्क्ते	युज्यते	युञ्जत् युञ्जान	युज्यमान

ಕರ್ಮಣಿ ಭೂ.ಕೃ.	ಕರ್ಮಣಿ ವಿಧ್ಯರ್ಥ ಕೃದಂತ	ತುಮಂತಾವ್ಯಯ	ತ್ವಾಂತಾವ್ಯಯ
भृत	भृत्य,भरणीय,भर्तव्य	भर्तुम्	भृत्वा
भृत	भृत्य,भरणीय,भर्तव्य	भर्तुम्	भृत्वा
मत्त	माद्य,मदनीय,मदितव्य	मदितुम्	मदित्वा
मत	मान्य,मननीय,मन्तव्य	मन्तुम्	मत्वा,मनित्वा
मन्थित	मन्थ्य,मन्थनीय,मन्थितव्य	मन्थितुम्	मन्थित्वा
मित	मेय,मानीय,मातव्य	मातुम्	मित्वा
मार्गित	मार्ग्य,मार्गणीय,मार्गयितव्य	मार्गयितुम्	मार्गयित्वा
मुक्त	मोच्य,मोचनीय,मोक्तव्य	मोक्तुम्	मुक्त्वा
मुदित,मोदित	मोद्य,मोदनीय,मोदितव्य	मोदितुम्	मुदित्वा,मोदित्वा
मुषित	मोष्य,मोषणीय,मोषितव्य	मोषितुम्	मुषित्वा
मुग्ध,मूढ	मोह्य,मोहनीय,मोहितव्य	मोहितुम्	मुहित्वा,मोहित्वा
	मोग्धव्य,मोढव्य	मोग्धुम्	मुग्ध्वा,मूढ्वा
मूर्च्छित	मूर्च्छ्र्य,मूर्च्छनीय,मूर्च्छितव्य	मूर्च्छितुम्	मूर्च्छित्वा
मृत	मार्य,मरणीय,मर्तव्य	मर्तुम्	मृत्वा
मृगित	मृग्य,मृगणीय,मृगयितव्य	मृगयितुम्	मृगयित्वा
इष्ट	याज्य,यजनीय,यष्टव्य	यष्टुम्	इष्ट्वा
यत्त	यत्य,यतनीय,यतितव्य	यतितुम्	यतित्वा
यात	येय,यानीय,यातव्य	यातुम्	यात्वा
याचित	याच्य,याचनीय,याचितव्य	याचितुम्	याचित्वा
युक्त	योग्य,योजनीय,योक्तव्य	योक्तुम्	युक्त्वा

	ಧಾತು	ಗಣ	ಪದ	ವ.ಕಾ.ಪ್ರ.ಪು ಏ.ವ.	ಕರ್ಮಣಿ/ಭಾವೆ ವ.ಕಾ.ಪ್ರ.ಏ.	ವರ್ತಮಾನ-ಕೃದಂತ ಕರ್ತರಿ	ಕರ್ಮಣಿ
133	युध्	4	आ	युध्यते	योध्यते	युध्यमान	युध्यमान
134	रक्ष्	1	प	रक्षति	रक्ष्यते	रक्षत्	रक्ष्यमाण
135	रच्	10	उ	रचयति -ते	रच्यते	रचयत् रचयमान	रच्यमान
136	रम्	1	आ	रमते	रम्यते	रममाण	रम्यमाण
137	रिच्	7	उ	रिणक्ति रिङ्क्ते	रिच्यते	रिञ्चत् रञ्चान	रिच्यमान
138	रुच्	1	आ	रोचते	रुच्यते	रोचमान	रुच्यमान
139	रुद्	2	प	रोदिति	रुद्यते	रुदत्	रुद्यमान
140	रुध्	7	उ	रुणद्धि रुन्द्धे	रुध्यते	रुन्धत् रुन्धान	रुध्यमान
141	रुह्	1	प	रोहति	रुह्यते	रोहत्	रुह्यमाण
142	लङ्घ्	1	आ	लङ्घते	लङ्घ्यते	लङ्घमान	लङ्घ्यमान
143	लज्ज्	6	आ	लज्जते	लज्यते	लज्जमान	लज्ज्यमान
144	लभ्	1	आ	लभते	लभ्यते	लभमान	लभ्यमान
145	लुभ्	4	प	लुभ्यति	लुभ्यते	लुभ्यत्	लुभ्यमान
146	वद्	1	प	वदति	उद्यते	वदत्	उद्यमान
147	वन्द्	1	आ	वन्दते	वन्द्यते	वन्दमान	वन्द्यमान
148	वर्ण्	10	उ	वर्णयति -ते	वर्ण्यते	वर्णयत् वर्णयमान	वर्ण्यमान
149	वस्	1	प	वसति	उष्यते	वसत्	उष्यमाण
150	वह्	1	उ	वहति-ते	उह्यते	वहत्,वहमान	उह्यमाण
151	वा	2	प	वाति	वायते	वात्	वायमान
152	विद्	2	प	वेत्ति,वेद	विद्यते	विदत्,वद्वस्	विद्यमान
153	विद्	4	आ	विद्यते	विद्यते	विद्यमान	विद्यमान

ಕರ್ಮಣಿ ಭೂ.ಕೃ.	ಕರ್ಮಣಿ ವಿಧ್ಯರ್ಥ ಕೃದಂತ	ತುಮುಂತಾವ್ಯಯ	ತ್ವಾಂತಾವ್ಯಯ
युद्ध	योध्य,योधनीय,योद्धव्य	योद्धुम्	युद्ध्वा
रक्षित	रक्ष्य,रक्षणीय,रक्षितव्य	रक्षितुम्	रक्षित्वा
रचित	रच्य,रचनीय,रचयितव्य	रचयितुम्	रचयित्वा
रत	रम्य,रमणीय,रन्तव्य	रन्तुम्	रत्वा
रिक्त	रेच्य,रेचनीय,रेक्तव्य	रेक्तुम्	रिक्त्वा
रुचित,रोचित	रोच्य,रोचनीय,रोचितव्य	रोचितुम्	रुचित्वा,रोचित्वा
रुदित	रोद्य,रोदनीय,रोदितव्य	रोदितुम्	रुदित्वा
रुद्ध	रोध्य,रोधनीय,रोद्धव्य	रोद्धुम्	रुद्ध्वा
रूढ	रोह्य,रोहणीय,रोढव्य	रोढुम्	रूढ्वा
लङ्घित	लङ्घ्य,लङ्घनीय,लङ्घितव्य	लङ्घितुम्	लङ्घित्वा
लज्जित	लज्ज्य,लज्जनीय,लज्जितव्य	लज्जितुम्	लज्जित्वा
लब्ध	लभ्य,लभनीय,लब्धव्य	लब्धुम्	लब्ध्वा
लुब्ध	लोभ्य,लोभनीय,लोभितव्य लोब्धव्य	लोभितुम्	लुभित्वा,लोभित्वा
उदित	वाद्य,वदनीय,वदितव्य	वदितुम्	उदित्वा
वन्दित	वन्द्य,वन्दनीय,वन्दितव्य	वन्दितुम्	वन्दित्वा
वर्णित	वर्ण्य,वर्णनीय,वर्णयितव्य	वर्णयितुम्	वर्णयित्वा
उषित	वास्य,वसनीय,वस्तव्य	वस्तुम्	उषित्वा
ऊढ	वाह्य,वह्य,वहनीय,वोढव्य	वोढुम्	ऊढ्वा
वात	वेय,वानीय,वातव्य	वातुम्	वात्वा
विदित	वेद्य,वेदनीय,वेदितव्य	वेदितुम्	विदित्वा
विन्न	वेद्य,विद्यते,वेत्तव्य	वेत्तुम्	वित्त्वा

	ಧಾತು	ಗಣ	ಪದ	ವ.ಕಾ.ಪ್ರ.ಪು ಏ.ವ.	ಕರ್ಮಣಿ/ಭಾವೆ ವ.ಕಾ.ಪ್ರ.ಏ.	ವರ್ತಮಾನ-ಕೃದಂತ ಕರ್ತರಿ	ಕರ್ಮಣಿ
154	विद्	6	उ	विन्दति	वेद्यते	विन्दत्	विद्यमान
155	विश्	6	प	विशति	विश्यते	विशत्	विश्यमान
156	वृ	5	उ	वृणोति वृणुते	व्रियते	वृण्वत् वृण्वान	व्रियमाण
157	वृत्	1	आ	वर्तते	वृत्यते	वर्तमान	वृत्यमान
158	वृध्	1	आ	वर्धते	वृध्यते	वर्धमान	वृध्यमान
159	वेप्	1	आ	वेपते	वेप्यते	वेपमान	वेप्यमान
160	व्रज्	1	प	व्रजति	व्रज्यते	व्रजत्	व्रज्यमान
161	शक्	5	प	शक्नोति	शक्यते	शक्नुवत्	शक्यमान
162	शङ्क्	1	आ	शङ्कते	शङ्क्यते	शङ्कमान	शङ्क्यमान
163	शम्	4	प	शाम्यति	शाम्यते	शाम्यत्	शाम्यमान
164	शास्	2	प	शास्ति	शिष्यते	शासत्	शिष्यमाण
165	शिक्ष्	1	आ	शिक्षते	शिक्ष्यते	शिक्षमाण	शिक्ष्यमाण
166	शी	2	आ	शेते	शय्यते	शयान	शय्यमान
167	शुच्	1	प	शोचति	शोच्यते	शोचत्	शुच्यमान
168	शुभ्	1	आ	शोभते	शोभ्यते	शोभमान	शुभ्यमान
169	शुष्	4	प	शुष्यति	शोष्यते	शुष्यत्	शुष्यमाण
170	श्रम्	4	प	श्राम्यति	श्रम्यते	श्राम्यत्	श्रम्यमाण
171	श्रु	5	प	शृणोति	श्रूयते	शृण्वत्	श्रूयमाण
172	श्लाघ्	1	आ	श्लाघते	श्लाघ्यते	श्लाघमान	श्लाघ्यमान
173	श्वस्	2	प	श्वसिति	श्वस्यते	श्वसत्	श्वस्यमान
174	अव+सद्	1	प	अवसीदति	अवसाद्यते	अवसीदत्	अवसाद्यमान
175	नि+सद्	1	प	निषीदति	निषद्यते	निषीदत्	निषद्यमान
176	सह्	1	आ	सहते	सह्यते	सहमान	सह्यमान
177	सिच्	6	उ	सिञ्चति -ते	सिञ्च्यते	सिञ्चत् सिञ्चमान	सिच्यमान

ಕರ್ಮಣಿ ಭೂ.ಕೃ.	ಕರ್ಮಣಿ ವಿಧ್ಯರ್ಥ ಕೃದಂತ	ತುಮಂತಾವ್ಯಯ	ತ್ವಾಂತಾವ್ಯಯ
विन्न,वित्त	वेद्य,वेदनीय,वेदितव्य,वेत्तव्य	वेत्तुम्,वेदितुम्	विदित्वा,वेदित्वा
विष्ट	वेश्य,,वेशनीय,वेष्टव्य	वेष्टुम्	विष्ट्वा
वृत्त	वृत्य,वार्य,वरणीय,वरितव्य वरीतव्य	वरितुम् वरीतुम्	वृत्वा
वृत्त	वृत्य,वर्तनीय,वर्तितव्य	वर्तितुम्	वर्तित्वा,वृत्त्वा
वृद्ध	वृध्य,वर्धनीय,वर्धितव्य	वर्धितुम्	वर्धित्वा,वृद्ध्वा
वेपित	वेप्य,वेपनीय,वेपितव्य	वेपितुम्	वेपित्वा
व्रजित	व्रज्य,व्रजनीय,व्रजितव्य	व्रजितुम्	व्रजित्वा
शक्त	शक्य,शकनीय,शक्तव्य	शक्तुम्	शक्त्वा
शङ्कित	शङ्क्य,शङ्कनीय,शङ्कितव्य	शङ्कितुम्	शङ्कित्वा
शान्त	शम्य,शमनीय,शमितव्य	शमितुम्	शान्त्वा,शमित्वा
शिष्ट	शिष्य,शासनीय,शासितव्य	शासितुम्	शासित्वा,शिष्ट्वा
शिक्षित	शिक्ष्य,शिक्षणीय,शिक्षितव्य	शिक्षितुम्	शिक्षित्वा
शयित	शेय,शयनीय,शयितव्य	शयितुम्	शयित्वा
शुचित,शोचित	शोच्य,शोचनीय,शोचितव्य	शोचितुम्	शुचित्वा,शोचित्वा
शुमित,शोमित	शोम्य,शोमनीय,शोमितव्य	शोमितुम्	शुमित्वा,शोमित्वा
शुष्क	शोष्य,शोषणीय,शोष्टव्य	शोष्टुम्	शुष्ट्वा
श्रान्त	श्रम्य,श्रमणीय,श्रमितव्य	श्रमितुम्	श्रमित्वा,श्रान्त्वा
श्रुत	श्राव्य,श्रव्य,श्रवणीय,श्रोतव्य	श्रोतुम्	श्रुत्वा
श्लाघित	श्लाघ्य,श्लाघनीय,श्लाघितव्य	श्लाघितुम्	श्लाघित्वा
श्वसित	श्वास्य,श्वसनीय,श्वसितव्य	श्वसितुम्	श्वसित्वा
अवसन्न	अवसाद्य,अवसदनीय,अवसत्तव्य	अवसत्तुम्	अवसद्य
निषण्ण	निषाद्य,निषदनीय,निषत्तव्य	निषत्तुम्	निषद्य
सोढ	साह्य,सहनीय,सहितव्य,सोढव्य	सहितुम् सोढुम्	सहित्वा सोढ्वा
सिक्त	सेच्य,सेचनीय,सेक्तव्य	सेक्तुम्	सिक्त्वा

	ಧಾತು	ಗಣ	ಪದ	ವ.ಕಾ.ಪ್ರ.ಪು ಏ.ವ.	ಕರ್ಮಣಿ/ಭಾವೆ ವ.ಕಾ.ಪ್ರ.ಏ.	ವರ್ತಮಾನ-ಕೃದಂತ ಕರ್ತರಿ	ಕರ್ಮಣಿ
178	सृ	1	प	सरति	स्रियते	सरत्	स्रियमाण
179	सृज्	6	प	सृजति	सृज्यते	सृजत्	सृज्यमान
180	सेव्	1	आ	सेवते	सेव्यते	सेवमान	सेव्यमान
181	स्तम्भ्	9	प	स्तभ्नाति	स्तभ्यते	स्तभ्नत्	स्तभ्यमान
182	स्तु	2	उ	स्तौति,स्तवीति स्तुते,स्तुवीते	स्तूयते	स्तुवत् स्तुवान	स्तूयमान
183	स्था	1	प	तिष्ठति	स्थीयते	तिष्ठत्	स्थीयमान
184	स्ना	2	प	स्नाति	स्नायते	स्नात्	स्नायमान
185	स्निह्	4	प	स्निह्यति	स्निह्यते	स्निह्यत्	स्निह्यमान
186	स्पन्द्	1	आ	स्पन्दते	स्पन्द्यते	स्पन्दमान	स्पन्द्यमान
187	स्पर्ध	1	आ	स्पर्धते	स्पर्ध्यते	स्पर्धमान	स्पर्ध्यमान
188	स्पृश्	6	प	स्पृशति	स्पृश्यते	स्पृशत्	स्पृश्यमान
189	स्पृह्	10	उ	स्पृहयति -ते	स्पृह्यते	स्पृहयत् स्पृहयमान	स्पृह्यमान
190	स्फुर्	6	प	स्फुरति	स्फुर्यते	स्फुरत्	स्फूर्यमाण
191	स्मि	1	आ	स्मयते	स्मीयते	स्मयमान	स्मीयमान
192	स्मृ	1	प	स्मरति	स्मर्यते	स्मरत्	स्मर्यमाण
193	स्वप्	2	प	स्वपिति	सुप्यते	स्वपत्	सुप्यमान
194	स्वाद्	1	आ	स्वादते	स्वाद्यते	स्वादमान	स्वाद्यमान
195	हन्	2	उ	हन्ति,हते	हन्यते	घ्नत्,घ्नान	हन्यमान
196	हस्	1	प	हसति	हस्यते	हसत्	हस्यमान
197	हा	3	प	जहाति	हीयते	जहत्	हीयमान
198	हा	3	आ	जिहीते	हायते	जिहान	हायमान
199	हु	3	प	जुहोति	हूयते	जुह्वत्	हूयमान
200	हृ	1	उ	हरति-ते	ह्रियते	हरत्, हरमाण	ह्रियमाण
201	ह्वे	1	उ	ह्वयति-ते	हूयते	ह्वयत्,ह्वयमान	हूयमान

ಕರ್ಮಣಿ ಭೂ.ಕೃ.	ಕರ್ಮಣಿ ವಿಧ್ಯರ್ಥ ಕೃದಂತ	ತುಮಂತಾವ್ಯಯ	ತ್ವಾಂತಾವ್ಯಯ
सृत	सार्य,सरणीय,सर्तव्य	सर्तुम्	सृत्वा
सृष्ट	सृज्य,सर्ज्य,सर्जनीय,स्रष्टव्य	स्रष्टुम्	सृष्ट्वा
सेवित	सेव्य,सेवनीय,सेवितव्य	सेवितुम्	सेवित्वा
स्तब्ध	स्तम्भ्य,स्तम्भनीय,स्तम्भितव्य	स्तम्भितुम्	स्तम्भित्वा,स्तब्ध्वा
स्तुत	स्तुत्य,स्तवनीय,स्तोतव्य	स्तोतुम्	स्तुत्वा
स्थित	स्थेय,स्थानीय,स्थातव्य	स्थातुम्	स्थित्वा
स्नात	स्नेय,स्नानीय,स्नातव्य	स्नातुम्	स्नात्वा
स्निग्ध,स्नीढ	स्निह्य,स्नेहनीय,स्नेहितव्य	स्नेहितुम्	स्निहित्वा
	स्नेग्धव्य, स्नेढव्य	स्नेग्धुम्,स्नेढुम्	स्नेहित्वा
स्पन्दित	स्पन्द्य,स्पन्दनीय,स्पन्दितव्य	स्पन्दितुम्	स्पन्दित्वा
स्पर्धित	स्पर्ध्य,स्पर्धनीय,स्पर्धितव्य	स्पर्धितुम्	स्पर्धित्वा
स्पृष्ट	स्पृश्य,स्पर्शनीय,स्पर्ष्टव्य,स्प्रष्टव्य	स्प्रष्टुम्,स्पर्ष्टुम्	स्पृष्ट्वा
स्पृहित	स्पृह्य,स्पृहणीय,स्पहयितव्य	स्पृहयितुम्	स्पृहयित्वा
स्फुरित	स्फोर्य,स्फुरणीय,स्फुरितव्य	स्फुरितुम्	स्फुरित्वा
स्मित	स्मेय,स्मयनीय,स्मेतव्य	स्मेतुम्	स्मित्वा
स्मृत	स्मार्य,स्मरणीय,स्मर्तव्य	स्मर्तुम्	स्मृत्वा
सुप्त	स्वप्य,स्वपनीय,स्वप्तव्य	स्वप्तुम्	सुप्त्वा
स्वादित	स्वाद्य,स्वादनीय,स्वादितव्य	स्वादितुम्	स्वादित्वा
हत	वध्य,घात्य,हननीय,हन्तव्य	हन्तुम्	हत्वा
हसित	हास्य,हसनीय,हसितव्य	हसितुम्	हसित्वा
हीन	हेय,हानीय,हातव्य	हातुम्	हित्वा
हान	हेय,हानीय,हातव्य	हातुम्	हात्वा
हुत	हव्य,हाव्य,हवनीय,होतव्य	होतुम्	हुत्वा
हृत	हार्य,हरणीय,हर्तव्य	हर्तुम्	हृत्वा
हूत	ह्वेय,ह्वयनीय,ह्वातव्य	ह्वातुम्	हूत्वा

ಅಧ್ಯಾಯ ೧೩

ಪ್ರಯೋಗಗಳು (VOICES)

ಸಂಸ್ಕೃತ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರು ತರಹದ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. 1) ಕರ್ತರಿ ಪ್ರಯೋಗ, 2) ಕರ್ಮಣಿ ಪ್ರಯೋಗ ಹಾಗೂ 3) ಭಾವೇ ಪ್ರಯೋಗ.

1) ಕರ್ತರಿ ಪ್ರಯೋಗ - ಇಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಯೆಯಿಂದ ಸೂಚಿತವಾಗಿ ಕರ್ತೃಪದವು ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ. (प्रथमान्तःकर्ता) ಕರ್ಮಪದವು ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿದ್ದು (द्वितीयान्तं कर्म) ಕ್ರಿಯಾಪದವು ಕರ್ತೃಪದದ ಪುರುಷ ಮತ್ತು ವಚನವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಇರುತ್ತದೆ(कर्तृपदमनुसृत्य क्रियापदम्).

प्रथमान्तो यत्र कर्ता द्वितीया कर्मणः पदे।
प्राधान्यं कर्तुरेवास्ति क्रिया कर्त्रनुसारिणी॥

ಉದಾ - कुलालः कलशं करोति ಎಂಬಲ್ಲಿ करोति ಎಂಬ ಕ್ರಿಯಾಪದದಿಂದ ಸೂಚಿತವಾದ ಕರ್ತೃ (ಕ್ರಿಯೆಗೆ ಯಾರು ಏನು ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಬರುವ ಉತ್ತರ) कुलालः (ಕುಂಬಾರ). ಆದ್ದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಕರ್ಮಪದವು (ಕ್ರಿಯೆಗೆ ಯಾರನ್ನು ಅಥವಾ ಏನನ್ನು ಎಂದು ಮಾಡಿದ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಬರುವ ಉತ್ತರ) कलशं (ಗಡಿಗೆಯನ್ನು), ಇಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಇದೆ. ಕರ್ತೃಪದವು (कुलालः) ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿರುವದರಿಂದ करोति ಕ್ರಿಯಾಪದವು ಪ್ರ.ಪು.ಏ.ವ.ದಲ್ಲಿದೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ वयं फलानि खादामः, त्वं पाठं पठसि ಮುಂ. ವಾಕ್ಯಗಳು ಕರ್ತೃರಿ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿವೆ.

2) ಕರ್ಮಣಿ ಪ್ರಯೋಗ - ಇಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃಪದವು ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿದ್ದು (तृतीयान्तः कर्ता) ಕರ್ಮಪದವು ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ (प्रथमान्तं कर्म). ಕ್ರಿಯಾಪದವು ಮಾತ್ರ ಕರ್ಮಪದದ ಪುರುಷವಚನಗಳನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ (कर्मपदं अनुसृत्य क्रियापदम्) ಇರುತ್ತದೆ. ಉದಾ - माधवेन कंसः हन्यते ಎಂಬಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃಪದವು माधवेन ಎಂದು ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿದೆ. कंसः ಕರ್ಮಪದವು ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಇದು ಪ್ರ.ಪು.ಏ.ವ.ದಲ್ಲಿ ಇದ್ದದ್ದರಿಂದ हन्यते ಕ್ರಿಯಾಪದವು ಪ್ರ.ಪು.ಏ.ವ.ದಲ್ಲಿಯೇ ಇದೆ. हन्यते 'ಕೊಲ್ಲಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ' ಈ ಕ್ರಿಯೆಯಿಂದ ಸೂಚಿತವಾದ ಪದವು कंसः. ಆದ್ದರಿಂದ ಕರ್ಮಣಿ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಕರ್ಮವು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿದ್ದು ಅದು ಕ್ರಿಯಾಪದವನ್ನು ನಿಯಂತ್ರಿಸುತ್ತದೆ. हन्यते ಎಂಬಲ್ಲಿ हन् ಧಾತುವಿದೆ 'य' ಪ್ರತ್ಯಯ ಮತ್ತು ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಹಚ್ಚಿ ಪ್ರ.ಪು.ಏ.ವ.ದಲ್ಲಿಡಲಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆಯೇ विष्णुना प्रपञ्चः क्रियते, बालैः कथाः पठ्यन्ते, त्वया फलं खाद्यते, अस्माभिः देवाः नम्यन्ते ಮುಂ. ವಾಕ್ಯಗಳು ಕರ್ಮಣಿ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿವೆ. ವಿ.ಸೂ. ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಧಾತುಗಳು ಕರ್ಮಪದವನ್ನು

ಪಡೆಯುತ್ತವೆ (सकर्मक). ಇನ್ನು ಕೆಲವು ಕರ್ಮಪದವನ್ನು ಪಡೆಯುವದಿಲ್ಲ (अकर्मक). ಹೀಗೆ ಎರಡು ವಿಧ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಸಕರ್ಮಕ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಕರ್ಮಣಿ ಪ್ರಯೋಗ ಸಾಧ್ಯ.

प्रथमान्तं पदं कर्म तृतीया कर्तृसंज्ञके।
कर्मप्रधानं तद्वाक्यं क्रिया कर्मानुसारिणी॥

ಕರ್ಮಣಿ ಪ್ರಯೋಗದ ರೂಪಗಳಿದ್ದ ಧಾತು ಅಕರ್ಮಕ ಇದ್ದಲ್ಲಿ ಅವು ಭಾವೇ ಪ್ರಯೋಗವಾಗುತ್ತವೆ.

ನಿಯಮಗಳು :

ಕರ್ತರಿ ಪ್ರಯೋಗದಿಂದ ಕರ್ಮಣಿ ಪ್ರಯೋಗಕ್ಕೆ ಬದಲಾಯಿಸುವಾಗ ಅದು ಯಾವುದೇ ಪದದ ಧಾತುವಿದ್ದರೂ ಆದಕ್ಕೆ 'य' ಪ್ರತ್ಯಯ ಹಚ್ಚಿ ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಬೇಕು. ಉದಾ - राधया माला गृह्यते ಎಂಬಲ್ಲಿ गृह् + य + ते ಎಂಬ ಆತ್ಮನೇಪದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಹಚ್ಚಲಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆ 'य' ಪ್ರತ್ಯಯ ಹಚ್ಚುವಾಗ ಕೆಲವು ಬದಲಾವಣೆಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

1) दा-ददाति, धा-दधाति, मा-माति, हा-जहाति ಮತ್ತು पा-पिबति ಈ ಧಾತುಗಳ ಕೊನೆಯ आ-ई ಆಗುತ್ತದೆ. दीयते, धीयते, मीयते, हीयते ಮತ್ತು पीयते ।

2) ಧಾತುಗಳ ಕೊನೆಯ इ ಅಥವಾ उ ದೀರ್ಘವಾಗುತ್ತದೆ. जि-जीयते, स्तु-स्तूयते।

3) ಧಾತುಗಳ ಕೊನೆಯ ऋ-र, ॠ-इर् ಆಗುತ್ತದೆ. कृ-क्रियते, तॄ-तीर्यते।

4) ಹಿಂದೆ ಸಂಯುಕ್ತ ವ್ಯಂಜನವಿರುವ ऋ-अर्-स्मृ-स्मर्यते।

5) पवर्ग ಅಥವಾ व् ಹಿಂದೆ ಇರುವ ॠ-उर् ಆಗುತ್ತದೆ. पॄ-पूर्यते।

6) 10ನೇ ಗಣದ ಧಾತುಗಳು (अय् ವಿಕರಣ ಇಲ್ಲದೆ) ಕ್ರಿಯಾಪದಗಳಾಗುವ ಬದಲಾವಣೆ ಹೊಂದುತ್ತವೆ. चुर्-चोर्यते।

7) यज्, प्रच्छ, वच्, वद्, स्वप् ಮುಂ. ಧಾತುಗಳ ಮೊದಲಿನ य्, र, व ಗಳು ಕ್ರಮವಾಗಿ इ-ऋ-उ ಆಗುತ್ತವೆ. ಹೀಗೆ इज्यते, पृच्छते, उच्यते, उद्यते, सुप्यते।

8) ಕೊನೆಯ न्-आ ಆಗುವದು ವಿಕಲ್ಪ. खन्-खन्यते अथवा खायते। जन्-जन्यते, जायते।

9) ಕೆಲವು ಉಪಾಂತ್ಯ (ಕೊನೆಯ ವರ್ಣದ ಹಿಂದಿನ) ಅನುನಾಸಿಕ ಲೋಪವಾಗುತ್ತವೆ. ध्वंस्-ध्वस्यते, बन्ध-बध्यते, शंस्-शस्यते, स्रंस-स्रस्यते।

10) अस् ಮತ್ತು ब्रू ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಕರ್ಮಣಿ ರೂಪಗಳಿಲ್ಲ. ಅವುಗಳಿಗೆ भू ಮತ್ತು वच् ಗಳ ಕರ್ಮಣಿ ರೂಪಗಳನ್ನು ಬಳಸಬೇಕು. ಉದಾ-अस्-भूयते, ब्रू-उच्यते।

11) ಕೆಲವು ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಅನಿಯಮಿತ ರೂಪಗಳಿವೆ. शीङ्-शय्यते, वस्-वसति,उष्यते।

12) ग्लै, म्लै, शो ಮುಂತಾದ ಧಾತುಗಳ ಕೊನೆಯ ಸ್ವರ आ ಆಗುತ್ತದೆ. ग्लै-ग्लाय म्लै-म्लायते, शो-शायते (ಸಣ್ಣದಾಗಿ ಮಾಡು) ಆದರೆ गै, सो, दा, धा ಧಾತುಗಳು ಕಾರಾಂತವಾಗುತ್ತವೆ. ಹೀಗೆ गीयते, सीयते (ಸೇಚನ), दीयते धीयते. ಮುಂ.

ಕೆಲವು ಪ್ರಮುಖ ಕರ್ಮಣಿ ರೂಪಗಳು ಹೀಗಿವೆ- (ಕೃದಂತಗಳ ಕೋಷ್ಟಕದಲ್ಲಿಯೂ ಕೊಡಲಾಗಿದ

अस्-भूयते	अधि+इ-अधीयते	आ+शास्-आशास्यते
इ-ईयते	कृ-क्रियते	खन्-खन्यते, खायते
गण्-गण्यते	गै-गीयते	गृह-गृह्यते
चि-चीयते	तृ-तीर्यते	त्यज-त्यज्यते
तप्-तप्यते	दा-दीयते	दिव-दीव्यते
दृश्-दृश्यते	धृ-(धारयति) धार्यते	धुञ्-धूयते
नी-नीयते	पृ-पूर्यते	पा-पीयते
प्रच्छ-पृच्छ्यते	बुध-बुध्यते	भू-भूयते
भाष्-भाष्यते	भृ-भ्रियते	भक्ष-भक्ष्यते
मुच्-मुच्यते	मृग-मृग्यते	मृ-म्रियते
म्लै-म्लायते	मा-मीयते	रच्-रच्यते
रुच्-रुच्यते	लभ्-लभ्यते	वन्द-वन्द्यते
वद्-उद्यते	वह्-उह्यते	वस्-उष्यते
विद्-विद्यते	शमु-शाम्यते	शस्-शस्यते
शी-शय्यते	शुच-शुच्यते	श्रु-श्रूयते
सिच्-सिच्यते	स्था-स्थीयते	स्पृह-स्पृह्यते
स्निह्-स्निह्यते	स्मृ-स्मर्यते	स्तु-स्तुत्यते
स्वप्-सुप्यते	हन-हन्यते	हा-हीयते
हृ-ह्रियते	ह्वे-हूयते	क्षल्-क्षाल्यते

3) ಭಾವೇ ಪ್ರಯೋಗ - ಅಕರ್ಮಕ ಧಾತುಗಳನ್ನು ಕರ್ಮಣಿ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ವಾಕ್ಯರಚ ಮಾಡಿದಾಗ ಭಾವೇ ಪ್ರಯೋಗದ ವಾಕ್ಯಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವೆಂದರೆ ಕರ್ತೃ ಪದ ತೃತೀಯಾದಲ್ಲಿದ್ದು ಕ್ರಿಯಾಪದವು ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಉದ (मत्स्यैः क्रीड्यते), कृष्णेन स्थीयते ಇಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃ ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿದ್ದು स्थीय ಎಂಬುದು ಅಕರ್ಮಕ ಪ್ರಯೋಗವಾಗಿದ್ದು ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿದೆ. ಹೀಗೆ मत्स् क्रीड्यते, चन्द्रेण क्षीयते, मया जीव्यते, तैः रुद्यते ಮುಂ.

ಕೆಳಗಿನ ಶ್ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಅಕರ್ಮಕ ಧಾತುಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು -

वृद्धि-क्षय-भय-जीवित-मरणं-लज्जा-सत्ता-स्थिति-जागरणम्।
शयन-क्रीडा-रुचि-दीप्त्यर्थं धातुगणं तमकर्मकमाहुः ॥
कुट्-कण्ठ-भ्रम-यत्न-ग्लै-जृ-कृप्-च्युत्-सामर्थ्य क्षरणम्।
शान्ति-ध्वनि-मज्जन-वैक्लव्यं-जृम्भण-रम्भण-रोदन-हसनम् ॥

1) ಕರ್ತರಿ ಪ್ರಯೋಗದಿಂದ ಭಾವೇ ಪ್ರಯೋಗಕ್ಕೆ ಬದಲಾಯಿಸುವಾಗ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಕರ್ತೃಪದವನ್ನು ತೃತೀಯಾದಲ್ಲಿಯೂ ಕ್ರಿಯಾಪದವನ್ನು ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಣಿ ರೂಪದ ನಿಯಮಗಳೊಂದಿಗೆ ಇಡಬೇಕು. ಉದಾ-शिशुः रोदिति-शिशुना रुद्यते। प्राणाः सन्ति-प्राणैः भूयते। युवां तिष्ठथः-युवाभ्यां स्थीयते।

2) ಕರ್ತರಿಯಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಯಾಪದವು ಭೂತಕಾಲದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಭಾವೇ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಣಿ ಭೂತಕೃದಂತವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಬಹುದು. ಉದಾ-सः उपाविशत्-तेन उपविष्टम्। ते सागरे अभवन्-तैः सागरे भूतम्।

3) ಕ್ರಿಯಾಪದವು ವಿಧ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ವಿಧ್ಯರ್ಥ ಕೃದಂತವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಬಹುದು.ಉದಾ -शिष्याः सावधानाः भवेयुः-शिष्यैः सावधानेन भाव्यम्। उमा गङ्गायां क्रीडेत्-उमया गंगायां क्रीडितव्यम्।

4) ಕರ್ತರಿಯಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಯಾಪದವಿಲ್ಲದೆ ಕೃದಂತವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿದಾಗ ಭಾವೇ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಆ ಕೃದಂತದ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗದ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಏಕವಚನವನ್ನು ಬಳಸುವದು. ಉದಾ-मृगाः पञ्जरे स्थिताः-मृगैः पञ्जरे स्थितम्। वनिताः वने भीताः-वनिताभिः वने भीतम्।

ಕರ್ತರಿ ಪ್ರಯೋಗದಿಂದ ಕರ್ಮಣಿಗೆ ಪರಿವರ್ತನೆ

1) ಕರ್ತರಿ ಮತ್ತು ಕರ್ಮಣಿ ಪ್ರಯೋಗದ ಸ್ವರೂಪಗಳನ್ನು ಮೇಲೆ ನೋಡಲಾಗಿದೆ. ಕರ್ತರಿ ಪ್ರಯೋಗದಿಂದ ಕರ್ಮಣಿಗೆ ಬದಲಾಯಿಸುವಾಗ 1) ಕರ್ತೃ ಪದವನ್ನು ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಡಬೇಕು. 2) ಕರ್ಮ ಪದವನ್ನು ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಇಡಬೇಕು. 3) ಕ್ರಿಯಾಪದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮಪದದ ಪುರುಷ ಮತ್ತು ವಚನವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಹಚ್ಚಬೇಕು. 4) ಕರ್ತೃ ಕರ್ಮ ಪದಗಳ ವಿಶೇಷಣಗಳಿಗೂ ಕರ್ತೃ ಕರ್ಮ ಪದಗಳ ರೂಪಗಳನ್ನೇ ಹಚ್ಚಬೇಕು. ಉದಾ-सुतः जनकं नमति-सुतेन जनकः नम्यते। सा त्वां नमति-तया त्वं नम्यसे। त्वं मां नमसि-त्वया अहं नम्ये। बालाः लेखान् लिखन्ति-बालैः लेखाः लिख्यन्ते। बालिकाः पाठौ पठन्ति-बालिकाभिः पाठौ पठ्येते। छात्रः प्रातः आश्रमे मित्रैः सह मधुरान् मोदकान् खादति-छात्रेण प्रातः आश्रमे मित्रैः सह मधुराः मोदकाः खाद्यन्ते। चतुरः बालः दीपं आनयत्-

चतुरेण बालेन दीपः आनीयते। 5) ಕರ್ತರಿ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿಯ ಆಜ್ಞಾರ್ಥಾದಿ 'ಅರ್ಥ' ಗಳ ರೂಪಗಳನ್ನು ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಅನುಸರಿಸಬೇಕು. माता पाकं करोतु-मात्रा पाकः क्रीयताम्। राजा शत्रून् जयेत्-राज्ञा शत्रवः जीयेरन्, जिताः भवेयुः।

6) ಭೂತಕಾಲದ ಕರ್ಮಣಿ ರೂಪಗಳ ಬದಲು ಕರ್ಮಣಿ ಭೂತಕೃದಂತ ರೂಪಗಳನ್ನು ಇಡಬಹುದು. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಕರ್ಮಣಿ ಪದಕ್ಕನುಸರಿಸಿ ಕೃದಂತಗಳ ಲಿಂಗವಚನಗಳನ್ನು ಇಡಬೇಕು. ಉದಾ-मृगः आहारं अत्यजत् ಅಥವಾ मृगेण आहारः अत्यज्यत ಅಥವಾ त्यक्तः। अहं क्लेशं असहे-मया क्लेशः असह्यत ಅಥವಾ सोढः। छात्राः प्रश्नान् लिखितवन्तः-छात्रैः प्रश्नाः लिखिताः। (ಕೃದಂತ ರೂಪಗಳನ್ನು 12ನೇ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಕೊಡಲಾಗಿದೆ). 'ಅರ್ಥ'ಗಳು ಇದ್ದಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಣಿ ಕೃದಂತರೂಪ ಇಟ್ಟು भू-अस् ಮುಂತಾದ ಧಾತುಗಳ ಆಯಾ 'ಅರ್ಥ'ದ ರೂಪ ಜೋಡಿಸಬಹುದು. ಉದಾ-देवः जलं दद्यात्-देवेन जलं दत्तं भवेत्। नरः इन्द्रियं जयेत्-नरेण इन्द्रियं जितं स्यात्।

5) ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖವಾಗಿ 16 ದ್ವಿಕರ್ಮಕ ಧಾತುಗಳಿವೆ.

दुह्याच्-पच्-दण्ड्-रुधि-चि-ब्रू-शास-जि-मन्थ-मुषाम्।
कर्मयुक् स्यादकथितं तथा स्यान्नी-हृ-कृष्-वहाम्॥

ಇವುಗಳಿರುವ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕರ್ಮಪ್ರಧಾನ ಇನ್ನೊಂದು ಗೌಣವಿರುತ್ತದೆ. ಉದಾ-कैकेयी पतिं वरं याचते-ಇಲ್ಲಿ वरं ಎಂಬುದು ಕ್ರಿಯೆಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಸಂಬದ್ಧ ಆದ್ದರಿಂದ ಅದು ಪ್ರಧಾನ ಮತ್ತು पतिं ಇದು ಗೌಣ. ಹೀಗಿರುವಾಗ ಕರ್ತರಿ ಪ್ರಯೋಗದಿಂದ ಕರ್ಮಣಿಗೆ ಬದಲಾಯಿಸುವಲ್ಲಿ गौणकर्मಪದ ಪ್ರಥಮಾದಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟು ಪ್ರಧಾನಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾತ್ರ ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಇಡಬೇಕು. ಅಂದರೆ कैकेय्या पतिः वरं अयाच्यत। ಈ ನಿಯಮವು 16ರಲ್ಲಿ ಮೊದಲಿನ 12 ದ್ವಿಕರ್ಮಕ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ. ಅಂದರೆ दुह्-याच्-पच्-दण्ड्-रुधि-पृच्छ-चि-ब्रू-शास्-जी-मन्थ ಮತ್ತು मृष् ಇವುಗಳಿರುವ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ. ಉದಾ-नन्दः धेनूः पयः दोग्धि-नन्देन धेनवः पयः दुह्यन्ते। हरिः बलिं भूमिं अयाचत-हिरणा बलिः भूमिं अयाच्यत। सुता तण्डुलान् ओदनं पचति-सुतया तण्डुलाः ओदनं पच्यन्ते। राजा चोरान् पञ्चाशत् दण्डयति- राज्ञा चोराः पञ्चाशत् दण्ड्यन्ते। गुरुः शिष्यान् धर्मं ब्रूते-गुरुणा शिष्यः धर्मं उच्यते। देवासुराः सागरं सुधाम् अमथ्नन्-देवासुरैः सागरः सुधाम् अमथ्यत। सः गुरुं प्रश्नान् प्रच्छति-तेन गुरुः प्रश्नान् पृच्छते। गुरुः शिष्यान् आचारान् शास्ति- गुरुणा शिष्याः आचारान् शास्यन्ते। प्रजाः रामं युवराजं अचिन्वन्-प्रजाभिः रामः युवराजं अचीयत। युवती युवानं हृदयं मुष्णाति-युवत्या युवा हृदयं मुष्यते। राजा वारिणे गतिं रुणद्धि-राज्ञा वैरी गतिं रुद्ध्यते। ಉಳಿದ नी-हृ-कृष्-वह ಈ ನಾಲ್ಕು ಧಾತುಗಳಿರುವ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ प्रधानकर्मವನ್ನು ಪ್ರಥಮ

ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ गौणकर्मवನ್ನು ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಇಡಬೇಕು. ಉದಾ-माता शालां बालं नयति-मात्रा शालां बालः नीयते। कृषिकः क्षेत्रं हलं कर्षति-कृषिकेन क्षेत्रं हलः कृष्यते। पिता व्रीहीन् गृहान् वहति-पित्रा व्रीहयः गृहान् उह्यन्ते। असुराः सुरां पातालं हरन्ति-असुरैः सुरा पातालं ह्रियते।

1) ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥಕ ಕ್ರಿಯಾಪದಗಳ ಬದಲಾವಣೆ

ಧಾತುವು ಸಕರ್ಮಕವಿದ್ದಲ್ಲಿ ಮೂಲವಾಕ್ಯದ ಕರ್ತೃಪದವೂ ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥಕದಲ್ಲಿ ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತದೆ. ಮೂಲವಾಕ್ಯ-शिवः ग्रन्थं लिखति। ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥಕ-सः शिवेन ग्रन्थं लेखयति। ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಮೂಲವಾಕ್ಯದ ಕರ್ತೃಪದವು ತೃತೀಯಾದಲ್ಲಿದ್ದು ಕರ್ಮಪದವು ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ. (तेन) शिवेन ग्रन्थः लेख्यते। मेघः रसं ददाति- (इन्द्रः) मेघेन रसं दापयति। ಕರ್ಮಣಿ (इन्द्रेण) मेघेन रसः दाप्यते।

2) ಧಾತುಗಳು ಅಕರ್ಮಕವಿದ್ದಲ್ಲಿ-ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥಕದಲ್ಲಿ ಮೂಲವಾಕ್ಯದ ಕರ್ತೃವು ದ್ವಿತೀಯಾದಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ.ಮೂಲ-गृहे शाकः अस्ति। (ಶಾಕಃ=ಪಲ್ಲೆ) ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥಕ-(पिता) गृहे शाकं आसयति। ಮೂಲವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ಕರ್ತೃಪದವು ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥಕದಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿ ಹೊಂದಿ ಕರ್ಮಣಿ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಅದು ಮತ್ತೆ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಬರುತ್ತದೆ-(पित्रा) गृहे शाकः आस्यते। (ಸಾಮಾನ್ಯ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ भूयते ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥಕ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ आस्यते). ಹೀಗೆಯೇ ಮೂಲ-गति-बुद्धि-प्रत्यवसान (खादनं) शब्दकर्म (अध्ययन) ಈ ಧಾತುಗಳಿದ್ದಾಗ ಮೂಲವಾಕ್ಯದ ಕರ್ತೃ ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥಕದಲ್ಲಿ (ಣಿಜಂತ) ದ್ವಿತೀಯಾದಲ್ಲಿದ್ದು ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿಯೂ ದ್ವಿತೀಯಾದಲ್ಲಿ ಇರಬಹುದು. ಆಗ ಮೂಲದಲ್ಲಿದ್ದ ಕರ್ಮಪದ ಪ್ರಥಮಾದಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ. ಮೂಲ- बालाः शालां गच्छन्ति। ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥಕ- पिता बालान् शालां गमयति। ಕರ್ಮಣಿ- पित्रा बालाः शालां गमयन्ते। ಅಥವಾ पित्रा बालान् शालां गमयन्ते। (गम्यते ಎಂದು ಅಕರ್ಮಕದಿಂದ ಭಾವೇ ಪ್ರಯೋಗವೂ ಇದೆ.)

ಮೂಲ-गौरी रसं भुङ्क्ते-ಪ್ರೇ. (माता) गौरीं रसं भोजयति। ಕರ್ಮಣಿ मात्रा-गौरी रसं भोज्यते ಅಥವಾ (मात्रा) गौरीं रसं भोज्यते। ಮೂಲ-छात्रः श्लोकं बोधति। (ಗಣ-1) ಪ್ರೇ.-गुरुः छात्रं श्लोकं बोधयति। ಕರ್ಮಣಿ-गुरुणा छात्रः श्लोकं बोध्यते ಅಥವಾ गुरुणा छात्रं श्लोकः बोध्यते। ಮೂಲ-बालः वेदं अधीते। ಪ್ರೇ.-गुरुः बालं वेदं अध्यापयति। ಕರ್ಮಣಿ-गुरुणा बालः वेदं अध्याप्यते ಅಥವಾ गुरुणा बालं वेदः अध्याप्यते।

चतुरेण बालेन दीपः आनीयते। 5) ಕರ್ತರಿ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿಯ ಆಜ್ಞಾರ್ಥಾದಿ 'ಅರ್ಥ' ಗಳ ರೂಪಗಳನ್ನು ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಅನುಸರಿಸಬೇಕು. माता पाकं करोतु-मात्रा पाकः क्रीयताम्। राजा शत्रून् जयेत्-राज्ञा शत्रवः जीयेरन्, जिताः भवेयुः।

6) ಭೂತಕಾಲದ ಕರ್ಮಣಿ ರೂಪಗಳ ಬದಲು ಕರ್ಮಣಿ ಭೂತಕೃದಂತ ರೂಪಗಳನ್ನು ಇಡಬಹುದು. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಕರ್ಮಣಿ ಪದಕ್ಕನುಸರಿಸಿ ಕೃದಂತಗಳ ಲಿಂಗವಚನಗಳನ್ನು ಇಡಬೇಕು. ಉದಾ-मृगः आहारं अत्यजत् ಅಥವಾ मृगेण आहारः अत्यज्यत ಅಥವಾ त्यक्तः। अहं क्लेशं असहे-मया क्लेशः असह्यत ಅಥವಾ सोढः। छात्राः प्रश्नान् लिखितवन्तः-छात्रैः प्रश्नाः लिखिताः। (ಕೃದಂತ ರೂಪಗಳನ್ನು 12ನೇ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಕೊಡಲಾಗಿದೆ). 'ಅರ್ಥ'ಗಳು ಇದ್ದಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಣಿ ಕೃದಂತರೂಪ ಇಟ್ಟು भू-अस् ಮುಂತಾದ ಧಾತುಗಳ ಆಯಾ 'ಅರ್ಥ'ದ ರೂಪ ಜೋಡಿಸಬಹುದು. ಉದಾ-देवः जलं दद्यात्-देवेन जलं दत्तं भवेत्। नरः इन्द्रियं जयेत्-नरेण इन्द्रियं जितं स्यात्।

5) ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖವಾಗಿ 16 ದ್ವಿಕರ್ಮಕ ಧಾತುಗಳಿವೆ.

दुह्याच्-पच्-दण्ड्-रुधि-चि-ब्रू-शास-जि-मन्थ-मुषाम्।
कर्मयुक् स्यादकथितं तथा स्यान्नी-हृ-कृष्-वहाम्।।

ಇವುಗಳಿರುವ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕರ್ಮಪ್ರಧಾನ ಇನ್ನೊಂದು ಗೌಣವಿರುತ್ತದೆ. ಉದಾ-कैकेयी पतिं वरं याचते-ಇಲ್ಲಿ वरं ಎಂಬುದು ಕ್ರಿಯೆಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಸಂಬದ್ಧ ಆದ್ದರಿಂದ ಅದು ಪ್ರಧಾನ ಮತ್ತು पतिं ಇದು ಗೌಣ. ಹೀಗಿರುವಾಗ ಕರ್ತರಿ ಪ್ರಯೋಗದಿಂದ ಕರ್ಮಣಿಗೆ ಬದಲಾಯಿಸುವಲ್ಲಿ गौणकर्मಪದ ಪ್ರಥಮಾದಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟು, प्रधानकर्मವನ್ನು ಮಾತ್ರ ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಇಡಬೇಕು. ಅಂದರೆ कैकेय्या पतिः वरं अयाच्यत। ಈ ನಿಯಮವು 16ರಲ್ಲಿ ಮೊದಲಿನ 12 ದ್ವಿಕರ್ಮಕ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ. ಅಂದರೆ दुह्-याच्-पच्-दण्ड्-रुधि-पृच्छ-चि-ब्रू-शास्-जी-मन्थ ಮತ್ತು मृष् ಇವುಗಳಿರುವ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ. ಉದಾ-नन्दः धेनूः पयः दोग्धि-नन्देन धेनवः पयः दुह्यन्ते। हरिः बलिं भूमिं अयाचत-हिरणा बलिः भूमिं अयाच्यत। सुता तण्डुलान् ओदनं पचति-सुतया तण्डुलाः ओदनं पच्यन्ते। राजा चोरान् पञ्चाशत् दण्डयति- राज्ञा चोराः पञ्चाशत् दण्ड्यन्ते। गुरुः शिष्याय धर्मं ब्रूते-गुरुणा शिष्यः धर्मं उच्यते। देवासुराः सागरं सुधाम् अमथ्नन्-देवासुरैः सागरः सुधाम् अमथ्यत। सः गुरुं प्रश्नान् प्रच्छति-तेन गुरुः प्रश्नान् पृच्छते। गुरुः शिष्यान् आचारान् शास्ति- गुरुणा शिष्याः आचारान् शास्यन्ते। प्रजाः रामं युवराजं अचिन्वन्-प्रजाभिः रामः युवराजं अचीयत। युवती युवानं हृदयं मुष्णाति-युवत्या युवा हृदयं मुष्यते। राजा वारिणे गतिं रुणद्धि-राज्ञा वैरी गतिं रुद्ध्यते। ಉಳಿದ नी-हृ-कृष्-वह् ಈ ನಾಲ್ಕು ಧಾತುಗಳಿರುವ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ प्रधानकर्मವನ್ನು प्रथमा

ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ गौणकर्मವನ್ನು ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಇಡಬೇಕು. ಉದಾ-माता शालां बालं नयति-मात्रा शालां बालः नीयते। कृषिकः क्षेत्रं हलं कर्षति-कृषिकेन क्षेत्रं हलः कृष्यते। पिता व्रीहीन् गृहान् वहति-पित्रा व्रीहयः गृहान् उह्यन्ते। असुराः सुरां पातालं हरन्ति-असुरैः सुरा पातालं ह्रियते।

1) ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥಕ ಕ್ರಿಯಾಪದಗಳ ಬದಲಾವಣೆ

ಧಾತುವು ಸಕರ್ಮಕವಿದ್ದಲ್ಲಿ ಮೂಲವಾಕ್ಯದ ಕರ್ತೃಪದವೂ ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥಕದಲ್ಲಿ ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತದೆ. ಮೂಲವಾಕ್ಯ-शिवः ग्रन्थं लिखति। ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥಕ-सः शिवेन ग्रन्थं लेखयति। ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಮೂಲವಾಕ್ಯದ ಕರ್ತೃಪದವು ತೃತೀಯಾದಲ್ಲಿದ್ದು ಕರ್ಮಪದವು ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ. (तेन) शिवेन ग्रन्थः लेख्यते। मेघः रसं ददाति- (इन्द्रः) मेघेन रसं दापयति। ಕರ್ಮಣಿ (इन्द्रेण) मेघेन रसः दाप्यते।

2) ಧಾತುಗಳು ಅಕರ್ಮಕವಿದ್ದಲ್ಲಿ-ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥಕದಲ್ಲಿ ಮೂಲವಾಕ್ಯದ ಕರ್ತೃವು ದ್ವಿತೀಯಾದಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ.ಮೂಲ-गृहे शाकः अस्ति। (ಶಾಕಃ=ಪಲ್ಲೆ) ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥಕ-(पिता) गृहे शाकं आसयति। ಮೂಲವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ಕರ್ತೃಪದವು ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥಕದಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿ ಹೊಂದಿ ಕರ್ಮಣಿ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಅದು ಮತ್ತೆ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಬರುತ್ತದೆ-(पित्रा) गृहे शाकः आस्यते। (ಸಾಮಾನ್ಯ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ भूयते ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥಕ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ आस्यते). ಹೀಗೆಯೇ ಮೂಲ-गति-बुद्धि-प्रत्यवसान (खादनं) शब्दकर्म (अध्ययन) ಈ ಧಾತುಗಳಿದ್ದಾಗ ಮೂಲವಾಕ್ಯದ ಕರ್ತೃ ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥಕದಲ್ಲಿ (ಣಿಜಂತ) ದ್ವಿತೀಯಾದಲ್ಲಿದ್ದು ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿಯೂ ದ್ವಿತೀಯಾದಲ್ಲಿ ಇರಬಹುದು. ಆಗ ಮೂಲದಲ್ಲಿದ್ದ ಕರ್ಮಪದ ಪ್ರಥಮಾದಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ. ಮೂಲ- बालाः शालां गच्छन्ति। ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥಕ- पिता बालान् शालां गमयति। ಕರ್ಮಣಿ- पित्रा बालाः शालां गमयन्ते। ಅಥವಾ पित्रा बालान् शालां गमयन्ते। (गम्यते ಎಂದು ಅಕರ್ಮಕದಿಂದ ಭಾವೇ ಪ್ರಯೋಗವೂ ಇದೆ.)

ಮೂಲ-गौरी रसं भुङ्क्ते-ಪ್ರೇ. (माता) गौरीं रसं भोजयति। ಕರ್ಮಣಿ मात्रा-गौरी रसं भोज्यते ಅಥವಾ (मात्रा) गौरीं रसं भोज्यते। ಮೂಲ-छात्रः श्लोकं बोधति। (ಗಣ-1) ಪ್ರೇ.-गुरुः छात्रं श्लोकं बोधयति। ಕರ್ಮಣಿ-गुरुणा छात्रः श्लोकं बोध्यते ಅಥವಾ गुरुणा छात्रं श्लोकः बोध्यते। ಮೂಲ-बालः वेदं अधीते। ಪ್ರೇ.-गुरुः बालं वेदं अध्यापयति। ಕರ್ಮಣಿ-गुरुणा बालः वेदं अध्याप्यते ಅಥವಾ गुरुणा बालं वेदः अध्याप्यते।

ಅ ಧ್ಯಾ ಯ ೧೪

ಸ ಮಾ ಸ ಗ ಳು (COMPOUNDS)

ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥವಿರುವ ಪದಗಳು ಸೇರಿ ಒಂದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಒಂದೇ ಪದವಾಗುವದಕ್ಕೆ ಸಮಾಸ ಅಥವಾ ಸಮಸ್ತಪದ ಎನ್ನಬಹುದು. (एकार्थवाचकतां प्राप्तौ भिन्नार्थकानेक-पद-समूहः समासः). ಈ 'ಒಂದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ 'सामर्थ्य' ಅಥವಾ 'एकार्थीभाव' ಎನ್ನುವರು (समर्थः पदविधिः-पा.सू.)

ಸಮಾಸ ಮಾಡುವದು ಎಂದರೆನೇ ಸಂಕ್ಷೇಪಿಸುವದು (संक्षेपणं समसनं-अमरकोशः). ಅಂದರೆ ಅನೇಕ ಪದಗಳಿಂದ ಹೇಳಬೇಕಾಗಿರುವುದನ್ನು ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತವಾಗಿ ಹೇಳುವುದಕ್ಕೆ ಸಮಾಸಗಳನ್ನು ಬಳಸುತ್ತಾರೆ. ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಸೇರಿದ ಪದಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ವಿಭಕ್ತಿಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಲ್ಲದ ಪ್ರಾತಿಪದಕದ ರೂಪದಲ್ಲಿದ್ದು ಕೊನೆಯ ಪದಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಸರಿಯಾದ ವಿಭಕ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಅನೇಕ ಪದಗಳಿಗಿರುವ ವಿಭಕ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಉಳಿತಾಯವೇ ಸಂಕ್ಷೇಪಣೆ. ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ 'ಅರಸನ ಮನೆ' ಎಂಬುದನ್ನು 'ಸನ' ತೆಗೆದು 'ಅರಮನೆ' ಎಂದು ಹೇಳುವಲ್ಲಿ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಉಳಿತಾಯವನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಎಂಟು, ಹತ್ತು ಪದಗಳ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟು ವಿಭಕ್ತಿಗಳ ಸಂಕ್ಷೇಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೇ ಸಮಾಸ.

ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಕೂಡಿದ ಪದಗಳನ್ನು ಬಿಡಿಸಿ ಅವುಗಳ ಅರ್ಥವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುವಂತೆ, ಅವುಗಳ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಸರಿಯಾದ ಲಿಂಗ-ವಚನ-ವಿಭಕ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಮೂಲಕ ಅವಶ್ಯವಿದ್ದಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಪದಗಳನ್ನು ಬಳಸಿ ತಿಳಿಪಡಿಸುವದಕ್ಕೆ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ.(तदर्थावबोधकं वाक्यं विग्रहः)

अर्थवत् समासः ಎಂಬಂತೆ ಸಮಾಸವನ್ನು ಸರಿಯಾದ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಿಂದ ಅರ್ಥೈಸಿದಂತೆ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ವಿಶದೀಕರಿಸುವುದೇ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಉದಾ-शूलपाणिः ಎಂಬಲ್ಲಿ ತ್ರಿಶೂಲವನ್ನು ಕೈಯಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದುಕೊಂಡವನು ಯಾವನೋ ಅವನು (ಶಿವನು) ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ शूलं पाणौ यस्य सः ಎಂದು ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯದಿಂದ ಹೇಳಬಹುದು. शूलम् ಎಂಬ ಅನುಸ್ವಾರ ರೂಪದಲ್ಲಿಯ ದ್ವಿತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು शूलपाणिः ಎಂಬಲ್ಲಿ ಉಳಿತಾಯವಾಗಿ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ.

ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖವಾಗಿ ಆರು ಸಮಾಸಗಳಿವೆ. तत्पुरुषः कर्मधारयो-बहुव्रीहि द्विगुर्द्वन्द्वोऽव्ययीभावश्चेति। 1) तत्पुरुषः 2) कर्मधारयः 3) बहुव्रीहिः 4) द्विगुः 5) द्वन्द्वः 6) अव्ययीभावः ಇವುಗಳನ್ನು ಒಂದು ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸ್ವಾರಸ್ಯಕರವಾಗಿ ಹೀಗೆ ಸೂಚಿಸಲಾಗಿದೆ-

द्वन्द्वो द्विगुरपि चाहं मद्गेहे नित्यमव्ययीभावः ।
तत्पुरुष कर्मधारय येनाहं बहुव्रीहिः स्याम् ॥ [ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸಮಾಸಗಳ

ಹೆಸರಿನ ಜೊತೆಗೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ವಿವಾಹಿತ (ದ್ವಂದ್ವ) ನಾದ ನಾನು ಎರಡು ಆಕಳುಗಳುಳ್ಳವನಾಗಿದ್ದೇನೆ (द्विगुः). ನಮ್ಮ ಮನೆಯಲ್ಲಿ (ಬಡತನದಿಂದ) ಯಾವಾಗಲೂ (नित्यं) ಖರ್ಚೇ ಇಲ್ಲ (अव्ययीभावः). ಆದ್ದರಿಂದ (तत्) ವತ್ಸನೇ (पुरुष) ಏನಾದರು ಕೆಲಸ ಹಿಡಿ (कर्मधारय) ಅದರಿಂದ ನಾನು ಬಹಳ (धान्य) ಭತ್ತ (बहुव्रीहिः) ಉಳ್ಳವನಾಗುವೆನು.]

ಕೆಲವರು द्विगु ಮತ್ತು कर्मधारय ಸಮಾಸಗಳನ್ನು ತತ್ಪುರುಷದಲ್ಲಿಯೇ ಸೇರಿಸಿ 4 ಪ್ರಮುಖ ವಿಧವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ (द्विगुकर्मधारयौ तत्पुरुषप्रभेदौ)

1) ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರ ಪದವು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿರುತ್ತದೆ. (उत्तरपदार्थप्रधानस्तत्पुरुषः) 2) ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಎರಡೂ ಪದಗಳೂ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿರುತ್ತವೆ.(उभयपदार्थप्रधानो द्वन्द्वः) 3) ಬಹುವ್ರೀಹಿಯಲ್ಲಿ ಸಮಾಸದ ಪದಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಅವು ಸೂಚಿಸುವ ಅನ್ಯಪದವು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿರುತ್ತದೆ (अन्यपदार्थप्रधानो बहुव्रीहिः) 4) ಅವ್ಯಯೀಭಾವಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪದವು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿರುತ್ತದೆ (पूर्वपदार्थप्रधनोऽव्ययीभावः) ಕೆಲವರು ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ಪ್ರಭೇದಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಸಮಾಸಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರಮುಖವಾದ ಆರು ಸಮಾಸಗಳ ವಿವರಗಳನ್ನು ನೋಡೋಣ.

I) त त्पु रु ष स मा सः

ಮೇಲೆ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದಂತೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ तत्पुरुष ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರಪದವು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಸಮಾಸಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಕ್ರಿಯೆ ಅಥವಾ ವಿವರಣೆಯು ಉತ್ತರಪದಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ. ಉದಾ-नृपसेवकः आगतः (ರಾಜಸೇವಕನು ಬಂದನು) ಅಥವಾ नपस्य सेवकः आगतः ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸೇವಕನು ಬಂದನು ಎಂಬುದು ಮುಖ್ಯವೆ ಹೊರತು ರಾಜನ (नृपस्य) ಎಂಬುದಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ರಾಜನು ಬಂದಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಉತ್ತರಪದಾರ್ಥವು ಪೂರ್ವಪದಾರ್ಥಕ್ಕಿಂತ ವಿಶೇಷವಾಗಿರುವುದೇ ತತ್ಪುರುಷಸಮಾಸದ ವಿಶೇಷ.

ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ 4 ವಿಧ. 1) विभक्तितत्पुरुषः 2) नञ्तत्पुरुषः 3) प्रादितत्पुरुषः 4) उपपदतत्पुरुषः। अलुक्समासವು ಇದರದೇ ಒಂದು ಭೇದ.

1) विभक्ति तत्पुरुषसमासः- ಈ ಸಮಾಸದ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲಿನ ಪದವು ಪ್ರಥಮಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ.

1) **प्रथमातत्पुरुषः** अर्ध-पिप्पल्याः = अर्धपिप्पली। आपन्नो देवान् = आपन्नदेवः। प्राप्तौ ग्रामौ = प्राप्तग्रामः। ಈ ಸಮಾಸಗಳಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪದವು ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಇದೆ. प्राप्त ಮತ್ತು आपन्न ಇವು ಉತ್ತರಪದವಾದಾಗ ಪೂರ್ವಪದವು ದ್ವಿತೀಯಾದಲ್ಲಿದ್ದು ಆಗ ದ್ವಿತೀಯಾತತ್ಪುರುಷಸಮಾಸವೂ ಆಗುವದು. ಉದಾಹರಣೆ ಮುಂದೆ ಕೊಡಲಾಗಿದೆ.

2) **द्वितीयातत्पुरुषः**-श्रित, अतीत, पतित, गत, अत्यस्त (ದಾಟಿದ) प्राप्त आपन्न (ಹೊಂದಿದ) गमी, बुभुक्षु ಈ ಪದಗಳೊಡನೆ ಸಮಾಸವಾದಾದ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪದವು ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ. ಉದಾ-कृष्णं श्रितः कृष्णश्रितः। कल्पनां अतीतः कल्पनातीतः। ಹೀಗೆಯೇ नरकपतितः, ग्रामगतः, वनात्यस्तः, गृहप्राप्तः, दुखापन्नः, वनगमी, अन्नबुभुक्षुः। ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಕಾಲಾವಧಿಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಶಬ್ದಗಳು ಸಮಾಸದ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಪಡೆಯುತ್ತವೆ. ಉದಾ-क्षणं सुखं-क्षणसुखम्, वर्षं भोग्यं-वर्षभोग्यम्, मासं वासः-मासवासः, अयनवासः ಇತ್ಯಾದಿ.

3) **तृतीयातत्पुरुषः**- ಸಮಾಸದ ಉತ್ತರಪದವು पूर्व, सदृश, सम, ऊन ಅಥವಾ ಇವುಗಳ ಅರ್ಥವಿರುವಂಥವುಗಳು, ಅಲ್ಲದೇ कलह, निपुण, श्लक्ष्ण ಮತ್ತು अवर ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾಗಿದ್ದರೆ ಪೂರ್ವಪದವು ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಪಡೆಯುತ್ತದೆ.ಉದಾ-मासेन पूर्वः-मासपूर्वः। पित्रा सदृशः-पितृसदृशः। ಹೀಗೆಯೇ भ्रातृसमः, एकोनः, वाक्कलहः, विद्यानिपुण, मधुरमिश्रः, आचारश्लक्षणः (ಅನಾಹಾರದಿಂದ ಸೊರಗಿದ) मासावरः (ಒಂದು ತಿಂಗಳಿನಿಂದ ಚಿಕ್ಕವ) गुञ्जाविकलम् (ಒಂದು ಗುಂಜಿಯಿಂದ ಕಡಿಮೆ)

त्रात, भिन्न, हत ಮುಂತಾದ ಕರ್ಮಣಿ ಭೂತಕೃದಂತಗಳು ಮತ್ತು ಕ್ರಿಯೆಯ ಕರ್ತೃವಾಚಕ ಅಥವಾ ಕರಣ (ಸಾಧನ) ವಾಚಕ ಪದಗಳೊಡನೆ तृतीया तत्पुरुष ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾ-हरिणा त्रातः-हरित्रातः, नखभिन्नः, बाणहतः, लोभमोहितः ಇತ್ಯಾದಿ.

4) **चतुर्थीतत्पुरुषः**-अर्थ, बलि, हित, सुख, रक्षित ಇವುಗಳಲ್ಲೊಂದು ಸಮಾಸದ ಉತ್ತರ ಪದವಾಗಿದ್ದರೆ ಸಮಾಸದ ಪೂರ್ವಪದವು ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಥೀವಿಭಕ್ತಿ ಪಡೆಯುತ್ತದೆ. ಉದಾ-द्विजाय अयं-द्विजार्थः सूपः। पित्रे इयं-पित्रर्था पूजा। देवेभ्यः इदं देवार्थं (हविः)। भूतेभ्यो बलिः-भूतबलिः। जगते हितं-जगद्धितम्। गवे सुखं-गोसुखम्, गोरक्षितम्।

ನಿರ್ಮಿಸಬೇಕಾದ ವಸ್ತುವಿನ ಮೂಲದ್ರವ್ಯವು ಉತ್ತರಪದವಾಗಿದ್ದು ಆ ವಸ್ತುವನ್ನು ಹೇಳುವ ಪದಕ್ಕೆ ಚತುರ್ಥಿ ಬಳಸಬೇಕು. ಉದಾ-यूपाय दारु-यूपदारु (ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಯೂಪಸ್ತಂಭವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲು ಬೇಕಾದ ಕಟ್ಟಿಗೆ) ಹೀಗೆಯೇ वलयकनकम्, घटमृत्तिका, औषधिफलम्।

5) **पञ्चमीतत्पुरुषः**- ಸಮಾಸದ ಉತ್ತರಪದವು ಭಯಾರ್ಥಕ भीतिः भीः साध्वसं, भयं-(अमरकोश)। ವಿದ್ದರೆ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪದವು ಪಂಚಮೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಪಡೆಯುತ್ತದೆ. चोरात् भयं-चोरभयम्, दैत्यभीतिः, व्याघ्रभीतिः।

ಸಮಾಸದ ಉತ್ತರಪದವು अपेत (ಹೊರತಾಗಿ), अपोढ (ನಿವಾರಿಸಿದ), मुक्त, पतित ಅಥವಾ अपत्रस्त (ಹೆದರಿದ) ಇದ್ದರೆ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪದವು ಪಂಚಮೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಪಡೆಯುತ್ತದೆ. ಉದಾ-सुखात् अपेतः-सुखापेतः। कल्पनापोढः, पापमुक्तः, स्वर्गात् पतितः, (ಇಲ್ಲಿ ಪತನವು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಆಗಿದೆ. ಒಮ್ಮೆಲೆ ಬೀಳುವಲ್ಲಿ ಸಮಾಸವಾಗುವದಿಲ್ಲ- प्रासादात् पतितः) जलापत्रस्तः ಇತ್ಯಾದಿ.

6) षष्ठीतत्पुरुषः- ಈ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವೋತ್ತರ ಪದಗಳು ಸ್ವಸ್ವಾಮಿಭಾವ ಮುಂತಾದ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತವೆ. ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪದವು ಷಷ್ಠೀ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತದೆ. ಉದಾ-पुत्रस्य जन्म-पुत्रजन्म, राज्ञः आज्ञा-राजाज्ञा, नदीतीरं, देवभक्तः।

ಷಷ್ಠೀ ತತ್ಪುರುಷ ನಿಷೇಧಿಸಿದ ನಿಯಮ - ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ तृ ಮತ್ತು अक ಇವು ಪದಾಂತವಾಗಿರುವ ಕರ್ತೃವಾಚಕ ಪದಗಳೊಡನೆ ಸಮಾಸವಾಗುವದಿಲ್ಲ. ಉದಾ-अपां स्रष्टा (स्रष्टृ) अप्स्रष्टा ಎಂದು ಆಗುವದಿಲ್ಲ. ಹಾಗೆಯೇ घटकर्ता ಅಥವಾ ओदनपाचकः, प्रजापालकः ಎಂದು ಆಗುವದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ पूजक, याजक, परिचारक, परिवेषक, होतृ, भर्तृ ಮುಂತಾದವುಗಳೊಡನೆ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾ-देवस्य पूजकः-देवपूजकः, ब्राह्मणयाजकः, राजपरिचारकः, ओदनपरिवेषकः (ಊಟ ಬಡಿಸುವವ) अग्निहोता, भूभर्ता, वेदाध्यापकः ಇತ್ಯಾದಿ.

ಭಾಗವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ पूर्व, अपर, उत्तर, मध्य ಮತ್ತು अर्ध ಪದಗಳು ನಪುಂಸಕದಲ್ಲಿದ್ದು ಒಂದೇ ವಸ್ತುವಿನ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಅವು षष्ठीतत्पुरुष ಸಮಾಸದ ಪೂರ್ವಪದಗಳಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ. ಆ ವಸ್ತುವಾಚಕವು ಉತ್ತರಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾ-पूर्वं कायस्य-पूर्वकायः। अपरकायः, अधरदेहः, उत्तरक्षपा, मध्यहस्तः, अर्धकायः, पूर्वाह्णः, अपराह्णः, मध्याह्नः ಇತ್ಯಾದಿ

7) सप्तमीतत्पुरुषः- ಸಮಾಸದ ಉತ್ತರಪದವು (शौण्डादिगण) शौण्ड (ನಿಪುಣ), चतुर, प्रवीण, पटु, कुशल ಮುಂತಾದ ನೈಪುಣ್ಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಪದವಾಗಿದ್ದರೆ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪದವು ಸಪ್ತಮೀವಿಭಕ್ತಿ ಪಡೆಯುತ್ತದೆ. अक्षेषु (ಜೂಜಾಟದಲ್ಲಿ) शौण्डः-अक्षशौण्डः। ಹೀಗೆಯೇ वाक्चतुरः, कलाप्रवीणः, वाक्पटुः, कर्मकुशलः ಇತ್ಯಾದಿ.

सिद्ध, शुष्क, पक्व, बन्ध, अधीन ಇವುಗಳೊಡನೆ सप्तमीतत्पुरुष ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾ-वाचि सिद्धः-वाक्सिद्धः। आतपशुष्कः, स्थाल्यां-पक्वः =स्थालीपक्वः, चक्रबन्धः, मन्त्राधीनम्।

2) अलुक् समासः - ತತ್ಪುರುಷಸಮಾಸದ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿಯ ಪೂರ್ವಪದದ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಲೋಪವಾಗದೆ ಉಳಿದರೆ ಅದು ಅಲುಕ್‌ಸಮಾಸ. द्वितीयातत्पुरुष ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದವುಗಳಲ್ಲಿ ಅಲುಕ್ ರೂಪಗಳಿವೆ. ಉದಾ-

1) तृतीयातत्पुरुषः - तरसाकृतम्, अञ्जसाकृतम्, ओजसाकृतम्, जनुषान्धः, आत्मनापञ्चमः।

2) चतुर्थीतत्पुरुषः - परस्मैपदम्, आत्मनेपदम्, आत्मनेभाषा।

3) पञ्चमीतत्पुरुषः - दूरादागतः, अन्तिकादागतः, स्तोकान्मुक्तः, कृच्छ्रान्मुक्तः, अल्पान्मुक्तः।

4) षष्ठीतत्पुरुषः - वाचोयुक्तिः, वाचस्पतिः, दिवस्पतिः, पश्यतोहरः।

5) सप्तमीतत्पुरुषः - युधिस्थिरः=युधिष्ठिरः ಹೀಗೆಯೇ गृहेशूरः, गविष्ठिरः, वने चरति इति वनेचरः, मनसि जायते=मनसिजः,। सरसिजम् ಕೆಲವು ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ लुक् (ಲೋಪ) ಆಗಬಹುದು. ಉದಾ-वनचरः, सरोजम्, मनोजः ಇತ್ಯಾದಿ.

3) नञ्तत्पुरुषसमासः - ನಿಷೇಧಾರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ न ಅವ್ಯಯವು ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪದವಾದರೆ ಅದು नञ्तत्पुरुष ಸಮಾಸವು. नञ् ಅವ್ಯಯವು सादृश्य, अभाव, अन्य, अल्प अप्राशस्त्य ಮತ್ತು विरोध ಹೀಗೆ 6 ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿದೆ -

तत्सादृश्यमभावश्च तदन्यत्वं तदल्पता।
अप्राशस्त्यं विरोधश्च नयर्थाः षट् प्रकीर्तिताः।

न् ಅವ್ಯಯವು ವ್ಯಂಜನಗಳ ಹಿಂದೆ अ ಎಂದಾಗಿಯೂ ಮತ್ತು ಸ್ವರಗಳ ಹಿಂದೆ अन् ಆಗಿ ಬದಲಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾ-न ब्राह्मणः-अब्राह्मणः, न रजतसदृशं-अरजतम्, पापाभावः-अपापं, अश्वादन्यः-अनश्वः। ज्येष्ठादल्पः-अज्येष्ठः, अप्रशस्तं गृहं-अगृहम्, धर्मविरुद्धः-अधर्मः।

4) प्रादितत्पुरुषसमासः - ಈ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ प्र, परा, अप ಮುಂತಾದ ಉಪಸರ್ಗಗಳು ಪೂರ್ವಪದವಾಗಿರುತ್ತವೆ. प्रकर्षेण नीतः-प्रणीतः।सम्यक् मतः-सम्मतः।अनुलक्ष्येण गतः-अनुगतः। दुःखेन जेयः-दुर्जेयः। सुखेन गम्यः-सुगम्यः। विशेषेण नेयः-विनेयः।अतिक्रान्तो मालाम्-अतिमालः।परितः अटनं-पर्यटनम्।अभितः गमनं-अभिगमनम्। आसमन्तात् कर्षणं-आकर्षणम्। दुष्टः जनः-दुर्जनः। अवकृष्टः कोकिलया-अवकोकिलः। निष्क्रान्तः कौशाब्याः-निष्कौशाम्बिः। अपगतो धर्मः-अधर्मः। परागतो जयः-पराजयः। विगतो मार्गः-विमार्गः। ಇದೇ ರೀತಿ कुत्सित

(ದುಷ್ಟ) ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ कु,कद्,क ಅಥವಾ किं ಎಂಬ ಅವ್ಯಯದಿಂದಲೂ ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾ-कुत्सितः पुरुषः-कुपुरुषः। कुत्सितः सखा-किंसखा। कुत्सितोऽश्वः-कदश्वः, इषत् उष्णं-कोष्णम्। कवोष्णं, कदुष्णम् ಇತ್ಯಾದಿ. ಅಲ್ಲದೆ ಸಂಖ್ಯಾಪೂರ್ವಪದವಿರುವ ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸವು ಇರುತ್ತದೆ. ಉದಾ-सप्तऋषिसंज्ञका-सप्तऋषयः, अष्टवसुसंज्ञकाः-अष्टवसवः ಹೀಗೆ नवग्रहाः ಇತ್ಯಾದಿ.

5) **उपपदतत्पुरुषः** - ಉತ್ತರಪದವು ಕೃದಂತವಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಈ ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ कृदन्ततत्पुरुष ಎಂದೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಉದಾ-टीकां करोतीति-टीकाकारः, कुम्भं करोतीति-कुम्भकारः (कुम्भकारः कुम्भकरः कुम्भकृत् कुम्बकस्तथा ಹೀಗೂ ರೂಪಗಳಿವೆ.) धनं ददातीति धनदः, जलदः पयोदः। विद्यां अर्थयतीति विद्यार्थी। एवं धनार्थी, कन्यार्थी, मोक्षार्थी ಮುಂ. पूजां अर्हतीति पूजार्हः। द्वारे तिष्ठतीति द्वारस्थः। निशि चरतीति निशाचरः। सोमं पिबतीति सोमपः। प्रियं वदतीति प्रियंवदः। खे गच्छतीति खगः।भुजैः गच्छतीति भुजगः, एवं जलमुच्, आतपत्रम्-(आतपात् त्रायते इति), शास्त्रलेखी, पद्मभूः। [ಈ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ತರಪದಗಳು ಸ್ವತಂತ್ರವಾದ ಕೃದಂತಗಳಲ್ಲವೆಂಬುದು ಗಮನಾರ್ಹ. ಸ್ವತಂತ್ರವಾದ ಕೃದಂತಗಳು ಉತ್ತರಪದವಾಗಿ ಬಂದರೆ उपपदतत्पुरुष ಸಮಾಸವಾಗುವದಿಲ್ಲ. ಉದಾ-पयोधरः- ಇದನ್ನು ಬಿಡಿಸಿದಾಗ धरतीति धरः-पयसां धर-पयोधरः ಎಂದು ಷ.ತತ್. ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ ಹೊರತು पयः धरतीति ಎಂದಾಗುವದಿಲ್ಲ. ಹಾಗೆಯೇ जलधरः, चक्रधरः, मधुसूदनः, कुलभूषणम् ಮುಂತಾದವು ಉಪಪಂ.ತತ್. ಸಮಾಸಗಳಲ್ಲ.]

II) क र्म धा र य स मा सः

ಈ ಸಮಾಸದ ಪೂರ್ವಪದ ಮತ್ತು ಉತ್ತರಪದಗಳೆರಡೂ ಒಂದೇ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ (ಅಂದರೆ प्रथमाविभक्तिः) ಇರುತ್ತವೆ. ಒಂದೇ ವಿಭಕ್ತಿಯಿರುವ ಪದಗಳಿಂದಾಗಿರುವದಕ್ಕೆ (समान-विभक्तिकपद-घटितः) 'समानाधिकरण' ಎಂದು ಪಾರಿಭಾಷಿಕವಾಗಿ ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಸಮಾಸವು ತತ್ಪುರುಷದ ಪ್ರಭೇದವೂ ಆಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ कर्मधारय ಸಮಾಸಕ್ಕೆ समानाधिकरण-तत्पुरुष ಎಂದೂ ಕರೆಯುವದುಂಟು. ಇದರಲ್ಲಿ 9 ಪ್ರಭೇದಗಳಿವೆ. 1) विशेषणपूर्वपदः, 2) विशेषणोत्तरपदः, 3) विशेषणोभयपदः, 4) उपमानपूर्वपदः, 5) उपमानोत्तरपदः, 6) संभावनापूर्वपदः, 7) अवधारणापूर्वपदः, 8) मध्यमपदलोपी, 9) कृदन्तोभयपदः।

1) **विशेषणपूर्वपदः**- ಯಾವ ಪದವು ವರ್ಣಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆಯೋ ಅದು विशेष्य। ಇದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ದ್ರವ್ಯವಾಚಕವಿರುತ್ತದೆ. ಯಾವ ಪದವು ವರ್ಣಿಸುತ್ತದೆಯೋ ಅದು विशेषण।

ಅದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಗುಣವಾಚಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಉದಾ-चतुर-रामः। ಈ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪದವು विशेषणವಾಗಿದ್ದು ಉತ್ತರಪದವು विशेष्यವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ ವಿಶೇಷಣ ವಿಶೇಷ್ಯಭಾವವಿರುತ್ತದೆ. ಉದಾ-नीलमेघः-नीलश्चासौ मेघश्च। नीलौ च तौ मेघौ च-नीलमेघौ। [ಇಲ್ಲಿ ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕವಾಗಿ ಪುಂ.ಸ್ತ್ರೀ.ನ. ಲಿಂಗಗಳಲ್ಲಿ एकवचन, द्विवचन ಮತ್ತು बहुवचनಗಳಲ್ಲಿ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ರಚಿಸುವ ವಿಧಾನ ಹೀಗಿದೆ - पुल्लिङ्गे-चासौ चतौ चते चेति। स्त्री-चसा चते चताश्चेति। नपुं-चतत् चते चतानीति।] नीलाश्चते मेघाश्च नीलमेघाः। ಇದರಂತೆ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ-बाला च सा लता च बाललता। बाले चते लते च बाललते। बालाश्च ताः लताश्च बाललताः। ನಪುಂಸಕಲಿಂಗ-नीलं च तत् उत्पलं च नीलोत्पलं। नीले चते उत्पले च नीलोत्पले। नीलानि च तानि उत्पलानि च नीलोत्पलानि।

2) विशेषणोत्तरपदकर्मधारयः- ಇಲ್ಲಿ ಉತ್ತರಪದವು ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುತ್ತದೆ. वैय्याकरणश्च असौ खसूचिः च वैय्याकरणखसूचिः। ಸೂತ್ರ ನೆನಪು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲು ಮೇಲೆ ಆಕಾಶವನ್ನು ನೋಡುವ ವೈಯ್ಯಾಕರಣನು (ಸರಿಯಾದ ಉಪಸ್ಥಿತಿ ಇಲ್ಲದವನು). अन्यः देशः देशान्तरं, अन्या टीका टीकान्तरं, अन्यत् वनं वनान्तरम्। **'अन्तरं'** ಎಂಬುದು ನಿತ್ಯನಪುಂಸಕಲಿಂಗ (अन्तरमवकाशावधिः-अमरः) ಇದು ಬೇರೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬಳಸಲಾಗುವದು. ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ನ.ಲಿಂ.ದಲ್ಲಿಯೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

पथिन्, राजन्, अहन्, सखिन् (ಮತ್ತು ऋक्, पूः, अप, धूः) ಇವು ಸಮಾಸದ ಉತ್ತರಪದವಾದಾಗ अ ಕಾರಾಂತವಾಗಿ राम ಮುಂತಾದ ಶಬ್ದದಂತೆ ನಡೆಯುತ್ತವೆ. सोपानानां पन्थाः-सोपानपथः। राज्ञां राजा-राजराजः। पुण्यं च तत् अहश्च-पुण्याहं। वायोः सखा-वायुसखः। अर्धर्चः, देवपुरम्, निर्मलापम्, राजधुरम्। **महत्** ಇದು ಪೂರ್ವಪದವಾಗಿ ಸಮಾಸವಾದರೆ महा ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. महान् चासौ राजा च महाराजः। महती च सा नदी च महानदी। महत् च तत् वनं च महावनम्।

3) विशेषणोभयपदकर्मधारयः- ಇಲ್ಲಿ ಎರಡೂ ಪದಗಳೂ ವಿಶೇಷಣಗಳೇ ಆಗುತ್ತವೆ. स्थूलः च असौ उन्नतः च स्थूलोन्नतः (पुरुषः) ಹೀಗೆಯೇ शान्तानुकूलः। शीतोष्णम्, राजर्षिः।

4) उपमानपूर्वपदकर्मधारयः- ಇಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪದವು उपमानವಾಗಿದ್ದು ಸಾಧಾರಣಧರ್ಮ(ವಾಚಕ)ವು ಉತ್ತರಪದವಾಗಿರುತ್ತದೆ. मेघः इव श्यामः-मेघश्यामः

(कृष्णः) ಯಾವುದನ್ನು ಹೋಲಿಸುತ್ತೇವೆಯೋ ಅದು उपमेयं-(मुखम्) (object to be compared) ಯಾವುದಕ್ಕೆ ಹೋಲಿಸುತ್ತೇವೆಯೋ ಅದು उपमानम्-(चन्द्रः) (object of comparision) ಇಲ್ಲಿ उपमान-कृष्ण, उपमेय-श्याम, साधारण धर्म (common feature) ಎರಡೂ ಪದಾರ್ಥಗಳು ಕಪ್ಪು. शङ्ख इव पाण्डुरः-शङ्खपाण्डुरः। ಹೀಗೆ चन्द्रमुखम्, विद्युत्चलम्।

5) उपमानोत्तरपदकर्मधारयः- ಇಲ್ಲಿ ಉತ್ತರಪದವು ಉಪಮಾನವು, ಪೂರ್ವಪದವು ಉಪಮೇಯವು ಆಗಿರುತ್ತದೆ. नरः सिंहं इव-नरसिंहः। ಹೀಗೆಯೇ वनितालता, मुखकमलम्।

व्याघ्रः, पुंगवः, ऋषभः, कुञ्जरः, सिंहः, शार्दूलः, नागः ಮುಂತಾದ ಪದಗಳು ಉತ್ತರಪದದಲ್ಲಿ ಬಂದರೆ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಎಂದು ಅರ್ಥೈಸಬೇಕು. ಈ ಶ್ಲೋಕ ಕಂಠಪಾಠ ಮಾಡಿರಿ.

स्युरुत्तरपदे व्याघ्र पुङ्गवर्षभ कुञ्जराः।
सिंहशार्दूल-नागाद्याः पुंसि श्रेष्ठार्थगोचराः॥ अ.को.

6) संभावनापूर्वपदकर्मधारयः- ಇಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪದವು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ವ್ಯಕ್ತಿ ಅಥವಾ ಪದಾರ್ಥವನ್ನು (ಹೀಗೆ ಅಥವಾ ಹೆಸರಿನಿಂದ) ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. (संभावना=ಕಾಲ್ಪನಿಕ). ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ इति ಎಂದು ಪೂರ್ವಪದದ ನಂತರ ಬರುತ್ತದೆ. मथुरा इति नगरी-मथुरानगरी। शार्ङ्गमति-धनुः-शार्ङ्गधनुः। मेरुपर्वतः, गङ्गानदी, भासकविः ಮುಂ.

7) अवधारणापूर्वपदकर्मधारयः- ಇಲ್ಲಿ 'ಇದೇ ಅದು' ಎಂದು ನಿರ್ಧಾರ (अवधारणा)ದಿಂದ ಹೇಳಲಾಗುವದು. विद्या एव धनं-विद्याधनं ಹೀಗೆ कीर्तिभूषा, मुखचन्द्रः, शोकसागरः।

8) मध्यमपदलोपीकर्मधारयः- ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಪೂರ್ಣಪದವೇ ಲೋಪವಾಗುವದು. ಅಂತೆಯೇ मध्यमपदलोपी ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. शाकप्रियः च असौ पार्थिवः च-शाकपार्थिवः (ಪಲ್ಲೆ ಇಷ್ಟವಿರುವ ರಾಜ) ಇಲ್ಲಿ प्रिय ಎಂಬ ನಡುವಿನ ಪದವು ಲೋಪವಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆ देव पूजकः च असौ ब्राह्मणः च-देवब्राह्मणः। शर्करामिश्रं च तत् अन्नं च-शर्करन्नम्। पर्णनिर्मिता कुटी-पर्णकुटी। छायाप्रधानः तरुः-छायातरुः। कल्पप्रदः तरुः-कल्पतरुः।

9) कृदन्तोभयपदकर्मधारयः- ಇಲ್ಲಿ ಎರಡು ಕ್ರಿಯೆಗಳನ್ನು (ಒಂದಾದ ಮೇಲೆ ಒಂದು ನಡೆದ) ಸೂಚಿಸುವ ಎರಡು ಕೃದಂತಗಳಿರುತ್ತವೆ. आदौ स्नातः पश्चात् अनुलिप्तः-स्नातानुलिप्तः।आदौ जातः पश्चात् मृतः-जातमृतः।आदौ सुप्तः पश्चात् उत्थितः-सुप्तोत्थितः।

III) द्वि गु स मा सः

ಪೂರ್ವಪದವು ಸಂಖ್ಯೆಯಾಗಿರುವ ತತ್ಪುರುಷವಾಗಿದ್ದರೆ ಅದು ದ್ವಿಗುಸಮಾಸ. ಇದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿದ್ದು (संख्यापूर्वो द्विगुः, द्विगुरेकवचनम्) ಸಮೂಹವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ. द्वयोः गवोः समाहारः-द्विगुः। त्रयाणां भुवनानां समाहारः-त्रिभुवनम्। चतुर्णां युगानां समाहारः-चतुर्युगम्। पञ्चानां गवां समाहारः-पञ्चगवम्। षण्णां करिणां समाहारः-षट्करि द्वादशानां धेनूनां समाहारः-द्वादशधेनु।

ಕೆಲವು ಅಕಾರಾಂತವಿರುವ ಪದಗಳು ಇಲ್ಲಿ ई ಕಾರಾಂತವಾಗುತ್ತವೆ. भुवनादि ಪದಗಳು ई ಆಗುವದಿಲ್ಲ. पञ्चानां वटानां समाहारः-पञ्चवटी, ಹೀಗೆಯೇ सप्तपदी, अष्टाध्यायी, शतशती, चतुष्पदी, पञ्चाश्वी।

द्विगुकर्मधारयौ तत्पुरुषप्रभेदौ ಎಂಬುದನ್ನು ನೆನಪಿನಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

IV) ब हु व्री हि स मा सः

ಸಮಾಸದ ಪದಗಳ ಅರ್ಥ ಬಿಟ್ಟು, ಬೇರೊಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸುವಲ್ಲಿ ಈ ಸಮಾಸವಾಗುವದು. (अन्यपदार्थप्रधानो बहुव्रीहिः) नीलकण्ठः ಎಂಬಲ್ಲಿ ನೀಲಿ (नीलः) ಕುತ್ತಿಗೆ (कण्ठः) ಇಷ್ಟೇ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ नीलश्चासौ कण्ठश्च ಎಂದು ಕರ್ಮಧಾರಯ ಸಮಾಸವನ್ನು ಮಾಡಬಹುದು. ಆದರೆ ನೀಲಿ ಕುತ್ತಿಗೆ ಇರುವವನು ಯಾವನೋ ಅವನು ಎಂದು, ಸಮಾಸದ ಪದಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು, ಮೂರನೇ ಪದವಾದ शिवः ಎಂಬ ಅರ್ಥ ಬರುವ ಹಾಗೆ ಮಾಡುವುದೇ बहुव्रीहिः-(नीलः कण्ठः यस्य सः।) ಹೀಗೆಯೇ चक्रं पाणौ यस्य सः ಎಂಬುದೂ विष्णुः ಎಂಬ ಮೂರನೇ ಪದವನ್ನೇ ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಏನೇ ಆದರೂ अर्थवत् समासः ಎಂಬಂತೆ ಅರ್ಥಕ್ಕನುಸರಿಸಿ ಸಮಾಸ ಮಾಡಬೇಕು. [ಈ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಶ್ಲೋಕದ ಸ್ವಾರಸ್ಯ ನೋಡಿರಿ - अहं च त्वं च राजेन्द्र लोकनाथावुभावपि।
बहुव्रीहिरहं राजन् षष्ठीतत्पुरुषो भवान्॥]

लोकः (ಜನರೇ) नाथः यस्य (ಒಡೆಯ) ಉಳ್ಳವ = ಭಿಕ್ಷುಕ, लोकस्य नाथः=ರಾಜ

बहुव्रीहि ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಎರಡು ಪ್ರಕಾರಗಳು. 1) समानाधिकरण बहुव्रीहिः 2) व्याधिकरण बहुव्रीहिः।

1) समानाधिकरणबहुव्रीहिः-समानाधिकरण ಎಂದರೆ ಒಂದೇ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿರುವ ಪದಗಳು (समान-विभक्तिकपदघटितः समानाधिकरणः) ಈ ಸಮಾಸದ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯದ ಪದಗಳೂ ಒಂದೇ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿರುತ್ತವೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಿಂದ ಸಪ್ತಮೀ ವಿಭಕ್ತಿಯವರೆಗೆ ಈ ಸಮಾಸ

ಮಾಡಬಹುದು. [ಏಕಾರ್ಥೀಭಾವ (सामर्थ्य) ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಇರುವದಿಲ್ಲ.(प्रथमा बहुव्रीहिर्नास्ति असामर्थ्यात् ।)]

द्वितीयाबहुव्रीहिः- प्राप्तं उदकं यं सः प्राप्तोदकः (ग्रामः)। **तृ.ब.**- ऊढो रथो येन सः ऊढरथः (अश्वः)। **च.ब.**- दत्तः सूपः यस्मै सः दत्तसूपः (ब्राह्मणः)। **पं.ब.**- निष्क्रान्तः जनः यस्मात् सः निष्क्रान्तजनः (ग्रामः) । **ष.ब.**- पीतं अम्बरं यस्य सः पीताम्बरः (हरिः)। **स.ब.**- महान् निधिः यस्मिन् सः महानिधिः (देशः)। ಇದೇ ರೀತಿ आरूढवानरः, जितकामः, उपहृदबलिः। उद्धृतोदना, (स्थाली) नीलाम्बरः, वीरपुरुषः (देशः) ಮುಂ.

बहुव्रीहि ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ अङ्ग गात्रोदर स्तनकण्ठोष्ठदन्तमुखाक्षिकेशाः (स्त्रियां बहुव्रीहावीकारान्ता भवन्ति। ಇದನ್ನು ಕಂಠಪಾಠ ಮಾಡಬೇಕು.) अङ्ग ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ केश ದವರೆಗಿನ ಶಬ್ದಗಳು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ई ಕಾರಾಂತವಾಗುತ್ತವೆ. सुन्दरं अङ्गं यस्याः सा सुन्दराङ्गी। सुष्ठु गात्रं यस्याः सा सुगात्री ಹೀಗೆ शातोदरी, पीवरस्तनी, कम्बुकण्ठी, बिम्बोष्ठी, सुदती, चन्द्रमुखी, इन्दीवराक्षी, कुटिलकेशीत्यादयः। ಇವುಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಅಂಗವಾಚಕ ಶಬ್ದಗಳು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದ್ದರೂ आ ಕಾರಾಂತವಾಗುತ್ತವೆ. ಉದಾ- चारुदेहा, नीलालका, वृत्तकुचा, कुन्दरदना ಇತ್ಯಾದಿ.

ಈ ಕೆಳಗಿನ 9 ಶಬ್ದಗಳು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದ್ದರೂ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ई ಕಾರಾಂತವಾಗುತ್ತವೆ. उरु गुरु पृथु लघु बहु पटु रुजु मृदु चारु शब्दानां स्त्रीलिङ्ग-विशेषणत्वेऽपि ईकारान्तत्वमेव (ಇದನ್ನು ಕಂಠಪಾಠ ಮಾಡಬೇಕು.) उर्वीविद्या, गुर्वीमतिः, पृथ्वीशाला, लघ्वीभाषा, बह्वीसेना, पट्वीबुद्धिः, रज्वीरज्जुः, मृद्वीद्राक्षा, चार्वीमूर्तिः।

व्यधिकरणपदबहुव्रीहिः- ಇಲ್ಲಿ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯದ ಪದಗಳು ಭಿನ್ನ ಭಿನ್ನ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿರುತ್ತವೆ. (भिन्न भिन्न विभक्ति-पदघटितो व्यधिकरणः) चक्रं पाणौ यस्य सः-चक्रपाणिः। मनुष्यात् जन्म यस्य सः मनुष्यजन्मा (ಕುಬೇರ) खड्गः हस्ते यस्य सः खड्गहस्तः। चन्द्रः चूडायां यस्य सः-चन्द्रचूडः। ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸದ ಕೆಲವು ಇತರ ಪ್ರಕಾರಗಳು- 1) बहुपदबहुव्रीहिः 2) उपमानपूर्वपदबहुव्रीहिः 3) अवधारणापूर्वपदबहुव्रीहिः 4) मध्यमपदलोपिबहुव्रीहिः 5) नैञ्बहुव्रीहिः 6) प्रादिबहुव्रीहिः 7) संख्याबहुव्रीहिः 8) सहबहुव्रीहिः 9) दिगन्तराललक्षणः 10) व्यतिहारलक्षणः 11) अलुक्बहुव्रीहिः।

1) बहुपदबहुव्रीहिः- ಈ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಮೂರು ಪದಗಳಿರುತ್ತವೆ. ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯಾದಿಂದ ಸಪ್ತಮೀಯವರೆಗೆ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಬರಬಹುದು. गतः क्रुद्धः सिहः यं सः-गतक्रुद्धसिंहः। अर्जिता विख्याता संपत् येन सः-अर्जितविख्यातसंपत्।प्रदत्ताः सुन्दराः अश्वाः यस्मै सः-प्रदत्तसुन्दराश्वः।संपादित भूरिधनं यस्मात् तत्-संपादित-भूरिधनं चातुर्यम्। नीलं उज्वलं वपुः यस्य सः-नीलोज्वलवपुः (कृष्णः)।खड्गिनः, कुण्डलिनः, वीराः यस्मिन् तत् खड्गिकुण्डलिवीरं (सैन्यम्)।

2) उपमानपूर्वपदबहुव्रीहिः- ಇಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪದವು ಉಪಮಾನ, ಉತ್ತರ ಪದವು ಉಪಮೇಯವಾಗಿರುತ್ತವೆ. पद्मे इव नेत्रे यस्य सः-पद्मनेत्रः। ಹೀಗೆಯೇ कमलाननः, चन्द्रानना, अरविन्दलोचना-अरविन्दे इव लोचने यस्याः सा।

3) अवधारणापूर्वपदबहुव्रीहिः- यशः एव धनं यस्य सः-यशोधनः। ಹೀಗೆಯೇ तपोधनः, विद्याभूषणः, कमलासनः। ಇಲ್ಲಿ ನಿಶ್ಚಯ (अवधारणा)ವು एव ಕಾರದಿಂದ ಸೂಚಿಸಲಾಗಿದೆ.

4) मध्यमपदलोपिबहुव्रीहिः- ಇಲ್ಲಿಯೂ ಕರ್ಮಧಾರಯ ಸಮಾಸದಂತೆ ಮಧ್ಯಮ ಪದ ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ.वृकस्य उदरं इव उदरं यस्य सः वृकोदरः। हरिणस्य अक्षिणी इव अक्षिणी यस्याः सा हरिणाक्षी।ಹೀಗೆಯೇ गजाननः, मेघनादः, सिंहकटिः।

5) नञ्बहुव्रीहिः- ಇದು नञ्तत्पुरुष ಸಮಾಸದಂತೆಯೇ ಆದರೆ ಅನ್ಯಪದಾರ್ಥ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿರುತ್ತದೆ. अविद्यमानः पुत्रः यस्य सः-अपुत्रः (अविद्यमानपुत्रः) न विद्यते अन्तः यस्य सः-अनन्तः ಹೀಗೆಯೇ अनादिः, अजरः।

6) प्रादिबहुव्रीहिः- ಇದು प्रादितत्पुरुषದಂತೆಯೇ ಆದರೆ ಅನ್ಯಪದವು ಗಮ್ಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ. निर्गतं भयं यस्मात् सः निर्भयः।अवनतं मुखं यस्य सः अवमुखः।प्रकृष्टं बलं यस्य सः-प्रबलः। विगतः धवः (ಪತಿ) यस्याः सा-विधवा। अतिशयितं बलं यस्य सः अतिबलः।अभिगतं मुखं यस्य सः-अभिमुखः।ಹೀಗೆಯೇ निर्दयः, निर्लोभः,निर्जरः,। सुष्ठु हृदयं यस्य सः सुहृत्। दुष्टं हृदयं यस्य सः-दुर्हृत्। (ಮಿತ್ರ ಮತ್ತು ಶತ್ರು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹೃದಯ ಪದದ ಹಿಂದೆ सु ಮತ್ತು दुस् ಇವು ಬಂದರೆ हृत् ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.) प्र ಉಪಸರ್ಗದ ಮುಂದಿನ जानु ज्ञु ಆಗುತ್ತದೆ. प्रगते जानुनी यस्य सः प्रज्ञुः। ऊर्ध्वं ಉಪಪದದ ಮುಂದೆ जानु ಬಂದರೆ ऊर्ध्वज्ञुः ಅಥವಾ ऊर्ध्वजानुः ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

.... प्रज्ञुः प्रगतजानुकः।
ऊर्ध्वज्ञुरूर्ध्वजानुःस्यात् संज्ञुः संहत जानुकः॥ - अ.को.

7) **संख्याबहुव्रीहिः** - ಇದರಲ್ಲಿ ಎರಡು ವಿಧ - 1)संख्योत्तरपदः 2) संख्योभयपदः। ಸಂಖ್ಯೋತ್ತರಪದ ಬಹುವ್ರೀಹಿಯಲ್ಲಿ ಉತ್ತರಪದವು ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕವಿದ್ದು ಪೂರ್ವಪದವಾಗಿ उप, आसन्न, अधिक ಮುಂತಾದವುಗಳು ಇರುತ್ತವೆ. दशानां समीपे ये सन्ति ते-उपदशाः। (ಹತ್ತಕ್ಕೆ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ 9 ಅಥವಾ 11) आसन्नाः विंशतेः आसन्नविंशाः। चत्वारिंशतः अधिकः-अधिकचत्वारिंशः। ಸಂಖ್ಯೋಭಯಪದದಲ್ಲಿ ಎರಡೂ ಪದಗಳು ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕವಿದ್ದು वा ಶಬ್ದದಿಂದ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. द्वौ वा त्रयो वा द्वित्राः। त्रयो वा चत्वारो वा त्रिचतुराः। पञ्च वा षट्-पञ्चषाः।

8) **सहबहुव्रीहिः** - ಪೂರ್ವಪದವು सह ಅಥವಾ स ಇದ್ದು ನಾಮಪದವು ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. पुत्रेण सह वर्तते इति सपुत्रः। सभार्यः, सकामः, सशिष्यः ಇತ್ಯಾದಿ. समानं उदरं यस्य सः सहोदरः ಅಥವಾ सोदरः (ಸಮಾನಾರ್ಥಕದಲ್ಲಿ ತೃತೀಯಾ ಇಲ್ಲ.)

9) **दिगन्तराललक्षणबहुव्रीहिः** - ಇಲ್ಲಿ ಉಪದಿಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸಲಾಗುವದು-दक्षिणस्याः च पूर्वस्याः च दिशोर्यदन्तरालं सा दक्षिणपूर्वा। (ಆಗ್ನೇಯ) प्रतीच्याः च दक्षिणस्याः च दिशोर्यदन्तरालम् सा प्रत्यग्दक्षिणा (ನೈರುತ್ಯ) ಹೀಗೆ उत्तरपूर्वा, प्रत्यगुत्तरा।

10) **व्यतिहारलक्षणबहुव्रीहिः** - ಇಲ್ಲಿ ಯುದ್ಧ ನಡೆಯುವಲ್ಲಿಯ ಸಾಧನವನ್ನು ಸೂಚಿಸಲಾಗುವದು. केशेषु केशेषु गृहीत्वा इदं प्रवर्तते इति केशाकेशि (युद्धम्) दण्डैः च दण्डैः च प्रहृत्य प्रवर्तत इति दण्डादण्डि (युद्धम्) ಹೀಗೆಯೇ मुसलामुसलि, शूलाशूलि ಇತ್ಯಾದಿ.

11) **अलुक्बहुव्रीहिः** - अलुक् तत्पुरुष ದಂತೆ ಪೂರ್ವಪದದ ವಿಭಕ್ತಿ ಲೋಪವಾಗುವದಿಲ್ಲ. उरसि लोमानि यस्य सः उरसिलोमा। कण्ठे कालः यस्य सः कण्ठेकालः। ಹೀಗೆಯೇ सुकेशीभार्यः, शोभनाकान्ता ಇವು अलुक्ದಂತೆಯೇ.

बहुव्रीहि ಸಮಾಸದಲ್ಲಿಯ ಕೆಲವು ವಿಶೇಷ ಅಂಶಗಳು -

1) ಸಮಾಸದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಬಂದ जाया ಪದವು जानि ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. जानकी जाया यस्य सः-जानकीजानिः। ಹೀಗೆಯೇ राधाजानिः, भवानीजानिः, श्रीजानिः।

2) उद्, पूति, सु, सुरभि ಇವುಗಳ ಮುಂದಿನ गन्ध ಪದವು गन्धि ಆಗುತ್ತದೆ. पूतिः गन्धः यस्य सः पूतिगन्धिः (ದುರ್ಗಂಧ)। उद्गतः गन्धः यस्य सः उद्गन्धिः। ಹೀಗೆಯೇ सुगन्धिः, सुरभिगन्धिः।

3) ಸು ಮತ್ತು ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕ ಪದಗಳ ಮುಂದಿನ पाद ಪದವು पाद् ಆಗುತ್ತದೆ. शोभनौ पादौ यस्य सः-सुपाद्। द्वौ पादौ यस्य सः-द्विपादौ। चत्वारः पादाः यस्य सः-चतुष्पाद्। ಆದರೆ पाद ದ ಹಿಂದಿನ ಪದವು ಉಪಮಾವಾಚಕವಾಗಿದ್ದರೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ पादः ಎಂದಾಗುವದು. व्याघ्रस्य पादः इव पादः यस्य सः व्याघ्रपादः ಅಥವಾ व्याघ्रपाद्।

4) प्रजा ಮತ್ತು मेधा ಇವು ಉತ್ತರಪದಗಳಾಗಿದ್ದರೆ प्रजस् ಮತ್ತು मेधस् ಆಗುತ್ತವೆ. शोभनाः प्रजाः यस्य सः-सुप्रजाः। शोभना मेधा यस्य सः-सुमेधाः।

5) सक्थि, अक्षि, नाभि ಶಬ್ದಗಳು ಉತ್ತರಪದಗಳಾದರೆ सक्थ, अक्ष, नभ ಎಂದಾಗುತ್ತವೆ. दीर्घे सक्थिनी (ऊरू) यस्य सः दीर्घसक्थः। पुण्डरीकवत् अक्षिणी यस्य सः पुण्डरीकाक्षः। पद्मः नाभौ यस्य सः पद्मनाभः।

6) ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದ ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರಪದದ ಕೊನೆಗೆ इन् ಇದ್ದರೆ न् ಲೋಪವಾಗಿ क ಬರುವದು. बहवः दण्डिनः यस्या सा बहुदण्डिका (नगरी) ಹೀಗೆ बहुवाग्मिका (सभा)

7) उरस्, सर्पिः, उपानह्, दधि, मधु, शालि, पुंस्, अनडुह्, पयस् नौ ಮತ್ತು लक्ष्मी ಇವು ಉತ್ತರಪದಗಳಾಗಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿದ್ದರೆ क ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. व्यूढः(ಉಬ್ಬಿದ) उरः यस्य सः-व्यूढोरस्कः। प्रियं सर्पिः यस्य सः-प्रियसर्पिष्कः। द्वौ उपानहौ यस्य सः द्युपानत्कः। प्रियं दधि यस्य सः-प्रियदधिकः। ಹೀಗೆಯೇ प्रियमधुकः, बहुशालिकः, मधुरपयस्कः, दृष्टनौकः, प्राप्तलक्ष्मीकः।

8) धनुस् ಮತ್ತು धर्म ಇವು ಉತ್ತರಪದವಾದಲ್ಲಿ धन्वा ಮತ್ತು धर्मा ಎಂದಾಗುತ್ತವೆ. शार्ङ्ग धनुः यस्य सः शार्ङ्गधन्वा। समानः धर्मः यस्य सः-समानधर्मा।

9) ಉತ್ತರಪದದ ಕೊನೆಗೆ ई,ऊ,ऋ ಸ್ವರಗಳಿದ್ದರೆ 'क' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. बहुनदीकः देशः, हृष्टवधूकः, मृतभर्तृका ಇತ್ಯಾದಿ.

V) द्वन्द्व समासः

ಈ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ಪದಗಳು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿದ್ದು (उभयपदार्थप्रधानो द्वन्द्वः) ಅವು 'ಮತ್ತು' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಿಂದ ಕೂಡಿರುತ್ತವೆ (चार्थे द्वन्द्वः). ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ 'च' ಎಂಬ ಅವ್ಯಯದಿಂದ ಅದನ್ನು ಸೂಚಿಸಲಾಗುವದು. ಉದಾ-रामः च कृष्णः च-रामकृष्णौ। द्वन्द्व ಸಮಾಸವು ಮೂರು ವಿಧ 1) इतरेतरद्वन्द्व 2) समाहार ಮತ್ತು 3) एकशेष.

1) **इतरेतरद्वन्द्वः** - ಈ ಸಮಾಸದ ಪದಗಳು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದಿರುತ್ತವೆ. रमा च राधा च -रमाराधे ಎಂಬಲ್ಲಿ ರಮೆಯು ಮತ್ತು ರಾಧೆಯು ಇಬ್ಬರೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟು, ಸಮಾನವಾದ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯತೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತಾರೆ. ಈ ಸಮಾಸವು ಎರಡು ಪದಗಳು (द्विपद) ಸೇರಿದಾಗ ಕೊನೆಯ ಶಬ್ದದ (ಲಿಂಗದ) ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿಯೂ ಅನೇಕ ಪದಗಳು ಸೇರಿದಾಗ (बहुपद) ಕೊನೆಯ ಶಬ್ದದ (ಲಿಂಗದ) ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಉದಾ-देवः च असुरः च देवासुरौ। घटः च पटः च कुसूलं (ಕಣಜ) च शाला च-घटपटकुसूलशालाः। ಹೀಗೆಯೇ हरिहरौ, गन्धपुष्पाक्षतफलानि, धर्मार्थकाममोक्षाः, ज्ञानवैराग्ये, शिशिरवसन्तौ, ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः, आयुरारोग्यैश्वर्याणि।

2) **समाहारद्वन्द्वः**- ಈ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿರುವ ಪದಗಳಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಅರ್ಥವು ಗೌಣವಾಗಿದ್ದು ಸಾಮೂಹಿಕಾರ್ಥವೇ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಸಮಾಸವು ಯಾವಾಗಲೂ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿಯೇ ಮತ್ತು ನಪುಂಸಕಲಿಂಗದಲ್ಲಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಉದಾ-धर्मः च अर्थः च कामः च मोक्षः च-धर्मार्थकाममोक्षम्। ಇಲ್ಲಿ धर्म, अर्थ ಇತ್ಯಾದಿಗಳು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಎಂಬ ಅರ್ಥವಾಗದೇ ಅವುಗಳ ಸಮೂಹ पुरुषार्थः ಎಂಬ ಸಾಮೂಹಿಕ ಅರ್ಥ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ धर्मः, अर्थः ಇತ್ಯಾದಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅಥವಾ ಸ್ವತಂತ್ರವಾದ ಅಂಶಗಳು ಎಂದು ಸೂಚಿಸಬೇಕಾಗಿದ್ದರೆ धर्मार्थकाममोक्षाः ಎಂದು इतरेतरद्वन्द्व ಸಮಾಸ ಮಾಡಬೇಕು.

3) **समाहारद्वन्द्वः**- ಇದನ್ನು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಈ ಕೆಳಗಿನ ಅಂಶಗಳಲ್ಲಿ ಬಳಸಲಾಗುತ್ತದೆ. 1) ದೇಹದ ಅವಯವಗಳು, 2) ವಾದ್ಯನುಡಿಸುವವರು, 3) ಸೈನ್ಯದ ಭಾಗಗಳು, 4) ಪಶುಪಕ್ಷಿಗಳು, 5) ಕ್ರಿಮಿಕೀಟಗಳು, 6) ಆಜನ್ಮವೈರಿಗಳು ಇತ್ಯಾದಿ. पाणी च पादौ च एषां समाहारः-पाणिपादम्। ಹೀಗೆ मांसशोणितम्, मार्दङ्गिकाश्च पाणविकाश्च एतेषां समाहारः-मार्दङ्गिकपाणविकम्। रथिकाश्च अश्वारोहाश्च गजस्थाश्च एषां समाहारः-रथिकाश्वारोहगजस्थम्। शुकाश्च पिकाश्च एषां समाहारः-शुकपिकम्। मशकाश्च मत्कुणाश्च (ತಿಗಣೆ) एषां समाहारः-मशकमत्कुणम्। अहिश्च नकुलश्च अनयोः समाहारः-अहिनकुलम्। ಹೀಗೆಯೇ गवाश्वम्, पुत्रपौत्रम्, दासीदासम्, गोव्याघ्रम्, यूकालिक्षम् (ಹೇನು), विदर्भकलिङ्गम्, गङ्गासिन्धु ಇತ್ಯಾದಿ. ಇವುಗಳಿಗೆ नित्यसमाहारद्वन्द्व ಎಂದೂ ಅನ್ನುವರು. समाहारद्वन्द्वसमासದ ಕೊನೆಗೆ च् ವರ್ಗದ ವ್ಯಂಜನಗಳು, द्, ष ಅಥವಾ ह ವ್ಯಂಜನ ಇದ್ದರೆ ಅವುಗಳಿಗೆ अ ಸೇರಿ ವಿಭಕ್ತಿಪ್ರತ್ಯಯವು ಕೂಡುತ್ತದೆ. ಉದಾ-वाक् च त्वक् च अनयोः समाहारः-वाक्त्वचम्। (ಇಲ್ಲಿ त्वक् ಶಬ್ದದ ಮೂಲರೂಪ त्वच् ಎಂದಿದೆ.) ಹಾಗೆಯೇ त्वक्स्रजम्, सम्पद्विपदम्, छत्रोपानहम् ಇತ್ಯಾದಿ.

4) एकशेषद्वन्द्वसमासः- (द्वन्द्वापवादक-एकशेषः) ಇಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಪದವು ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಯಾವಪದವೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಕೆಲವು ನಿಯಮಗಳಿವೆ. 1) ಪದಗಳು ಪುಲ್ಲಿಂಗ ಮತ್ತು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಗಳಿದ್ದರೆ ಪುಲ್ಲಿಂಗದ ಪದವು ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. 2) ಪು.ಸ್ತ್ರೀ. ಮತ್ತು ನ.ಲಿಂಗಗಳಿದ್ದರೆ ನ.ಲಿಂಗದ ಪದವು ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಈ ಸಮಾಸವು ಒಂದೇ ಜಾತಿಯ ಸ್ತ್ರೀ-ಪುರುಷವಾಚಕ ಪದಗಳಿಂದ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾ-पुत्रः च पुत्री च-पुत्रौ। सा च स च-तौ, भ्रातरः च स्वसारः च-भ्रातरः।

ರಕ್ತಸಂಬಂಧ ಅಥವಾ ವಿದ್ಯಾಸಂಬಂಧವನ್ನು ತೋರಿಸುವ ಋ ಕಾರಾಂತ ಪದಗಳು ಸೇರಿ ಅಥವಾ ಋ ಕಾರಾಂತ ಪದವು ಪುತ್ರ ಪದದೊಡನೆ ಸೇರಿ ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸವಾದಾಗ ಹಿಂದಿನ ಋ ಕಾರಾಂತ ಪದಗಳು ಆ ಕಾರಾಂತವಾಗುತ್ತವೆ. ಉದಾ-माता च पिता च-पितरौ ಅಥವಾ मातापितरौ (ಅಥವಾ मातरपितरौ, ಆದರೆ मातृपितरौ ಎಂದಾಗುವದಿಲ್ಲ.) ಹೀಗೆಯೇ होतापोतारौ, पितापुत्रौ, मातादुहितरौ ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ದ್ವನ್ದ್ವಸಮಾಸದ ಉದಾಹರಣೆಗಳು- जाया च पतिश्च-जायापती ಅಥವಾ जम्पती, (दम्पती जम्पती जायापती भार्यापती च तौ-अ.कोशः) द्यौश्च पृथिवी च-द्यावापृथिवी, दिवस्पृथिव्यौ। स्त्री च पुमान च-स्त्रीपुंसौ। धेनुश्च अनडुहा (अनड्वान्) च धेन्वनडुहौ। नक्तं च दिवा च-नक्तंदिवम्। अहश्च रात्रिश्च-अहोरात्रम्। अहश्च निशा च अहर्निशम्। अहनि च दिवा च-अहर्दिवम्। ಈ ಕೆಳಗಿನ ಶ್ಲೋಕ ಕಂಠಪಾಠ ಮಾಡಿರಿ.

माता पितरौ पितरौ मातरपितरौ प्रसूचनयितारौ।
श्वश्रूः श्वशुरः श्वशुरौ पुत्रौ पुत्रश्च दुहिता च ॥ अ.को.

VI) अ व्य यी भा व - स मा सः

ಪೂರ್ವಪದವು ಪ್ರಮುಖವಾಗಿದ್ದರೆ ಅದು ಅವ್ಯಯೀಭಾವಸಮಾಸ. (पूर्वपदप्रधानोऽव्ययीभावः). ಇಲ್ಲಿ ಎರಡು ತರಹದ ಪೂರ್ವಪದಗಳು- 1) ಅವ್ಯಯ ಪೂರ್ವಪದ 2) ನಾಮಪದ ಪೂರ್ವಪದ. ಸಮಾಸವಾದ ಮೇಲೆ ಅದು ಅವ್ಯಯವಾಗಿ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗದ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ. (नपुंसकमव्ययीभावः). ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಅವ್ಯಯೀಭಾವಸಮಾಸವಾದದ್ದು ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಯಾವಿಶೇಷಣವೆಂದೂ ಕೆಲವು ಸಲ ಅರ್ಥಾಂತರದಲ್ಲಿಯೂ ಬಳಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾ - निर्दयं ताडयति, उपकूपं पतितः। (ಬಾವಿಯ ಹತ್ತಿರ ಬಿದ್ದನು).

ಈ ಸಮಾಸವು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಎರಡು ವಿಧ - 1) ಅವ್ಯಯವು ಪೂರ್ವಪದದಲ್ಲಿರುವದು (अव्ययपूर्वपदम्) ಮತ್ತು 2) ನಾಮಪದವು ಮೊದಲಿದ್ದು ನಂತರ ಅವ್ಯಯವಿರುವಂತಹದು

(नामपूर्वपदम्). ಉದಾ - अनुरूपम् = रूपस्य योग्यम्. ಇಲ್ಲಿ अनु ಯೋಗ್ಯ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿದೆ. वृक्षोपरि = वृक्षस्य उपरि ಇಲ್ಲಿ वृक्ष - ನಾಮಪದ ಮೊದಲಿದೆ.

ಅವ್ಯಯೀಭಾವಸಮಾಸವು ಕೆಳಗಿನಂತೆ ಅನೇಕ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲಾಗುವದು.

1) ವಿಭಕ್ತಿ - अधिहरि = हरौ इति - (ಹರಿಯಲ್ಲಿ ಸಕಲ ಕಲ್ಯಾಣಗುಣಗಳಿವೆ)

2) ಸಮೀಪ - उपगङ्गम् = गङ्गायाः समीपम्, ಹೀಗೆಯೇ उपकूपं, उपनगरं ಮುಂ.

3) ಸಮೃದ್ಧಿ - सुवङ्गम् = वङ्गानां समृद्धिः - (ವಂಗದೇಶದ ಸಮೃದ್ಧಿ) ಹೀಗೇ सुजनम् ಮುಂ.

4) ದುರವಸ್ಥೆ - यवनानां व्यृद्धिः = दुर्यवनम् - ಯವನರ ದುರವಸ್ಥೆ.

5) ಅಭಾವ - मक्षिकाणां अभावः = निर्मक्षिकम्. ಹೀಗೆ निर्जनम् ಮುಂ.

6) ನಾಶ (अत्यय) ಅಥವಾ ಸಮಾಪ್ತಿ-हिमस्य अत्ययः = अतिहिमम् - ಹಿಮದ ಸಮಾಪ್ತಿ

7) ಪ್ರಸಂಗಕ್ಕೆ ಸರಿಯಿಲ್ಲದ್ದು (असंप्रति)- निद्रा संप्रति न युज्यते इति = अनिद्रम्

8) ಸಾದೃಶ್ಯ - हरेः सादृश्यं = सहरि - ಹೀಗೇ सचन्द्रं ಮುಂ.

9) ಯೋಗ್ಯ - अनुरूपं = रूपस्य योग्यम् - ಹೀಗೆ अनुगुणं, अनुवंशं ಮುಂ.

10) ಪುನರಾವರ್ತಿ-(वीप्सा) पदे पदे = प्रतिपदम् - ಹೀಗೆ प्रतिदिनं, प्रत्यहं ಮುಂ.

11) ಮೀರದೆ - (अनतिक्रम) क्रमं अनतिक्रम्य वर्तत इति यथा-क्रमम् ಹೀಗೇ यथाशक्ति, यथामति, यथाविधि ಮುಂ.

12) ಅನುಕ್ರಮವಾಗಿ-(आनुपूर्वी) ज्येष्ठस्य आनुपूर्व्येण - अनुज्येष्ठम्। ಹೀಗೆ अनुक्रमम्।

13) ಜೊತೆಜೊತೆಗೆ ಅಥವಾ ಸಮಕಾಲ - (यौगपद्य) चक्रेण युगपत् = सचक्रम् - ಹೀಗೇ सरथम्।

14) ಪೂರ್ಣ-(साकल्य) तृणमप्यपरित्यज्य = सतृणम् (ಹುಲ್ಲನ್ನೂ ಬಿಡದೆ)

15) ಕೊನೆಯವರೆಗೆ - (पर्यन्त) अग्निग्रन्थपर्यन्तं = साग्नि - ಹೀಗೇ सटीकम्।

ಇನ್ನು ಬೇರೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳು - गङ्गायाः पारे-पारेगङ्गम्, समुद्रस्य मध्ये-मध्येसमुद्रम्। गङ्गां अन्वायतम् - अनुगङ्गम्। (ಗಂಗೆಯ ದಂಡೆಯಗುಂಟ) अक्ष्णोः परम्-परोक्षम्। अक्ष्णोः प्रति-प्रत्यक्षम्। अग्निं अभि-अभ्यग्नि (ಅಗ್ನಿಯ ಕಡೆಗೆ) समुद्रात् आ - आसमुद्रम् ಹಾಗೆಯೇ आजन्म, आमूलं, आवैकुण्ठम्, आमुक्ति, आमरणम्, आबालम् ಮುಂ. वनात् बहिः-बहिर्वनम्। यावन्तः श्लोकाः तावन्तः, यावच्छ्लोकम्। शाकस्य मात्रा-शाकप्रति। इति अव्ययीभावः।

- - -

ವಿಶಿಷ್ಟ ಸಮಾಸಗಳು

I 1) मत्वर्थ प्रत्ययान्तसमासः - बुद्धिरस्यास्तीति बुद्धिमान्, हनुरस्यास्तीति (ಗದ್ದ) हनुमान् ಹೀಗೆ पापीयान्, पापवान्, धनवान् ಮುಂ.

2) णिन् प्रत्ययान्तः-करः अस्यास्ति इति करी (ಆನೆ) । एवं पुत्री, यशस्वी।

3) च्वि प्रत्ययान्तः (अभूततद्भावे च्विः) ಮೊದಲು ಹಾಗೆ ಇರದೇ ಇದ್ದದ್ದು ನಂತರ ಹಾಗಾಗಿದೆ - अपयोधराः पयोधरा इव संपद्यमानीभूताः पयोधरीभूताः। अजडाः जडत्वेन संपद्यमानीकृताः जडीकृताः। पयोधरीभूतचतुःसमुद्रां। जडीकृतः त्र्यम्बकवीक्षणेन (रघुवंशः, सर्ग-2)

4) इतच् प्रत्ययान्तः - कोरकाः (ಮೊಗ್ಗೆ) अस्य संजाताः कोरकितो वृक्षः। तारकाः अस्य संजाताः तारकितं नभः।

5) तद्धितप्रत्ययान्तः - दशरथस्य अपत्यं पुमान् दाशरथिः। एवं काश्यपिः, वासुदेवः। पर्वतस्य अपत्यं स्त्री पार्वती। एवं जानकी, द्रौपदी। कलिङ्गानां राजा कालिङ्गः। रघोः गोत्रापत्यं पुमान् राघवः। एवं यादवः, कौरवः। तस्य इदं तदीयम्। तव इयं त्वदीया, मम इयं मदीया।

6) भावप्रत्ययान्तः - गुरोः भावः गुरुत्वम्। शुचेर्भावः-शुचिता। ब्रह्मणो भावः ब्रह्मत्वं। देवस्य भावः देवभूयम्।

7) कृत्प्रत्ययान्तः-शं (ಕಲ್ಯಾಣ) अस्मात् भवतीति शंभुः। पद्मात् भवतीति पद्मभूः। शास्त्रं लिखतीति शास्त्रलेखी। खे गच्छतीति खगः। करोतीति कृत् कश्च। आतपात् त्रायते इति आतपत्रं। विद्यामर्थयतीति विद्यार्थी। एवं कन्यार्थी, मोक्षार्थी, धनार्थीत्यादयः। ಇವು ಉಪಪದ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿಯೂ ಇವೆ.

II) पृषोदरादिसमासः - पृषत् उदरं यस्य सः पृषोदरः। हंसति इति हंसः। हिनस्ति इति सिंहः। शवानां शयनं अत्र इति श्मशानम्। पिशितं (ಮಾಂಸ) आचमति इति पिशाचः। मनसः ईषा मनीषा। मह्यां रौति इति मयूरः।

III) नित्यसमासाः - ಇವು ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯವಿಲ್ಲದೆ ಯಾವಾಗಲೂ ಸಮಾಸಗಳೇ. जमदग्निः, धृष्टद्युम्नः, जयद्रथः, काकतालीयम्, कृष्णसर्पः।

IV) ಕೆಲವು ಸಮಾಸಗಳಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವೋತ್ತರ ಪದಗಳು ಹಿಂದುಮುಂದೆ ಆಗುತ್ತವೆ. पूर्वं श्रुतं-श्रुतपूर्वम्, पूर्वं भूतः-भूतपूर्वः।

(ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ಪ್ರಕಾರದ ವಿಶಿಷ್ಟ ಸಮಾಸಗಳಿವೆ.)

ಗಮನಿಸಿರಿ :

रामं लक्ष्मण पूर्वजं रघुवरं सीतापतिं सुन्दरं
काकुत्स्थं करुणार्णवं गुणनिधिं विप्रप्रियं धार्मिकम्।
राजेन्द्रं सत्यसन्धं दशरथतनयं शामलं शान्तमूर्तिं
वन्दे लोकाभिरामं रघुकुलतिलकं राघवं रावणारिम्॥

सन्नद्धः कवची खड्गी चापबाणधरो युवा।
गच्छन् मनोरथोऽस्माकं रामःपातु सलक्ष्मणः॥
रामो दाशरथिः शूरो लक्ष्मणानुचरो बली।
काकुत्स्थः पुरुषः पूर्णः कौसल्येयो रघूत्तमः॥
वेदान्त-वेद्यो यज्ञेशः पुराणपुरुषोत्तमः।
जानकी-वल्लभः श्रीमानप्रमेय-पराक्रमः॥

भोगे रोगभयं-सुखे क्षयभयं वित्तेषु भूभृद्भयं
दासे स्वामिभयं जये रिपुभयं वंशे कुयोषिद् भयम्।
माने म्लानिभयं गुणे खलभयं काये कृतान्ताद् भयं
सर्वं नाम भयास्पदं भगवतो विष्णोः पदं निर्भयम्॥

सत्यज्ञाननिधिं जगद्धितकरं संशीति-संहारकं
योगारूढमतिप्रसन्न-मनसं शान्तं दयासागरम्।
सद्विद्याप्रतिपादकं नतजनं धीरं जगन्ममङ्गलम्
वन्दे सत्पथदर्शकं गुरुवरं संसार-सन्तारकम्॥

लभ्यते सकला सम्पत् सर्वथा श्रमजीविना
नश्यते सकला सम्पत् क्रमशो दीर्घसूत्रिणा॥

कौसल्येयो दृशौ पातु विश्वामित्रप्रियः श्रुती
घ्राणंपातु मखत्राता मुखं सौमित्रि वत्सलः।
जिह्वां विद्यानिधिः पातु कण्ठं भरतवन्दितः
स्कन्धौ दिव्यायुधः पातु भुजौ भग्नेशकार्मुकः॥

ಅಧ್ಯಾಯ ೧೫

ನ್ಯಾಯ, ಅಲಂಕಾರ ಮತ್ತು ವೃತ್ತಗಳು

ನ್ಯಾಯಗಳು (IDIOMS)

ಒಂದು ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಘಟನೆಯಿಂದ ಒಂದು ನಾಣ್ಣುಡಿಯಂತಹ ನುಡಿ ಉಂಟಾಗಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅವುಗಳ ಬಳಕೆಯಿಂದ ವಿಶಿಷ್ಟ ಅರ್ಥ ಉಂಟುಮಾಡಲು ಶಕ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಂತಹ ಸಾರನುಡಿಗೆ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ न्याय ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇವುಗಳ ಬಳಕೆಯಿಂದ ಸಂದರ್ಭದ ಕಸುವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಬಹುದು. ಉದಾ-ಎರಡು ಆಕಸ್ಮಿಕ ಘಟನೆಗಳು ನಡೆದಾಗ ಎರಡಕ್ಕೂ ಸಂಬಂಧ ಕೂಡಿಸಿದರೆ ಅದಕ್ಕೆ काकतालीयन्याय ಎನ್ನುವರು. ಕಾಗೆ ಕೂಡುವದಕ್ಕೂ ಟೊಂಗೆ ಮುರಿಯುವದಕ್ಕೂ ಚಾಟಿ ಎಂಬಂತೆ. तस्याः मिलनं काकतालीयन्याय इवाभवत्। ಇಬ್ಬರ ಜಗಳದಲ್ಲಿ ಇಬ್ಬರಿಗೂ ಸರಿಯಾಗುವಂತೆ ಅಥವಾ ಒಬ್ಬರಿಗೂ ಸರಿಯಾಗದ ನಿರ್ಣಯ ಕೊಟ್ಟರೆ ಅದು ಅಡ್ಡಗೋಡೆಯ ಮೇಲೆ ದೀಪವಿಟ್ಟಂತೆ ಇದ देहलीदीपन्याय ಎನ್ನಬಹುದು. (ಹೊಸ್ತಿಲಮೇಲೆ ದೀಪ).

ಹೀಗೆ ಈ ಕೆಳಗಿನ ನ್ಯಾಯಗಳನ್ನು ಆಯಾ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಬಳಸಬಹುದು

1) अन्धपंगुन्यायः - ಕುರುಡ ಮತ್ತು ಕುಂಟ ಕೂಡಿ ಕಾರ್ಯಸಾಧಿಸುವಂತೆ
2) अन्धगजन्याय - ಕುರುಡರು ಆನೆಯನ್ನು ಪರಾಮರ್ಶಿಸಿದಂತೆ
3) अन्धपरम्परा - ಒಬ್ಬ ಕುರುಡ ಇನ್ನೊಬ್ಬ ಕುರುಡನನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಹೋಗುವದು
4) अरण्यरोदन - ಅಡವಿಯಲ್ಲಿ ಅತ್ತಂತೆ ನಿಷ್ಫಲ
5) अरण्यपुष्प - ಅಡವಿಯಲ್ಲಿಯ ಹೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಪಡೆಯುವದಿಲ್ಲ
6) अर्धजरतीन्याय - ಮುದುಕಿ ಒಂದು ತತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅರ್ಧ ಅಡಿಗೆಗೆ, ಅರ್ಧ ಮರಿ ಉಂಟಾಗಲು ಬಳಸಿದಳು (ಅರ್ಧ ವಿಶ್ವಾಸ)
7) अशोकवनिका - ಸೀತೆಯನ್ನು ಅಶೋಕವನದಲ್ಲಿಯೇ ಏಕೆ ಇಟ್ಟ-ಎಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟರೂ ಈ ಪ್ರಶ್ನೆ
8) एकवृन्तफलद्वय - ಒಂದು ತುಂಬು ಎರಡು ಹಣ್ಣು-ಒಂದು ಸಾಧನ ಎರಡು ಕಾರ್ಯಸಿದ್ಧಿ
9) कण्ठचामीकर - ಕೊರಳಲ್ಲಿ ಸರ ಇಟ್ಟು, ಊರೆಲ್ಲ ಹುಡುಕುವದು
10) काकाक्षिगोलक - ಒಂದು ಕಣ್ಣು ಎರಡು ಗುಡ್ಡಿ - ಎರಡೂ ಕಡೆಗೆ ಅನ್ವಯ
11) काकदन्दगणना - ಕಾಗೆಹಲ್ಲು ಎಣಿಸುವದು - ನಿರರ್ಥಕ ವಿಚಾರ
12) काञ्चनमणि - ಬಂಗಾರಕ್ಕೆ ರತ್ನ ಸೇರಿಸಿದಂತೆ
13) कूपमण्डूक - ಬಾವಿಯಲ್ಲಿಯ ಕಪ್ಪೆ - ಸಂಕುಚಿತ ವಿಚಾರ
14) कूपखनन - ಗಡ್ಡಕ್ಕೆ ಬೆಂಕಿ ಹತ್ತಿದಾಗ ಬಾವಿ ತೋಡುವದು

15) कैमुतिक - ಒಂದಕ್ಕೆ ಇಷ್ಟು ನಾಲ್ಕಕ್ಕೆ ಎಷ್ಟಾಗಬಾರದು ಮುಂತಾದಾಗಿ ವಿಚಾರಿಸುವದು
16) क्षते क्षार - ಗಾಯದಲ್ಲಿ ಉಪ್ಪು ಹಾಕಿದಂತೆ, ಜ್ವಾಲೆಯಲ್ಲಿ ತುಪ್ಪ ಸುರಿದಂತೆ
17) खले कपोत - ಕಣದಲ್ಲಿಯ ಕಾಳುಗಳನ್ನು ಪಾರಿವಾಳಗಳ ಹಿಂಡು ಒಮ್ಮೆಲೆ ಬಂದು ಹಾರಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗುವಂತೆ
18) गतानुगतिक - ಒಬ್ಬ ಹೊರಟಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲರೂ ಹೋಗುವದು - ಒಂದು ಕುರಿ ಒದರಿದರೆ ಎಲ್ಲವು ಹಾಗೆ
19) गुणोपसंहार - ಗುಣಗಳನ್ನಷ್ಟೇ ಸ್ವೀಕರಿಸುವದು
20) गुडजिह्विका - ಕಹಿ ಓಷಧಕ್ಕೆ ಬೆಲ್ಲ ಹಚ್ಚುವದು
21) घटप्रदीप - ಕೊಡದಲ್ಲಿ ದೀಪವಿಟ್ಟಂತೆ ಸಂಕುಚಿತ
22) घट्टकुटीप्रभात - ಟೋಲನಾಕಾದ ಕರ ತಪ್ಪಿಸಲು ರಾತ್ರಿ ಬೇರೆ ದಾರಿಯಿಂದ ಹೋಗಿ ಮುಂಜಾನೆ ಮತ್ತೆ ಅಲ್ಲಿಗೆ ಬರುವಂತೆ
23) घुणाक्षर - ಗೆದ್ದಲಿ ತಿಂದದ್ದು ಹಾಳಿಯ ಮೇಲೆ ಅಕಸ್ಮಾತ್ ಅಕ್ಷರದಂತಿರುವುದು - ಅಕಸ್ಮಾತ್ ಸರಿ ಇರುವಿಕೆ
24) चित्रपट - ಮಡಚಿದ ಚಿತ್ರವಿರುವ ಬಟ್ಟೆಯನ್ನು ಬಿಚ್ಚಿದಾಗ ಎಲ್ಲವೂ ಸರಿಯಾಗಿ ಕಾಣುವಂತೆ
25) तप्तचामीकर - ಪುಟಕ್ಕೆ ಹಾಕಿದ ಬಂಗಾರದಂತೆ ಕಷ್ಟಗಳನ್ನು ದಾಟಿ ಯಶಸ್ವಿ ಆದ
26) तुष्यतु दुर्जन - ದುಷ್ಟರು ಮೊದಲು ಸಂತುಷ್ಟರಾಗಲು ಬಿಡಬೇಕು.
27) देहलीदीप - ಹೊಸ್ತಿಲ ಮೇಲೆ ದೀಪವಿಟ್ಟಂತೆ - ಎರಡೂ ಬದಿ ಬೆಳಕು, ಒಂದಕ್ಕೂ ಸರಿ ಬೆಳಕು ಇಲ್ಲ
28) दग्धपट - ಸುಟ್ಟು ಹೋದ ಅರಿಬೆಯಂತೆ ಸತ್ವವಿಲ್ಲದ್ದು - ಜೀವನ್ಮುಕ್ತನ ಸ್ಥಿತಿ ಹೀಗೆ
29) नीरक्षीर - ಹಾಲು ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಹಾಲನ್ನೇ ತೆಗೆದುಕೊ - ಗುಣಗಳನ್ನೇ ಎಣಿಸುವದು ಇದನ್ನೇ हंसक्षीरन्याय ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ
30) परस्परदीप - ಒಂದು ದೀಪ ನೋಡಲು ಇನ್ನೊಂದು ಬೇಕಿಲ್ಲ
31) पङ्कप्रक्षालन - ಕೆಸರು ತುಳಿದು ತೊಳೆಯುವದಕ್ಕಿಂತ ಕೆಸರು ತುಳಿಯದೇ ಇರುವದು ಲೇಸು
32) प्रधानमल्लनिबर्हण - ಒಂದು ಗುಂಪಿನ ನಾಯಕ ಸೋತರೆ ಆ ಗುಂಪೇ ಸೋತಂತೆ
33) बीजाङ्कुर - ಬೀಜ ಮೊದಲೋ ಗಿಡ ಮೊದಲೋ - ನಿರ್ಣಯಿಸುವದು ಕಠಿಣ
34) पादप्रसारण - ಮಳೆಯಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಯಕ್ಕೆ ಬಂದ ಭಿಕ್ಷು ಸಾವಕಾಶ ಕಾಲು ಚಾಚುತ್ತ ಮನೆಯನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸುವದು
35) मण्डूकतोलन - ಕಪ್ಪೆ ತೂಕ ಮಾಡುವದು
36) मण्डूकप्लुति - ಕಪ್ಪೆ ಜಿಗಿಯುವದು ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿಯ ವ್ಯಕ್ತಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬಿಡುವದು

37) मध्यगिण्ड - ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಮಧ್ಯವರ್ತಿ ವ್ಯಕ್ತಿ - (ಚಮಚಾ)
38) मध्यमणि - ಸರದಲ್ಲಿ ನಡುವಿನ ಪದಕ - ಎರಡು ಪಕ್ಷಕ್ಕೂ ಸಂಬಂಧ
39) रज्युसर्प - ಹಗ್ಗದ ಮೇಲೆ ಹಾವು ಕಾಣುವಂತೆ ಭ್ರಮಾತ್ಮಕ ಜ್ಞಾನ
40) राजपुत्रव्याध - ರಾಜಪುತ್ರನು ಬೇಡರ ಗುಂಪಿನಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದು ತನ್ನತನದ ಅರಿವಿಲ್ಲದೆ ಅವರಂತೆ ಇರುವನು. ನಂತರ ಅರಿವು - ಜೀವನ್ಮುಕ್ತನಿಗೆ ಈ ದೃಷ್ಟಾಂತ ಕೊಡುವರು
41) वीचीतरङ्ग - ಸಣ್ಣ ತೆರೆ ಹಂತ ಹಂತವಾಗಿ ದೊಡ್ಡ ತೆರೆಯಾಗುವದು - ವಸ್ತು ಒಬ್ಬರ ಕೈಯಿಂದ ಒಬ್ಬರಿಗೆ ಮುಟ್ಟುವದು
42) शते पञ्चाशत् - ನೂರರಲ್ಲಿ ಐವತ್ತು ಬಂದಂತೆ ಹಿರಿಯರು ಬಂದರೆ ಚಿಕ್ಕವರು ಬಂದಂತೆ
43) शाखाचन्द्र (स्थूलारुन्धती) - ಗಿಡದ ಟೊಂಗೆಯ ತುದಿ ತೋರಿಸಿ ಚಂದ್ರನನ್ನು ತೋರಿಸುವದು - ಮೊದಲು ಸ್ಥೂಲ ನಂತರ ಸೂಕ್ಷ್ಮ (ಸಾಕಾರದಿಂದ ನಿರಾಕಾರಕ್ಕೆ)
44) शुक्तिरजत - ಸಿಂಪು ಬಿಸಿಲಿಗೆ ಬೆಳ್ಳಿಯಂತೆ ಕಾಣುವದು - ಸಾದೃಶ್ಯದಿಂದ ಭ್ರಮ
45) समुद्रवृष्टि - ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿಯೇ ಮಳೆ ಸುರಿಯುವದು - ಶ್ರೀಮಂತರಿಗೆ ಹಣ ಕೊಡುವದು
46) सिंहावलोकन - ಸಿಂಹವು ಗಂಭೀರವಾಗಿ ದೂರ ಹೋಗಿ ಒಮ್ಮೆ ಹಿಂದೆ ನೋಡುವಂತೆ
47) सिकतासेतु - ಉಸುಕಿನಿಂದ ಸೇತು ಕಟ್ಟಿದಂತೆ - ನಿರರ್ಥಕ
48) सूचीकटाह - ದೊಡ್ಡ ಪಾತ್ರೆ ಮಾಡುವಾಗ ಸಣ್ಣ ತಂತಿ ಸರಿಮಾಡಿ ಕೊಡುವದು - ದೊಡ್ಡ ಕೆಲಸದಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕ ಚಿಕ್ಕ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿ ಕೊಡುವದು
49) स्थालीपुलाक - ಒಂದು ಅಗಳು ನೋಡಿ ಉಳಿದದ್ದು ಅನ್ನ ಆಗಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯುವದು
50) स्थूणानिखनन - ಖಂಬ ಸರಿ ನಿಂತಿದೆಯೋ ಇಲ್ಲವೋ ಎಂದು ಅಲುಗಾಡಿಸಿ ಮತ್ತೆ ಗಟ್ಟಿ ಮಾಡುವದು
51) हस्तामलक - ಅಂಗೈಯಲ್ಲಿ ನೆಲ್ಲೀಕಾಯಿ ಸ್ಪಷ್ಟ ಕಾಣುವಂತೆ

ಇದೇ ರೀತಿ **ನಾ ಣ್ಣು ಡಿ ಗ ಳು** (ಆಭಾಣಕಗಳು **PROVERBS**) ಇವೆ.

1) अतिथिस्तु गृहे देवः - ಮನೆಗೆ ಬಂದ ಅತಿಥಿಯು ದೇವರು
2) आचारः प्रथमो धर्मः - ಸದಾಚಾರವೇ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಧರ್ಮ
3) इतो व्याघ्रः इतः तटी - ಇತ್ತ ದರಿ ಅತ್ತ ಪುಲಿ
4) कालो हि दुरतिक्रमः - ದೈವವನ್ನು ಮೀರಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ
5) क्रोधो मूलमनर्थानां - ಕ್ರೋಧವು ಅನರ್ಥಗಳಿಗೆ ಮೂಲ ಕಾರಣ
6) धैर्य सर्वत्र साधनम् - ಧೈರ್ಯವು ಎಲ್ಲೆಡೆಗೆ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಸಾಧನ
7) त्रैलोक्य दीपको धर्मः - ಧರ್ಮವು ಮೂರೂ ಲೋಕಗಳನ್ನು ಬೆಳಗಿಸುವ ದೀಪ

8) न वित्तेन तर्पणीयो मनुष्यः - ಮನುಷ್ಯನಿಗೆ ಎಷ್ಟು ಹಣವಿದ್ದರೂ ತೃಪ್ತಿಯೇ ಇಲ್ಲ
9) न अहंकारसमो रिपुः - ಅಹಂಕಾರಕ್ಕಿಂತ ದೊಡ್ಡ ಶತ್ರು ಇಲ್ಲ
10) नास्ति भार्यासमं मित्रम् - ಹೆಂಡತಿಗಿಂದ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಗೆಳೆಯನಿಲ್ಲ
11) पापाय परपीडनम् - ಕಾಯಿಕ ವಾಚಿಕ ಮಾನಸಿಕ ಹಿಂಸೆ ಕೊಡುವದು ದೊಡ್ಡ ಪಾಪ
12) पित्रोः सेवा महत् तपः - ತಂದೆ ತಾಯಿಗಳ ಸೇವೆಯು ದೊಡ್ಡ ತಪಸ್ಸು
13) बिन्दुभिः पूर्यते घटः - ಹನಿ ಹನಿ ಕೂಡಿ ಹಳ್ಳ
14) यथा राजा तथा प्रजाः - ಹಿರಿಯರ ಆಚರಣೆಯನ್ನು ಚಿಕ್ಕವರು ಅನುಸರಿಸುವರು
15) लोको भिन्नरुचिः - ಜನರ ಸ್ವಭಾವ ಭಿನ್ನ ಭಿನ್ನ
16) विषकुम्भं पयोमुखं - ಮೇಲೆ ಝಗಾಝಗಾ ಒಳಗೆ ಭಗಾಭಗಾ
17) विद्यया अमृतमश्नुते - ವಿದ್ಯೆಯಿಂದ ಅಮೃತತತ್ವ ಸಿಗುತ್ತದೆ
18) शरीरमाद्यं खलु धर्मसाधनम् - ಆರೋಗ್ಯವೇ ಭಾಗ್ಯ
19) श्रमे लक्ष्मीः प्रतिष्ठिता - ಕೈ ಕೆಸರಾದರೆ ಬಾಯಿ ಮೊಸರು
20) शीर्षे सर्पः देशान्तरे वैद्यः - ತಲೆಯ ಮೇಲೆ ಹಾವು ವೈದ್ಯ ದೇಶಾಂತರದಲ್ಲಿ
21) सत्येनैव जितः सर्गः - ಸತ್ಯಕ್ಕೆ ಸಾವಿಲ್ಲ ಸುಳ್ಳಿಗೆ ಸುಖವಿಲ್ಲ
22) सौजन्येन जितं जगत् - ಸೌಜನ್ಯದಿಂದ ಜಗತ್ತು ಗೆಲ್ಲಬಹುದು
23) संपूर्णकुम्भो न करोति शब्दम् - ತುಂಬಿದ ಕೊಡ ತುಳುಕುವುದಿಲ್ಲ
24) हस्ते कङ्कणे किं दर्पणेन - ಅಂಗೈ ಹುಣ್ಣಿಗೆ ಕನ್ನಡಿ ಏಕೆ
25) हुतं च दत्तं च तथैव तिष्ठति - ಹವನ ಮತ್ತು ದಾನ ಮಾಡಿದ ಫಲ ನಿಶ್ಚಿತ

ಅ ಲ ಂ ಕಾ ರ ಗ ಳು (FIGURES OF SPEECH)

वाक्यं रसात्मकं काव्यं। रमणीयार्थप्रतिपादकः शब्दः काव्यम्। रीतिरात्मा काव्यस्य। तददोषौ शब्दार्थो सगुणौ - काव्यम्। काव्यस्यात्मा रसः, काव्यस्यात्मा ध्वनिः ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಅನೇಕರು ಕಾವ್ಯದ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. वक्रोक्तिः काव्यजीवितम् ಎಂಬಂತೆ (चमत्कृति जनकत्वं) ಚಮತ್ಕಾರವನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವುದೇ ಕಾವ್ಯ ಎನ್ನಬಹುದು. ಇಂತಹ ಕಾವ್ಯದ ಸೌಂದರ್ಯ ಹೆಚ್ಚಿಸುವದಕ್ಕೆ ಅಲಂಕಾರಗಳ ಸಹಯೋಗವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಅಲಂಕಾರಗಳಿಂದ ಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಮೆರಗು ಉಂಟಾಗುವದೆಂಬಲ್ಲಿ ಎರಡು ಮಾತಿಲ್ಲ. सद्यः परनिर्वृतिः (ತತ್‌ಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ಆನಂದದ ಆಸ್ವಾದನೆ ಕೊಡುವಂತಹದು) ಎಂಬುದು ಕಾವ್ಯದ ಪರಮಪ್ರಯೋಜನ. ಇದನ್ನೇ ब्रह्मानन्दसहोदर ಎಂದೂ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಈ ಆನಂದವನ್ನು ತರುವಲ್ಲಿ ಅಲಂಕಾರಗಳಿಗೂ ಗಮನಾರ್ಹ ಪಾತ್ರವಿದೆ ಎನ್ನಬಹುದು.

1) ಉಪಮಾಲಂಕಾರವು ಈ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಬಹುಭಾಗವನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿದೆ. ಯಾವುದಕ್ಕೆ ಹೋಲಿಸಬೇಕಾಗಿದೆಯೋ ಅದು उपमान (ಅಧಿಕಗುಣ) ಯಾವುದನ್ನು ಹೋಲಿಸಬೇಕಾಗಿದೆಯೋ ಅದು उपमेयः (ನ್ಯೂನಗುಣ) (उपमानं हि चन्द्रः स्यादुपमेयं मुखं भवेत्) ಹೀಗೆ ಉಪಮಾನೋಪಮೇಯಗಳಲ್ಲಿ ಸಾದೃಶ್ಯದ ಸೌಂದರ್ಯವಿದ್ದಲ್ಲಿ ಅದು ಉಪಮಾಲಂಕಾರ. (ಉಪಮಾವಾಚಕ ಶಬ್ದ इव, यथा, वत् ಇವು ಇರಬೇಕು.)

उपमा यत्र सादृश्यलक्ष्मीरुल्लसति द्वयोः।
हंसीव कृष्ण ते कीर्तिः स्वर्गङ्गामवगाहते॥

(ಹಂಸದಂತೆ ಹೇ ಕೃಷ್ಣನೇ ನಿನ್ನ ಕೀರ್ತಿಯು ಸಗ್ಗದ ಗಂಗೆಯಲ್ಲಿ ಮೀಯಲು ಹೋಗಿದೆ.)

ಇಲ್ಲಿ ಹಂಸವು ಉಪಮಾನ, ಕೀರ್ತಿಯು ಉಪಮೇಯ. ಕೀರ್ತಿಯು ಶುಭ್ರ, ಹಂಸವೂ ಕೂಡ ಶುಭ್ರಮನೋಹರ. ಅದು ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತದೆ ಕೀರ್ತಿಯೂ ಪಸರಿಸಿದೆ, ಹೀಗೆ ಸಾದೃಶ್ಯ. ಇಲ್ಲಿ इव ಎಂಬ ಉಪಮಾವಾಚಕದಿಂದಲೇ ಉಪಮಾ ಎಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟ. (ಉಪಮಾಲಂಕಾರದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಭೇದಗಳಿವೆ.)

2) **रूपकम्** - तद्रूपकमभेदोयमुपमानोपमेययोः - ಉಪಮಾವಾಚಕ ಶಬ್ದವಿಲ್ಲದೇ ಉಪಮಾನೋಪಮೇಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಭೇದದ ಚಮತ್ಕಾರವನ್ನು ಹೇಳಿದಲ್ಲಿ ಅದು ರೂಪಕ. आनन्दसागरे मग्नः। संसारसागरः, मुखचन्द्रः ಮುಂ.

3) **उत्प्रेक्षा** - संभावनमथोत्प्रेक्षा प्रकृतस्य समेन यत् - ಸುಂದರವಾದ ಕಲ್ಪನೆ ತೋರಿದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪ್ರೇಕ್ಷಾ. ಕೆಳಗಿನ ಶಬ್ದಗಳು ಉತ್ಪ್ರೇಕ್ಷೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತವೆ.

शङ्के मन्ये ध्रुवं चैव नूनमित्यपि वा भवेत्।
उत्प्रेक्षा व्यज्यते यत्र इवशब्दोऽपि तादृशः॥
उल्लसत्सु कुमुदेषु षट्पदाः संपदन्ति परितो हिमांशुना।
भिद्यमान-तमसो नभस्थलात् विच्युता इव तमिस्र बिन्दवः॥

ಚಂದ್ರೋದಯದಿಂದ ಅರಳಿದ ಕುಮುದಗಳಿಗೆ ಎಲ್ಲೆಡೆಯಿಂದ ದುಂಬಿಗಳು ಬಂದು ಬೀಳುತ್ತಲಿದ್ದವು. ಆ ಕರಿದಾದ ದುಂಬಿಗಳು ಚಂದ್ರನಿಂದ ಕತ್ತರಿಸಲಾದ ಕತ್ತಲೆಯ ಚೂರಗಳೆ ಕೆಳಗೆ ಬೀಳುತ್ತಿರುವಂತೆ ಕಂಡವು.

4) **अतिशयोक्तिः**-विवक्षाया विशेषस्य लोकसीमातिवर्तिनी।

ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಅಸಂಭವವಿರುವಂತಹ ವರ್ಣನೆ - सौधाग्राणि पुरस्यास्य स्पृशन्ति विधुमण्डलम्। - ಈ ಸೌಧದ ತುದಿಗಳು ಚಂದ್ರಮಂಡಲವನ್ನು ಮುಟ್ಟುತ್ತವೆ. (ಇದು ಅಸಂಭವ)

5) **दृष्टान्तालंकारः**-चेद्बिम्ब-प्रतिबिम्बत्वं दृष्टान्तस्तदलंकृतिः। त्वमेव कीर्तिमान् राजन्, विधुरेव हि कान्तिमान् - ಬಿಂಬಪ್ರತಿಬಿಂಬ ಭಾವ ಇದ್ದಲ್ಲಿ ದೃಷ್ಟಾಂತಾಲಂಕಾರವಿರುತ್ತದೆ. ರಾಜನೇ ನೀನೇ ಕೀರ್ತಿವಂತನಾದವನು, ಚಂದ್ರನೇ ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳವನಾದವನು. ಒಂದು ರೀತಿಯ ಬಿಂಬಪ್ರತಿಬಿಂಬದ ಚಮತ್ಕಾರವನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು.

6) **निदर्शना**-वाक्यार्थयोः सदृशयोः ऐक्यारोपो निदर्शना। क्वसूर्य प्रभावो वंशः क्वचाल्पविषया मतिः। तितीर्षुः दुस्तरं मोहात् उडुपेनास्मि सागरं। ಸಮಾನವಾದ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಐಕ್ಯವನ್ನು ಆರೋಪ ಮಾಡುವದು ಅಥವಾ ಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಸಾಮ್ಯ ಹೇಳುವದು. ಸೂರ್ಯವಂಶ ಎಲ್ಲಿ ನಾನೆಲ್ಲಿ, ನಾವಿನಿಂದ ಸಮುದ್ರ ದಾಟಲು ಹೊರಟಂತೆ.

7) **व्यतिरेकः** - व्यतिरेको विशेषश्चेदुपमानोपमेययोः। शैला इवोन्नताः सन्तः किन्तु प्रकृतिकोमलाः- ಉಪಮಾನಕ್ಕಿಂತ ಉಪಮೇಯದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವನ್ನು ತೋರಿಸುವದು. ಸಂತರು ಪರ್ವತದಷ್ಟು ಎತ್ತರ. ಆದರೆ ಸ್ವಭಾವದಿಂದ ಮೃದು.

8) अनन्वयः- उपमानोपमेयत्वं यदेकस्यैव वस्तुनः।
गगनं गगनाकारं सागरः सागरोपमः।

ಉಪಮಾನೋಪಮೇಯಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ವಸ್ತು ಇರುವುದು. ಸಾಗರ ಸಾಗರದಂತಿದೆ. ಆಕಾಶ ಆಕಾಶದಂತಿದೆ. ರಾಮರಾವಣರ ಯುದ್ಧ ಅವರ ಯುದ್ಧದಂತಿದೆ.

9) **अर्थान्तरन्यासः**- उक्तिरर्थान्तरन्यासःस्यात् सामान्य विशेषयोः। हनुमानब्धिमतरत् दुष्करं किं महात्मनाम्। ವಿಶೇಷವನ್ನು ಹೇಳಿ ಸಾಮಾನ್ಯ ನಿಯಮ ಹೇಳುವದು. ಹನುಮಂತ ಸಾಗರವನ್ನು ದಾಟಿದ. ಮಹಾತ್ಮರಿಗೆ ಯಾವುದು ಅಸಾಧ್ಯ?

10) **श्लेषः** - नानार्थसंश्रयः श्लेषो वर्ण्यावर्ण्योभयाश्रितः।
सर्वदोमाधवः पायात् स योऽगं गामदीधरत्।

ಉಪಮಾನೋಪಮೇಯಗಳಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥ ಹೇಳುವದು.
ಎಲ್ಲವನ್ನು ಕೊಡುವ ಮಾಧವನು, ಯಾವನು ಪರ್ವತ (ಅಗಂ) ಮತ್ತು ಭೂಮಿಯನ್ನು ಎತ್ತಿ ಹಿಡಿದನೋ, ಅವನು ರಕ್ಷಿಸಲಿ. ಇಲ್ಲಿ ಉಮಾಧವ (ಶಿವ) ಎಂದು ಬಿಡಿಸಿ ಯಾವನು ಗಂಗೆಯನ್ನು ಧರಿಸಿರುವನೋ ಅವನು ರಕ್ಷಿಸಲಿ ಎಂಬುದು ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಥ.

11) **परिकरः** - अलंकारः परिकरः साभिप्राये विशेषणे।
सुधांशु कलितोत्तंसः तापं हरतु वः शिवः॥

ವಿಶೇಷಣಗಳಲ್ಲಿ ಸಾರ್ಥಕ್ಯ ತೋರಿದರೆ ಅದು ಪರಿಕರ - ಚಂದ್ರನನ್ನು ಧರಿಸಿದ ಶಿವನು ನಿಮ್ಮ ತಾಪವನ್ನು ನಿವಾರಿಸಲಿ. ಏಕೆಂದರೆ ತಾಪಹಾರಕ ಚಂದ್ರ ತಲೆಯ ಮೇಲಿರುವನು.

12) **अप्रस्तुतप्रशंसा** - अप्रस्तुतप्रशंसा स्यात् सा यत्र प्रस्तुताश्रया। एकः कृती शकुन्तेषु योऽन्यं शक्रान्न याचते। - ಒಂದನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿ ಮತ್ತೊಂದನ್ನು ಸೂಚಿಸುವದು. ಚಾತಕ ಪಕ್ಷಿಯು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆಯವರನ್ನು ಯಾಚಿಸುವದಿಲ್ಲ. ಸ್ವಾಭಿಮಾನಿಯು ಭಗವಂತನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆಯವರನ್ನು ಬೇಡುವದಿಲ್ಲ. ಇದು ಅನ್ಯೋಕ್ತಿಯೂ ಹೌದು.

ಈ ಅನ್ಯೋಕ್ತಿಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಿರಿ -

1) पत्राणि पल्लवशतानि मनोहराणि
शाखास्वसंख्य-कुसुमानि सुवासितानि।
आराम-भूषणशतानि फलानि वीक्ष्य
मूलं कथं पथिक विस्मृतवान् स्मयेन॥

2) अपक्वं नो रुच्यं विरसमपि पाषाणसदृशं
रसाल त्वं तीव्रं धरसि च शलाटुं शिरसि भोः।
सुपक्वं यत् कान्तं मृदुतनु सुवर्णं च सरसं
फलं तूर्णं मुञ्चस्यतितर-विचित्रस्तवविधिः॥
(शलाटुं = अपक्वं फलं, रसाल = आम्रवृक्ष)

ವೃತ್ತಗಳು (METRES)

ಛಂದಸ್ಸು ವೇದದ ಮಂತ್ರಗಳಷ್ಟೇ ಅನಾದಿ. "ಛಂದಃ ಪಾದೌ" ಎಂಬಂತೆ ಛಂದಸ್ಸು ವೇದಗಳ ಪಾದಗಳಿದ್ದಂತೆ. ಇದು 6 ವೇದಾಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾಗಿದೆ. ಈ ಶಾಸ್ತ್ರದ ಪ್ರವರ್ತಕನಾದ ಪಿಂಗಲಾಚಾರ್ಯನು ಕ್ರಿ.ಪೂ. 3ನೇ ಶತಮಾನದವನೆಂದು ತಿಳಿಯಲಾಗಿದೆ. ವೈದಿಕ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಜೊತೆಗೆ ಲೌಕಿಕ ಛಂದಸ್ಸುಗಳನ್ನೂ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ರಾಮಾಯಣದ

मा निषाद प्रतिष्ठां त्वमगमः शास्वती समाः।
यत् क्रौञ्चमिथुनादेकमवधीः काममोहितम्॥

ಇದು ಲೌಕಿಕ ವೃತ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲ ಅನುಷ್ಟುಪ್ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಶ್ಲೋಕವಾಗಿದೆ. ರಾಮಾಯಣ ಮಹಾಭಾರತಗಳಲ್ಲಿ ನೂರಾರು ವೃತ್ತಗಳನ್ನು ಬಳಸಲಾಗಿದೆ. ಏನೇ ಆದರೂ ಈ ಛಂದಸ್ಸುಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಗೀತದ ರಾಗತಾಲಗಳಿಗೆ ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತಹ ಹಿನ್ನಲೆ ಇದೆ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಎರಡು ಮಾತಿಲ್ಲ. ಲೌಕಿಕ ಪ್ರಮುಖ ವೃತ್ತಗಳ ಬಗ್ಗೆ ನೋಡೋಣ.

ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಮಾತ್ರಾಗಳ ಗಣನೆಯಿಂದ ಗಣಗಳನ್ನು ನಿರ್ಣಯಿಸುವದು 'ಆರ್ಯಾವೃತ್ತ'ವೆಂದು ಹೆಸರು. 4 ಮಾತ್ರಾಗಳಿಗೆ ಒಂದು ಗಣದಂತೆ (ಎರಡು ಗುರು ಇರಬಹುದು ಅಥವಾ 4 ಲಘು ಇರಬಹುದು ಅಥವಾ 1 ಗುರು 2 ಲಘು ಇರಬಹುದು) ಯೋಜಿಸಲಾಗುವದು.

ಹ್ರಸ್ವ ಅಕ್ಷರಕ್ಕೆ ಲಘು ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗುವದು. एक मात्रो भवेद् ह्रस्वः द्विमात्रो दीर्घ उच्यते ಎಂಬಂತೆ ಗುರುಲಘುಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸಲಾಗಿದೆ. 'ಗುರು' ಆಗುವ ಅಕ್ಷರವನ್ನು ಹೀಗೆ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ - सानुस्वारश्च दीर्घी च विसर्गी च गुरुर्भवेत्।

वर्णः संयोगपूर्वश्च तथा पादान्तगोऽपि च। र

ಅನುಸ್ವಾರವಿರುವ, ದೀರ್ಘವಿರುವ, ವಿಸರ್ಗವಿರುವ, ಸಂಯುಕ್ತಾಕ್ಷರದ ಹಿಂದಿನ ಹ್ರಸ್ವ ಅಕ್ಷರವು ಮತ್ತು ಪಾದದ ಕೊನೆಗಿರುವ ಹ್ರಸ್ವವು ಗುರು ಆಗುತ್ತದೆ. ಲಘು ∪ ಗುರು - ಹೀಗೆ ಗುರುತಿಸುವ ವ್ಯವಹಾರವಿದೆ. (ಆದರೆ ಗುರು ವಕ್ರ ऽ ಲಘು ಸರಳ । ಇದು ಶಾಸ್ತ್ರ)

1) **आर्यावृत्त**- ಮೇಲೆ ಸೂಚಿಸಿದಂತೆ ಇದರ ಸಾಮಾನ್ಯ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೀಗೆ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ -

- - ∪ ∪ - - - - ∪ ∪ - - ∪ - ∪ - - -

य स्याः प्र थ मे पा दे। द्वा द श मा त्रा स्त था तृ ती येऽ पि

अ ष्टा द श द्वि ती ये । च तु र्थ के प ञ्च द श सा र्या।।

ವೃತ್ತದ ಮೊದಲನೆಯ ಮತ್ತು 3ನೇ ಪಾದದಲ್ಲಿ 12 ಮಾತ್ರಾಗಳು, ಎರಡನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ 18 ಮಾತ್ರಾಗಳು ಮತ್ತು 4ನೇ ಪಾದದಲ್ಲಿ 15 ಮಾತ್ರಾಗಳು ಇರುತ್ತವೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಪ್ರಭೇದಗಳಿವೆ. ಯತಿನಿಯಮವು ಇಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಕ್ಲಿಷ್ಟವಾದುದು. 'ಯತಿ' ಎಂದರೆ pause, ಒಂದು ಹಂತಕ್ಕೆ ನಿಲ್ಲಿಸಿ ಮುಂದುವರಿಯುವದು. (यतिर्विच्छेद संज्ञिका)

ಇನ್ನು ಅಕ್ಷರ ಗಣಗಳ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ 8 ಗಣಗಳಿವೆ. य-र-त-न-भ-ज-स-म ಆದಿ, ಮಧ್ಯ, ಅಂತ್ಯ ಮತ್ತು ಸರ್ವ ಲಘು ಇದ್ದಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ य-र-त-न, ಹಾಗೆಯೇ ಗುರು ಇದ್ದಲ್ಲಿ भ-ज-स-म ಗಣಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

आदिलघुः-यगण, मध्यलघू रगणः, अन्त्यलघुस्तगणः, सर्वलघुर्नगणः।

आदिगुरुर्भगणः, मध्यगरुर्नगणः, अन्त्यगुरुः सगणः, सर्वगुरुर्मगणः।।

2) **अनुष्टुप्** - ಇಲ್ಲಿ 1 ಮತ್ತು 3ನೇ ಪಾದದಲ್ಲಿ 7ನೇ ಅಕ್ಷರವು ದೀರ್ಘವಿದ್ದು 2 ಮತ್ತು 4ನೇ ಸಾಲಿನ 7ನೇ ಅಕ್ಷರವು ಹ್ರಸ್ವವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಪಾದದ 5ನೇ ಅಕ್ಷರವು ಲಘು ಮತ್ತು 6ನೇ ಅಕ್ಷರವು ಗುರು ಇರಬೇಕು. ಲಕ್ಷಣಶ್ಲೋಕ ಹೀಗಿದೆ -

∪ - -　　　　∪ - ∪

श्लोके षष्ठं गुरु ज्ञेयं सर्वत्र लघु पञ्चमम्।

∪ - -　　　　∪ - ∪

द्विचतुष्पादयोः ह्रस्वं　　सप्तमं दीर्घमन्ययोः।।

ರಾಮಾಯಣ, ಮಹಾಭಾರತಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಛಂದಸ್ಸು ಬಹುಭಾಗದಲ್ಲಿದೆ.(ಲಕ್ಷಣದ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿಯೇ ಆ ವೃತ್ತದ ಉದಾಹರಣೆ ಇದೆ.)

3) **इन्द्रवज्रा** - स्यादिन्द्रवज्रा ततजास्ततो गौ
तगणः-नगणः-जगणः तथा गुरुद्वयम्।

4) **उपेन्द्रवज्रा**- उपेन्द्रवज्रा ज-त-जा स्ततो गौ
जगणः-तगणः-जगणः तथा गुरुद्वयम्।

5) **उपजातिः**- अनन्तरोदीरितलक्ष्म भाजौ
पादौ यदि स्यादुपजातयस्तौ।
ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಇಂದ್ರವಜ್ರಾ ಮತ್ತು ಉಪೇಂದ್ರವಜ್ರಾ ವೃತ್ತಗಳ ಮಿಶ್ರಣವೇ ಉಪಜಾತಿ, ಅಂದರೆ ಎರಡೂ ಒಂದೊಂದು ಸಾಲು ಇದ್ದಲ್ಲಿ ಅದು ಉಪಜಾತಿ.

6) **द्रुतविलंबित** - द्रुतविलंबितमाह न भौ भ रौ। नगणः-भगणः-भगणः-रगणः

7) **पुष्पिताग्रा** - अयुजिन युजिरेफतो यकारो।
युजि च नजौ जरगाश्च पुष्पिताग्रा।
(नयुक्) नगणः-नगणः-रगणः-यगणः - ಇದು 1ನೇ ಪಾದದಲ್ಲಿ (अयुति)
नगणः-जगणः-जगणः-रगणः- गुरुः ಇದು 2ನೇ ಪಾದದಲ್ಲಿ (युति)

8) **पृथ्वी** - ज सौ ज स य ला वसुग्रहयतिश्च पृथ्वीगुरुः
जगणः-सगणः-जगणः-सगणः-यगणः लघु, गुरुः च।
8ನೇ ಅಕ್ಷರಕ್ಕೆ ನಂತರ 9ನೇ ಅಕ್ಷರಕ್ಕೆ ಯತಿನಿಯಮ.

9) **प्रहर्षिणी** - त्र्याशाभिर्मनजरगाः-प्रहर्षिणीयम्।
मगणः-नगणः-जगणः-रगणः तथा गुरुः।
3 ಅಕ್ಷರಗಳ ನಂತರ ಮತ್ತು ಪಾದದ ಕೊನೆಗೆ (आशा=10) ಯತಿನಿಯಮ.

10) **मन्दाक्रान्ता**- मन्दाक्रान्ता जलधि-षडगैर्मोभनौ तौ गुरू चेत्।
मगण भगण नगण तगण तगण तथा गुरुद्वयं।
जलधि-4, षट्-6, अगाः-7 - ಯತಿನಿಯಮ.

11) **मालिनी** - न-न-म-य य युतेयं मालिनी भोगि लौकैः
नगणः-नगणः-मगणः-यगणः यगणः।
भोगि-8, लोक-7 -8 ಅಕ್ಷರಗಳಿಗೆ ಮತ್ತು 7ಅಕ್ಷರಗಳಿಗೆ ಯತಿ ನಿಯಮ.

12) **रथोद्धता** - रा न्र रा विहरथोद्धता लगौ।
रगणः-नगणः-रगणः-लघु तथा गुरुः।

13) **रुचिरा** - जभौ स जौ गतिरुचिरा चतुर्ग्रहैः। (4 ಮತ್ತು 9ಕ್ಕೆ ಯತಿ)
जगणः-भगणः-सगणः-जगणः तथा गुरुः।

14) **वंशस्थः** - ज तौ तु वंशस्थमुदीरितं ज रौ
जगणः-तगणः-जगणः-रगणः। (ಪಾದಾಂತದಲ್ಲಿ ಯತಿನಿಯಮ)

15) **वसन्ततिलका** - उक्तावसन्ततिलका त-भ-जा-ज-गौ-गः
तगण-भगण-जगण-जगणः तथा गुरुद्वयम्।

16) **वियोगिनी** - विषमे स स जा गुरुः समे स भ रा लोऽ थ गुरुर्वियोगिनी।
ಇದು ವಿಷಮ ವೃತ್ತ (ಪಾದಗಳು ಭಿನ್ನ ಭಿನ್ನ ಲಕ್ಷಣ ಇರುವಂತಹದು). ಮೊದಲನೆಯ ಪಾದ ಮತ್ತು 3ನೇ ಪಾದ ಒಂದೇ ರೀತಿಯಾಗಿದ್ದು 2 ಮತ್ತು 4ನೇ ಪಾದ ಒಂದೇ ತರಹ.
सगणः-सगणः-जगणः-गुरुः च ಇದು 1 ಮತ್ತು 3ನೇ ಪಾದದಲ್ಲಿ
सगण-भगण-रगण-लघु तथा गुरुः ಇದು 2 ಮತ್ತು 4ನೇ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ.

17) **शार्दूलविक्रीडितम्** -
सूर्याश्वैर्म स ज स्त ताःसगुरवः शार्दूलविक्रीडितम्।
मगणः-सगणः-जगणः-सगणः-तगणः-तगण तथा गुरुः।
सूर्य-12, अश्व-7, 12 ಮತ್ತು 7 ಅಕ್ಷರಗಳ ನಂತರ (ಪಾದಾಂತ) ಯತಿನಿಯಮ.

18) **शिखरिणी**- रसैरुद्रैश्छिन्ना, य म न स भ ला गः शिखरिणी
यगण-मगण-नगणः-सगणः, भगणः, लघुः गुरुः
रसा-6, रुद्राः-11 - ಯತಿನಿಯಮ.

19) **स्रग्धरा** - म्रभ्नैर्यानां त्रयेण त्रिमुनियतियुता स्रग्धरा कीर्तितेऽयम्।
मगणः-रगणः-भगणः-रगणः-यगणः-यगणः-यगणः।
त्रिमुनि-7X3 ಏಳು ಅಕ್ಷರಗಳಿಗೆ ಒಂದರಂತೆ ಯತಿನಿಯಮ.

20) **हरिणीवृत्त**- न-स-म-र सलगः षड्वेदैर्हयैर्हरिणी मता।
नगणः-सगणः-भगणः-रगणः-सगणः तथा लघु, गुरुः।
(6 ಮತ್ತು 7 (हय) ಅಕ್ಷರಕ್ಕೆ ಯತಿ)

ಅಧ್ಯಾಯ ೧೫
ಪ್ರಬಂಧಗಳು ಮತ್ತು ಅನುವಾದ ಪರಿಚ್ಛೇದಗಳು
लघु-प्रबन्धाः

1. पाणिनिः -

संस्कृतसाहित्ये पाणिनिः व्याकरणसाम्राज्यस्य चक्रवर्ती इत्येव विराजते। तस्य व्याकरणशास्त्रं अतीव वैज्ञानिकं वर्तते इति पाश्चिमात्यैरपि मुक्तकण्ठं गीयते। पाणिनिमुनिः महेश्वरस्य अनुग्रहं संपाद्य व्याकरणसूत्राणि रचयामास इति ज्ञायते अनेन श्लोकेन -

येनाक्षर-समाम्नायमधिगम्य महेश्वरात्।
कृत्स्नं व्याकरणं प्रोक्तं तस्मै पाणिनये नमः ।। इति।

पाणिनेः कालः कृ. पूर्वं 500 वर्षाणि इति मनीषिणः मन्यन्ते। 'जाम्बवती जयं' इति काव्यमपि विरचितवान् इति ज्ञायते। पाणिनिना विरचितानि व्याकरण सूत्राणि 'अष्टाध्यायि' इत्युच्यते। सर्वेषामपि सूत्राणां मूलशिलान्यास इव चतुर्दश-माहेश्वरसूत्राणि सन्ति। एवं संस्कृतपितामहस्य पाणिनेः व्याकरणशास्त्रेण सर्वेषां वाणी सुसंस्कृता भवति। सः सर्वैः वन्दनीयः अस्ति। तथाहि

येन धौता गिरःपुंसां विमलैशब्दवारिभिः।
तमश्चाज्ञानजं भिन्नं तस्मै पाणिनये नमः ।।

*

2. वैद्यः

मानवजीवने जननादारभ्य मरणपर्यन्तं वैद्यस्य पात्रं अनिवार्यं दृश्यते। जीवने तस्य अनिवार्यतां मनसि निधाय तस्य सन्दर्भस्य दुरुपयोगो यथा न भवति तथा यत्नो विधेयो वैद्येन। केवलं धनसंग्रहार्थं वैद्यवृत्तिराश्रयणीया इति अनेकेषां मातापितृणां युवतियूनां च आशयः सामान्येनावलोक्यते। परं यद्यपि धनार्जनं आवश्यकं तथापि प्राधान्येन समाजसेवार्थं जनहितार्थं चिकित्सकस्य सेवाकार्यं केन्द्रीकृतं भवेत्। रोगिणां व्याधिनिवारणमेव स्वकर्तव्यमिति स मन्येत। नोचेत् वैद्यः प्रसिद्धस्यास्य सुभाषितस्य उदाहरणं भवेत्।

वैद्यराज नमस्तुभ्यं यमराजसहोदर।
यमस्तु हरति प्राणान् वैद्यः प्राणान् धनानि च॥

अतः सर्वथा वैद्य-महाविद्यालये बहुधनानि दत्वा प्रवेशं लब्ध्वा परिश्रमातिशयेन उत्तीर्णो भविष्यति। अनन्तरं तत् सर्वं धनं पुनर्लब्धुं यतते इति समाजे यः कलङ्कः श्रूयते स तु प्रक्षालनीयः। एतादृशं सद्भावबोधकं अध्ययनमपि तस्य शालायां बोधनीयम्। सर्वथा देशस्य प्रगतिं साधयितुं जनसेवां च कर्तुं वैद्याः बद्धकटयो भवेयुरिति आशास्महे।

*

3. वसन्तकालः

काव्यरसपाके ऋतवः षडपि नवरसान् उत्पादयन्ति। तेषु वसन्तर्तुः नववर्षस्य देहल्यां नवोत्साहेन भूमिमवतरति शीतसमयानन्तरम्। शीतलातपसमयायोः सन्धिकाले वसन्ते सौन्दर्यस्य अभिनवसाम्राज्यं समुल्लसति। अत एव मनोहरतरैः रमणीयांशैः ऋतुराजः इत्येव भुवनविदितो वसन्तः शोभते।

प्रातःकाले मन्दं मन्दं संचरन् गन्धवहः पुष्पाणां गन्धं हरन् जनानां मनांसि अपि हरति। विकसितानि कुसुमानि भ्रमराणां स्वागताय मधुना सह तिष्ठन्तीव भान्ति। सरागपल्लवैः, नवाङ्कुरैः, हरित्पत्रपुटैः महीरुहाः वसन्तागमनं सूचयन्ति। ईदृशं च वातावरणं कविहृदयमपि विकासयति।

सायंकालेऽपि जनाः शीतलानन्दं अनुभवन्ति। शुकपिककपीनां कलकलनादैः दिनमुखे रजनीमुखे च अरसिकानामपि मनांसि आकृष्यन्ते। चन्द्रिकायां शीतलप्रधानं सौन्दर्यं द्रष्टुं काश्चन तारकाः अवतरन्तीव पतन्ति। एवमेव एषः वसन्तकालः सकलानन्दजनकैः साधनैः स्व पर्यायकाले समस्तं प्रपञ्चं आल्हादयति। तथाच -

वसन्तस्त्वं सर्वान् मृदुपवनसञ्चारसुभगं
प्रमोदं सिञ्चन् वा शुकपिकखगानां कलरवैः।
सुमानां हासैर्वा विविधनवरागाङ्कुरभरै-
रिदानीं निर्गच्छन् किमपि हृदि खेदं वितरसि॥

*

4. अर्थनीतिः

अर्थं विना मानवजीवनं निरर्थकमिति समग्रेऽप्यवनीतले इदं तु विवादरहितं सत्यं यत् अर्थं विना मानवजीवनं निरर्थकमिति । अत एवोच्यते -"नष्टे नीरे कः कासारः नष्टे द्रव्ये कः परिवार" इति। धनवान् पुरुषः सर्वत्र समाजे गौरवेण विराजमानो भवति। धनहीनस्तु शोचनीयां दशामाप्नोति। अत एव नूतनतया-"धनेन विना तृणमपि न चलति" इत्यपि वक्तुं शक्नुमः। "सर्वे गुणाः काञ्चनमाश्रयन्ते" इति भर्तृहरेः व्यंग्योक्तिः त्रिकालाबाधिता इव प्रशस्यते।

यद्यपि "हिरण्यमेवार्जय निष्फला गुणाः" इति उपदिश्यते सुभाषितैः तथापि धर्ममार्गेण यत् वित्तं संपाद्यते तत् सार्थकं भवतीति महाभारते एवं निगद्यते - "धर्मादर्थश्च कामश्च स किमर्थं न सेव्यते" इति। धर्माविरुद्धेन मार्गेण धनार्जनं क्रियते चेत् तत् स्वल्पमपि द्रव्यं बहु इत्येव मन्तव्यं इत्येवमुपदिश्यते -

अकृत्वा परसन्तापं अगत्वा खलनम्रतां।
अनुत्सृज्य सतां मार्गं यत् स्वल्पमपि तत् बहु॥ इति।

परवञ्चनायनेन प्रचुरं धनं प्राप्नुयुः परं तेन मनसः समाधानं न लभ्यते। धनार्जन विषये दैवमवलम्ब्य परिश्रमं विहाय नैव स्थातव्यम्। "साहसे श्रीः प्रतिवसति" इति न्यायेन महाकांक्षिणा पुरुषेण भवितव्यम्। किन्तु "दुराशा विनाशाय" इति अवधेयम्। अतः धर्माश्रिता अर्थनीतिरेव जीवनस्य धनस्य च सार्थक्यं संपादयतीति सर्वमनवद्यम्।

*

5. आरोग्यम्

शरीरमाद्यं खलु धर्मसाधनम् इति कालिदासः आरोग्यस्य सौभाग्यं न केवलं लौकिकजीवने सुखसन्तोषाधिकं संपादयति अपितु पारमार्थिक-जीवनेऽपि सार्थक्यं सूचयति। आरोग्यमेव भाग्यमिति मानवः आनारोग्यस्य अवस्थायां अधिकं विविनक्ति। दरिद्रोऽपि नीरोगी सर्वथा प्रशस्यते। रोगदारिद्र्ययोः दारिद्र्यमेव वरं।

प्रत्यहं व्यायामेन, योगासनैर्वा नियमित वायुविहारेण वा आरोग्यं अविकृतं सत्वयुतं च तिष्ठति। वातपित्थकफादीनां साम्यावस्था एव आरोग्यमिति निगद्यते। पौष्टिकाहारेण अकलुषितेन शुद्धेन जलेन, आरोग्यं परिवर्धते। परिसरमालिन्येन रहितस्य वायोः सेवनं यद्यपि सम्मर्दमयेषु नगरेषु दुर्लभमिव लक्ष्यते तथापि वृक्षवाटिकादिभिः सुसंस्कृतेन समीरणेन आरोग्यं नितरां परिपुष्यते।

आरोग्यसंवर्धने क्षीरस्य, फलानां, शाकपत्रादीनां पात्रं अधिकं वर्तते। "आलस्यं हि मनुष्याणां शरीरस्थो महान् रिपुः" इत्यनेन आलस्यं आरोग्यस्य शत्रुः तच्च परिहरणीयम्। एवं च आरोग्यस्य शुद्धसाधनानि संपादयितुं सर्वैरस्माभिः प्रयतनीयम्।

आरोग्यं सर्वलोकानां परमं भाग्यमुच्यते।
प्रवर्धन्ते चिरं यस्मात् बुद्धिस्तेजो यशो बलम्॥

*

6. भारतीय-संस्कृतिः

दृढबद्धधर्ममूलो वेदस्कन्धः पुराणशाखाढ्यः
क्रतुकुसुमो मोक्षफलो संस्कृतिपादपश्चिरं जयति॥

इति इयं संकृतिः अद्यापि जेगीयते, संरक्ष्यते च। अखण्ड भूमण्डले विदितविषयोऽयं यत् भारतदेशः पुरातनसंस्कृतेः अद्वितीयसंश्रयः इति। यदा च समग्रोऽपि विश्वः अज्ञानवितानछायायां गाढं स्वपिति स्म तदा ज्ञानसूर्योदयस्य प्रखरप्रकाशपुञ्जं दृष्टवन्तः भारतीयाः। सैव सनातनसंस्कृतिः अद्यापि अविच्छिनतया राराजते। यदा सर्वत्र जगति अज्ञानवृत्तिरासीत् तदा ज्ञानदीपेन प्रकाशं विकीरितवान् वेदराशिः। सा एव च वैदिकप्रधाना संस्कृतिः अद्यापि यदि दृश्यते चेत् तत्र निदानं तावत् धर्मः ज्ञानं संस्कृतभाषा च संस्कृतिः धर्मप्रधाना। श्रुतिस्मृतयः, पुराणग्रन्थाः, शास्त्राणि, दर्शनग्रन्थाश्च अस्याः धर्मसंस्कृतेः आकरग्रन्थाः आश्रयग्रन्थाः। संस्कृतभाषा संस्कृतेः हृदयं वर्तते उत्तमाङ्गं च विद्यते।

"वसुधैव कुटुम्बकम्", "स्वधर्मे निधनं श्रेयः" इत्यादि वचनैः अस्माकं संस्कृतेः औदार्यं पश्यामः। "आचारः प्रथमो धर्मः", "अहिंसा परमो धर्मः",

"सत्यं वद, धर्मं चर" इत्यादिभिः कर्तव्यप्रधानस्य सदाचारस्य संहितां उपदिशति अस्माकं संस्कृतिः। "मातृदेवो भव", "पितृदेवो भव", "आचार्य देवो भव", "अतिथिदेवो भव" इत्यादिभिः गौरवस्थानानि कानि इति सूचयतीयं संस्कृतिः। "न हि ज्ञानेन सदृशं पवित्रमिह विद्यते", "ज्ञानादेव तु कैवल्यम्" इत्यादिना विद्यायाः महिमानं उद्घोषयतीयं धर्मसंस्कृतिः। "परोपकारार्थमिदं शरीरम्", "परोपकारः पुण्याय पापाय परपीडनम्" इत्यादिभिः सौजन्यस्य पराकाष्ठां दर्शयतीयं संस्कृतिः।

रामायण-महाभारतादयः इतिहासग्रन्थाः भारतीय-संस्कृतेः परिपूर्णं प्रतिबिम्बं प्रतिस्फालयन्ति। अनेकानि धर्मसाम्राज्यानि, पतिव्रतस्त्रीणां जीवनचरितानि, महात्मनां आदर्शजीवनानि भारतीय संस्कृतेः विविधा मुखानि प्रदर्शयन्ति। "धर्मो रक्षति रक्षितः" "जीयात् संस्कृत भारती" इति शिवम्।

*

ಅನುವಾದ ಪರಿಚ್ಛೇದಗಳು
TRANSLATION PASSAGES

೧. ನಂತರ ಧರ್ಮವ್ಯಾಧನು ಕೌಶಿಕನಿಗೆ ಹೀಗೆ ಉಪದೇಶಿಸುತ್ತಾನೆ -"ಹೇ ಮುನಿಯೇ ನೀನು ತಂದೆ ತಾಯಿಗಳ ಸೇವೆಯನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿ ತಪವನ್ನು ಆಚರಿಸುವಿ. ಇದು ಸರಿ ಅಲ್ಲ. ತಂದೆ ತಾಯಿಗಳ ಸೇವಾಧರ್ಮವೇ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ತಪಸ್ಸು. ಅದು ನಿನ್ನ ಕರ್ತವ್ಯ. ಹಿರಿಯರ ಆಶೀರ್ವಾದದಿಂದ ನಿನಗೆ ಕಲ್ಯಾಣವಾಗುವದು. ಪುತ್ರನಿಂದ ಅವರ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ನೋವು ಆದರೆ ಆ ಪುತ್ರನಿಗೆ ಎಂದೂ ಮಂಗಲವಾಗುವದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಮನೆಗೆ ಹೋಗಿ ಮಾತಾ-ಪಿತೃಗಳ ಸೇವೆಯನ್ನು ಮಾಡು."

೨. ಪ್ರವಾಸದ ಮಾರ್ಗದ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸರೋವರವು ಹೀಗೆ ಚಿಂತಿಸಿತು - "ಪ್ರಖರವಾದ ಸೂರ್ಯನ ಈ ಬಿಸಿಲಿನಿಂದ ನಾನು ದಿನೇ ದಿನೇ ಒಣಗಿ ಹೋಗುತ್ತೇನೆ. ಈ ಗ್ರೀಷ್ಮ ಋತುವಿನ ಸಂತಾಪದಿಂದ ನಾನು ಒಣಗಿ ಹೋದಮೇಲೆ ಈ ಪ್ರವಾಸಿಗರಿಗೆ ನೀರು ಯಾರು ಕೊಡುವರು?" ಹೀಗೆ ಚಿಂತಿಸುತ್ತ ಆ ಸರೋವರವು ಕೃಶವಾಗುತ್ತಲಿದೆ. ಪರೋಪಕಾರದ ಸಲುವಾಗಿ ಚಿಂತಿಸುತ್ತಿರುವ ಅದರ ಜೀವನವು ಧನ್ಯ. ನೀರಿನ ರಾಶಿಯೇ ಇದ್ದರೂ ಸಮುದ್ರಕ್ಕೆ ಪರೋಪಕಾರ ಬುದ್ಧಿಯಿಲ್ಲ. ಸಮುದ್ರದ ಜೀವನಕ್ಕೆ ಧಿಕ್ಕಾರವಿರಲಿ.

೩. ಹೇ ಕಮಲವೇ ಭೃಂಗಗಳು ನಿನ್ನ ಮಕರಂದವನ್ನು ಕುಡಿಯುತ್ತವೆ. ನಂತರ ನಿನ್ನ

ಗುಣಗಾನ ಮಾಡುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಗಾಳಿಯು ಎಲ್ಲ ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ನಿನ್ನ ಸುಗಂಧವನ್ನು ಪ್ರಸಾರಮಾಡುತ್ತದೆ. ಆ ವಾಯುವು ನಿನ್ನಿಂದ ಯಾವ ಫಲವನ್ನೂ ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವದಿಲ್ಲ. ಸಜ್ಜನರು ಸ್ವಾರ್ಥವಿಲ್ಲದೆ ಪರರಲ್ಲಿರುವ ಸದ್ಗುಣಗಳನ್ನು ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಾರಮಾಡುವರು. ಅವರು ಸತ್ಯವಾಗಿಯೂ ಸಮಾಜದ ಬಂಧುಗಳು. ಅವರ ಜೀವನ ಧನ್ಯವಾದುದು.

೪. ಒಂದು ದಿನ ಅಕ್ಕಮಹಾದೇವಿಯು ಉಷಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎದ್ದು ಸ್ನಾನ ಮಾಡಿದಳು. ಧೌತವಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿ ಭಸ್ಮಧಾರಣ ಮಾಡಿಕೊಂಡಳು. ರುದ್ರಾಕ್ಷಮಾಲೆಯನ್ನು ಹಾಕಿಕೊಂಡಳು. ನಂತರ ದೇವಾಧಿದೇವನಾದ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನನ ಮುಂದೆ ಪೂಜೆ ಮಾಡುವದಕ್ಕೆ ಕುಳಿತಳು. ಪ್ರಸನ್ನ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಧ್ಯಾನ ಮಾಡಿದಳು. ಆಗ ಅವಳ ಮುಖವು ತೇಜೋಮಯವಾಗಿತ್ತು. ಮಹೇಶ್ವರನನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ತಪೋಮಗ್ನಳಾದ ಪಾರ್ವತಿಯಂತೆ ಶೋಭಿಸುತ್ತಿದ್ದಳು.

೫. ವಾಲ್ಮೀಕಿ ಎಂಬ ಮುನಿಯು ಈ ಆಶ್ರಮದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತಿದ್ದನು. ಸುಂದರವಾದ ಪರಿಸರವೇ ಈ ಆಶ್ರಮದ ರಮಣೀಯ ಅಂಶವಾಗಿದೆ. ಕಲಕಲ ನಾದದೊಂದಿಗೆ ತಮಸಾ ನದಿಯು ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಪಕ್ಷಿಗಳ ಮಧುರಧ್ವನಿಯು ಯಾವಾಗಲೂ ಪ್ರತಿಧ್ವನಿಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಗಿಡಗಳು ಯಾವಾಗಲೂ ಹಸಿರಾಗಿ ಇರುತ್ತವೆ. ರಾಮಾಯಣವನ್ನು ಬರೆಯಲು ಆ ಮುನಿಗೆ ಈ ಪುಣ್ಯಕ್ಷೇತ್ರವೇ ಪ್ರೇರಕವಾಯಿತು.

೬. ಕಾಯ್ದ ಕಬ್ಬಿಣದ ಮೇಲೆ ಬಿದ್ದ ನೀರಿನ ಹನಿಗಳು ಸರ್ವನಾಶವಾಗುತ್ತವೆ. ಅದೇ ನೀರಿನ ಹನಿಗಳು ಕಮಲದ ಮೇಲೆ ಬಿದ್ದರೆ ಮಣಿಯಂತೆ ಶೋಭಿಸುತ್ತವೆ. ಸ್ವಾತಿ ನಕ್ಷತ್ರದ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಮೇಘದ ಬಿಂದುಗಳು ಶುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿದರೆ ಮುತ್ತುಗಳು ಆಗುತ್ತವೆ. ಹೀಗೆ ಪ್ರಾಯಃ ಮನುಷ್ಯನು ಸಹವಾಸದಿಂದ ಉತ್ತಮ, ಮಧ್ಯಮ ಮತ್ತು ಅಧಮನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಉತ್ತಮ ಜನರ ಸಹವಾಸ ಮಾಡಬೇಕು.

೭. ಒಬ್ಬ ರಾಜನು ಒಂದು ದಿನ ಬೆಳಿಗ್ಗೆ ಎದ್ದು ಕಿಟಕಿಯಲ್ಲಿ ನೋಡಿದನು. ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ಕ್ಷೌರಿಕನು ಕಂಡನು. ಶಯನಗೃಹದಿಂದ ಬರುವಾಗ ಬಾಗಿಲು ಬಡಿದು ತಲೆಗೆ ಗಾಯವಾಯಿತು. ಕೋಪದಿಂದ ಅವನನ್ನು ಕರೆಸಿದನು. ನಿನ್ನನ್ನು ನೋಡಿದ್ದರಿಂದಲೇ ನನಗೆ ಪೆಟ್ಟಾಯಿತು. ಕಾರಣ ನಿನಗೆ ಮೃತ್ಯುದಂಡವನ್ನು ವಿಧಿಸುವೆನು ಎಂದನು. ಆಗ ಕ್ಷೌರಿಕನು ನಗುತ್ತ -"ಪ್ರಭುಗಳೇ ನಿಮ್ಮನ್ನು ನಾನು ನೋಡಿದ್ದರಿಂದ ನನಗೆ ಮೃತ್ಯುವೇ ಬಂದಿತು" ಎಂದನು. ರಾಜನು ನಾಚಿಕೆಯಿಂದ ಅವನನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಬಿಟ್ಟನು.

೮. ಮಹಾಭಾರತದ ಬಹುಭಾಗವು ಧರ್ಮದ ನೀತಿಸಂಹಿತೆಯನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ. ದೇವತೆಗಳು, ದೈತ್ಯರು, ನಾಯಕರು, ಪತಿವ್ರತಾ ಸ್ತ್ರೀಯರು ಮತ್ತು ಪಶುಪಕ್ಷಿಗಳು ಇವರೆಲ್ಲರ ಕಥೆಗಳು ನಮಗೆ ಉತ್ತಮ ನೀತಿಯನ್ನು ಉಪದೇಶಿಸುತ್ತವೆ. ಸಂಸ್ಕೃತಕವಿಗಳು ಈ ಕಾವ್ಯದಿಂದ

ಹೆಚ್ಚು ಕಥಾವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇದೊಂದು ಸಂಸ್ಕೃತ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಉತ್ತಮ ಆಕರ ಗ್ರಂಥವಾಗಿದೆ. ಇದು ಭಾರತ ದೇಶದಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ ಪರದೇಶಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ವ್ಯಾಸಮಹರ್ಷಿಯು ಈ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಒಬ್ಬ ವ್ಯಕ್ತಿಯೂ ಆಗಿದ್ದಾನೆ. ಧರ್ಮವು ಈ ಗ್ರಂಥದ ಕೇಂದ್ರಬಿಂದು ಆಗಿದೆ.

೯. ನಂತರ ಭಾರದ್ವಾಜ ಮುನಿಗಳು ತಮ್ಮ ಶಿಷ್ಯರಿಗೆ ಹೀಗೆ ನುಡಿದರು -"ವಾಲ್ಮೀಕಿ ಎಂಬ ಮಹರ್ಷಿಗಳು ಈ ಆಶ್ರಮದಲ್ಲಿ ವಾಸವಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಅವರಿಗೆ ಕ್ಷಮಾಗುಣವೇ ದೊಡ್ಡ ಸಂಪತ್ತಾಗಿದೆ. ತಪಸ್ಸಿನಿಂದ ಮತ್ತು ವಿದ್ಯೆಯಿಂದ ವಿನಯಶೀಲರಾದ ಅವರು ಆದರ್ಶ ಮುನಿಗಳಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರಸನ್ನವಾದ ವಾತಾವರಣವು ಈ ಆಶ್ರಮದ ಪರಮಶೋಭೆಯಾಗಿದೆ. ತಮಸಾ ನದಿಯು ತನ್ನ ಮಂಜುಲ ಧ್ವನಿಯಿಂದ ಈ ಆಶ್ರಮದ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರದೇಶವು ಯಾವಾಗಲೂ ಪಕ್ಷಿಗಳ ಮಧುರ ಧ್ವನಿಯಿಂದ ಪ್ರತಿಧ್ವನಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಋಷಿಗಳ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯ ಗಿಡಗಳು ಯಾವಾಗಲೂ ಹಸಿರಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತವೆ."

೧೦. ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸರಯೂ ನದಿಯ ದಂಡೆಯ ಮೇಲೆ ಶುದ್ಧೋದನ ಎಂಬ ರಾಜನಿದ್ದನು. ಅವನಿಗೆ ಮಾಯಾದೇವೀ ಎಂಬ ಪತ್ನಿ ಇದ್ದಳು. ಅವರಿಗೆ ಸುಂದರನಾದ ಮಗನು ಹುಟ್ಟಿದನು. ಅವನಿಗೆ ಸಿದ್ಧಾರ್ಥ ಎಂದು ಹೆಸರಿಟ್ಟರು. ಅವನ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆಂದು ಅವನ ತಂದೆಯು ಎಲ್ಲ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಮಾಡಿದನು. ಉಪಾಧ್ಯಾಯರ ಉಪದೇಶದಿಂದ ಅವನು ಎಲ್ಲ ವಿದ್ಯೆಗಳನ್ನು ಕಲಿತನು. ಆದರೆ ಅವನು ಏಕಾಂತಪ್ರಿಯನಾಗಿದ್ದನು.

೧೧. ಅವರನ್ನೇ ಪುನಃ ಪುನಃ ಧ್ಯಾನಿಸುತ್ತ ಭರತನು ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದನು -"ತಾಯಿ ತಂದೆಗೆ ಸಮರಾದ ನನ್ನ ರಾಮ ಮತ್ತು ಸೀತೆಯರು ಎಲ್ಲಿರುವರು? ಲಕ್ಷ್ಮಣನು ಎಲ್ಲಿಗೆ ಹೋದನು?" ಮಹರ್ಷಿಗಳಾದ ವಸಿಷ್ಠರು ವಿಲಪಿಸುತ್ತಿರುವ ಭರತನನ್ನು ಹೀಗೆ ಸಮಾಧಾನ ಪಡಿಸಿದರು - "ವತ್ಸನೇ, ಧೈರ್ಯ ತೆಗೆದುಕೋ. ಹೀಗೆ ದುಃಖಿತನಾಗಬೇಡ. ದೈವವು ಸರ್ವ ಸಮರ್ಥ. ಅದರಂತೆ ನಿನ್ನ ತಂದೆಯು ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಹೋಗಿದ್ದಾನೆ. ರಾಮನು ದುಷ್ಟರನ್ನು ಶಿಕ್ಷಿಸಿ ತನ್ನ ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನು ಪೂರೈಸಿ ಬೇಗನೆ ಮರಳುವನು."

೧೨. ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿ ದ್ರೋಣನ ವಧೆಗಾಗಿ ಕೃಷ್ಣನು ಒಂದು ಉಪಾಯವನ್ನು ಮಾಡಿದನು. ಅದರಂತೆ ಭೀಮನು ಒಂದು ಆನೆಯನ್ನು ಕೊಂದು ದ್ರೋಣನ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಹೇಳುವನು- "ನಾನು ಅಶ್ವತ್ಥಾಮನನ್ನು ಕೊಂದೆನು" ಎಂದು. ಆದರೆ ಚಿರಂಜೀವಿಯಾದ ಅಶ್ವತ್ಥಾಮನ ಮರಣದ ಬಗ್ಗೆ ದ್ರೋಣನಿಗೂ ನಂಬಿಕೆ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಅವನು ಧರ್ಮರಾಜನನ್ನು ಕೇಳಿದನು - "ಏನು ಇದು ಸತ್ಯವೇ?" ಎಂದು. ಆಗ ಧರ್ಮರಾಜನು ಕೃಷ್ಣನ ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದ "ಅಶ್ವತ್ಥಾಮನು ಹತನಾದನು, ಆದರೆ ಆನೆಯೋ ಅಥವಾ ಮನುಷ್ಯನೋ ಗೊತ್ತಿಲ್ಲ" ಎಂದು ಘೋಷಣೆ ಮಾಡುವನು.

೧೩. ಭಯಂಕರವಾದ ಗ್ರೀಷ್ಮ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಗಿಡವು ಒಣಗಿ ಹೋಗುವುದು. ಅಂತಹ ದುರವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಮಾಲಾಕಾರನು ತನ್ನ ಶಕ್ತ್ಯನುಸಾರ ಸ್ವಲ್ಪ ಸ್ವಲ್ಪವಾದರೂ ನೀರುಣಿಸಿ ಗಿಡಗಳ ಜೀವವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿ ಮಹೋಪಕಾರ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಈ ಪುಣ್ಯವು ವರ್ಷಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಧಾರಾಕಾರವಾಗಿ ನೀರು ಸುರಿಸುವ ಮೇಘಕ್ಕೆ ಸಿಗಲು ಸಾಧ್ಯವೆ? ಹಾಗೆಯೇ ಘೋರವಾದ ಆಪತ್ತಿನಲ್ಲಿರುವ ಮನುಷ್ಯನಿಗೆ ಯಾರಾದರೂ ಸ್ವಲ್ಪವಾದರೂ ಸಹಾಯ ಮಾಡಿದರೆ ಅದು ಬಹಳ ದೊಡ್ಡ ಉಪಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಪತ್ತು ಇಲ್ಲದೇ ಅನುಕೂಲವಿರುವಾಗ ನೂರು ಪಟ್ಟು ಸಹಾಯ ಮಾಡಿದರೂ ಅದು ದೊಡ್ಡ ಉಪಕಾರವಾಗಲಾರದು.

೧೪. ಹೇ ಪರಶಿವನೇ ನೀನು ಕಿರಾತವೇಷವನ್ನು ಧರಿಸಿ ಅರ್ಜುನನ ಭಕ್ತಿಯ ಪರೀಕ್ಷೆ ಮಾಡಿರುವಿ ಅದೇ ಬೇಟೆಗಾರನ ವೇಷದಿಂದ ನನ್ನ ಮನದಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ನೆಲೆಸಿ ಬಿಡು. ನನ್ನ ಮನದಲ್ಲಿ ಅಹಂಕಾರ, ಮಾತ್ಸರ್ಯ, ಕ್ರೋಧ ಮುಂತಾದ ಕ್ರೂರ ಮೃಗಗಳು ವಾಸಮಾಡಿರುತ್ತವೆ. ನೀನು ದಯಮಾಡಿ ಅವುಗಳ ಬೇಟೆಯಾಡಿ ಅವುಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡು. ಆಗ ನಿನಗೆ ಬೇಟೆಯ ವಿನೋದವು ಸಿಗುತ್ತದೆ. ನಮ್ಮಲ್ಲಿರುವ ದುರ್ಗುಣಗಳೆಂಬ ಕ್ರೂರ ಮೃಗಗಳೂ ನಾಶವಾಗುತ್ತವೆ.

೧೫. ಹೇ ಪರಮೇಶ್ವರನೇ, ನೀನು ಕಪಾಲವನ್ನು ಹಿಡಿದು ಭಿಕ್ಷೆ ಬೇಡುವಿ. ನನ್ನ ಮನಸ್ಸು ಒಂದು ಕಪಿಯಂತೆ ಇದೆ. ಅದು ಸಂಸಾರ ರೂಪವಾದ ಅರಣ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತದೆ. ಆಶೆಗಳೆಂಬ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಟೊಂಗೆಗಳ ಮೇಲೆ ಜಿಗಿದಾಡುತ್ತದೆ. ಇದು ಅತ್ಯಂತ ಚಂಚಲವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಭಕ್ತಿರೂಪ ಹಗ್ಗದಿಂದ ಆ ಮನೋರೂಪವಾದ ಮರ್ಕಟವನ್ನು ಕಟ್ಟಿ ನಿನ್ನ ವಶದಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟುಬಿಡು. ಅಂದರೆ ನೀ ಹೇಳಿದಂತೆ ಅದು ಆಡುತ್ತದೆ. ಆಗ ನಿನಗೂ ಭಿಕ್ಷೆ ಸಹಜವಾಗಿಯೇ ಸಿಕ್ಕುಬಿಡುತ್ತದೆ.

೧೬. ಹೇ ರಾಮಚಂದ್ರನೇ, ನೀನು ನಿನ್ನ ತಂದೆಯ ಆಜ್ಞೆಯನ್ನು ಶಿರಸಾವಹಿಸಿ ಅರಣ್ಯಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ವಾಸಮಾಡಿದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು ಸಂಹಾರ ಮಾಡಿ ಭೂಮಿಯ ಭಾರವನ್ನು ನಿವಾರಿಸಿರುವಿ. ರಾಕ್ಷಸರ ರಾಜನಾದ ರಾವಣನನ್ನು ಕೊಂದು ಲೋಕದ ಸಂರಕ್ಷಣೆ ಮಾಡಿರುತ್ತೀ. ಅದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ನನ್ನ ವಿನಂತಿಯನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ನನ್ನ ಮನೋರೂಪವಾದ ಅರಣ್ಯದಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡು. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಅಹಂಕಾರ, ಲೋಭ, ಕಾಮ ಮುಂತಾದ ರಾಕ್ಷಸರು ಇರುತ್ತಾರೆ. ಅವರನ್ನು ಸಂಹರಿಸು. ರಾಕ್ಷಸರ ರಾಜನಂತೆ ನನ್ನ ಅಹಂಕಾರ ಇದೆ. ಅದು ವಿವೇಕವೆಂಬ ಸೀತೆಯನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ದುರ್ಗುಣಗಳೆಂಬ ಶಿರಸ್ಸುಗಳಿವೆ. ಅವುಗಳನ್ನು ಛೇದಿಸಿ ನನ್ನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸು.

೧೭. ಹೇ ಸಮುದ್ರವೇ, ದೂರ ದೇಶದಿಂದ, ಪರ್ವತದಿಂದ ನದಿಗಳು ಹರಿದು ಬರುತ್ತವೆ. ಆ ಎಲ್ಲ ನದಿಗಳು ನಿನ್ನನ್ನೇ ಸೇರುತ್ತವೆ. ಆಗ ನೀನು ಎಲ್ಲ ನದಿಗಳ ಮಧುರವಾದ ನೀರನ್ನು ಉಪ್ಪುನೀರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವಿ. ತೆಂಗಿನ ಗಿಡವು ಉಪ್ಪುನೀರನ್ನು ಕುಡಿಯುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಸಿಹಿಯಾದ ನೀರನ್ನು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಇದು ಸಜ್ಜನರ ಮಾರ್ಗ. ಒಳ್ಳೆ ವಸ್ತುವನ್ನು, ಸಂಪತ್ತನ್ನು

ವ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ನಾಶಮಾಡಬಾರದು. ತಾನು ಕಷ್ಟಗಳನ್ನು ಸಹಿಸಿಕೊಂಡರೂ ಬೇರೆಯವರಿಗೆ ಒಳ್ಳೆಯದನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ ಪರಮಾತ್ಮನು ಸಂತುಷ್ಟನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಪರೋಪಕಾರವೇ ಪುಣ್ಯ. ಅಪಕಾರವೇ ಪಾಪವಿರುತ್ತದೆ.

೧೮. ಅಪಕ್ವವಾದ, ರುಚಿ ಇಲ್ಲದ, ಸುಂದರವಾದ, ವರ್ಣವಿಲ್ಲದ, ಕಠೋರವಾದ ಮಾವಿನಕಾಯಿಯನ್ನು ಮಾಮರವು ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಹಿಡಿದುಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಅತ್ಯಂತ ಪಕ್ವವಾದ ರುಚಿಕರವಾದ ರಸಮಯವಾದ ಸುವರ್ಣವಿರುವ ಮೃದುಆದ ಹಣ್ಣನ್ನು ಕೆಳಗೆ ಬಿಟ್ಟುಬಿಡುತ್ತದೆ. ಇದು ಬಹಳ ವಿಚಿತ್ರವಾದ ಪದ್ಧತಿ. ರಾಜನೇ, ಅನುಭವಿಕರಿಗು, ಒಳ್ಳೆ ಸ್ವಭಾವವಿರುವವರಿಗು ನೀನು ಆಶ್ರಯ ಕೊಡು. ಜ್ಞಾನವಂತರನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸಬೇಡ.

1. A Sage by name Vaalmeeki was living in this hermitage. The surrounding area is very pleasant here. The river Tamasaa is flowing here with sweet notes just beside. This area is always resounded by the sweet notes of birds. The trees are evergreen here. This holy place was the source of inspiration for Vaalmeeki to write the Raamaayanam.

2. Jeemootavaahana was the son of Jeemootaketu. He was the prince of Vidyaadharas. He found delight in serving his parents. Self-sacrifice was the motif of his life. Jeemootavaahana, once went to the sea-shore. He saw there a heap of bones of serpents killed by Garuda. That sight was greatly painful to him. He decided to avoid violence at the cost of his life.

3. Dharmavyaadha advised Kaushika thus - "O sage ! you are practising penance when you have to serve your parents. It is not good. Your service to your parents is a good penance. Blessings of elders will bring you good days. If they are hurt by their son that son will never reap good fruit. Therefore go back to your home and serve your parents."

4. When Vikrama was king on the earth there was a dance contest at Indra's court. Indra could not decide who among Urvashi and Rambha was more graceful in dancing. Naarada said to Indra -"Vikrama is an expert in the art of dance. Bring him here for judgement." Accordingly Indra invited Vikrama. Vikrama came and adjudged Urvashi to

be the better of the two. Indra was very much pleased and presented him a beautiful throne. That throne was called - "The Judgement seat of Vikramaaditya."

5. Once Lord Buddha was abused by a certain person. After listening to him Buddha asked - "My son, if a person, to whom a gift is offered refuses it, to whom would it belong ?" The man replied -"To him who had presented it !" Lord Buddha said -" My son ! I refuse to accept your abuse. Let it be with you only."Humbled by this reply the man silently went away.

6. Major portion of the Mahaabhaarata deals with morals of Dharma. Many stories of gods, demons, heros, chaste women, animals and birds teach us good lessons. Poets gain much from this epic. It is a rich source of Sanskrit literature. It has become popular not only in India but also in the foreign countries. Vyaasamaharshi is also a character in this epic. Dharma is the core of this epic.

7. Brooding over them again and again Bharata spoke thus - where are my Raama and Seetaa who are like my father and mother. Where has Lakshmana gone ? Vasishtha, the great sage consoled Bharata thus: "O Lad ! take heart. Do not be afflicted in this way. Fate is allmighty. Accordingly your father marched towards the Heaven. After punishing the wicked Rama will come back soon."

8. In the Mahaabhaarata Krishna plays a trick to kill Drona. Accordingly Bhima, having killed an elephant by name Ashwathaamaa, went to Drona and said - "I killed Ashwathaamaa." But Drona did not believe the death of Ashwathaamaa, the long lived one. He asked Dharmaraaja - "What! is it true?" Then Dharmaraaja, instigated by Krishna, announced thus - " Ashwathaama died. I know not whether it is an elephant or a man."

9. Oh Lotus! bees drink your honey and praise your virtues. The wind spreads your sweet smell in all the directions. But it does not expect any reward from you. Good people bring out the virtues of others and show them to the world. Really they are the closest friends of the society. They are blessed indeed.

10. During the terrible days of summer the gardener waters the decaying plants to the best of his capacity. It survives the trees and thus it serves a great deal of help. During the rainy season clouds shower a heavy and continuous rain. But do these clouds gain the same merit which the gardener gets? Similarly, it is really a great help if anybody oblises a little the person who is caught in a severe calamity . It is of no obligation if helped even hundred times more when he is not in distress.

11. Oh sandal tree! you are beautiful to look at. Your flowers are sweet with fragrance. Your branches are rich with the green leaves. People are much helped by your pleasant shade. Your trunk is full of sweet smell. Yet people are affraid of you. They keep you at a distance as they do with wicked persons. For, you are always encirled by handsome serpents.

12. A few drops of water fallen on a piece of hot iron vanish away completely. The same drops of clouds, if fallen on a lotus look beautiful. During the days of Swaati, the same drops, if enter into the mother of counch become beautiful pearls. Perhaps it is company that makes a man good, better or best.

1. एकदा अक्कमहादेवी उषःकाले उत्थाय पूजार्थं नानाविध-प्रसूनानि बिल्वपत्राणि च समानीय स्नानं कृतवती । तदनु प्रसन्न-मानसा सा धौतवस्त्राणि परिधाय भस्मधारणं कृत्वा रुद्राक्षमालिकां धरते स्म। ततः देवाधिदेवस्य मल्लिकार्जुनस्य पुरतः पूजार्थं उपाविशत्। तदा तस्याः वदनं तेजोमयं आसीत् । तस्मिन् समये महेश्वरं वशीकर्तुं भक्तिभावेन पूर्णेन मानसेन च सा ध्यानपरवशाभूता तपोमग्ना पार्वतीव शोभते स्म ।

2. इत्थं विषमिव वमन्त्याः केकेय्याः धूमस्तोम इव वचनं श्रुत्वा नृपः खल्वन्तःपुरे मूर्च्छामगच्छत्। एष वृत्तान्तः सत्त्वरं सर्वत्र गृहेगृहे प्रसृतः। सर्वे कैकेयीं अगर्हन् । नगरवासिनो, राजपुरुषाः, संबन्धिनश्च दुःखिताश्चाभवन्। रामचन्द्रस्तु न किमपि दुःखं मेने। विचित्ररूपाः खलुभवन्ति दैवगतयः । क्षणं यत्र अभिषेक मङ्गलगीतानि श्रुतानि तत्रैव इदानीं वनवासवृत्तं श्रुतं जनैः। यस्य

कृते अभिषेकमण्डपं कृतमासीत् तस्यैव कृते दण्डकारण्यगमनं प्रस्तुतं। रामो लक्ष्मणेन सीतया च सहारण्यं जगाम, राजा च यमपुरम्। सर्वे जनाः वृत्तान्तेनानेन दुःखाभिभूताः संजाताः। राजमहिष्यः विलेपुः,. मन्त्रिणश्च राजभवने अतपन्।

3. संसारेऽस्मिन् परोपकारः एव सारः। यदि जगति परोपकारी न स्यात् तदा अयं संसारः नरकसदृशो भवेत्। परोपकारेणैव निर्धनानां प्राणिनां च रक्षा भवति। परोपकारेण पादपाः प्राणिनः अपि संरक्षिताः भवन्ति। तेन च संसारयात्रा सर्वेषां सुगमा भवति। अतः परोपकारः एव सर्वेषां प्रथमं कर्तव्यं वर्तते ।

4. तानेव पुनः पुनः ध्यायन् पित्रा समो मे भ्राता क्व अस्ति। सीता च मातृसदृशा मे क्व गता। लक्ष्मणः च किमिति न दृश्यते इति जजल्प। एवं बहुधा विलपन्तं भरतं भगवान् वसिष्ठः आह-वत्स शोकं कर्तुं नार्हसि । कर्मकाल वशादेव ते पिता स्वर्गं आस्थितः। रामोऽपि दुष्टजननाशाय अवतीर्णः आत्मनः कर्तव्यं परिसमाप्य पुनरायाति लक्ष्मणेन साकम् । ततः पितुः देहं विधानतः दग्ध्वा सरयूनद्याः सलिले स्नात्वा तस्योदकक्रियां कृत्वा राममन्वेष्टुं हस्त्यश्वरथ पत्तिभिः सह राममार्गेण ययौ ।

5. जगति सर्वेषां प्राणिनां समानः जीवनाधिकारः अस्ति। मानवः विवेकेन यद्यपि सर्वश्रेष्ठः तथापि तेन अन्येषु प्राणिषु क्रौर्यं न प्रदर्शनीयम्। अहिंसा परमो धर्मः दयैव मूलं धर्मस्य इति धर्मस्थापकैः घोषितम्। किन्तु दुर्दैवात् एषु दिनेषु मानवः प्राणिषु दयापरः नैव भवति। अतः प्राणिषु दयां कृत्वा अस्माकं संप्रदायः, संस्कृतिः, धर्मः च रक्षणीयः ।

6. निराहारेण केनचित् वृकेण एका नदी दृष्टा। तत्र एकः अजशावकः पानीयं पिबति स्म। "कथं तं अजं मारयामि" इति सः दुष्टः वृकः चिन्तयति स्म। दूरादेव सः तं अजशावकं एवं अवदत् -"रे अजशावक! मयि पानीयं पिबति सति त्वं कथं नीरं पिबसि। तव पिता पितामहादयः अपराधिनः आसन् तद्वंशीयः त्वं अधुना दण्डार्होऽसि। दुष्टशिक्षणं शिष्टसंरक्षणं अस्माकं धर्मः" इत्यादिभिः धूर्तवचनैः भयमुत्पाद्य तं ममार, चखाद च। दौर्जन्यप्रदर्शने दुर्जनानां किं किं साधनं न भवति।

7. "गृहिणी गृहमुच्यते" इति सुभाषितकार वचनं गृहस्थ जीवने महिलायाः स्थानं दर्शयति। प्रियवादिनी सुशीला भार्या स्वगृहे स्वर्गसुखं आनयति। अप्रियवादिनी कलहप्रिया दुष्टस्वभावा जाया तु इहैव नरकस्य प्रतीकं प्रदर्शयति। तादृशी भार्या वर्तते चेत् सा "पुरुषस्य दारुणा जरा" इति सुभाषितकाराः वदन्ति। अत एव

"वृक्षमूलेऽपि दयिता यत्र तिष्ठति तत् गृहम्। प्रासादोऽपि तया हीनः अरण्यसदृशो भवेत्" इति कवयः संगिरन्ति।

8. भारतीय संस्कृतिः समग्रेऽपि जगति प्राचीनतमा विद्यते। धर्मः अस्याः संस्कृतेः केन्द्रबिन्दुरिव वर्तते। महर्षयः महता तपसा दिव्यदृष्टिं समासाद्य जीवनमार्गं प्रदर्शितवन्तः। स एव सत्पथः संस्कृति-शब्देन व्यपदिश्यते। "सर्वे जनाः सुखिनो भवन्तु" इति इयं संस्कृतिः घोषयति। "परोपकारः पुण्याय पापाय परपीडनम्" इति नीतिं बोधयति। "यत्र नार्यस्तु पूज्यन्ते रमन्ते तत्र देवताः" इति महिलायाः गौरवं सूचयति। "मातृदेवो भव पितृदेवो भव अतिथिदेवो भव" इति हितं उपदिशति।

9. पुरा सूर्यवंशे यशोधनो विक्रमो नाम नरेन्द्रो बभूव। सः मृगयायां रसिकः कदाचित् वने जवातिशयेन तुरगवरेण सुदूरं हृतः आयासपीडितोऽभूत्। गुणनिधिः सः तत्रैव निर्मलसरसि स्नात्वा विगतश्रमः पल्लवासने समुपविश्य विलोलहंसानां जलक्रीडामपश्यत्। अत्रान्तरे मन्दानिले विलोलकुन्तला, पञ्चकपाले पुष्पफलानि संगृह्य काचित् इन्दीवराक्षी कन्या सहसा उपतीरमासाद्य अतिष्ठत्। सोऽथ विक्रमः राजा तां सुन्दराङ्गीं सकुतूहलं विलोक्य मन्मथसायकेन समाकृष्टः। तामुपसृत्य पाणिग्रहणार्थं अपृच्छत्। साच वामलोचना -"स्वपित्रोः अनुमतिमावाप्य परिणेतुमिच्छामि" इत्यवदत्। सन्तुष्टश्च राजा तस्याः जननीजनकयोः अनुमतिं लब्ध्वा तां परिणीतवान्।

10. गम्भीरजले परशुः पतित इति रुदन् काष्ठविक्रेता भक्तिभावेन जलदेवतां प्रार्थयत्। देवता च आविर्भूय जले हस्तं प्रसार्य सुवर्णं परशुं आनयत्। किमयं त्वदीयः कुठारः इत्यपृच्छत्। स तु नेत्युवाच। द्वितीयवारं पुनश्च राजतं परशुं दर्शयामास। तमपि नेति अवदत्। चरमे आयसं परशुं यदा प्रदर्शयामास तदा सः सामोदं तं स्वीचकार। सत्यनिष्ठतां दृष्ट्वा सा देवता अवशिष्टं कुठारद्वयं, संपदं च ददौ।

11. सहस्रवर्षात् प्राक् सकलराजगुणसंपन्नः बाहुबलिर्नाम राजा आसीत्। स्वनामधेयं सार्थकयन् सः बाहुबलेन सकलामपि धरणीं जित्वा धर्मेण शासति स्म। गच्छति काले जगतः नश्वरत्वं अनुभाव्य सकलमपि ऐश्वर्यं पर्यत्यजत्। जगतः शान्तिं कामयमानः सः अहिंसातत्वं उपादिशत्। स एव बाहुबलिः इदानीमपि उन्नतशिलायां अविस्मृतः श्रवणबेलगोल क्षेत्रे विराजमानो दृश्यते।

12. मानवजीवने अर्थनीतिः अनितर-साधारणं महत्पात्रमावहतीत्यत्र कवीनां

विमर्शकानां वा भिन्नाभिप्राया नैव सन्ति। सर्वे गुणाः काञ्चनमाश्रयन्ते इति न्यायेन धनस्य महिमानं निगदन्ति कवयः। "हिरण्यमेवार्जय निष्फला गुणाः" इत्यादिना च धनं विना तृणमपि न चलति इत्यपि केचन आधुनिकाः निगदन्ति। किन्तु तदेव धनं धर्मस्यायतने विनियुज्यते चेत् तस्य सार्थक्यं समवलोक्यते इत्येव विवेकपथं प्रदर्शयति संस्कृत साहित्ये प्रतिबिम्बितं जीवनदर्शनम्। अत एव वित्तार्जने अजरामरत्वं विभाव्य तदर्जने प्रयतितव्यम्, किन्तु तदपेक्षया निरतिशय-महत्वावच्छिन्नस्य धर्मस्यार्जने नैव चिरायितव्यं इति सुस्पष्टमेवं निगदन्ति जीवनदर्शनसूत्रकाराः-

अजरामरवत् प्राज्ञः विद्यामर्थं च साधयेत्।
गृहीत इव केशेषु मृत्युना धर्ममाचरेत्॥ - इति।

सूत्रैर्वैज्ञानिकैः सम्यग्येन वाङ्मणयः कृताः।
राजिताश्च सतां कण्ठे तस्मै पाणिनये नमः॥

ವೈಜ್ಞಾನಿಕವಾದ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ (ದಾರದಿಂದ) ಮುತ್ತುಗಳನ್ನು ಲೇಸಾಗಿ ಜೋಡಿಸಿ ಬಲ್ಲವರ ಕೊರಳಲ್ಲಿ ಸೊಗಸಾದ ಸರವಾಗಿ ಮನಸೆಳೆವಂತೆ ಮಾಡಿರುವ ಆ ಪಾಣಿನಿಗೆ ಇದೋ ನಮ್ಮ ನಮನ.

याचे राम नतोऽस्मि मानसवने वासं चिरं मे कुरु
वर्तन्ते बहवो हि दुर्गुणगणाः क्रोधादयो राक्षसाः।
दर्पो नाम च रावणोऽपहृतवान् सीतां च मे सन्मतिं
हत्वा तान् कृपया विमोचय हृतां प्रज्ञां च मामुद्धर॥

॥ ते ज स्वि नौ अ धी त म स्तु ॥

BOOKS AND RESEARCH PAPERS BY

DR. KRISHNA V. JOSHI
Asst-Professor in the Language Faculty,
Karnataka Sanskrit University, Bengaluru

- **Samskrita Shodha Pradeep** (Bi-annual Research Journal) Chief- Editor (Hon) since 2011.
- **Niceties of Ayurvedic Subhaashitas** - Published from Sharada Publishing House, New Delhi -2009,
- **Vidyaaranya Yasho Vaibhava** – Editor, Brahmavidya Prakashana, Dharwad, 2007
- **Samskrita Saahityadalli Magu** – Brahmavidya Prakashana, Dharwad. 2006,
- **Samskrita Aarati Padagalu** – Brahmavidya Prakashana, Dharwad, 2007
- **Samskrit Sookti Deepaavali** – Mahati Publications, Dharwad.2007 (Joint-Authorship)
- 12 research articles (in Sanskrit, Kannada and English) published in different journals.
- Guiding many students for M.phil and Ph.D.
- Attended more than 35 National and International Seminars,

ಮನೆಗೊಂದು ಪುಸ್ತಕ

ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣದ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಕ್ರಾಂತಿಯನ್ನೇ ಮಾಡಿದ ಅಮರಸಿಂಹನ ಅಮರಕೋಶವು ಅಜರಾಮರವಾದ ಕೃತಿರತ್ನ. ಇದು ಕೇವಲ ಪರ್ಯಾಯ ಪದಗಳ ಸಂಗ್ರಹವಾಗಿರದೇ ವ್ಯಾಕರಣದ ಕಣಜವೇ ಆಗಿದೆ. ಸಂಸ್ಕೃತದ ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ ಅಧ್ಯಯನದಲ್ಲಿ ಕಂಠಪಾಠಮಾಡುವ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಅಮರಕೋಶಕ್ಕೆ ಅಗ್ರತಾಂಬೂಲ. ದ್ರುತಗತಿಯಿಂದ ಹಿಂದು ನೋಡದೆ ಮುಂದೆ ಮುಂದೆ ಓಡುತ್ತಿರುವ ಈಗಿನ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ, ಮೂರೂ ಕಾಂಡಗಳನ್ನು ಕಂಠಪಾಠಮಾಡಲು ಅವಕಾಶ ಸಿಗುವುದು ಕಠಿಣ. ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಕಸುವು ಬರಬೇಕಾದರೆ ಸ್ವಲ್ಪವಾದರೂ ಕಂಠಪಾಠ ಮಾಡುವದು ಅನಿವಾರ್ಯ. ಅಮರಕೋಶದ ಅತ್ಯಾವಶ್ಯಕವಾದ ಶ್ಲೋಕಗಳನ್ನು ಶಬ್ಧಸಂಪತ್ತಿಗೋಸ್ಕರ ಇಲ್ಲಿ ಆರಿಸಿ ಕೊಡಲಾಗಿದೆ. ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಧ್ಯಯನದ ಆರೋಗ್ಯಕರವಾದ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಇಷ್ಟು ಕಂಠಪಾಠ ಮಾಡಿದರೂ ಸಾಕು.

ಸುಮಾರು 38 ವರುಷಗಳ ಅಧ್ಯಾಪನ ಮಾಡಿದ ಅನುಭವದಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಮತ್ತು ಶಿಕ್ಷಕರು ಎದುರಿಸುತ್ತಿರುವ ತೊಂದರೆಗಳನ್ನು ಮನಗಂಡು ಅದನ್ನು ನೀಗಿಸಲು ಈ ಗ್ರಂಥ ಒಂದು ವಿನೀತ ಪ್ರಯತ್ನ. ವಾಕ್ಯರಚನೆಗೆ ಅನುಕೂಲವಾಗಲು ನ್ಯಾಯಗಳು, ಸಾಹಿತ್ಯದ ಶ್ಲೋಕಗಳು, ಅಲಂಕಾರ, ವೃತ್ತ, ಧಾತುರೂಪಗಳ ಕೋಷ್ಟಕ, ಅನುವಾದಕ್ಕೆ ಪರಿಚ್ಛೇದಗಳು ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಕೊಡಲಾಗಿದೆ. ವಿಧ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಸಿಗುವ ಅವಕಾಶವನ್ನು ಮನದಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡೆ ಇವುಗಳನ್ನು ಯೋಜಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣ ಸಮುದ್ರದಂತೆ ಅಪಾರ, ಅಗಾಧ. ಬಹಳ ಆಳಕ್ಕೆ ಹೋಗುವದು ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಅವಶ್ಯವೆನಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂತೆಯೇ ಬಹಳ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಅವಶ್ಯವಾದವುಗಳನ್ನಷ್ಟೇ ಇಲ್ಲಿ ಆರಿಸಿ ಕೊಡಲಾಗಿದೆ. ಒಟ್ಟಾರೆ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಭಾರವಾಗಿ ಹೆಚ್ಚಾಗದಂತೆ, ಶಿಕ್ಷಕರಿಗೆ ಕಡಿಮೆಯಾಗದಂತೆ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ. ಹೈಸ್ಕೂಲು, ಪಿ.ಯು.ಸಿ. ಸ್ನಾತಕ ಹಾಗೂ ಸ್ನಾತಕೋತ್ತರ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೂ, ಶಿಕ್ಷಕರಿಗೂ ಸರಿಯಾದ ಸಾರವತ್ತಾದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಕಲಿವಿನ ಸಾಧನವಾಗುವಂತೆ ಇದನ್ನು ರಚಿಸಲಾಗಿದೆ.

Rs. 120/-

ISBN : 978-81-8465-560-5

A. Nirupadayya XI A.
A. B. College Worairy